

TEORIJA IN PRAKSA

REVIIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA
1979, LET. XVI, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

5-6

IZ VSEBINE

Zvone Dragan: Akumulacijska in reprodukcijska sposobnost

Rudi Rizman: Narod kot vidik humanizacije napredka

Ciril Ribičič: Uresničevanje kolektivnega dela in odgovornosti

Znanstveni seminar: O liku in vlogi revolucionarnega demokrata

dr. Antona Fistra objavljamo referate in prispevke Marjana Britovška, Borisa Paternuja, Božidarja Debenjaka, Andreja Kirna in Franca Rozmana

Boris Strohsack: Odgovornost (nekatera temeljna pravna vprašanja)

Jože Šter: Teorija in praksa v družbenopolitičnem usposabljanju komunistov

Janez Pečar: Družbena samozaščita in kriminalna politika

Ivan Ivekovič: Sodobne razprave o historičnem materializmu

Antoine Casanova, Francois Hincker: »Da« – samoupravljanju in narodni neodvisnosti

Drago Košmrlj: KP Italije in »treja pot« v socializmu

TEORIJA IN PRAKSA

1979

5-6

revija za družbena vprašanja, let. 16, št. 5-6, str. 585-780 Ljubljana, maj-junij 1979
UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klínar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Majer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franci Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik, Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Šali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciril Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 60 din, za druge individualne naročnike 120 din, za delovne organizacije 200 din, za tujino 300 din; v prosti prodaji je cena enojne številke 20 din in dvojne številke 40 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

ZVONE DRAGAN: Akumulacijska in reprodukcijska sposobnost 587

ČLANKI, RAZPRAVE:

RUDI RIZMAN: Narod kot vidik humanizacije napredka 595
CIRIL RIBIČIČ: Uresničevanje kolektivnega dela in odgovornosti 609

IZ ZGODOVINE DELAVSKEGA GIBANJA:

Uvodna beležka k posvetu o Antonu Fistru 625
MARJAN BRITOVSEK: O liku in vlogi revolucionarnega demokrata dr. Antona Fistra 626
BORIS PATERNU: K vprašanju Prešeren — Fister 640
BOŽIDAR DEBENJAK: Mladoheglovci in Fister 643
ANDREJ KIRN: Nekaj aktualnih poudarkov iz Fistrove filozofsko-teološke misli 648
FRANC ROZMAN: Delavsko gibanje v slovenskih časnikih v letih 1848—1871 653

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

IGOR RAVNIKAR: Zaostajanje v »bazi« družbenega in samoupravnega planiranja 662
LOJZE UDE: Notranja arbitraža 666

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

BORIS STROHSACK: Odgovornost (nekatera temeljna pravna vprašanja) 677
MIHA RIBARIČ: Fleksibilni mandat in kolektivno odločanje 687

ZVEZA KOMUNISTOV DANES:

JOŽE ŠTER: Teorija in praksa v družbenopolitičnem usposabljanju komunistov 691

DRUŽBENA SAMOZAŠČITA:

JANEZ PEČAR: Družbena samozaščita in kriminalna politika 700

ZNANOST IN DRUŽBA:

IVAN IVEKOVIČ: Sodobne razprave o historičnem materializmu 718

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:

ANTOINE CASANOVA, FRANÇOIS HINCKER: »Da« samoupravljanju in narodni neodvisnosti 730
CIRIL BASKOVIČ: KP Francije in samoupravljanje 738
DRAGO KOŠMRLJ: KP Italije in »tretja pot« v socializem 741

MEDNARODNI ODNOSI:

SILVO DEVETAK: Rasizem in rasna diskriminacija 752

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

ADOLF BIBIČ: Pred XI. kongresom IPSA 758
BOJKO BUČAR: Srečanje predstavnikov jugoslovanskih fakultet za politične vede 759
Listamo po tujih revijah 762
Med novimi knjigami 770
Iz domačih revij 773
Bibliografija knjig in člankov 775
Avtorski sinopsisi 777

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. XVI, št. 5—6, str. 585—730
Ljubljana, maj—junij 1979

CONTENTS

EDITORIAL:

ZVONE DRAGAN: Accumulative and Reproductive Capacity 587

ARTICLES, DISCUSSIONS:

RUDI RIZMAN: Nation as an Aspect of the Humanization of Progress 595
CIRIL RIBIČIČ: Implementation of Collective Work and Responsibility 609

FROM THE HISTORY OF WORKERS' MOVEMENT:

Anton Fister — Opening Address at the Conference on A. Fister 625
MARJAN BRITOVŠEK: On the Personality and Role of the Revolutionary Democrat dr. Anton Fister 626
BORIS PATERNU: To the Question Prešeren-Fister 640
BOZIDAR DEBENJAK »Young Hegelians« and Fister 643
ANDREJ KIRN: Some Valuable Emphases in Fister's Philosophical-Theological Thought 648
FRANC ROZMAN: Workers' Movement in Slovene Newspapers from 1848 to 1871 653

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

IGOR RAVNIKAR: Retardment in the »base« of the Social and Self-management Planning 662
LOJZE UDE: Internal Arbitration 666

PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:

BORIS STROHSACK: Responsibility (some essential judicial questions) 677
MIHA RIBARIČ: Flexible Mandate and Collective Decision-making 687

THE LEAGUE OF COMMUNISTS TO-DAY:

JOZE ŠTER: Theory and Practice in Sociopolitical Qualification of Communists 691

SOCIAL SELF-DEFENCE:

JANEZ PEČAR: Social Self-defence and Criminal Policy 706

SCIENCE AND SOCIETY:

IVAN IVEKOVIČ: Up-to-date Discussions on Historical Materialism 718

INTERNATIONAL WORKERS' MOVEMENT:

ANTOINE CASANOVA, FRANÇOIS HINCKER: »Yes« to Selfmanagement and National Independence 730
CIRIL BASKOVIČ: French Communist Party and Self-management 738
DRAGO KOŠMRLJ: Italian Communist Party and the »Third Path« Leading into Socialism 741

INTERNATIONAL RELATIONS:

SILVO DEVETAČ: Racism and Racial Discrimination 752

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

ADOLF BIBIČ: Before the Eleventh Congress of IPSA 758
BOJKO BUČAR: The Meeting of Representatives of Yugoslav Faculties of Political Science 759
From foreign reviews 762
A survey of new books 770
From domestic reviews 773
Bibliography of books and articles 775
Authors' synopses 777

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

ЗВОНЕ ДРАГАН: Аккумуляционная и воспроизводственная способность 587

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

РУДИ РИЗМАН: Нация как аспект гуманизации прогресса 595
ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Осуществление коллективного труда и ответственности 609

ИЗ ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ:

Вступительная речь на совещании Антона Фистера 625
МАРЯН БРИТОВШЕК: О личности и роли революционного демократа др. Антона Фистера 626
БОРИС ПАТЕРНУ: К вопросу Прешерн-Фистера 640
БОЖИДАР ДЕБЕНЯК: Молодогегельянцы и Фистер 643
АНДРЕЙ КИРН: Несколько актуальных значений философско-теологической мысли А. Фистера 648
ФРАНЦ РОЗМАН: Рабочее движение в словенских газетах с 1848 по 1871 г 653

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

ИГОР РАВНИКАР: Замедление в »базе« общественного и самоуправленческого планирования 662
ЛОИЗЕ УДЕ: Внутренний арбитраж 666

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

БОРИС ШТРОЗАК: Ответственность 677
МИХА РИБАРИЧ: Гибкий мандат и коллективное принятие решений 687

СОЮЗ КОММУНИСТОВ, СЕГОДНЯ:

ЕЖЕ ШТЕР: Теория и практика в общественно политической работе коммунистов 691

ОБЩЕСТВЕННАЯ САМООБОРОНА:

ЯНЕЗ ПЕЧАР: Общественная самооборона и уголовная политика 700

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

ИВАН ИВЕКОВИЧ: Современные обсуждения исторического материализма 718

МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:

АНТУАН КАЗАНОВА, ФРАНСУА ХИНКЕР: »Да« Самуправлению и национальной независимости 730
ЦИРИЛ БАШКОВИЧ: КП Франции и самоуправление 738
ДРАГО КОШМРЛЬ: КП Италии и »третий путь« ведущий в социализм 741

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

СИЛВО ДЕВЕТАК: Расизм и расистская дискриминация 752

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

АДОЛФ БИБИЧ: Перед X Съездом ИПСА 758
БОЙКО БУЧАР: Встреча представителей югославянских факультетов политических наук 759
По страницам иностранных журналов 762
Среди новых книг 770
По страницам отечественных журналов 773
Библиография статей и книг 775
Авторские синопсисы 777

Akumulacijska in reprodukcijska sposobnost

Že nekaj let¹ so vprašanja krepitve akumulacijske in reprodukcijske sposobnosti gospodarstva in celotnega združenega dela ter uveljavljanje samoupravnega sistema razširjene reprodukcije v središču naše družbene pozornosti; in ker so ti procesi in pojavi po naravi stvari močno protislovnii, ni naključje, da povzročajo različna mnenja, komentarje, pričakovanja in tudi kritične ocene. Pri tem ne gre le za probleme v praksi, temveč obstajajo tudi nekatere konceptijske nejasnosti ter različne, tudi nesprejemljive razlage.

Temeljne sistemske opredelitve smo zlasti v ustavi in zakonu o združenem delu jasno zapisali, nekatere kategorije pa še moramo razčistiti, vendar ne predvsem z vidika sistema in njegove splošne usmeritve, temveč zlasti njihovo strokovno in metodološko stran ter ekonomsko izpeljavo. Mnoge nejasnosti in nesporazumi so namreč tudi posledica tega, da zaostajamo v razvoju metodologije družbenega planiranja, družbenega informacijskega sistema in plansko-analitskega instrumentarija za teorijo in sistemom samoupravnega planiranja v naših razmerah. Začetki teh zaostajanj segajo že v prva leta po Kidričevem obdobju.

Zadnjih 10 let smo v znanosti, politiki in družbeni praksi očitno premalo storili, da bi z uspešnejšim razvojem metodologije samoupravnega planiranja in plansko-analitskega ter informacijskega mehanizma omogočili tudi, da bi se hitreje uveljavljal sistem samoupravnega planiranja. Tu kaže iskati tudi številne vzroke za pomanjkljivosti v analizah in ocenah tokov družbene reprodukcije, zlasti v sferi materialne proizvodnje. Neustrezno strukturirane ocene in predvidevanja, kako bo potekala družbena reprodukcija, tudi pogosto pripeljejo k premalo kvalitetnim odločitvam pri posameznih nosilcih planiranja na različnih ravneh. V SR Sloveniji smo v zadnjih letih sicer napredovali pri opredeljevanju konceptualnega modela za izdelavo metodologije samoupravnega planiranja, delno velja to tudi za posamezne konkretne analize, vendar, gledano v

¹ V bistvu pa že v vseh fazah povojnega socialističnega razvoja, čeprav z različno družbeno-ekonomsko in idejno politično vsebino (opomba Z. D.).

celoti, z rezultati nikakor ne moremo biti zadovoljni. Še manj pa je bilo storjenega v federaciji, kjer je še razmeroma močno zakoreninjen zastarel plansko-analitski instrumentarij in pristop k analizi tokov družbene reprodukcije. To seveda ni le stvar federalnih organov, marveč tudi odgovornost republik in avtonomnih pokrajin, da vplivajo na hitrejše prilaganje strokovnih instrumentov, ki so potrebni za celovito in učinkovito delovanje sistema samoupravnega planiranja.

Tako tudi v vsakodnevni rabi, v analizah in strokovnih ter družbenopolitičnih ocenah še vedno praviloma enačijo akumulacijsko in reprodukcijsko sposobnost gospodarstva, pri čemer zamenjujejo specifično naravo ene in druge. Pri tem lahko ugotovimo, da si nismo dovolj prizadevali, da bi podrobneje analizirali in spremljali ter obvladovali eno in drugo. Ob tem seveda ne moremo zanikati tudi njune medsebojne zveze in soodvisnosti, vendar jo je potrebno globlje opazovati in iz te zveze izhajati pri planiranju oziroma usmerjanju razširjene reprodukcije.

Reprodukcijska sposobnost gospodarstva in vseh drugih dejavnosti je po Marxovi teoriji družbene reprodukcije sposobnost družbe za čimbolj obvladano in skladno reproduciranje vseh tokov družbene reprodukcije, in to ne-le v enostavnem, temveč praviloma v razširjenem obsegu. Da bi pa to dosegli, je potrebno dinamično usklajevati materialne, torej blagovne in denarne tokove med osnovnima oddelkoma in pododdelki družbene reprodukcije, vključno s tokovi izvoza in uvoza, tehničnega napredka, demografskimi, prostorskimi in ekološkimi faktorji, ter zagotavljati ustrezen obseg in strukturo proizvodnih in neproizvodnih storitev. Slednje povezuje na soodvisni podlagi tokove v materialni proizvodnji z drugimi dejavnostmi, kar naj bi v našem sistemu uresničevali s svobodno menjavo dela. Reprodukcijski procesi lahko torej tečejo v enostavnem ali razširjenem obsegu, kar pomeni, da je treba ocenjevati skladnost celote s posameznimi deli in nasprotno; zato je treba tekoče spremljati, kako se celotni družbeni bruto proizvod in posamezni njegovi sestavni deli reproducirajo, kje in zakaj se pojavljajo neskladnosti. Znova pa velja poudariti, da dinamičnega medsektorskega usklajevanja blagovnih in kupnih fondov, kar je pglavitni problem pri ugotavljanju reprodukcijske sposobnosti, v primeru relativne odprtosti gospodarstva ni mogoče izvajati, ne da bi upoštevali uvozne in izvozne tokove.

Z akumulativno sposobnostjo pa merimo sposobnost gospodarstva in družbe kot celote, da zagotavljata sredstva za razširjeno družbeno reprodukcijo, zlasti sposobnost, da oblikujeta nominalno oziroma denarno akumulacijo² v gospodarskih celicah združenega dela. Kajti ta je, kolikor to omogočajo proporcionalnosti v materialni strukturi družbenega bruto proizvoda, temelj za razširjeno družbeno reprodukcijo. Torej se za akumulacijsko sposobnost gospodarstva šteje predvsem njegova sposobnost,

² Z akumulativno sposobnostjo razumemo tudi sposobnost družbe, da formira ustrezne blagovne tokove (sredstva za delo, predmeti dela in potrošna sredstva), ki so na voljo za realizacijo na podlagi razpoložljive nominalne akumulacije (opomba: Z. D.).

da z lastnimi sredstvi zagotavlja denarno podlago za proces razširjene reprodukcije.³

Pri tem moramo ločevati razpoložljivo denarno akumulacijo za razširjeno reprodukcijo v materialni proizvodnji in v drugih dejavnostih, in sicer iz domačih in tujih virov oziroma dodatne akumulacije iz tujine. Med domačimi viri je najpomembnejše, koliko je sposobno gospodarstvo izločiti iz lastne novo ustvarjene vrednosti, torej iz ustvarjenega dohodka, v določenem obdobju za razširjanje in izboljševanje materialne osnove dela, in to za temeljne organizacije same in z združevanjem sredstev za raven celotnega gospodarstva. Pomembno je tudi, kolikšen je obseg bančnih kreditnih virov, zlasti sredstev prebivalstva, zbranih v bankah, ki se lahko usmerjajo v gospodarske naložbe.

Če gledamo na našo situacijo iz tega zornega kota, vidimo, da možnosti za zagotavljanje dodatnih sredstev za razširjeno reprodukcijo iz lastne novo ustvarjene vrednosti, iz lastnega oziroma skupno ustvarjenega dohodka, niso posebno velike in da se zadnja leta krepijo drugi viri, udeleženi v porabljenih sredstvih za razširjeno reprodukcijo; zato dobiva kreditni odnos v razširjeni reprodukciji prevladujoč delež. Stroški za vloženi družbeni kapital s tem naraščajo in seveda tudi kreditna odvisnost gospodarstva (pa tudi drugih dejavnosti) od bank.

Sedanje analize reprodukcijske sposobnosti pa se še vedno prepogosto omejujejo na to, da ugotavljajo obseg in strukturo finančnih sredstev za naložbe ne glede na njihovo globalno sektorsko usklajenost z blagovnimi in storitvenimi fondy. Usklajenost, če jo ocenjujemo za nazaj, se bilančno, preko trga in drugih odnosov, praviloma vedno vzpostavlja, seveda z zamudo, vendar zato ne obvladujemo gibanja cen in zalog, izvozne in uvozne usmeritve se ne uresničujejo, časovno pa izpolnjujemo načrte počasneje od predvidevanj. Znano pa je, da se efektivno povpraševanje lahko spremeni tudi v trenutku, medtem ko potrebuje ponudba določen čas (nekateri deli tudi daljšega), da se prilagodi spremembam v povpraševanju. Vse naše protiinflacijsko delovanje zadnjih let je slej ko prej neuspešno, ker preveč varujemo z vsemi ukrepi vsako povpraševanje po blagu in storitvah, manj pa zagotavljamo načrten obseg, strukturo, kvaliteto in ustrezno ceno ponudbe.

Da bi močnejše mobilizirali vse neposredne produkcijske in druge družbene sile za povečevanje dohodka in da bi zagotovili načrtnejše in skladnejše odnose med akumulacijo in različnimi oblikami porabe, bi morali uveljaviti v sistemu razširjene reprodukcije in v sistemu samoupravnega planiranja tudi tako imenovano kategorijo planske akumulacije

³ »Stalno spreminjanje presežne vrednosti v kapital se kaže kot rastoča količina kapitala, ki gre v proces proizvodnje. Ta rastoča količina kapitala postaja osnova razširjenemu obsegu proizvodnje, metoda za povečevanje proizvodne sile dela, ki to povečevanje spremlja in pospešuje proizvodnjo presežne vrednosti.« (Karl Marx, Kapital, I. knjiga, stran 447, Kultura 1958, Beograd).

kot sestavino planskih dokumentov, zlasti v temeljnih organizacijah združenega dela materialne proizvodnje, ki neposredno ustvarjajo novo vrednost. Ko bi samoupravni nosilci planiranja opredeljevali plansko akumulacijo sočasno s planiranjem dohodka, torej v njegovem okviru, bi morali izhajati tudi iz širših, družbeno dogovorjenih sistemskih in plansko-razvojnih kriterijev, katerih specifična teža in konkretna uporabna vrednost pa bi bila različna od dejavnosti do dejavnosti, od organizacije združenega dela do organizacije združenega dela. Torej ne gre za neko plansko akumulacijo, ki bi bila centralistično volunтарistično, linearno dirigirana in od zunaj postavljena kot obveznost za samoupravne nosilce planiranja, temveč imamo v mislih samoupravno dogovorjeno plansko kategorijo akumulacije kot sestavino planiranega in realiziranega lastnega dohodka ali skupnega dohodka.⁴

Planiranje akumulacije na ravni temeljne organizacije združenega dela bi bilo odvisno od več pogojev, predvsem pa od obveznosti, ki jih sprejemajo osnovni nosilci planiranja, to je delavci v temeljnih organizacijah združenega dela v svojih planskih aktih in zlasti v samoupravnih sporazumih in dogovorih o temeljnih planov, in ki terjajo določen obseg sredstev za razširjeno reprodukcijo. Pri tem je izredno pomembno, da tudi splošni pogoji gospodarjenja dajejo zadostno motivacijo za ustvarjanje planirane akumulacije. Pri konkretnem kvantificiranju planirane akumulacije v posamezni temeljni organizaciji združenega dela bi morali predvsem upoštevati raven razvitosti posamezne dejavnosti oziroma organizacije združenega dela, potrebe po lastnem tehnološkem razvoju in aplikaciji znanstvenih dognanj v temeljni organizaciji združenega dela, izvozne programe, doseženo in potrebno raven produktivnosti dela (v organizacijah združenega dela, dejavnostih in celotnem gospodarstvu, ob ustreznih mednarodnih primerjavah), odnose in pogoje uveljavljanja na trgu in še nekatere kriterije in zahteve. Ta in druga vprašanja bi morala dobiti ustrezne opredelitve v novem sistemskem zakonu o gospodarjenju in upravljanju s sredstvi razširjene reprodukcije.

Čeprav v zadnjih letih na nekaterih točkah uresničujemo v SR Sloveniji planirane spremembe v politiki naložb, pa je struktura virov sredstev za te investicije neprimerna. Problem se vse bolj zaostrojuje ter grozi, da bo postal huda ovira za uveljavljanje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v sistemu razširjene reprodukcije.

Neustrezni viri sredstev za investicije zmanjšujejo učinkovitost investicij, hkrati pa delujejo inflacijsko, ker previsoki stroški kapitala, pri-

⁴ »Delavec mora biti v položaju proizvajalca, ki zavestno in racionalno razpolaga z družbenim kapitalom. Do kraja se mora zavedati slahernega sklepa, ki ga sprejme na tem področju in zlasti na področju razporejanja čistega dohodka na akumulacijo in na sredstva za osebne dohodke in skupno porabo, kakor tudi v zvezi s konkretno uporabo akumulacije, to je s politiko investiranja. Bistveno je, da se delavec otrese miselnosti mezdne delavca, ki pri nas še vedno obstaja.« (E. Kardelj: Svobodno združeno delo, Brionske diskusije, stran 67, Državna založba, Ljubljana 1978).

dobljenega za prekratek čas, silijo investitorje, da tudi v cenah proizvodov in storitev iščejo način za razreševanje teh problemov. Če primerjamo delež sredstev, ki jih temeljne organizacije združenega dela razporejajo za razširitev lastne materialne osnove dela, in delež izplačil za investicije v osnovna sredstva in za kritje zalog gospodarstva v celotnem družbenem proizvodu, vidimo, kako zelo je proces razširjene reprodukcije odvisen od bančnih virov. Sorazmerno velike obveznosti za že prejeta posojila ter za obvezno združevanje sredstev bodo še v naslednjih letih zmanjševale dejansko razpoložljiva sredstva za nove investicije na ravni temeljnih organizacij združenega dela v materialni proizvodnji, še posebej v industriji, zlasti predelovalni. To smo delno tudi pričakovali, ker je pač neogibno potrebno usmeriti sredstva v planirane spremembe v temeljni strukturi slovenskega gospodarstva. Čeprav je po panogah situacija zelo različna, pa temeljne organizacije združenega dela v globalu ne ustvarijo dovolj akumulacije, da bi pokrile vse obveznosti za lastno in družbeno razširjeno reprodukcijo, kar jih navaja, da uporabljajo dobršen del amortizacije za odplačila anuitet in da najemajo nova, predvsem kratko-ročna posojila pri bankah, da bi pokrile druge potrebe. Hkrati pa mnoge organizacije združenega dela, čeprav ne le zaradi tega, vse hitreje povečujejo cene, da bi si tudi na ta način, pa čeprav pogosto ekonomsko neupravičeno, zagotovile večja sredstva za lastno razširjeno reprodukcijo.

Mnogi dejavniki, tako notranji kot zunanji, vplivajo na oblikovanje deleža sredstev iz novo ustvarjene vrednosti za razširjeno reprodukcijo — na ravni temeljne organizacije združenega dela in v okviru celotnega gospodarstva. Sama analiza zaključnih računov za lansko leto ne daje dovolj natančne in primerljive podobe o teh procesih oziroma o stvarnih materialnih odnosih v primerjavi s prejšnjimi leti, to pa zaradi različnih sprememb v obračunskem sistemu. O tem podrobneje govore poročila službe družbenega knjigovodstva.

Če hočemo oceniti akumulacijsko sposobnost gospodarstva, pa je pomembno tudi primerjati stroške za obresti od kreditov in sredstva za razširitev materialne osnove dela, kot se oblikujejo po zaključnih računih temeljnih organizacij združenega dela. Pri tem tudi opazimo že vsa zadnja leta izrazito tendenco rasti zneskov za obresti od kreditov. Ti rastejo hitreje od sredstev, namenjenih za razširitev lastne materialne osnove dela. V lanskem letu je bilo npr. potrebno izločiti 5,7 % razporejenega dohodka za obresti od kreditov, za lastno razširitev materialne osnove dela pa je gospodarstvo izločilo 7,9 % razporejenega dohodka. Absolutne številke pa povedo, da je v lanskem letu gospodarstvo izločilo za obresti od kreditov 7 milijard dinarjev, za materialno osnovo dela pa 9,6 milijarde dinarjev.⁵

⁵ V zvezi z obrestmi je treba upoštevati, da gospodarstvo dobiva nazaj minimalni del teh sredstev z razporeditvijo skupnega dohodka bank na članice; v tem znesku pa so tudi obresti od zunanjih kreditov (opomba Z. D.).

Če upoštevamo vse vire sredstev za enostavno in razširjeno reprodukcijo, domače in tuje, se razmerje med razpoložljivimi sredstvi za investicije v materialno proizvodnjo in sredstvi za investicije v druge dejavnosti v prvih treh letih tekočega srednjeročnega obdobja slabša v škodo materialne proizvodnje. Na to je zlasti vplivalo zmanjševanje razpoložljivih tujih posojil in uporaba sredstev amortizacije po predpisanih stopnjah za odplačila anuitet prejšnjih posojil; to terja, da temeljiteje proučimo raven predpisanih amortizacijskih stopenj in mehanizme revalorizacije. Povečala pa so se nominalno sredstva za izboljšanje in razširitev materialne osnove dela, oblikovana na ravni temeljne organizacije združenega dela iz dohodka in čistega dohodka, predvsem na račun povečanja funkcionalne amortizacije, ter kreditna sredstva bank. Premiki v strukturi porabljenih sredstev za razširjeno reprodukcijo v materialni proizvodnji pa ob nominalni rasti sredstev, izločenih po zaključnih računih za razširitev lastne materialne osnove dela, ne sledijo stvarnim lastnim potrebam, saj se dobršen del tako izločenih sredstev uporabi za obvezno združevanje sredstev in obvezno posojilo skladi federacije za kreditiranje hitrejšega razvoja gospodarstva nezadostno razvitih republik in avtonomnih pokrajin. Torej se kljub temu, da nominalno narašča izločanje dohodka temeljnih organizacij združenega dela v sredstva za razširitev in izboljšavo lastne materialne osnove dela, povečuje zlasti strukturni delež bančnih kreditov, uporabljenih za enostavno in razširjeno reprodukcijo.

Posebno pozornost zasluži tudi podatek, da v bilanci razpoložljivih sredstev za razširjeno reprodukcijo Slovenija ne more več računati z dotokom tuje neto akumulacije, ker so njene obveznosti za vračanje inozemskih kreditov in hitro naraščanje kreditiranja inozemstva po obsegu takšne, da jih z novimi pričakovanimi inozemskimi krediti ne bo mogoče nekaj let preseči. To še bolj zastruje nujnost, da celotno slovensko gospodarstvo ustvari več lastne akumulacije, da poveča izvoz blaga in storitev in s tem pridobi podlago za povečano jutrišnje zadolževanje v tujini. Velja pa poudariti, da so navedene trditve, kot globalne umestne, znotraj gospodarske strukture pa se, razumljivo, različno odražajo v dejavnostih in organizacijah združenega dela.

Kako po vsem tem, kar smo navedli, zagotoviti stalno povečevanje akumulacijske sposobnosti gospodarstva, tako kot smo jo uvodoma opredelili, in s tem (ne pa samo s tem) tudi celotnega združenega dela?⁶ Temeljne vzvode bi lahko opredelili tako-le:

prvič, hitrejše in stabilnejše povečevanje dohodka, ob višji lastni in družbeni produktivnosti dela. Pospešeni procesi samoupravnega združevanja dela in sredstev za realizacijo skupno dogovorjenih planov oziroma samoupravnih sporazumov in dogovorov o temeljnih planov naj zagotovijo smotrne usmeritve v razširjeni reprodukciji kot skladnejše odvijanje enostavne reprodukcije;

⁶ Seveda pri tem mislimo predvsem na povečevanje tistega deleža v razpoložljivi akumulaciji, ki izvira iz novo ustvarjene vrednosti (opomba Z. D.).

drugič, uspešnejše izkoriščanje rezerv v materialni proizvodnji in v celotni družbi, racionalnejše gospodarjenje z osnovnimi in obratnimi sredstvi, povečevanje ekonomičnosti poslovanja in učinkovitosti naložb, ob povečevanju izvoza kot razvojnega faktorja in podlage za zagotavljanje dodatne tuje akumulacije;

tretjič, racionalnejša politika razporejanja dohodka in čistega dohodka, povezana z uresničevanjem prevzetih planskih obveznosti in zagotavljanjem bolj smotrnega odnosa med akumulacijo in različnimi oblikami porabe ter doslednejše uveljavljanje pravic in obveznosti iz minulega dela.

To, da zagotovimo ustrezno raven akumulativne sposobnosti slovenskega gospodarstva, je pomemben pogoj za njegovo lastno prestrukturiranje oziroma za to, da se bo nadaljeval proces njegovega prestrukturiranja v celoti in še posebej znotraj industrije. Seveda je lahko ta pogoj uspešen le ob vseh drugih pomembnih pogojih, kot so: ustreznost razvojnih programov glede na zahteve domačega in tujega trga, raven kvalitetnih faktorjev razvoja, posebej kadrovska usposobljenost in naprednejša, smelejša usmerjenost na novo tehnologijo, višja udeležba znanja v strukturi proizvodov in storitev in hitreje preseganje ozke podjetniške in lokalistične zaprtosti. Skratka, hitrejši in odločnejši spopad z ekonomskim in poslovnim tradicionalizmom, konservativnostjo, tako v tehnološkem kot v razvojnem družbenoekonomskem smislu: to pa je možno doseči predvsem z vse uspešnejšim uveljavljanjem samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in zaostrovanjem individualne ter kolektivne odgovornosti za lastni in skupni družbenoekonomski razvoj. To pomeni, da moramo hitreje opuščati različne oblike životarjenja na povprečjih in močnejše spodbujati in nagrajevati po rezultatih živega in minulega dela kolektiva in posameznike, ki so dobri gospodarji, ki nadpovprečno uspešno gospodarijo in upravljajo sredstva družbene reprodukcije.

V slovenskem gospodarstvu niso tolikšen ekonomski in družbenopolitičen problem, v primerjavi z gospodarstvi nekaterih drugih republik in avtonomnih pokrajin, le tako imenovani »zgubarji«, ampak so še večji problem tisti, ki že leta gospodarijo na meji rentabilnosti oziroma ekonomske učinkovitosti. To je ena najmočnejših ovir za hitreje prestrukturiranje slovenskega gospodarstva in še posebej predelovalne industrije. Ti se najbolj žilavo oprijemajo starih navad in pogojev gospodarjenja v preživeli in razdrobljeni strukturi ter si prizadevajo, da bi brez posebnih lastnih naprezanj, tveganj in odgovornosti, preživeli obdobja od enega do drugega zaključnega računa, in so zadovoljni, da zaključni računi ne pokažejo izgube. Hkrati izvajajo stalen pritisk na državne organe, na republiški in zvezni ravni (enako kot njim podobni drugod po Jugoslaviji), da bi sprejemali takšne ukrepe tekoče ekonomske politike, ki bi jim bili čimbolj »po meri«. Te organizacije so manj izpostavljene družbeni kritiki kot »zgubarji«, ki so vključeni v zahtevne sanacijske postopke in ki morajo dajati obračun za negativne gospodarske rezultate ne le v okviru lastnega kolektiva, ampak tudi vse bolj pred dohodkovno sood-

visnimi partnerji pa vse do širše družbene skupnosti.⁷ Pri vsem tem pa je treba še upoštevati, da so v nekaterih organizacijah, ki so zaključile poslovanje za lansko leto z izgubo (pokrito ali nekrito), poleg notranjih tudi nekateri zunanji vzroki vplivali na njihovo poslovanje z negativnimi poslovnimi rezultati.

Namesto sklepa pa še tale misel: če bomo uveljavljali samoupravni sistem razširjene reprodukcije in sistem samoupravnega planiranja, bodo delavci v združenem delu in vsi delovni ljudje in občani v okviru krajevnih skupnosti in družbenopolitičnih skupnosti pridobili najbolj učinkovito sredstvo za stalno povečevanje in razvijanje akumulacijske in reprodukcijske sposobnosti ne le gospodarstva, temveč celotnega združenega dela in vse družbe. S tem pa bomo tudi ustvarili trdno družbeno-ekonomsko podlago za trajnejše obvladovanje virov nestabilnosti in inflacije ter za skladnejši razvoj proizvodjalnih sil in družbenoekonomskih odnosov.

Tako bomo najbolj uspešno omejevali administrativne linearne posege v pogoje gospodarjenja in dosledneje uveljavljali ustavne in zakonske funkcije vseh subjektov, od samoupravno organiziranega združenega dela do države. S temi instrumenti bomo lahko v pogojih, ko delujejo zakonitosti blagovne proizvodnje, in ob razvoju svobodne menjave dela na nekaterih področjih družbene reprodukcije resneje in učinkoviteje obvladovali vse temeljne tokove v celotni družbeni reprodukciji. Tako pa bomo tudi v praksi najbolj zanesljivo in uspešno krepili samoupravni položaj delavca v družbeni reprodukciji in njegovo sposobnost za učinkovitejše gospodarjenje.

⁷ Služba družbenega knjigovodstva se je letos prvič lotila podrobnejše analize rezultatov poslovanja organizacij združenega dela na meji rentabilnosti oziroma ekonomske učinkovitosti, kar bi moralo biti predmet širših družbenoekonomskih in političnih ocen in ukrepanja odgovornih dejavnikov, zlasti v samih organizacijah združenega dela, pa tudi v okviru bank, zbornic, organov družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij (opomba Z. D.).

Narod kot vidik humanizacije napredka*

»Z vseh strani se javljajo narodi in narodiči s pravicami do ustanavljanja lastnih držav. Iz tisočletnih grobov vstajajo strohnela trupla, ki jih oživlja nova pomlad, in ‚nezgodovinska‘ ljudstva, ki niso nikoli imela svoje države, izražajo močan nagon, da ustanovijo državo.«

(Rosa Luxemburg)

Razprostranjenost in ideološka prevrednotenja naroda kot družbenega vprašanja v sodobnem svetu in še posebej v zadnji četrtini dvajsetega stoletja potiskajo v kot teoretične in politične diagnoze ter prognoze, ki so naznanjale ali še naznanjajo konec narodnih in etničnih »strasti«, zlivanje in zlitje narodov, nastajanje nekakšnih »supranarodov« itd. V resničnem svetu smo temu nasprotno priče procesom, ki se ne skladajo s takimi ozko »ideološkimi« pričakovanji: družbeni pojav, ki ga zaznamujemo s pojmom narod, se etastični prisili in statističnemu manipuliranju navkljub ne omejuje le na drugorazredne psihološke (ali celo samo folklorne) manifestacije, temveč je v novih planetarnih razsežjih — neenakomernost družbenega razvoja v svetu je povzročila, da se to odvija ponekod prej, drugje pa pozneje — celo prerasel v okrepljeno in novo družbeno kakovost; posamezne nacionalne črte so celo dobile značaj utrjene nacionalne tradicije.¹

Povedano se dá bolje osvetliti s številkami, ki dobro ponazarjajo kakovostno nov družbenozgodovinski proces, kakor se odvija v slabih zadnjih dvesto letih. Konec osemnajstega stoletja je Evropa štela komajda kakih deset narodov, organiziranih v okviru države: Portugalsko, Španijo, Francijo, Anglijo, Nizozemsko, Švico, Dansko, Švedsko, Rusijo in Prusijo; Italija je bila v tem času le še geografski pojem, Nemčija pa je bila razdeljena na številne kneževine; Avstrija in Turčija sta bila imperija in

* Pričujoči prispevek je odlomek iz neobjavljene doktorske disertacije »Marksizem in vprašanje naroda«, (Ljubljana 1978).

¹ Glej o tem Ber Boročov, *Nationalism and the Class Struggle*, Greenwood Press, Connecticut 1972, str. 147.

ne naroda. V istem obdobju so se Združene države Amerike šele oblikovale v narod, Južna Amerika je združevala le kolonije. Prav tako so se tudi v Afriki in Aziji, z izjemo Japonske, razraščali imperiji in ne narodi. Društvo narodov je na primer štel med obema svetovnjima vojnama le 42 članic od 70 možnih, danes pa šteje Organizacija združenih narodov že okoli 150 članic.²

Renesansa narodov in etničnih skupin danes ni več omejena le na družbe v stanju zgodovinske »pubertete«³ oz. na »tretji svet«, temveč se z oživljanjem narodov in narodnosti sooča tudi razviti poznokapitalistični svet, kot to dokazuje boj Ircev, Valežanov, Škotov,⁴ Baskov, Kataloncev, Bretoncev, Provansalcev, Korzičanov, Alzačanov, Flamcev, Slovencev na Koroškem in v Italiji, Portoričanov, Indijancev, črncev itd. itd.

V svetu je le malo takih dežel, ki so etnično kolikor toliko homogene, tako kot na primer Poljska in obe Nemčiji, in kjer lahko skorajda brez ostanka govorimo o poljskem oziroma o nemškem narodu. Toda tudi nacionalna ali etnična homogenost še ne pomeni, da nacionalno vprašanje ni aktualno v kakšni drugi obliki; aktualno je z ozirom na »obkroženost« take relativno etnično homogene družbe z drugimi narodi in njihovimi vplivi in sodobnimi procesi mednarodne migracije (Zvezna republika Nemčija).⁵ Po drugi strani pa zaradi etničnega pluralizma v Veliki Britaniji, Španiji in Franciji ni mogoče z zanesljivostjo in brez krivice govoriti o britanskem (angleškem), španskem ali francoskem narodu.⁶ Če izvzamemo Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo, je prav Francija med etnično najbolj razčlenjenimi evropskimi državami. Kljub običajnim pojmovanjem ena tretjina njenih državljanov ne pripada francoskemu narodu.⁷ V Franciji govorijo namreč štiri romanske, dva germanska, en keltski in baskovski jezik. Na obrobju Francije živijo Bretonci, ki so v jezikovnem in kulturnem pogledu bolj v sorodu z Valežani kot pa s Francozi; dve iberijski etnični skupini, Katalonce in Baske, še vedno obvladujeta kastilski oz. francoski centralizem; Korzičani govorijo italijanska narečja s sardinsko podlago, na severu Francije živijo Flamci, ki

² Ronald Fletcher, ed., *The Science of Society and the Unity of Mankind*, A Memorial Volume for Morris Ginsberg, HEB, London 1974, str. 145.

³ Zdi se, da je takšno etiketiranje naslednik tistega razširjenega gledanja v 19. stoletju, ki ga je obsodil naš Dežman in po katerem so Nemci kazali nagnjenje, da »vsako gibanje domovinskega duha kot znamenje neomikanosti, zarobljenosti, barbarstva grajajo«, citirano v Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina, 1848—1895*, druga knjiga, DZS, Ljubljana 1956, str. 77.

⁴ V angleški levici se v zadnjem času odvijajo aktualne in živahne razprave o usodi mnogonacionalne britanske skupnosti; glej v tej zvezi delo Toma Nairna, *The Break-up of Britain*, NLB, London 1977, in kritiko Erica Hobsbawna, »Some reflections on The Break-up of Britain«, *New Left Review*, šte. 105, september—oktober 1977, ki obravnava problematiko razmerij med marksizmom in nacionalizmom, marksizmom in nacionalnim vprašanjem, protislovja »nacionalističnega marksizma«, odnos do separatizma itd.

⁵ Na to razsežnost, ki pa se rada pozablja, zato toliko bolj upravičeno opozarja Stipe Šušar, *Nacija i međunacionalni odnosi*, Naše teme, Zagreb 1970, str. 10.

⁶ Pierre Fougeyrollas, »Question nationale et lutte des classes dans la France de demaine«, *Les Temps Modernes*, vol. 29, št. 324—326, 1973, str. 512.

⁷ Yves Person, »Presentation«, prav tam, str. 324—326, str. 15.

so se tako kot Flamci v Belgiji in današnji holandski narod razvili iz iste etnične skupnosti — ljudstva; in ne nazadnje imamo na vzhodu Alžajci, ki imajo svoje jezikovne in kulturne korenine v germanstvu.

Tudi na samo empirično dejstvo jezikovnega pluralizma v določeni družbi je treba gledati kot na tehtno politično in ne le kulturno dejstvo.⁸ Že samo jezikovno raznolikost običajno povezujemo z določenimi političnimi in ne le kulturnimi dejstvi — kaže se torej tudi kot ekonomska razvitost ali nerazvitost. Boj proti narodnostnemu in etničnemu zaslužjevanju in odtujenosti se zato ne odvija le na kulturnem področju, temveč zaobsega širši svet ekonomije in politike. Vsako vrednotenje in ideološko opredeljevanje vprašanja naroda in etničnih skupin nas mora zato pripeljati pred vprašanja globalnega družbenega pomena: razrednega boja, revolucije, demokracije, svobode, dezalienacije, internacionalnosti itd. Problem naroda ni samoniklo ali izolirano družbeno vprašanje, kot si je to predstavljal madžarski državnik István Szécheny, ko je pribil, da je »treba najprej rešiti narodnost in se šele potem boriti za svobodo, kajti izgubljeno svobodo moremo zopet pridobiti, izgubljena narodnost pa je na vekomaj izgubljena«.⁹ Narodnostne svobode pač ni mogoče ločiti od svobode kot celote. Mogoče je delati sklepe tudi v drugi smeri, to je, da vsakršno izmikanje in preziranje nacionalnega fenomena izsili povsem določene (negativne) vrednostne in idejne posledice za druga enako občutljiva področja družbenega življenja (razred, demokracija in podobno).

Že dolgo časa je mogoče revolucionarni potencial nekega gibanja odčitati iz njegovih etnično-kulturnih, narodnostnih in nacionalnih zahtev. Potemtakem niti ni presenetljivo, če je revolucionarna Francija leta 1968 na primer v Rennesu in Toulousu postavljala številne etnične in narodnostne zahteve. Od tod prihaja od narodnostno radikalno osveščenih intelektualcev v Franciji v rabo izraz Heksagon¹⁰ kot pojmovna alternativa Franciji, ki pa da je vsiljen pojem, ki so ga narekovali interesi notranjega kolonializma. V tej luči je treba oceniti za dosti uporaben predlog Lafonta, ki svojo teorijo dialektike nacionalnih struktur utemeljuje na razlikovanju primarnega naroda (na primer Bretanje, Katalonije, Prováanse itd.) in sekundarnega naroda (na primer Francije, Združenih držav Amerike itd.).¹¹

Namenoma smo se ustavili pri Franciji, ki je po eni strani rezultat »plošččenja« (»le laminage«) narodov, in državnega centralizma, ki razpolaga s sredstvi raznarodovalne napoleonovske prefekturalne organiza-

⁸ Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, Haper Torchbooks, New York, London 1971, str. 172; tudi Yves Person, prav tam, str. 2.

⁹ Pri nas se je na Széchenyjevo misel naslonil tudi Josip Jurčič, glej Ivan Prijatelj, om. delo, str. 76 in 559.

¹⁰ Francija ima namreč obliko šesterkotnika.

¹¹ Po povzetku Philippa Gardyja, »Alienation, dezalienation: Nationalisme ou liberation?« *Les Temps Modernes*, str. 63; gre pa za delo Roberta Lafonta, *Sur la France*, Gallimard, Paris 1968.

cije. Kot taka je našla na vseh straneh sveta v ideoloških različicah zveste posnemovalce. Po drugi strani pa simbolizira ravno uveljavljanje politične prakse »ploščjenja« narodov poraz, ki se kaže v obliki burnega pohoda »odpisanih«, »nezgodovinskih« in »prepovedanih« narodov iz periferija k središču zgodovinskega dogajanja. Celó general de Gaulle, ki je take družbene premike običajno etiketiral s pojmom »avtonomija« in »separatizem«, je pokazal nekaj zgodovinskega posluha, ko je nakazal tole rešitev: decentralizacija države in nova regionalizacija.¹²

S francoskim primerom hočemo povedati še nekaj drugega. Predvsem to, da problem naroda ni enostavno in prosojno teoretično vprašanje. Že Ernest Renan v svojem slovitem eseju z naslovom *Kaj je narod?* ni mogel mimo zapletene in zvičajne narave naroda. Svojo razpravo je upravičeno začel s temelj stavkom: »Sklenil sem analizirati idejo, ki je na pogled jasna, ki pa pogosto zavaja k najhujšim zmotam«. Zdelo se mu je, da lahko izbira samo med dvema skrajnostima: med nemogućnostjo spoznanja in pozitivistično predpostavko; vdal se je drugi možnosti, kar nedvoumno opredeli s tem zavezujočim pozitivističnim metodološkim izhodiščem: »Kar nameravam storiti, je zelo kočljivo; to je tako rekoč rezanje na živem telesu: hočem preiskovati žive, kakor se navadno preiskujejo mrtvi. Pri tem pa bom popolnoma hláden in nepristranski«. ¹³

V novejši družboslovni literaturi se je s problemom zapletenega in mnogopomenskega značaja besede narod spoprijel Jerzy Wiatr.¹⁴ To pa po Wiatrovem mnenju vendarle ne more preprečiti, da se ne bi mogli v družbenih vedah dokopati do relativno enotne opredelitve naroda. V tej smeri se je avtor naslonil na naslednji dve teoretski izhodišči: prvič, da je treba iz množice nacionalnih oblik izločiti dve ali tri, ki odstopajo od splošnih pojavov in oblik, in da se jih poveže s pojmom naroda v ožjem pomenu; in drugič, različni pojavi, ki jih imenujemo narod, imajo kljub vsemu nekatere splošne značilnosti, ki dovoljujejo gibčno uporabljáanje znanstvene definicije naroda — ta definicija pa ne bi smela meriti na to, da bi totalno zajemala narod. Nič manj pomembno ni tudi naslednje Wiatrovo opozorilo, namreč, da se razumevanje naroda oz. nacionalnosti spreminja v odvisnosti od tega, kdo opredeljuje ta pojem.

V sestavljenosti in Janusovem značaju družbenega pojava, ki ga imenujemo narod — strinjati pa se je mogoče z Boročovim mnenjem,¹⁵ da je nacionalni konflikt neskončno bolj sestavljen v primerjavi s takim družbenim konfliktom, ki nima neposredne zveze z narodom — se prav gotovo skriva en del pojasnila, zakaj so se družboslovne vede s tem pro-

¹² Stane Ivanc, *Delo*, 7. maja 1977, str. 30.

¹³ Ernest Renan, »Kaj je narod?« *Napredna misel*, 1913, štev. 12, str. 110. Povedati je treba, da je Renanov politični motiv, ki ga je vodil pri pisanju tega eseja, v osnovi napreden, saj mu je šlo za kritiko rasističnih obravnavanj naroda.

¹⁴ Jerzy Wiatr, *Narod i państwo — Socjologiczne problemy kwestii narodowej*, Warszawa 1969, in njegov esej z naslovom »Osnovni problemi teorije nacijee, *Ideje*, 1971/6, Beograd, str. 23—47.

¹⁵ Ber Boročov, om. delo, str. 192.

blemom sorazmerno malo ukvarjale. Upravičena je ugotovitev, da je že dovolj, če si kdo ogleda bolj znane enciklopedije družbenih ved in različne sociološke in politološke »sisteme«, da se lahko prepriča o zanemarnem obravnavanju vprašanja naroda v družbenih vedah oz. celo to, kako je narod skorajda povsod »pozabljen« ali podcenjen.¹⁶ Tvegamo celo površen sklep, da je bogastvo pojavnih oblik nacionalnega bivanja v obratnem sorazmerju z intenziteto teoretičnih raziskovanj problema naroda v preteklem pa tudi v sodobnem družboslovju. Tudi marksistična družbena misel se v tem smislu ni odrezala bistveno bolje, čeprav se je morala v primerjavi z drugimi družboslovnimi tokovi zaradi svoje specifične družbeno-praktične opredeljenosti še največ ukvarjati z njim.¹⁷

Iz Leninovih zapiskov — in Leninu bi bilo težko očitati, da se ni dovolj posvečal nacionalnemu vprašanju, ko je dejal, da se čuti hudo krivega pred delavci Rusije zaradi tega, ker ni dovolj ostro posegel v zloglasno vprašanje o avtonomizaciji¹⁸ — lahko razberemo njegovo samokritično spoznanje, da ni škoda časa in naporov, ko gre za teoretična ukvarjanja z narodom. Seveda ni mogoče enkrat za vselej in za vsepovsod izdelati univerzalne teorije naroda — vprašanje naroda oz. nacionalizma sploh ne gre postavljati abstraktno zaradi njegove posebne (tudi politične) občutljivosti.¹⁹ Življenje vseh treh internacional se je usodno prepletalo z vprašanjem naroda, ki so ga družbeno-politična gibanja morala vedno znova in različno zgodovinsko tematizirati.

Vulgarna socialistična razumevanja, ki so gledala na narod zgolj kot na »staromodni predsodek« ali kvečjemu kot na buržoazni princip, je Marx hudomušno ošvrknil v pismu Engelsu: »Angleži so se dobro nasmejali, ko sem začel svoj govor z mislijo, da so nam naš prijatelj Lafargue in drugi, ki so odpravili nacionalnost, govorili v ‚francoščini‘, to je v jeziku, ki ga ni razumelo devet desetih prisotnih poslušalcev. Izrazil sem tudi mnenje, da Lafargue z zanikanjem nacionalnosti morda nehote razume njihovo vsrkanje v model francoskega naroda.«²⁰

V takšnih različicah nacionalnega nihilizma se je tudi razkrivala podmena, da narod nima svojega relativno avtonomnega substancialnega vira v materialni resničnosti sami, temveč gre bolj za namišljeni družbeni pojav, za tisto, kar imenuje Julian Huxley *res fictae*.²¹

¹⁶ Jovan Đorđević, »Znanost in nacionalno vprašanje v sodobnem svetu«, *Teorija in praksa*, let. 8, št. 3, Ljubljana 1971, str. 361.

¹⁷ Tudi Stipe Šušvar sodi, da so se marksizem in marksisti premalo ukvarjali z narodom; glej njegovo delo *Nacionalno in nacionalistično*, Marksistički centar Split, 1974, str. 13.

¹⁸ V. I. Lenin, *Izbrani spisi o nacionalnem vprašanju* (uredil France Klopčič), CZ, Ljubljana 1974, str. 175.

¹⁹ Prav tam, str. 177.

²⁰ Karl Marx in Friedrich Engels, *Prepiska*, III. tom, 1861—1867, Kultura, Beograd 1959, str. 373; nekaj podobnega je izrazil tudi naš Matija Majar, ko je zapisal: »Nemcem pa za narodnost nič ni, to se pravi: za narodnost našu, svojo uže imajo, . . .«, glej njegov članek z naslovom »Stanje Slovincove, Novice, gospodarske, obertniške in narodne, 13. marca 1861, str. 89.

²¹ Julian Huxley in A. C. Maddon, *We Europeans*, 1935, cit. v Alfred Zimmern, ed., *Modern Political Doctrines*, Oxford University Press, Oxford 1939, str. 257.

Skrivnost teoretičnega deficita, ki spremlja proučevanje naroda, ni mogoče pojasniti le s sestavljenostjo in spoznavno zapletenostjo tega posebnega družbenega pojava — se pravi s čisto teoretičnimi vzroki. Pomembno, če že ne najpomembnejšo vlogo igrajo tudi izventeoretični²² določevalci, ki bolj ali manj posredno, vsekakor pa zelo odločno in vztrajno vplivajo na hierarhijo in selekcijo področnih sklopov kot predmetov znanstvenega raziskovanja.

Med takimi določevalci je treba posebej omeniti naslednje: ideja socializma kot sinonim za ukinitve vseh oblik podrejenosti in odtujenosti družbenih skupin in ljudi se je morala nujno soočiti tudi s svojo nacionalno razsežnostjo; druga svetovna vojna je mobilizirala široke antifashiistične sile, in to še posebej na izhodišču osvoboditve zatiranih narodov; nastanek vsaj dveh gigantskih vojnopolitičnih kompleksov nujno tudi izziva težnje po samostojnosti in enakopravnosti narodov, ki jim ti kompleksi utesnjujejo njihov življenjski prostor, samostojno in enakopravno izražanje; antikolonialna revolucija, ki je pospešila osveščanje in prebujanje ljudskih množic na širokih prostranstvih Azije, Afrike in Latinske Amerike; spontani in načrtno voden integracijski procesi v obliki multinacionalnih družb in druge naddržavne ali meddržavne ekonomske zveze, ki posegajo na področje bistvenih ekonomskih in političnih interesov posameznih (prizadetih) narodov itd.²³ Med razlogi za zapostavljenost nacionalnega vprašanja v politični teoriji in v družbenih vedah nasploh se omenja še naslednji: nacionalno vprašanje so družboslovci obravnavali predvsem kot problem Evrope, ki da je bilo rešeno bodisi s tem, ko so bile ustanovljene posamezne »homogene« nacionalne države, bodisi s tem, ko so se nekatere umetne mnogonacionalne države razdelile na več nacionalnih političnih celot.²⁴

Na drugi strani gre za izventeoretične katalizatorje omenjenih procesov nacionalnega in etničnega samopotrjevanja: meščanski način proizvodnje, ki zahteva samo »enodimenzionalne« in »poenotene« ljudi za enotne potrošniške serije,²⁵ praksa in ekonomsko-ideološki cilji imperiazma, stalinistične in neostalinistične manipulacije z nacionalnim vprašanjem; to so samo nekateri izventeoretični vplivi, ki so prispevali k takemu teoretičnemu primanjkljaju in intelektualnemu zastoju.

V zadnjem času se razmišljanja, ki narod(e) ukinjajo ali odpravljajo, naslanjajo predvsem na procese planetizacije, kibernetizacije, svetovne trgovine, znanstveno-tehnične revolucije, racionalizacije²⁶ in ideološko

²² Tezo o vplivu izventeoretičnega kompleksa na selekcioniranje družbenih problemov, ki jih družboslovci proučujejo, sem podrobneje razvil v prispevku »Sociologija sociologije«, *Sociologija*, 1975/4, str. 655—666.

²³ Branko Pribičević, *Savremeni socijalizam*, skripta, druga izdaja, Beograd 1974, str. 332.

²⁴ Jovan Đorđević, str. 361.

²⁵ Glej Božidar Debenjak, *V alternativni*, glej poglavje »Fragmenti o nacionalnem vprašanju«, CZ, Ljubljana 1974, str. 347.

²⁶ Janko Pleterski, »Vprašanje naroda v socializmu«, *Naši razgledi*, Ljubljana, leto XXI, štev. 3 (482), 11. februarja 1972, str. 1.

motiviranih »internacionalističnih« imperativov. Že bežen pogled po naslovih družboslovnih del nas pripelje do teoretično pomembne ugotovitve, da se z vprašanjem nacionalizma ukvarja neprimerno večje število del, kot pa z vprašanjem naroda! Čeprav je težko delati kake poenostavljene primerjave z drugimi področji teoretične dejavnosti, pa moramo vsaj izraziti naš dvom nad tem, da bi, ko gre na primer za razpravljanja o znanosti, prevladovale razprave o scientizmu.

Glede na omenjeno zapletenost nacionalnega fenomena bi prav na tem področju pričakovali močno uveljavljen interdisciplinarni pristop. Toda temu še daleč ni tako. Levji delež raziskovanj so opravili zgodovinarji, medtem ko se jim sociologija, politična znanost, politična ekonomija in filozofija prej izogibajo.²⁷ Poleg že omenjenih zaviralnih razlogov pojasnjujejo nekateri avtorji to dejstvo z vkoreninjenostjo evropskega egocentrizma oz. evropocentrizma,²⁸ ki ga zanimajo le tako imenovani »zgodovinski« narodi ali pa z dosti razširjeno tezo, da je bilo devetnajsto stoletje »stoletje nacionalnosti«, medtem da je dvajseto stoletje bolj v znamenju triumfa univerzalnosti in internacionalizma. Argument univerzalizma navajajo še posebej avtorji strukturalno-funkcionalne šole, ko ukinjajo ne le prisotnost etničnih in nacionalnih antagonizmov v razviti industrijski družbi,²⁹ temveč tudi sleherna nova kulturna členjenja in povezovanja. Do podobnega sklepanja prihajajo implicite tudi številni sovjetski avtorji s tem, ko branijo stališče, da je treba, kadar se internacionalno in nacionalno ne ujemata, slednje vedno podrediti prvemu, kar je samo drugačen način ukinjanja nacionalnega bistva.

S takšnimi nedialektičnimi miselnimi in logičnimi preobrti se kategoriji posamičnega in posebnega brez ostanka »žrtvuje« kategoriji celote in od takšne paralizirane dialektične metode ni mogoče več pričakovati kvalificiranega marksističnega odgovora na vprašanje, kako je lahko nekaj internacionalno in da ni v njem nič nacionalnega, ali kako je lahko nekaj nacionalno in hkrati »očiščeno« slehernih internacionalnih sledi.³⁰ Posledica takšnega stališča je nadalje ta, da se kakovost socialistične revolucije v katerikoli deželi (izjema je dežela, po kateri se »meri«, ki ji je internacionalno že kar prirojeno) ocenjuje predvsem po stopnji izkoreninjenosti narodnostnega momenta in sploh vsega posebnega, kar odstopa od edino zveličavnega modela.

Takšna sklepanja se še nadalje zlivajo v trditev, da se lahko nacionalne posebnosti nanašajo le na tisto, kar ni bistveno ali v radikalnejši

²⁷ Glej Smithovo kritiko sociološkega deficita na tem področju v om. delu, str. 3.

²⁸ Najdan Pašić, *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*, Radnička štampa, Beograd, 1973, str. 5.

²⁹ Michael Hechter, »Ethnicity and Industrialization: On the Proliferation of the Cultural Division of Labors«, *Ethnicity*, vol. 3, štev. 3, september 1976, str. 215.

³⁰ M. S. Junusov, M. M. Skibitsky in T. I. Tsameryan, *The Theory and Practice of Proletarian Internationalism*, Progress Publishers, Moskva 1976, str. 103; glej tudi kritiko omenjenih predpostavk pri Jožetu Goričarju, »Včerašnja resnica ni zmeraj tudi jutrišnja«, *Naši razgledi*, Ljubljana, leto XXVI, štev. 15 (614) 12. avgusta 1977, str. 381–382.

dogmatični različici celo, da obstajajo objektivne možnosti za izoblikovanje »socialističnega naroda« v državah socialistične skupnosti — celo »en blok en narod«. ³¹ Nedomišljena in abstraktna razumevanja univerzalnosti in internacionalizma spadajo tako v posebno vrsto nazadnjaških utopij, ki nekritično in mahoma »presejajo« posebne zgodovinske kategorije, v katerih pa igrajo take družbene vsebine vendarle še izredno pomembno zgodovinsko vlogo. Dejstvo, da se narodi rojevajo in razvijajo tudi in še posebej v pogojih socialističnega družbenega razvoja, navaja k drugačnemu teoretičnemu razmisleku: ker je socializem zmagal v materialno in kulturno manj razvitih deželah, so šele z njim nastali pravi družbeni pogoji za polnejši razmah novih nacionalnih formacij, vsebinsko bogatejših in enakopravnih mednacionalnih odnosov, kakor tudi za spreminjanje tradicionalnih vsebin in tradicionalne utemeljenosti določene nacionalne skupnosti. ³²

Oba omenjena pristopa, tako funkcionalno-strukturalni kot abstraktno-internationalistični, gledata na narod kot na moteči in patološki družbeni pojav, ki da nima nikakršnih osvobodilnih ali progresivnih razsežij za razvoj človeka in družbe. Zdi se, da je mogoče prav tu spomniti na resnico, ki je znana vsaj od Hegla naprej, in sicer, da se na koncu zgodovina najbolj poigra ravno s tistimi, ki so mislili, da so njeni neomejeni gospodarji. Ideologe teze o »koncu naroda« čaka enaka »usoda« kot so jo doživeli teoretični zagovorniki »konca ideologije«. Vendar poskusom teoretičnega siromašenja nacionalnega bistva ni treba pripisati prevelike teže. Usodnejša in v zadnji instanci odločilnejša je praktična in empirična vgrajenost naroda in etničnih pojavov v sodobnem svetu. Tega dejstva pa ne morejo bistveno omajati nikakršna spekulativna spodbijanja ali celo nesposobnost teorije, da bi se vedno dokopala do celovite teoretične identifikacije naroda in etnije. ³³

Dodati pa je treba, da danes močno narašča znanstveno-raziskovalno zanimanje za probleme naroda, nacionalizma in etničnih skupin, in sicer tako v državah v razvoju kakor tudi v visoko razvitih kapitalističnih družbah. ³⁴ V družbah z »državnim socializmom« lahko prav tako zasledimo plimo družbenega in teoretičnega poudarjanja pomena nacionalnega vprašanja, ki kljub deklariranemu ideološkemu optimizmu ne morejo prikriti prisotnih nacionalnih antagonizmov in družbenih protislovij, ki jih poraja

³¹ Miodrag Djukić, »En blok en narode«, *Delo*, 10. junija 1976.

³² Esad Ćimić, »Nacija u svjetlu sociološke analize«, *Sociologija*, vol. XI, 1969/3, str. 397.

³³ Vladimir Bakarić daje podoben poudarek; glej Lerotičev prikaz Bakarićeve knjige z naslovom *Društvene klase, nacije i socializam*, Školjska knjiga, Zagreb 1976, v *Kulturnem radniku*, Zagreb, leto XXIX, šte. 6, 1976, str. 230—231.

³⁴ Paul R. Brass in Pierre L. van den Berghe, »Ethnicity and Nationalism in World Perspective«, *Ethnicity*, vol. 3, šte. 3, september 1976, str. 197; tudi za to novejšo revijo (*Ethnicity*) je mogoče reči, da je izraz okrepljenih prizadevanj po teoretičnem osmišljanju nacionalne in etnične empirije. Podobne ugotovitve lahko najdemo še pri Maximu Rodinsonu, »Sur la théorie marxiste de la nation«, *Voix Nouvelles*, maj 1952, šte. 2, str. 25, in sicer, da je na dnevnem redu teorije prav problem naroda.

neustrezna nacionalna oz. narodnostna politika.³⁵ Kardeljeva ocena, da »tudi socialistična revolucija sama po sebi vendarle ničesar ne spremeni glede vsebine ali vloge nacije kot družbenozgodovinske kategorije, ki je v svojih pojavnih oblikah univerzalna«,³⁶ je zato toliko bolj upravičena; moramo pa še dodati, da daje izredno hevristično in teoretično spodbudo marksističnim analizam naroda, ki ne bi smele podlegati skušnjavi, da je narod v socializmu kvečjemu kratkotrajna ali obrobna zgodovinska kategorija.

Do impulzov, ki sprožajo ta raziskovanja, ni prišlo, kot smo videli, po spontani teoretični poti, temveč so jih sprožila nova družbena gibanja pri še do včeraj spečih etničnih skupinah in narodih, problemi nacionalnih preobrazb, skozi katere gredo tako imenovane »postindustrijske družbe«, procesi dekolonizacije in političnega osamosvajanja v tretjem svetu, pa tudi sami procesi administrativnega »zlivanja« in ploščjenja« narodov. Teorija mora medtem plačevati svoj davek zamudništvu,³⁷ ki si ga je nakopala na tem področju raziskovanja. Parohialnost teorije o narodu je še očitnejša ob ugotovitvah družboslovcev, da se nacionalni življenjski cikel ne le še ni iztekel, temveč da še ni niti dosegel svojega zgodovinskega apogeja; to spoznanje pa ne bi smelo presenetiti glede na neovrgljivo dejstvo, da je narod novejši proizvod zgodovine, ki je nastal časovno pozneje kot pa socialno vprašanje.

Že površen vpogled v empirijo pojavljanja nacionalnih identitet in pojavov danes potrjuje misel, da se piše usodi nacionalnosti tudi v prihajajočem enaindvajsetem stoletju mnogo več kot zgolj vloga obrobne ali usihajočega družbenega pojava. Oporišča v enaindvajseto stoletje projicirane nacionalnosti iščejo družboslovci na skali, ki se razteza od ekonomskih faktorjev — nacionalni interes se dá z ekonomskega vidika strogo eksaktno določiti³⁸ — pa vse do široke pahljače psiholoških faktorjev, na primer upor človeka proti razosebljanju in kozmopolitizmu ter vračanje k njegovim izvorom in pristni osebnosti.³⁹ Zelo omejeno dialektično perspektivo so ponujale in še ponujajo razlago, ki v intenzivnih procesih znanstveno-tehnične revolucije, v pogojih nešteto krat okrepjenih komunikacijskih pretokov v sodobnem svetu, in še posebej glede na pojav tako imenovanih »post-industrijskih« družb, kratkomalo niso videle ne prostora in ne pravega opravičila za nadaljnji razvoj narodov. Spoznanja, do katerih prihajajo strokovnjaki že v svojih ozkih disciplinarnih okvirih, ne potrjujejo takih tako teoretičnih kot tudi ideološko omejenih pričakovanj. Za primer lahko omenimo rezultate raziskovanj

³⁵ Najdan Pašić, om. delo, str. 8.

³⁶ Edvard Kardelj, *Problemi naše socialistične graditve*, IX, DZS, Ljubljana 1974, str. 117—118.

³⁷ Emile Sicard, »De quelques elements mal connus du fait national en sociologie, *Revue Internationale de Sociologie*, vol. 5, št. 1, april 1969, str. 55, ugotavlja, da je problem naroda eno najbolj opuščenih teoretičnih raziskovanj v sociologiji.

³⁸ Najdan Pašić, om. delo, str. 12 in dalje.

³⁹ Jean-Marie Domenach, »Historic Controversy: Nationalism and Humanism«, *Our Generation Pamphlet*, brez datuma, str. 59—60 (Prva objava v *L'Esprit*, februar 1965).

v sodobni etnologiji in lingvistiki: za etnologue »ethnos« kot oblika združevanja in diferenciranja ljudi na etnični podlagi še zdaleč ni izčrpal svojih življenjskih moči — ne gre torej za pojav preteklosti — temveč polno črpa tudi iz »industrijske« in »postindustrijske« družbene podlage.⁴⁰

Prav tako prihajajo iz lingvistike avtoritativne sodbe o tem, da se na primer čez kakih 200 let Američani in Britanci sploh ne bodo več mogli sporazumevati med seboj, ker doživlja angleščina v ZDA tako velike spremembe. Lingvistika tako zavrača mnenja, po katerih čedalje večji vpliv množičnih komunikacijskih sredstev zmanjšuje razlike med obema različicama angleščine. Nasprotno novi družbeni in sploh materialni pogoji povzročajo nastajanje novih besed, z njimi pa nadaljnji razvoj in spreminjanje jezika.⁴¹ V sodobnem svetu obstajajo na ta način objektivni in subjektivni pogoji za razraščanje potreb posameznikov v množični družbi po ekonomskem in kulturnem združevanju v okviru takšnih družbenih enot, ki so manjše od (veliko)državnega okvira in večje od družine. Sodobnik danes ne more več preprosto zatisniti oči pred derečimi procesi univerzalizacija etničnosti in nacionalnosti,⁴² ki nudijo pod določenimi pogoji nove možnosti za poglobljeno in v bistvu stvarnejšo univerzalizacijo.

V zagovoru dejstva renesanse narodov in očitnih prizadevanj za njihovo razodtujevanje si je potrebno zastaviti tudi vprašanje mere. Otresti se je vsekakor treba dveh metod ali meril, tako imenovanega »konstelacijskega« in »apriornega«, ki peljeta v skrajnost po znanem načelu, da lahko velika resnica, če jo povečamo še za malo, postane neresnica.⁴³ Nacionalno in etnično, pri čemer pa ne gre za kako izjemno lastnost samo teh dveh družbenih kategorij, lahko rabita najrazličnejšim družbeno-ideološkim interesom in ciljem: »Z narodom se lahko porajajo velika dela, žrtve, junaštvo, pa tudi fanatizem in zločini.«⁴⁴

V imenu nacionalnih pravic so dvigale svoje glasove iracionalne politične sile, ki so pozivale (in seveda še danes pozivajo) na instinkt in zagovarjale mržnjo, diskriminacijo in celo iztrebljanje drugih narodov. Nacionalni fetišizem je lahko prikrival reakcionarne interese in je tudi služil kot alternativa revolucionarni praksi ter zapiranju v ozke kulturne in nacionalne karantene. Deweyu je zato nacionalno vedno pomenilo »za-

⁴⁰ Janko Pleterški, »Aktuelnost naučnog i interdisciplinarnog izučavanja nacije«, v zborniku *Pristup izučavanju nacije (Neki metodološko-teorijski problem u izučavanju nacije)*, Centar CKSKH za idejno-teoretski rad i Marksistički centar CKSK Srbije, Zagreb—Beograd 1978, str. 66.

⁴¹ Gre za mnenje uglednega britanskega lingvистa Burchfielda, glavnega urednika angleškega »Oxfordskega slovarja«, *Delo*, »Dve stoletji do novega jezika«, 31. 7. 1978.

⁴² Nathan Glazer, »Ethnicity: A World Phenomenon«, *Encounter*, 1975, str. 44—45; v tej zvezi si je poučno ogledati, kako se etnični pluralizem in še posebej razmerje med etničnim in socialnim (razrednim) statusom, kažeta v Združenih državah Amerike: glej Colin Greer, od., *Divided Society — the Ethnic Experience in America*, Basic Books, Inc., Publishers, New York 1974.

⁴³ Povzeto po Esadu Čimiću, om. delo, str. 397.

⁴⁴ E. Lemberg, *Nationalismus I*, Rowohlt 1964, str. 24.

motano zmes dobrega in slabega«,⁴⁶ medtem ko je Tagore presodil, da je pojav nacionalnosti povezan samo s slabim, vrednostno negativnim: »Idea naroda je eno najbolj učinkovitih sredstev za omamljanje, kar jih je človek izumil. Pod učinkom njegovih hlapov lahko celo ljudstvo izvaja sistematični program najbolj grobe sebičnosti, ne da bi se vsaj malo zavedalo svoje moralne pokvarjenosti in postane celo nevarno razdraženo, če ga na to opozorimo«. ⁴⁶ Podobno je mislil o narodu Hervé, češ da je nacionalno rabilo vladajočim krogom za idealno sredstvo vsiljevanja enotnosti, ohranjevanja neenakosti in nesvobode — skratka »zlati rudnik za vladajoči razred in past neumnosti za ljudstvo«. ⁴⁷

Zopet drugi so gledali z zaničevanjem na težnje majhnih narodov po suverenosti in enakopravnosti in so to svoje zaničevanje pokazali z izrazom »kleinstaaterei«. Sem sodi znana izjava Adolfa Hitlerja, češ »kaj pa lahko sploh pomenijo besede kot so suverenost in neodvisnost za državo, ki šteje komajda šest milijonov«. ⁴⁸ G. D. H. Coleu se zdi ideja nacionalnosti nekaj zastarelega. ⁴⁹ Narod pa so odpisali ne samo nekateri poklicni družboslovci ali poklicni politiki, temveč se jim pridružujejo tudi ljudje iz sveta umetnosti: »Človeška misel je danes tako široka, da me govorjenje o narodih in kontinentih pripravi do smeha. Znanost ima v rokah ključ, znanost nas bo popeljala na druge planete in znanost bo naredila iz Zemlje planet, kjer se bodo prepirali kvečjemu upokojenci«. ⁵⁰

Iz bogate družboslovne misli bi se dalo potegniti še nemalo podobnih, bolj ali manj sistematiziranih idej o postranski vlogi naroda. Seveda ne bi bilo prav, če bi jih obravnavali pavšalno in če jih ne bi obravnavali v skladu z njihovo vsakokratno družbeno-zgodovinsko ujetostjo. Posebno teoretično omejenost zato razkrivajo vsi tisti enodimenzionalni pristopi k razumevanju naroda, ki se jim zdi edinole vredno in potrebno opredeliti se le s stališča *pro* ali *contra* in ki s takim pristopom spregledajo inherentno ambivalentnost in specifičnost naroda kot družbenega pojava ter še posebej njegovo zgodovinsko in razredno ujetost.

Družbena zapletenost in aktualnost nacionalnega vprašanja (in razvoja etničnih skupin sploh) se s posebno ostrino uvršča na dnevni red »tretjega sveta«. Omenimo samo nekatere med mnogimi takimi empiričnimi vzniki: Indijanci v Braziliji, Kolumbiji, Peruju, Boliviji in Venezueli ter drugod; Kurdi v Turčiji, Iraku in Iranu; palestinsko nacionalno vprašanje, tamilsko vprašanje v Sri Lanki, Nigerija (Biafra), narodnostna

⁴⁶ John Dewey, *Intelligence in the Modern World — John Dewey's Philosophy*, ed. Joseph Ratner, The Modern Library, New York, 1939, str. 467.

⁴⁷ Rabindranath Tagore, cit. v Dušan Pirjevec, »Vprašanje naroda«, *Problemi*, Ljubljana, letnik VIII, štev. 91—92, julij—avgust 1970, str. 1.

⁴⁸ Cit. v Čazim Sadiković, »Patriotizam kao aspekt demokratije«, *Naše teme*, vol. XII, štev. 12, 1969, str. 1970.

⁴⁹ Alfred Cobban, *The Nation State and National Self-Determination*, Collins, London, 1969, str. 20.

⁵⁰ Prav tam, str. 19.

⁵¹ Giacomo Manzù, eden vodilnih kiparjev dvajsetega stoletja v intervjuju za *Newsweek*, 4. julij 1977, str. 60.

protislovja v Burmi, Tajski, na Formozi, v Vietnamu, Kampučiji itd. Nič manj žgoče ni narodnostno vprašanje prisotno v takih »velikih« mnogonacionalnih in mnogoetničnih državah kot sta Indija in Kitajska. V Indiji se kažejo narodnostni konflikti predvsem prek jezikovnih protislovij — v uporabi proti privilegiranemu državnemu položaju hindujščine. Na Kitajskem še posebej zadnji čas pozivajo na spopad z »velikohanskim« šovinizmom, ki ima za posledico pojavljanje »lokalnonacionalnih« šovinizmov. Posebnost nacionalnega vprašanja na Kitajskem se kaže v tem, da šteje največji narod (Hani) 94 odstotkov vsega prebivalstva in naseljuje samo 40 odstotkov kitajskega ozemlja; preostalih šest odstotkov prebivalstva odpade na 60 nacionalnosti (tj. 50 milijonov), ki pa zavzemajo 60 odstotkov ozemlja (!). Kot država je sicer Kitajska zasnovana na unitarnem in ne na federalnem načelu; razdeljena je na 22 provinc in 5 avtonomnih okrožij.⁵¹

Ugotovili smo že, da narodu tako spričo njegove univerzalne razprostranjenosti v sodobnem svetu, kakor tudi zaradi odgovarjajočega teoretičnega pomena ni mogoče odrekati lastnosti globalnega in večplastnega družbenega pojma. Nanj se ne da v nobenem primeru gledati kot na »čisti« ali avtonomni pojav izven širše družbe in razredne ujetosti. Zato razredne in družbene pogojenosti naroda ni mogoče razumeti s poenostavljenimi in abstraktnimi ideološkimi prijemi. Zavedamo se, da s tem spodbijamo univerzalno vrednost teoretičnih sodb, ki izven zgodovinskih opredelitev branijo stališča o triumfu naroda na eni strani in dokončnem odmrtnju razredov na drugi (in obratno), o uresničevanju nacionalnega izključno in »brez ostanka« skozi internacionalizem, ali da se nacionalno in socializem izključujeta in podobno. Narodu ni mogoče poljubno teoretično česa dodajati ali odvzemati.

Napori za polno uveljavljanje narodov nimajo, kot piše Kardelj, samo demokratičnih in kulturnih učinkov. Gre tudi za družbeni in kulturni napredek človeštva sploh — torej za enega bistvenih sestavin humanizacije in demokratizacije napredka v svetu sploh.⁵² Na ta proces ni mogoče gledati kot na prehodnega ali takega, ki ga narekujejo samo čisti demokratični principi, temveč gre predvsem za stvar napredka.⁵³ Irski socialist James Connolly je na prelomu prejšnjega stoletja gledal na »svobodno uveljavljanje nacionalnosti kot na nekaj, kar je v interesu celotnega človeštva«. ⁵⁴ Vsakršno mehanično omejevanje nacionalnosti na skupni imevalec internacionalizma ali razreda — ko nastopa nacionalna vsebina le še v vlogi toleriranega ostanka — nasprotno samó hrani skrajni in re-

⁵¹ Prim. Tsien Tche-hao, »Doctrines chinoises sur le nationalisme et l'imperialisme«, *Partisans*, 59—60, mai — août 1971, str. 143—147.

⁵² Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, DZS, Ljubljana 1957, str. LXXI do LXXII.

⁵³ Prav tam, str. LXXIV.

⁵⁴ James Connolly, *Socialism and Nationalism, A Selection from the Writings of James Connolly*, Fleet Street, Dublin 1948, str. 64.

gresivni nacionalizem, avtentično internacionalizacijo človeške družbe pa s tem samo potiska v še bolj oddaljeno prihodnost.

Pluralizem narodov in etničnih skupin ne le, da ni nujno zlo ali patološko stanje človeštva, temveč kaže po Gellnerju na nekakšen »beneficient arrangement«, kajti v nasprotnem primeru bi se imperializem samo okreplil, politično združeni svet pa bi bil bolj podoben razmeram v Južni Afriki kot sedanjemu stanju.⁵⁵ Podobno misel je izrazil tudi Ernest Renan: »V tem trenutku je obstoj narodov nekaj dobrega in celo nujnega. Njihov obstoj je zagotovilo svobode, ki bi je ne bilo, ko bi imel svet en sam zakon in enega samega gospodarja.«⁵⁶ Avtorja teh misli pa nista povsem izvirna. Že Kant je v *Večnem miru* (1795) zapisal, da je nacionalna delitev človeštva že samo po sebi izvrstna stvar, ki je na primer v zgodovini preprečila oblikovanje univerzalnega despotizma.⁵⁷

Lord Acton je prav tako videl določene družbene prednosti v večnacionalni državi, ki da je takó preiskušnja kot tudi varnost za njeno svobodo. Tam, kjer se prekrivajo nacionalne in politične meje, da preneha družbeni napredek.⁵⁸

Ne nazadnje rabi narod danes takó s svojo politično kot tudi s kulturno vsebino za enega glavnih »oporišč« nasprotovanja logiki ekspanzije »velikih sistemov« in »velikih prostorov« — proti imperializmu in hegemonizmu. Najbolj krvoločni izraz si je ta logika gospodovanja v mednarodnih okvirih navzela — kot ugotavljata Jean-Paul Sartre v svojem znamenitem Načrtu deklaracije o genocidu in Vladimir Dedijer v delu O vojaških konvencijah⁵⁹ — s totalno vojno. oz. genocidom, ki sta v prvi vrsti ravno usmerjena v destruiranje domorodnih skupnosti (etničnih, nacionalnih, religioznih), v uničevanje njihovih posebnih potez in lastnosti z namenom, da bi se lahko njeni člani integrirali v to ali ono metropolo. V tem materialno neenakem boju se proti prvobitnim etničnim in domorodnim strukturam uporabljajo bodisi skrajna sredstva fizičnega iztrebljanja (genocid, množična nasilna smrt itd.) bodisi sredstva psihološkega boja in prodora tujih vrednot z namenom asimilacije podrejenih etničnih identitet in njihove specifične samozavesti. Končni cilj imperialističnega in hegemonističnega »upravljanja« nad narodi je pri obeh isti; razlikujejo se le uporabljena sredstva, ki se izmenoma naslanjajo na usluge, ki jih nudijo (svetovna) ekonomija, politika in neposredna fizična prisila (voj-ska). Še posebej v tej zvezi so zato danes aktualna Leninova opozorila, da se »velikonacionalističnih« teženj ne sme metati v isti koš z (obramb-

⁵⁵ Ernest Gellner, *Thought and Change*, London 1964, str. 176—178.

⁵⁶ Ernest Renan, prav tam, str. 124.

⁵⁷ Glej Tom Nairn, »The Modern Janus«, *New Left Review*, št. 94, november—december 1975, str. 9.

⁵⁸ Lord Acton, *Essays in the Liberal Interpretation of History*, The University of Chicago Press, Chicago 1967, str. 150—151.

⁵⁹ V slovenščini je Sartrovo razpravo objavila *Tribuna*, vol. XVI, 18. XII. 1967, št. 9; Vladimir Dedijer, *On Military Conventions — An Essay on Evolution of International Law*, CWK-Gleerup, Lund 1961.

nimi) nacionalizmom majhnih narodov in etničnih skupnosti. To opozorilo pa zavezuje tudi teorijo, ki se tega v svetovnih okvirih še ne zaveda dovolj, da se nacionalističnega načela ne loteva abstraktno, tj. z metodo izenačevanja pojmov in istovetenja (različnih) družbenopolitičnih učinkov.

Natio ni le izziv političnemu despotstvu in avtokratizmu. Nasprotuje še nekemu drugemu načelu, ki naj bi po napovedih Condorceta vladalo v prihodnosti človeške družbe — to je *calculemusu*.⁶⁰ Metoda *calculemusa* oz. na tem načelu utemeljena in vodená družba je v poudarjanju izključno systemskega mišljenja, poveličevanja kibernetičnih, statističnih in kvantitativnih pristopov, naslonitvi na moč in avtoriteto organizacije ter strokovnjakov — v dokončni prevladi univerzalnosti nad partikularizmom. Upor proti vladavini *calculemusa* se zato praviloma mnogokrat ujema z nacionalnim in etničnim prebujanjem, decentralizacijo, novo regionalizacijo, zagonu domišljije, skratka s poudarjanjem specifično človeškega, humaniziranega napredka, ki ima svojega zaveznika tudi, čeprav ne samo, v pristni nacionalnosti, na račun in kot ovira kvaziuniverzalnega in s psevdointernacionalnim ovojem zakritega nacionalnega egoizma.

V analizi evropskih narečij je Joep Kruijsen⁶¹ ugotovil, da so se v obdobju po drugi svetovni vojni začele močnejše razraščati težnje k partikularizaciji in regionalizaciji, ki so črpale iz vsega tistega, kar ni bilo strogo urbanizirano, normirano in standardizirano. Sem spadajo na primer narečja, ki so se jih ljudje v preteklosti sramovali in jim jih je pomagal šele izobraževalni sistem dokončno zatajiti, danes pa so ta pridobila na novem — pozitivnem vrednostnem poudarku. Bolj kot to, da je narečje nekaj nepravilnega in celo »vulgarnega«, se utrjuje prepričanje, da so narečja jezikovne različice, ki razpolagajo z enako izrazno močjo kot »standardizirani« jeziki.

Toda, če metoda kvantitativnega izračuna ignorira posebne želje, upe, strah in cilje posameznikov in širših družbenih skupin, si velja vsestransko ogledati tudi drugo stran te medalje, to pa je, da statistika in ekonometrija s svojim eksaktnim merjenjem gospodarskega napredka prispevata tudi k temu, da nacionalni interes izgublja vtis zgolj metafizične in abstraktne utemeljenosti ter postaja merljiva kategorija in kot taka enakopraven subjekt racionalne politične razprave in strogo znanstvenega raziskovanja.⁶²

⁶⁰ Isiah Berlin, »The Bent Twig. A Note on Nationalism«, *Foreign Affairs*, vol. 51, šte. 1, oktober 1972, str. 26.

⁶¹ Joep Kruijsen, »Atlas Linguarum Europae — Research into the Dialects of Europe«, Higher Education and Research in the Netherlands, NUFFIC — Bulletin 2, vol. 21, Hague 1977, str. 3—4.

⁶² Najdan Pašić, om. delo, str. 12—13.

Uresničevanje kolektivnega dela in odgovornosti

(nekateri vidiki)*

1. Uvodno pojasnilo

Pri uresničevanju Titove pobude o kolektivnem delu in odgovornosti ne začenjamo orati ledine. Izkušnje povojnega razvoja našega političnega sistema so solidna predloga za takšno uresničevanje Titove pobude, ki bo dejansko pomenilo pomemben korak naprej pri demokratizaciji našega političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Nekatere vidike teh izkušenj analiziram v točkah od 2 do 4, medtem ko poskušam v točki 5 zgoščeno prispevati nekaj opozoril in usmeritev, ki jih je po mojem mnenju vredno upoštevati pri uresničevanju Titove pobude.

2. Vloga »mandatarja« v razvoju našega političnega sistema

Mandatarja kot (prihodnjega) predsednika nekega organa, ki ima možnost vplivanja na sestavo, rekonstrukcijo in delovanje tega organa, pozna naša ustavna ureditev od prvega povojnega ustavnega obdobja do danes. *Ustava FLRJ* je sicer določala samo, da vlado FLRJ imenuje in razrešuje ljudska skupščina FLRJ na skupni seji obeh zbornic in da predsednik vlade predstavlja vlado, predseduje sejam in vodi delo vlade. Že prva vlada FLRJ pa je bila 1. februarja 1946 imenovana tako, da je skupščina najprej imenovala J. B. Tita za mandatarja, nato pa na njegov predlog imenovala celotno vlado FLRJ¹. Takšen način imenovanja vlade FLRJ je uzakonil tudi poslovnik ljudske skupščine FLRJ iz leta 1947.² Tudi v LR Sloveniji je bila leta 1947 imenovana vlada tako, da je skupščina LR Slovenije najprej imenovala mandatarja za sestavo vlade LR Slovenije, nato pa na njegov predlog celotno vlado.³

* Ta prispevek je bil pripravljen za V. zbor slovenskih pravnikov, Bled 7.—9. junija 1979.

¹ Prim. J. Stefanović, *Ustavno pravo i komparativno*, Zagreb 1956, I. knjiga, str. 205.

² Poslovnik ljudske skupščine FLRJ za skupne seje Zveznega sveta in sveta narodov, Uradni list FLRJ št. 85/1947.

³ Prim. Zapisnik seje ljudske skupščine LR Slovenije z dne 20. novembra 1947, na kateri je bila imenovana vlada LR Slovenije; Uradni list LR Slovenije št. 6/1947.

Ustavni zakon o temeljnih družbene in politične ureditve FLRJ in v zveznih organih iz leta 1953 določa, da voli člane zveznega izvršnega sveta zvezna ljudska skupščina na prvi seji po izvolitvi. V zveznem izvršnem svetu so po položaju predsednik republike, ki je hkrati tudi predsednik tega organa, in predsedniki izvršnih svetov republiških ljudskih skupščin, ostale člane pa voli zvezna ljudska skupščina. Volitve potekajo na podlagi kandidatnih list, kandidate pa lahko predlaga najmanj 20 poslancev.⁴ Člani zveznega izvršnega sveta se volijo izmed poslancev zveznega zbora in po izvolitvi ostanejo poslanci.

Kljub takšnemu načinu izvolitve zveznega izvršnega sveta in kljub temu, da je ustavni zakon bistveno okrepil položaj skupščine, omejil pristojnosti in zaostрил odgovornost izvršnih organov nasproti skupščini, je tudi v obdobju 1953 do 1963 imel predsednik zveznega izvršnega sveta poseben položaj in pooblastila, še zlasti, ker sta bili funkciji predsednika ZIS in predsednika republike po ustavnem zakonu združeni v istih rokah. V tem obdobju je predsednik izvršnega sveta skupščine LR Slovenije po republiškem ustavnem zakonu predstavljal izvršni svet, vodil njegove seje, poročal ljudski skupščinini v imenu izvršnega sveta, podpisoval uredbe izvršnega sveta in skupaj s predsednikom ljudske skupščine tudi ukaze o razglasitvi zakonov. Bil je več kot samo »primus inter pares«, saj ima npr. (kot predsednik republike na zvezni ravni) pravico zadržati izvršitev tistega akta izvršnega sveta, s katerim se ne strinja. O usodi takšnega akta odloča skupščina.

Po ustavi SFRJ iz leta 1963 voli zvezna skupščina zvezni izvršni svet v ožji sestavi (v širšo sestavo so vključeni po položaju še predsedniki republiških izvršnih svetov, zvezni državni in zvezni sekretarji in drugi zvezni funkcionarji, za katere tako določi skupščina ob njihovem imenovanju) na predlog kandidata za predsednika zveznega izvršnega sveta in na podlagi mnenja skupščine komisije za volitve in imenovanja. Mandatarja za sestavo zveznega izvršnega sveta določi predsednik republike. Predsednik zveznega izvršnega sveta ima poseben položaj tudi po izvolitvi: predstavlja zvezni izvršni svet, skrbi, da se izvajajo sklepi in izvršuje politika zveznega izvršnega sveta, sklicuje seje sveta, koordinira delo zveznih upravnih organov zaradi izvajanja splošne politike izvršnega sveta. Predsednik lahko predlaga razrešitev posameznih članov in izvolitev novih. Kadar odstopi predsednik izvršnega sveta ali ga razreši skupščina, je to odstop. oz. razrešitev celotnega sveta. Z ustavnimi amandmaji iz leta 1971 je pravica predlaganja kandidata za predsednika zveznega izvršnega sveta prešla s predsednika republike na predsedstvo SFRJ. Zelo podoben položaj ima predsednik izvršnega sveta republiške skupščine po ustavi SR Slovenije iz leta 1963, s to razliko, da kandidata za predsednika izvršnega sveta predlaga komisija za volitve in imenovanja ali najmanj 20 poslancev.

⁴ Uradni list FLRJ št. 3/1953 in št. 7/1954.

Po ustavi SFRJ iz leta 1974 predlaga kandidata za predsednika zveznega izvršnega sveta predsedstvo SFRJ; na njegov predlog in na predlog komisije za volitve in imenovanja skupščine SFRJ pa skupščina izvoli člane zveznega izvršnega sveta (in izmed njih imenuje nekatere zvezne upravne funkcionarje). Predsednik zveznega izvršnega sveta lahko predlaga razrešitev posameznih članov sveta in izvolitev novih. Njegov odstop ali razrešitev pomeni odstop oz. razrešitev celotnega zveznega izvršnega sveta. Po ustavi SR Slovenije volijo predsednika izvršnega sveta vsi trije zbori skupščine na predlog predsedstva SR Slovenije, člane pa na predlog mandatarja in na podlagi mnenja skupščinske komisije za volitve in imenovanja. Po izvolitvi ima predsednik izvršnega sveta analogen položaj kot predsednik zveznega izvršnega sveta.⁵

Oblikovanje, sestava, položaj in pristojnosti *izvršnih svetov občinskih skupščin* so urejeni skoraj povsem enako kot velja za izvršni svet republiške skupščine in zvezni izvršni svet. To velja tudi za določila statotov slovenskih občin o načinu oblikovanja izvršnih svetov občinskih skupščin. Kandidata za predsednika izvršnega sveta v največ primerih določi občinska konferenca SZDL, člane pa izvolijo vsi trije zbori občinske skupščine na predlog mandatarja in na podlagi mnenja skupščinske komisije za volitve in imenovanja.⁶

Na vprašanje, zakaj so se nekateri elementi mandata za sestavo vlade, ki ga poznamo iz zgodovine buržoaznega parlamentarizma ohranili pri nas, je dokaj prepričljiv odgovor, da takšna oblika predlaganja kandidatov in položaj predsednika izvršnega organa omogoča, da ta organ *deluje kot notni delovni team in kot homogeno telo, kar je velikega pomena za učinkovito opravljanje njegovih obsežnih funkcij?*⁷ To pojasnilo je seveda še posebej prepričljivo za prvo povojno obdobje utrjevanja ljudske oblasti in ustvarjanja temeljnih pogojev za prehod na graditev socialistične samoupravne demokracije. Po besedah J. Đorđevića namreč nastopa država v dinamičnih revolucionarnih obdobjih »v svoji zoženi koncentrirani in dinamični obliki prek izvršnih organov oblasti«. S tega vidika je zanimivo tudi stališče V. I. Lenina, ki pravi, da diktatorska pooblastila posameznikov niso v načelnem nasprotju s sovjetskim demokratizmom.⁸

Očitno je torej, da abstraktna razprava o načelnih prednostih kolektivnega in individualnega dela nima neke posebne vrednosti, če ne izhaja iz *konkretnih razmer in družbenih pogojev*, stopnje razvitosti družbenih odnosov, dosežene stopnje družbene zavesti in usposobljenosti širokih

⁵ O pravicah mandatarja za sestavo izvršnega sveta glej podrobneje: C. Ribičič, *Razvoj skupščinskega sistema v SFRJ*, DDU, Ljubljana 1978.

⁶ Podrobneje o tem glej: C. Ribičič, *Skupščinski sistem v občini in delovanje izvršne funkcije v njem*, SSO, Ljubljana 1978.

⁷ Ustav SFRJ — stručno objašnjenje, Institut za političke studije FPN Beograd, 1975, str. 519.

⁸ J. Đorđević, *Ustavno pravo FNRJ*, Arhiv, Beograd 1953, str. 247.

⁹ Citirano po: Miha Ribarič, *Delegatski sistem kot sredstvo integracije dela in politike*, Obzorja, Maribor 1979, str. 114.

delovnih množic. Bistveno različno vrednost in posledice imajo enake rešitve v različnih obdobjih in različnih okoljih.

Obravnavanje institucije »mandatarja« pri nas ne bi zaslužilo takšne pozornosti, če ne bi ta institucija v našem povojnem obdobju postala neke vrste *univerzalno načelo*. Njena univerzalnost se kaže v dokaj razširjeni praksi, da imajo ne le predsednik izvršnega sveta, temveč tudi predsedniki mnogih drugih organov v okviru družbenopolitičnih organizacij in organov družbenopolitičnih skupnosti ter v okviru temeljnih samoupravnih skupnosti navadno posebne možnosti vplivanja na sestavo teama, izbiro sodelavcev, pa tudi posebne možnosti vplivanja na njihovo delo ali zamenjavo.

Po mojem mnenju so elementi mandatarstva v našem političnem sistemu dali v preteklosti *pozitivne rezultate*. Ne gre namreč zanemariti tega, da posebna pooblastila mandatarja niso namenjena toliko okrepitvi in osamosvojitvi njegovega položaja, temveč predvsem zaostritvi njegove odgovornosti za učinkovito delovanje nekega organa. Lahko bi celo pogojno govorili o tem, da nosi mandatar nekakšno »objektivno« odgovornost za delo in rezultate dela sodelavcev in organa. Pri tem je seveda izrazito poudarjena individualna odgovornost predsednika, manj pa kolektivno delo in odgovornost vseh članov tega organa.

Formalna in dejanska vloga mandatarjev se je v okviru razvoja našega političnega sistema postopno *zmanjševala oz. omejevala* vzporedno z demokratizacijo in podružbljanjem kadrovske politike. Danes je tudi mandatar za sestavo izvršnega sveta bolj odgovorni nosilec konsultacij in pomočnik organom SZDL in skupščinskim organom pri iskanju ustreznih kadrovskih rešitev, kot pa da bi predstavljal odločilen dejavnik pri sestavi izvršnega sveta. Poznamo pa seveda posamezne negativne težnje po oblastništvu in liderstvu, vsiljevanju stališč in podcenjevanju podrejenih sodelavcev, ki jih do neke mere omogoča tudi mandatarska funkcija. S tega stališča so, npr., ilustrativni primeri teženj posameznih predsednikov izvršnih svetov v občinah po tem, da bi dobili »županske« položaje¹⁰.

Seveda pa prihaja do vrste omenjenih negativnih teženj tudi *neodvisno od mandatarstva*. Zgovoren primer, ki to pritrjuje, je praksa t. i. političnih koordinacijskih aktivov v mnogih občinah, ki neredko predstavljajo nekakšne »kolektivne« župane.¹¹ To samo dokazuje, da ni edini in tudi ne temeljni problem v kolektivnem ali individualnem delu organa, temveč v uzurpaciji oblasti od delavskega razreda in vseh delovnih ljudi.

Resnično kolektivno delo in *kolektivno odgovornost* lahko zagotovimo samo tako, da se politična koordinacija začne dejansko uresničevati v okviru SZDL kot enotne fronte organiziranih socialističnih sil. Funkcije

¹⁰ Prim. C. Ribičič, *Skupščinski sistem v občini in delovanje izvršilne funkcije v njem*, SSO, Ljubljana 1978, str. 47.

¹¹ Prim. C. Ribičič, »Nekatera vprašanja delovanja komunalnega sistema v Ljubljani«, v knjigi: *Občina kot komuna*, SSO, Ljubljana 1979, str. 75 in nasl.

politične koordinacije je treba prenesti s t. i. političnih koordinacijskih aktivov na predsedstvo občinske konference SZDL, v okviru katerega je treba tudi verificirati vse neformalne akcijske dogovore funkcionarjev družbenopolitičnih organizacij, občinske skupščine in njenega izvršnega sveta. Pri tem velja posebej opozoriti, da je uresničevanje frontne vloge SZDL v največji meri odvisno od tega, ali zveza komunistov resnično deluje kot notranja gibalna sila celotnega političnega sistema ter dosledno opušča izvensistemski način direktivnega delovanja.

Nesporno smo danes na takšni stopnji razvoja, ko moramo poglobljeno analizirati vprašanja: v katerih organih in na katerih ravneh ter kako je mogoče omejevati individualna pooblastila in poleg individualnih krepi kolektivno delo in odgovornost. Prav tako je nesporno, da so poudarjeni elementi mandatarstva in individualne odgovornosti vsaj deloma preživeli, čeprav jih bo gotovo treba najbolj previdno in postopno presegati in nadomeščati s kolektivnim delom in odgovornosti prav tam, kjer so nastali, to je v okviru izvršnih svetov. Naj to opozorilo ilustriram samo z dokaj pogostimi primeri »skrivanja« predstojnikov upravnih organov (ki so po ustavi odgovorni za stanje na posameznem upravnem področju) za »kolektivno« odgovornostjo izvršnih svetov, ki kažejo na nujnost zaostritve individualne odgovornosti.

3. Uvedba in delovanje predsedstva SFRJ

V svojem predlogu za spremembo določil ustave SFRJ iz leta 1963 je predsednik republike J. B. Tito posebej poudaril pomen mednacionalnih in medrepubliških razmerij ter nujnost sprememb glede položaja, funkcij in organizacije federacije; pri tem je na prvem mestu predlagal uvedbo predsedstva SFRJ kot samostojnega ustavnega organa federacije¹². Ta predlog je J. B. Tito podal v obdobju zelo zaostrenih ekonomskih, političnih in mednarodnih odnosov, ki je zahtevalo odločne ukrepe, ki naj pripomorejo k učinkovitemu razreševanju nakopičenih problemov.

Med razlogi za uvedbo predsedstva SFRJ so bili prav gotovo:

— težnja oblikovati takšen organ federacije, ki bo nosilec funkcij šefa države in nekaterih drugih funkcij in v katerem bodo enakopravno zastopane republike in pokrajine,

— reševanje t. i. vprašanja »nasledstva«, ki naj prepreči sleherno težnjo, da bi prišlo do boja za oblast potem, ko bo J. B. Tito prenehal opravljati funkcijo predsednika republike,

— težnja utrditi stabilnost političnega sistema federacije in njegovo večjo učinkovitost ter utrditi mednarodni položaj Jugoslavije,

— težnja uresničiti učinkovitejšo usklajevanje stališč med republikami in avtonomnima pokrajinama,

¹² Prim. J. B. Tito, predsedstvo Zveze komunistov Jugoslavije o ustavnih spremembah, Komunist, Tema dneva, št. 7, Ljubljana 1971, str. 114.

— težnja prenesti funkcije koordiniranja med organi federacije, ki so prej potekale pretežno v okviru vodilnih organov ZKJ, na nov organ federacije, ki jih bo lahko opravljal javno in odgovorno.¹³

Po ustavi SFRJ iz leta 1974 predsedstvo SFRJ predstavlja Jugoslavijo doma in v tujini, skrbi za usklajevanje interesov republik in avtonomnih pokrajin v prizadevanju za uresničevanje enakopravnosti narodov in narodnosti, je najvišji organ vodstva in poveljevanja oboroženim silam SFRJ, ima pravico predlagati skupščini SFRJ določitev notranje in zunanje politike, sprejetje zakonov in drugih aktov, predlaga skupščini kandidate za predsednika zveznega izvršnega sveta, predsednika in člane ustavnega sodišča Jugoslavije in za člane sveta federacije, postavlja in odpoklicuje veleposlanike itn. Posebno pomembne so njegove pristojnosti v primeru vojne in neposredne vojne nevarnosti, ko lahko, na primer, izdaja uredbe z zakonsko močjo, z njimi tudi suspendira posamezne ustavna določila itn. Vse svoje ustavne funkcije pa bo začelo predsedstvo opravljati v celoti šele v trenutku prenehanja funkcije predsednika republike, ko avtomatično postane predsednik predsedstva tedanji podpredsednik tega organa do izteka mandata, za katerega je bil izvoljen kot podpredsednik.¹⁴ Kljub temu pa predsednik republike že zdaj pretežno deluje kot predsednik predsedstva SFRJ, predsedstvo verificira njegovo delo, itn.

Izkušnje osemletnega delovanja predsedstva SFRJ so posebej dragocene s stališča uresničevanja kolektivnega dela in odgovornosti. Očitno je namreč, da Titova pobuda za razvijanje kolektivnega dela in odgovornosti na VIII. kongresu ZS Jugoslavije ni prva in pomeni nadaljevanje in razširjanje njegovega predloga iz leta 1970 o uvedbi predsedstva SFRJ kot kolektivnega šefa države. Poleg tega se je J. B. Tito na kongresu ZS Jugoslavije izrecno skliceval na pozitivne izkušnje pri razvijanju kolektivnega dela in odgovornosti pri delu predsedstva SFRJ kot tudi na izkušnje volitev podpredsednika v predsedstvu SFRJ za dobo enega leta.¹⁵

Lahko bi rekli, da je predsedstvo SFRJ opredeljeno kot organ, v okviru katerega se prepletata in dopolnjujeta načelo kolektivnega dela in načelo individualne odgovornosti. H kolektivni naravi delovanja tega organa prav gotovo prispeva to, da je *podpredsednik* (v perspektivi pa tudi predsednik) predsedstva voljen samo za eno leto po vrstnem redu, ki ga na podlagi načela enakopravnosti republik in pokrajin določa vnaprej poslovnik o delu predsedstva SFRJ, ter to, da predsednik in podpred-

¹³ O razlogih za uvedbo predsedstva glej: E. Kardelj, *Idejna in politična izhodišča za spremembo ustave: Problemi naše socialistične graditve*, knjiga IX., str. 192; M. Strobl, »Ustavna dopolnila v političnem sistemu Jugoslavije«, *Naši razgledi* št. 7/1971, str. 200; M. Ribičič, *Republika kot država in samoupravna skupnost*, DDU, Ljubljana 1971, str. 88; I. Kristan, »Nekaj dilem ob uvajanju predsedstva SFRJ«, *Teorija in praksa* št. 12/1970, str. 1761, 1762; C. Ribičič, »Skupščinski sistem«, *Pravnik*, št. 4—6/1971, str. 174, in C. Ribičič, »Predsedstvo SFRJ in Zvezna skupščina«, *Naši razgledi*, 14. maja 1971, str. 265.

¹⁴ Prim. *Obrazložitev ustave SFRJ*, DDU, Ljubljana 1974, str. 306.

¹⁵ J. B. Tito, *Govor na VIII. kongresu Zveze sindikatov Jugoslavije*, Dokumenti, Komunist, Ljubljana 1979, str. 12.

sednik po ustavi nimata takšnih pristojnosti, ki bi posebej poudarjale njun položaj, vpliv in odgovornost za sprejemanje odločitev predsedstva.

Glede (kolektivne) odgovornosti predsedstva določa ustava SFRJ samo, da izvršuje svoje pravice in dolžnosti v okviru in na podlagi ustave in je za to odgovorno. Jasneje in konkretnije pa je v ustavi opredeljena individualna odgovornost posameznih članov predsedstva: član predsedstva je za svoje delo odgovoren republiški oz. pokrajinski skupščini, ki ga je izvolila in ki ga lahko tudi odpokliče. Posebej jasno izhaja iz določil ustave o postopku v primeru, če skupščina ne sprejme predloga predsedstva za določitev notranje in zunanje politike, da predsedstvo kot celota ni odgovorno ali celo podrejeno skupščini SFRJ.

Takšna opredelitev odgovornosti predsedstva SFRJ izhaja iz tega, da je zamišljen kot nekakšen delegatski *organ republik in pokrajin v federaciji*, ne pa morebiti kot izvršilni organ skupščine SFRJ. Njegova poudarjena samostojnost je povezana tudi z funkcijami predsedstva glede varstva socialističnega samoupravnega ustavnega sistema pred notranjimi in zunanjimi sovražnimi silami¹⁶.

V času od svoje ustanovitve pa do sprejema ustave SFRJ leta 1974 je bilo predsedstvo SFRJ zelo aktivno. Predsedstvo SFRJ je aktivno sodelovalo z zvezno skupščino, zveznim izvršnim svetom, vodstvu družbenopolitičnih organizacij in organi republik in avtonomnih pokrajin. Zanimivo je, da je v tem obdobju prišlo do nekaterih skupnih sej predsedstva SFRJ z zveznim izvršnim svetom in s predsedstvom Zveze komunistov Jugoslavije. Za razmerje do zvezne skupščine je pomembno, da je v enem primeru predsedstvo izkoristilo svojo pravico do zakonodajne iniciative, in sicer je bilo v vlogi predlagatelja za zakon o svetu za narodno obrambo. Postopka za razreševanje spornih stališč v tem obdobju ni bilo treba uporabiti v nobenem primeru. Kljub temu, da je usklajevanje stališč med republikami in pokrajinami potekalo predvsem v okviru medrepubliških komitejev, je predsedstvo SFRJ na tem področju zadržalo pomembno vlogo. Posebno pomembna in učinkovita je bila intervencija predsedstva v primerih, ko v medrepubliških komitejih predstavniki republik in pokrajin niso našli za vse sprejemljivih rešitev. Skratka, predsedstvo SFRJ se je v prvi mandatni dobi po uvedbi pokazalo kot učinkovit povezovalc interesov republik in pokrajin in koordinator delovanja organov federacije, republik in avtonomnih pokrajin.

Kljub temu, da *ustava SFRJ* iz leta 1974 ne uvaja bistvenih novosti glede položaja, pristojnosti in odgovornosti predsedstva SFRJ, kažejo spremembe usmeritev in težnjo po zoževanju vloge predsedstva SFRJ v praksi. Drugačna struktura skupščine SFRJ in paritetna sestava obeh njenih zborov, prenos velikega dela usklajevanja stališč med republikami in pokrajinami na zbor republik in pokrajin skupščine SFRJ, omilitev ustavnega določila glede možnosti razpusta skupščine SFRJ oziroma nje-

¹⁶ S. Kraigher, *Analize in zgodovinska potrditev naše specifične poti*, Delo, 30. IX. 1977, str. 4.

nega pristojnega zbora zaradi nesoglasja s predsedstvom SFRJ, manjše število članov predsedstva SFRJ, vse to kaže na težnjo, da naj bi predsedstvo SFRJ pretežno enakopravno delovno sodelovalo kot sestavni del skupščinskega sistema v federaciji in uveljavljalo svoja posebna pooblastila v razmerju do skupščine SFRJ samo v primeru, če bi bilo to potrebno zaradi razreševanja oziroma preprečevanja nastanka kriznih družbenih stanj in takšnih sporov in nasprotij med republikami in pokrajinami, ki se ne morejo uskladiti v okviru drugih predvidenih oblik usklajevanja stališč. Glede na vključitev delegatov družbenopolitičnih organizacij v skupščino SFRJ in vključitev predsednika Zveze komunistov Jugoslavije v predsedstvo SFRJ, je tudi precej manj možnosti, da bi prišlo do bistvenih razhajanj med skupščino SFRJ in predsedstvom SFRJ.

Predsedstvo SFRJ je doslej dvakrat, in sicer leta 1976 in leta 1979, *pismo poročalo skupščini SFRJ* o stanju in problemih v notranji in zunanji politiki. V poročilu iz aprila 1979 pravi, da je usmerjalo težišče svojega dela v uresničevanje enotnosti naše skupnosti in krepitev temeljev družbenoekonomskega in političnega sistema, v uresničevanje enakopravnosti ter položaja republik in avtonomnih pokrajin na temelju bratstva in enotnosti, izpopolnjevanje sistema splošne ljudske obrambe in krepitev obrambne moči naše skupnosti in temeljev njene varnosti, krepitev mednarodnega položaja in neodvisnosti naše države na temeljih politike neuvrščenosti in vsestranskega mednarodnega sodelovanja v svetu. Ob poročilu je J. B. Tito dejal, da se je predsedstvo SFRJ uveljavilo »kot ustrezen izraz federativne narave naše skupnosti in kot pomemben dejavnik njene enotnosti in trdnosti. K temu je prispeval vsak izmed članov predsedstva SFRJ«. ¹⁷ Na istem mestu pravi J. B. Tito: »Dosedanje uspešno delo predsedstva SFRJ je bilo ena izmed spodbud za iniciativo o kolektivnem delu in odgovornosti, kar spada med bistvene značilnosti naše samoupravne družbe in kar je temeljni pogoj našega uspešnega in kontinuiranega razvoja«. ¹⁸

Ustavna ureditev položaja, funkcij in odgovornosti predsedstva SFRJ in posameznih njegovih članov izhaja iz *specifičnega položaja* tega organa kot organa republik in pokrajin v federaciji, izhaja iz federativne ureditve itn. Zato velja opozoriti, da je sicer mogoče koristno uporabiti izkušnje pri delovanju predsedstva SFRJ, da pa nikakor ni mogoče ureditve glede predsedstva, njegove odgovornosti in odgovornosti njegovih članov obravnavati kot obvezen vzorec za organe družbenopolitičnih organizacij in skupnosti na vseh ravneh. Naj za ilustracijo primerjam samo odgovornost članov predsedstva SFRJ in članov zveznega izvršnega sveta oz. predsedstva SR Slovenije.

Na prvi pogled je jasno, da mora biti celoten *zvezni izvršni svet* in vsak njegov član odgovoren skupščini SFRJ, katere izvršilni organ je.

¹⁷ J. B. Tito, Delo, 16. maja 1979, str. 5.

¹⁸ Isto.

Povsem nesprejemljivo bi bilo za posamezne člane zveznega izvršnega sveta, da bi bili delegati republike, iz katere izhajajo, čeprav je v začetku 70. let bilo nekaj poskusov v tej smeri.¹⁹ Ustava SFRJ je glede tega popolnoma jasna: člani zveznega izvršnega sveta so »odgovorni za izvajanje politike in izvrševanje zakonov, drugih predpisov in splošnih aktov izključno organom federacije in pri opravljanju svoje funkcije ne smejo sprejemati smernic in nalogov od organov in funkcionarjev drugih družbenopolitičnih skupnosti in tudi ne ravnati po njihovih smernicah in stališčih« (362. člen). Po Kardeljevih besedah se »enakopravnost republik in avtonomnih pokrajin v zveznem izvršnem svetu ne izvršuje s tem, da vsaka republika vpliva prek ‚svojega‘ zveznega sekretarja ali svojega zveznega funkcionarja, temveč tako, da je vsak zvezni sekretar, drug funkcionar ali ambasador enako odgovoren vsem republikam in pokrajinam, torej nobeni ne bolj ne manj kot drugim.«²⁰

Ne glede na podoben položaj, ki ga ima *predsedstvo republike* v primerjavi s predsedstvom SFRJ, tudi tukaj ni mogoče uspešno uveljaviti odgovornosti predsedstva in njegovih članov po vzorcu zveznega predsedstva. Ker republika ni federativno sestavljena, da bi lahko v njenem okviru posamezne federalne enote volile, usmerjale delovanje in zagotavljale odgovornost posameznih članov predsedstva republike, je po mojem mnenju kolektivno delo in odgovornost mogoče v predsedstvu SR Slovenije doslednje uresničevati predvsem z okrepitvijo kolektivne odgovornosti tega organa nasproti skupščini SR Slovenije (kar pa seveda zahteva spremembo ustave SR Slovenije).

Še veliko globlje analize kot v omenjenih primerih zahteva vprašanje, kako je mogoče uspešno razvijati kolektivno odgovornost v drugih organih družbenopolitičnih skupnosti in organizacij na podlagi izkušenj predsedstva SFRJ, ne da bi pri tem delali nasilje specifičnim razmeram, v katerih delajo ti organi. Zato je razumljivo, da se v zadnjem času močno poudarja »*nelinearen*« *pristop* pri uresničevanju Titove pobude o kolektivnem delu in odgovornosti, ki je posledica razlik v ustavnem položaju posameznih institucij našega političnega sistema.

4. Delegatski sistem in kolektivno delo

Po Kardeljevih besedah je *delegatski sistem* »nosilec in ogrodje celotnega sistema socialistične samoupravne demokracije, ki se razvija v naši družbi«.²¹ Delavski razred in vsi delovni ljudje po ustavi kot nosilci oblasti in upravljanja drugih družbenih zadev z oblikami osebne izjavljanja ter po delegacijah in delegatih v okviru samoupravnih skupnosti

¹⁹ Prim. Stenografski zapiski zvezne skupščine, 8. skupna seja zveznega zbora in zbora narodov, Beograd, 1978, str. 18.

²⁰ E. Kardelj, *Temeljni vzroki in smeri ustavnih sprememb*, str. 402.

²¹ E. Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Komunist, Ljubljana 1977, str. 146.

in družbenopolitičnih skupnosti odločajo o vseh družbenih vprašanjih.²² Uresničevanje ustavne koncepcije delegatskega sistema in odpravljanje vseh ovir, ki na katerikoli ravni (od samoupravnih organov in delegacij v TOZD in krajevnih skupnostih, prek konferenc delegacij in skupin delegatov do skupščin samoupravnih interesnih in družbenopolitičnih skupnosti ter njim odgovornih organov) zavirajo neposredno izražanje, soočanje in usklajevanje pluralizma samoupravnih interesov, je temeljno vprašanje demokratizacije našega političnega sistema. To kaže tudi to, da je J. B. Tito na VIII. kongresu ZS Jugoslavije poudaril povezavo med kolektivnim delom in skupno odgovornostjo der delegatskim sistemom, ko je dejal, da njegova pobuda izvira »iz potrebe, da delegatski sistem nemoteno deluje in se izpolnjuje«.²³ Med razlogi, ki zavirajo razvoj političnega sistema in uresničevanje delegatskega sistema, poudarja J. B. Tito, je tudi ta, »da zdaj ni dovolj čutiti vpliva delegatske baze, kar pušča širši prostor za delovanje tehnobirokratskih sil«.²⁴

S stališča kolektivnega dela in odgovornosti je posebnega pomena uresničevanje zamisli »stalna delegacija — zamenljivi delegati«.²⁵ O uvažanju te zamisli v naš politični sistem je E. Kardelj dejal že leta 1962: »Ko smo v razpravi o novi ustavi v začetni fazi govorili o tem problemu (gre za vprašanje širjenja kroga občanov, ki sodelujejo v delu vodilnih družbenih organov — op. C. R.), je bila sprožena tudi zamisel, da bi našemu družbenemu sistemu pravzaprav najbolj ustrezalo, da ne bi bili samoupravni zbori v skupščinah sestavljeni iz stalnih poslancev, ampak da bi skupščine komun v te zборе občasno določale delegate glede na značaj vprašanj, ki so na dnevnem redu. Verjetno bi takšen mehanizem načelno najbolj ustrezal sistemu družbenega samoupravljanja. Toda v današnjih pogojih tega še ni mogoče uresničiti . . .«²⁶ Pri tem ja zanimivo, da je Kardelj mehanizem zamenljivih delegatov obravnaval v povezanosti z vprašanjem načela omejitve ponovne izvolitve, rotacije in deprofesionalizacije političnih funkcij, skratka v povezanosti z vprašanji, ki zaslužijo temeljno pozornost tudi danes pri uresničevanju Titove pobude o kolektivnem delu in odgovornosti. Na drugem mestu je Kardelj jasno opredelil sistem zamenljivih delegatov kot perspektivo razvoja delegatskega skupščinskega sistema, stalne delegate pa kot ostanek parlamentarizma in poslanškega mandata.²⁷ To stališče je zanimivo omeniti predvsem zato, ker nekateri zaradi nepoznavanja bistva, ciljev in posledic uvajanja zamenljivih delegatov nastopajo proti takšni ureditvi, sklicujoč se na Kardeljevo študijo. Tako naj bi se stabilnost našega sistema zagotavljala s stalnimi delegati v naših skupščinah.²⁸

²² 88. in 89. člen ustave SFRJ.

²³ J. B. Tito, govor na VIII. kongresu Zveze sindikatov Jugoslavije, str. 12.

²⁴ J. B. Tito, Delo, 16. 5. 1979, str. 5.

²⁵ Prim. tudi: S. Jogan, »Kolektivno delo, odločanje in odgovornost«, Delo, 8. 5. 1979.

²⁶ E. Kardelj, *Problemi naše socialistične graditve*, knjiga VI., str. 134.

²⁷ E. Kardelj, *Samoupravljanje v Jugoslaviji*, PP, Beograd 1976, str. 35.

²⁸ Prim. M. Marković, »Dileme oko promenljivog delegata«, Politika, 3. 4. 1978.

Na prvi pogled so očitne vsaj tele *prednosti zamenljivih delegatov*, ki jih je v celoti potrdila tudi praksa uresničevanja delegatskega sistema v SR Sloveniji po letu 1974:

— bistveno se širi krog ljudi, ki se neposredno udeležujejo sej zborov skupščin samoupravnih interesnih in družbenopolitičnih skupnosti na občinski in republiški ravni,

— udeležba delegatov v zborih z zamenljivo delegatsko sestavo je bistveno boljša od udeležbe delegatov v zborih s stalno sestavo (družbenopolitični zbori občinskih in republiške skupščine),

— člani delegacij si lahko smotrno porazdelijo obveznosti,

— člani delegacij lahko delegirajo v zборе skupščin tistega izmed sebe, ki se najbolj spozna na konkretno področje, o katerem bo tekla razprava v skupščini, ki bo lahko najbolj argumentiral smernice in temeljna stališča ter največ prispeval k usklajevanju stališč.

Naj v zvezi s tem navedem samo en podatek. Od anketiranih, po naključju izbranih članov delegacij krajevnih skupnosti za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti v dvanajstih slovenskih občinah se jih je od volitev jeseni leta 1974 do srede leta 1977 kar 71 % vsaj enkrat udeležilo seje skupščine občinske interesne skupnosti. Pri tem tudi struktura tistih, ki so bili delegirani v skupščine, ni pomembneje odstopala od (ugodne) socialne strukture v delegacijah.²⁹ Ti in drugi podatki opravičujejo oceno v analizi skupščine SR Slovenije iz junija 1977: »Zamenljivi mandat, ki je v praksi že potrdil svoje prednosti, je v SR Sloveniji postal sestavni del delegatskega sistema, brez katerega si polno uveljavitev delegatskega odnosa ni moči več zamisliti.« Poleg tega od volitev leta 1978 dalje zamenljivi delegati niso več izključna posebnost slovenske ustavne ureditve, saj so skoraj v vseh republikah v večji ali manjši meri uvedli elemente zamenjevanja delegatov. Po stališčih Zvezne konference SZDL Jugoslavije v dokumentu o smereh razvoja delegatskega sistema »načelo zamenljivega delegata bolj ustreza naravi delegatskega skupščinskega sistema«.

Če želimo, da bi zamenljivi delegati postali prevladujoča ureditev, moramo analizirati, ali je potrebno vpeljati oz. izpopolniti sistem zamenljivih delegatov v skupinah delegatov za pošiljanje delegatov v zборе skupščine SR Slovenije, v družbenopolitičnih zborih občinskih in republiške skupščine, v zboru republik in pokrajin skupščine SFRJ, v družbenih svetih, v organih množičnih družbenopolitičnih organizacij ter v samoupravnih organih temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti.³⁰

Uspešnost uveljavljanja delegatskega sistema in zamenljivosti delegatov posebej, se je doslej praviloma ocenjevala po formalnih prednostih (število delegatov v zborih skupščin, udeležba, število delegatskih vprašanj

²⁹ Obširneje glej: C. Ribičič, »Delovanje delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih«, Teorija in praksa št. 11—12/1978, str. 1309, 1310.

³⁰ Podrobneje glej: C. Ribičič, »Ideja, ki je prodrla v vse republike«, Delo, sobotna priloga, 6. 5. 1978, str. 22.

in razprav itn.³¹). Eno bistvenih vprašanj, ki ni dovolj navzoče, pa je gotovo: koliko je uvedba in uresničevanje sistema zamenljivih delegatov prispevala h *kolektivnemu delu in odgovornosti delegacij*?

Temeljna značilnost in prednost zamenljivih delegatov je v tem, da takšna ureditev naravnost sili delegacije v *stalno aktivnost*, v kateri morajo sodelovati vsi člani delegacije. V sistemu stalnih delegatov je namreč mogoče (to tudi potrjujejo izkušnje), da nosi temeljno odgovornost stalni delegat, medtem ko je delegacija bolj ali manj samo občasno posvetovalno telo tega delegata. V sistemu stalnih delegatov je torej v ospredju individualna odgovornost delegata, v sistemu zamenljivih delegatov pa kolektivna odgovornost delegacije.

Upravičena opozorila o tem, da lahko pride v sistemu zamenljivih delegatov do diskontinuitete dela skupščine in do prevlade izvršilnih organov, se dotikajo ravno bistvenega vprašanja, tj. kolektivnega dela delegacij. Samo če je aktivna cela delegacija (v povezanosti s samoupravnimi organi in družbenopolitičnimi organizacijami ter vsemi delovnimi ljudmi), je vsak delegat, ki se udeleži seje zбора skupščine, informiran o dotedanjem delu zбора in oborožen s smernicami in temeljnimi stališči ter tako usposobljen, da ustvarjalno prispeva k oblikovanju skupščinskih odločitev.

V primeru, da celotna delegacija uspešno deluje, se odgovornost za delovanje in sprejemanje odločitev v skupščinah ne prenaša le z nekaj stalnih na več zamenljivih delegatov, temveč se ustvarjajo pogoji za prenos odgovornosti za delo skupščin, na celotno delegatsko bazo.

Ali oz. v kakšni meri naše delegacije delujejo kot kolektivna telesa pa nam ne povedo številčni podatki, temveč lahko ugotovimo samo na podlagi poglobljene analize delovanja vsake posamezne delegacije. Takšna analiza pa bi nam brez dvoma pokazala še vedno nekatera nerazumevanja zamenljivosti delegatov, kot so npr.: odločanje vodij delegacij o razdeljevanju gradiva in o tem, kdo se bo udeležil seje zбора, vnaprejšnje določanje vrstnega reda udeleževanja sej zбора, vnaprejšnje razdeljevanje področij dela članov delegacije.

Samo kolektivno delo in odgovornost delegacij je v skladu z ustavnim konceptom delegatskega sistema in sistema zamenljivih delegatov, v nasprotju z njim pa so poudarjena osebna odgovornost stalnega ali zamenljivega delegata, kot tudi vodje delegacije oz. konference delegacij. Določitev delegata in njegova udeležba na seji zбора mora postati samo *končni akt*, ki sledi vsestranski aktivnosti vseh članov delegacije. In ne samo njih, temveč tudi družbenopolitičnih organizacij in samoupravnih organov TOZD in krajevnih skupnosti ter članov drugih delegacij.

Vse to pa seveda ne pomeni, da velja podcenjevati individualen prispevek in odgovornost »delegata v skupščini« tako glede prenašanja in ustvarjalne uporabe smernic in temeljnih stališč, kot tudi za iskanje takš-

³¹ Prim. isto, str. 22.

nih rešitev, ki so v skladu z interesi delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in ne le tistih, ki jih neposredno zastopa v skupščini.

Uresničevanje zamenljivosti delegatov in še posebej kolektivnega dela delegacij pa ni odvisno samo od aktivnosti v TOZD in krajevnih skupnostih, temveč v veliki meri tudi *od načina in vsebine dela skupščin* in njim odgovornih organov ter organov družbenopolitičnih organizacij. Od tega, kakšna je vsebina, obseg, kvaliteta in število izvodov gradiv, dolžina rokov za njihovo proučitev, upoštevanje delegatskih predlogov in pobud, priprava sej itn., je odvisno, ali omogočajo in spodbujajo ustvarjalno razpravo in pa to, ali prevzemajo odgovornost za delo skupščin delovni ljudje in njihove delegacije. Prav tako, ali pa še bolj, je odvisno od družbenopolitičnih organizacij, kolikšen je interes in zavzetost za razvijanje delegatskih pobud v samoupravni bazi. V zvezi s tem naj omenim dvoje opozoril: Kardeljevo opozorilo, da so odločitve, ki naj bi jih sprejel neki organ, pogosto sprejete zunaj njega, organ pa jih samo formalno potrjuje,³² ter opozorilo iz resolucije VIII. kongresa ZKS, ki se zavzema za nasprotovanje vsakršnemu neformalnemu povezovanju in delovanju v takšnih oblikah in skupinah, ki zožujejo samoupravno in demokratično pot odločanja delovnih ljudi ter postajajo vsiljeno nadomestilo za delovanje organizacij in samoupravnih organov ter za široko mobilizacijo vseh ustvarjalnih sil družbe (75. točka resolucije). Prav ta opozorila kažejo na povezanost in soodvisnost med uresničevanjem kolektivnega dela v delegacijah ter v organih družbenopolitičnih organizacij in skupnosti.

5. Nekatera vprašanja nadaljnjega razvijanja kolektivnega dela in odgovornosti

Bistveno izhodišče pri uresničevanju Titove pobude o kolektivnem delu in odgovornosti, ki je naletelo na močan odmev, je, da gre za spodbudo za hitrejše in doslednejše uresničevanje ustave, sklepov VIII. kongresa ZKS, XI. kongresa ZKJ ter vsebine študije E. Kardelja *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Zato mora biti iskanje konkretnih organizacijskih rešitev pri uresničevanju Titove pobude utemeljeno in vseskozi povezano s temeljno in vsestransko *analizo uresničevanja ustavne vloge vseh institucij političnega sistema*, zlasti pa delovanje delegatskega skupščinskega sistema od TOZD in krajevne skupnosti do skupščine SFRJ in njej odgovornih organov, uresničevanja frontne vloge SZDL, vključevanja subjektivnih sil v procese delegatskega odločanja, odpiranja organov državne uprave nasproti celotni družbi itn.

Samo povezano razvijanje celotnega političnega sistema in ustavne vloge vseh institucij tega sistema lahko dá uresničevanju kolektivnega

³² E. Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, str. 141.

dela in odgovornosti zelene rezultate. Kolikor pa pojmujeemo Titovo pobudo kot izolirano, kot nekakšno čarobno paličico, ki bo razrešila vse družbene probleme³³ in kot izgovor za nedoslednost in počasnost pri uresničevanju drugih načel našega političnega sistema in zlasti načel kadrovske politike, se lahko iz demokratične ideje spremeni v svoje nasprotje.

Iz analiziranja nekaterih vidikov uresničevanja kolektivne odgovornosti v povojnem razvoju našega političnega sistema lahko povzamemo tele usmeritve:

— Vloga mandatarja v razvoju našega političnega sistema kaže na nekakšno *podcenjevanje kolektivne odgovornosti* in pretirano zaupanje v individualno odgovornost, ki naj bi edina zagotavljala dosledno in učinkovito izvrševanje sprejetih usmeritev in odločitev. V zvezi s tem je zanimivo omeniti Đorđevićovo ugotovitev, da je bila v ospredju socialistične pravne misli individualna odgovornost, čeprav je utemeljena na načelu individualizma iz liberalistične kapitalistične države,³⁴ ter Pašičevo opozorilo, da v samoupravno-delegatskem sistemu, ki ga gradimo, odnos med kolektivno in individualno odgovornostjo ni nujno enak kot v politično-predstavniškem sistemu, ki ga opuščamo.³⁵

— Analiza uvedbe in delovanja predsedstva SFRJ, še zlasti pa uresničevanja kolektivne in individualne odgovornosti tega organa in njegovih članov prepričljivo dokazuje, da je *nesprejemljiv linearni pristop*, ki bi pomenil umetno presajanje rešitev, uveljavljanih v predsedstvu SFRJ v druge organe in na druge ravni, brez upoštevanja specifičnih razmer in pogojev ter ustavne funkcije ter organov. To pomeni, da rešitev, ki daje dobre rezultate v eni družbenopolitični organizaciji, ni nujno dobra rešitev za drugo družbenopolitično organizacijo, družbeno organizacijo ali društvo in še manj za državni organ. To še posebej velja, če gre za organ na drugi ravni, to je v ožjih družbenopolitičnih skupnostih ali celo v samoupravnih organizacijah in skupnostih. Analiziranje ustavnih določil o odgovornosti predsedstva in njegovih organov, kaže tudi, da ne gre v povezanosti s kolektivno odgovornostjo zanemariti tudi pomena individualne odgovornosti.

— Analiziranje uresničevanja delegatskega sistema in še zlasti sistema zamenljivih delegatov dokazuje, da je bistveno vprašanje, *kako hitreje in dosledneje prenašati odgovornost za delovanje delegatskih skupščin na delovne ljudi in njihove delegacije v TOZD in delovnih skupnostih*. Bistveno je, kot je pred kratkim ponovil J. B. Tito, da oblast v imenu delavcev spreminjamo v oblast njih samih.³⁶ Samo v sklopu boja

³³ Prim. N. Pašić, nav. delo, str. 7.

³⁴ J. Đorđević, »Individualna i kolektivna odgovornost«, Samoupravno pravo, št. 1/1979, str. 8, 9.

³⁵ N. Pašić, nav. delo, str. 7.

³⁶ J. B. Tito, Delo, 16. 5. 1979, str. 5. Prim. tudi: M. Rožič, Ostvarivanje kolektivnog rada u uslovima socialističkog samoupravljanja u komuni, Komuna št. 2/1971, str. 3.

za uresničevanje takšne usmeritve lahko kolektivno delo in odgovornost v organih družbenopolitičnih skupnosti in organizacij ter skrajšanje mandata njihovih predsednikov prispeva k demokratizaciji političnega sistema. Da kolektivno delo samo po sebi ne pomeni demokratizacije političnega sistema avtomatično, kažejo mnogi zgodovinski primeri, ko »je bilo kolektivno vodenje oblika ohranjanja in krepitev despotske oblasti ozkih, v sebe zaprtih oligarhij«. ³⁷

Razen zgoraj naštetih menim, da lahko tudi naslednje usmeritve prispevajo k uspešnemu uresničevanju Titove pobude o kolektivnem delu in odgovornosti ter k omejevanju negativnih teženj, ki se skrivajo za načelnim podpiranjem Titove pobude (improvizacije; razumevanje enoletnega mandata kot jedra pobude; zapostavljanje drugih vprašanj razvijanja političnega sistema; odpori zaradi strahu pred izgubo funkcije; boj za formalne spremembe, ki naj ne posežejo v spreminjanje razmerja moči itn.):

— Uresničevanje kolektivnega dela in odgovornosti mora potekati vzporedno in povezano z uresničevanjem načel naše kadrovske politike, zlasti pa rotacije, omejitve ponovne izvolitve in vračanjem profesionalnih političnih delavcev v lastne poklice, o čemer odločno govorijo sklepi XI. kongresa ZKJ. Ko je E. Kardelj leta 1962 utemeljeval uveljavljanje teh načel v našem ustavnem sistemu, je poudaril tudi tole: Negativnim pojavom, kot so rutinerstvo, samovoljna otrplost, izgubljanje perspektive, birokratski konservativizem, samovolja itn., »podležijo tudi revolucionarji na političnih funkcijah, če začenjajo izgubljati izpred oči dejstvo, da *smisel njihove funkcije ni v tem, da žive od nje*, ampak da prispevajo k čedalje močnejši utrditvi in nadaljnemu razvoju pridobitev socialistične revolucije . . . Omejitev ponovne izvolitve torej *ne pomeni, da bo katerikoli sposoben človek izgubljen za družbo, ali pa da bo prizadet v svojem človeškem dostojanstvu*. Ves naš družbeni in politični mehanizem je dovolj razvejan in organizacijsko razširjen, da se bodo lahko sposobnosti in nagnjenja ljudi, ki bodo zaradi rotacije zapustili določene družbene funkcije, v polnem obsegu uveljavile na drugih funkcijah«. ³⁸ Takšna usmeritev v celoti velja tudi za uresničevanje pobude o kolektivnem vodenju in odgovornosti, s tem, da so danes dani bistveno boljši pogoji za zoževanje političnega profesionalizma ter vračanja političnih profesionalnih delavcev v lastne poklice.

— Uresničevanje pobude o kolektivnem delu in odgovornosti kot prispevek k demokratizaciji našega političnega sistema v nobenem konkretnem primeru ne bi smelo voditi v širitev kroga profesionalnih političnih delavcev. Ne le v načelu, tudi praktično bi moralo uresničevanje te ideje voditi k *zoževanju političnega profesionalizma*.

³⁷ Prim. N. Žarković, Referat na 3. seji CK ZKJ, Delo, 6. IV. 1979, str. 7.

³⁸ E. Kardelj, *Problemi naše socialistične graditve*, knjiga VI., str. 133 (podčrtal C. R.),

— Uresničevanje pobude o kolektivnem delu in odgovornosti ne sme v nobenem primeru okrepiti *politično izvršilne funkcije*. To velja tako za odnose med delegatskimi skupščinami, njihovimi izvršnimi sveti in upravnimi organi, kot za odnose med organi družbenopolitičnih organizacij, njihovimi politično izvršilnimi organi in strokovno-političnimi službami.

— Proces demokratizacije političnega sistema in razvijanja kolektivnega dela in odgovornosti mora biti zasnovan tako, da ne bo ogrožal, temveč *krepi stabilnost in učinkovitost našega celotnega političnega sistema*, zasnovanega na pobudi najširših ljudskih množic.

— Zdi se mi nepravilno vnaprej izključevati posamezne organe, kjer ne pride v poštev uresničevanje Titove pobude o razvijanju kolektivnega dela in odgovornosti. Na drugi strani pa je nepravilno enačiti oz. reducirati to pobudo na uvajanje enoletnega mandata predsednika ali vnaprej postavljati kot obvezno zahtevo po spreminjanju komaj dobro sprejetih normativnih aktov. Tudi tam, kjer ne bi bilo smotrno uvajati enoletni mandat predsednika, niti ne spreminjati obstoječe normativne ureditve, je mogoče na *podlagi analiziranja dosedanjih izkušenj* storiti marsikaj za doslednejše razvijanje kolektivnega dela ter kolektivne in individualne odgovornosti. Pri tem mora biti temeljni kriterij uspešnosti delovanja nosilcev vseh funkcij, ali in kako s svojim delom in aktivnostjo prispevajo k utrjevanju položaja in vloge delavca v združenem delu kot nosilca vseh družbenih in političnih odločitev.

Uvodna beležka k posvetu o Antonu Fistru

Pričujoči referati in diskusijski prispevki so nastali ob pomembnih obletnicah dr. Antona Fistra (1808—1881) ob odkritju spominske plošče na rojstni hiši Prešernovega, Čopovega in Marxovega sodobnika. Prostorska stiska, kakor tudi druge publicistične pobude nam onemogočajo, da bi v celoti objavili predstavljene analize na znanstvenem seminarju v Radovljici, ki ga je organiziral Marksistični center CK ZKS na povabilo družbenopolitičnih organizacij radovljiške občine 29. marca 1979. Vse, kar je bilo tokrat napisanega v referatih dr. Borisa Majerja, dr. Marjana Britovška, dr. Vasje Melika, dr. Franca Rozmana, dr. Borisa Paternuja, dr. Janeza Stanonika, Jožeta Ciperla, dr. Andreja Kirna in dr. Božidarja Debenjaka in bo objavljeno v posebnem zborniku pri Založbi Obzorja v Mariboru, nam daje čutiti, da je ostal neizpolnjen pomemben znanstveni in kulturni dolg. Ena najnujnejših nalog organizatorjev posveta in naše znanstvene misli ostaja mnogodisciplinarna analiza Fistrove teoretične zapuščine. Deloma ostaja to naloga zgodovinarjev in pedagogov, zlasti pa literarnih teoretikov, religiologov in filozofov, da bo pred nami izčrpnjša izdaja in analiza del v zaokroženem zgodovinskem kontekstu. Kot je najavljeno, bo ta naloga opravljena do 1981. leta.

V uvodni besedi o dr. Antonu Fistru je dr. Boris Majer dejal, da je Anton Fister s svojimi nazori, s svojo opredelitvijo in ravnanjem pokazal, »kje bi moralo biti mesto vseh naprednih svobodomiselnih intelektualcev ne glede na njihovo svetovnonazorsko, filozofsko in celo religiozno ravnanost.« Lahko bi rekli, da je Fister v nekem smislu »anticipiral bodočo progresivno odločitev tistega dela našega duhovniškega izobraženstva, ki se je iskreno, zvesto in predano priključila k NOB in socialni revoluciji«, tako kot se je Anton Fister opredelil za marčno revolucijo, za ideale meščanske demokratične revolucije proti absolutizmu in feudalizmu.

O liku in vlogi revolucionarnega demokrata dr. Antona Fistra

O otroških letih revolucionarnega demokrata iz leta 1848, dr. Antona Fistra, je na voljo le malo podatkov. Na mnogih mestih v svojih spominih piše, da mu je ob zibelki plapolala francoska trikolora. Rodil se je 5. januarja 1808 v Radovljici št. 29. Osnovno izobrazbo je dobil v Kranju in Ljubljani. Svoje šolanje je nadaljeval na liceju in teologiji v Ljubljani. Skopo ohranjeno arhivsko in spominsko gradivo iz tega obdobja nam le fragmentarno osvetljuje njegovo podobo in aktivnost, vendar se je Fister med duhovniki že tedaj odlikoval s svobodomiselnimi nazori. Bil je tesno povezan tudi s Prešernom in Čopom. Družil in krepil jih je »duh novega časa«.

Zaradi zaostrenega političnega vzdušja je bil Fister prisiljen zapustiti Ljubljano. Štiri leta je služboval kot pridigar pri tržaški novomestni farni cerkvi (od 28. novembra 1835 do konca marca 1839) in nato osem let v Gorici (od aprila 1839 do septembra 1847). 31. oktobra 1843 je promoviral na Dunaju za doktorja filozofije.

Fistra je vodila življenjska pot iz zaostalih političnih razmer Kranjske, Tržaške in Goriške na prizorišče dunajske revolucije leta 1848. Že v prvih mesecih mu je uspelo, da si je s predavanji pridobil ugled med študenti. Veljal je za svobodoumnega profesorja, kar je bilo tedaj za zastopnike verskih znanosti dokaj nenavadno. Zapisal je, da je imel vedno pogum javno izpričati svoje svobodoumje, čeprav je dajal njegov predmet malo možnosti za take izjave in je bil od vseh učnih predmetov, če bi ga obravnavali na predpisani način, najmanj privlačen.

Revolucionarna situacija v marcu 1848 na Dunaju je Fistra potegnila v tok dogajanja, njegova stališča pa so postajala vse bolj revolucionarno opredeljena. Z vso ostrino je napadal tiste malomeščane, ki v marčnih dneh niso za svobodo niti s prstom mignili, po zmagi pa so se vrivali v prve vrste. Fister se je v teh dneh, kot edini od vseh profesorjev, brez pridržkov pridružil študentom in njihovi akademski legiji; drugi profesorji so se v začetku sicer pridružili gibanju, kasneje pa so se previdno umaknili, oziroma revoluciji celo nasprotovali.

Fister v boju za ustavne svoboščine

Na Dunaju je hkrati z narodno gardo nastala tudi posebna formacija — akademska legija. Med študentskimi zahtevami, ki jih je vsebovala spomenica z dne 13. marca, je bila tudi zahteva po oborožitvi študentov. Šele z uresničenjem te zahteve je bilo mogoče osnovati akademsko legijo.

Z oborožitvijo študentov je bilo ustvarjeno pomembno oporišče za nadaljnje revolucionarno demokratično gibanje, ki je prerastlo zahteve po odstranitvi državnega kanclerja in se stopnjevalo v zahtevo po odpravi fevdalnega sistema. Za izbojevanje ustavnih pridobitev so imeli študentje v marčnih dneh velike zasluge. Meščanstvo brez pomoči študentov in množic, predvsem delavcev, ne bi doseglo ničesar. Prav študentje so z odločnim nastopom pripomogli, da je vlada izpolnila dane obljube.

Z ustanovitvijo akademske legije so študentje dobili pomembno organizacijo z nalogo, da čuva marčne pridobitve. Fister je svojo usodo tesno povezal z legionarji. Bil je tedaj edini duhovnik, ki se je brez pridržkov vključil v legijo. Kljub veliki priljubljenosti med študenti pa Fistrovega vpliva na legijo v prvih marčnih dneh ne smemo precenjevati. Pri izdelavi študentske poslanice cesarju 12. marca ni aktivno sodeloval, čeprav je to akcijo res prizadeto podpiral.

V prvih tednih revolucije je Fister opozarjal na kozmopolitski značaj revolucionarnega gibanja. Merilo v boju za svobodo mu je bila stopnja revolucionarnosti ljudstva. Fistrovo izpovedovanje demokratičnih nazorov ni bilo po volji vladnim in dvornim krogom. Očitali so mu, da hujska študente in priliva olje na ogenj.

Z ustavo se vladi ni mudilo, čeprav je cesar v patentu 15. marca obljubil, da bo čimprej sklical predstavnike deželnih stanov, da mu bodo pomagali pri oblikovanju ustave. Po marčni revoluciji je moralo preteči kar šest tednov, preden je Avstrija 25. aprila dobila oktroirano ustavo.

Po ustavi je bila oseba cesarja sveta in nedotakljiva. Cesarju je pripadala vsa izvršna oblast. Sodstvo so izvajali v cesarjevem imenu. Zakonodajno oblast je imel cesar skupaj s parlamentom. Pripadala mu je pravica nastavljanja državne uradnike, tudi ministre. Bil je najvišji poveljnik suhozemskih in pomorskih oboroženih sil. Imel je pravico napovedati vojno in sklepati mir ter pogodbe s tujimi vladami. Parlamentu je pripadala le pravica potrditve.

Parlament je bil sestavljen iz dveh domov: senata in doma poslancev. Senat (zgornji dom) so sestavljali principi cesarske hiše, ki jih je cesar imenoval dosmrtno — in 150 članov, izvoljenih iz vrst veleposestnikov. Dom poslancev (spodnji dom) je sestavljalo 383 članov.

Za visoke, zmerno liberalne aristokratske kroge, je bilo to reakcionarno ustavno skrpučalo cesarsko darilo, ki so ga s hvaležnostjo sprejeli. Velika večina revolucionarno-demokratično usmerjenega prebivalstva pa je oktroirano ustavo sprejela kot nedemokratičen poseg v svoje ustavne pravice.

Vsiljena ustava ni izpolnila demokratičnih pričakovanj in je zadovoljila le dvorjane in birokrate. Po njeni objavi so demokrati zaostrili boj proti vladi. Grajali so jo zaradi nemoči in zahrbtnih spletk. Obtoževali so jo, da nastavlja v uradih pripadnike starega režima zato, da bi izpodkopala svobodo ljudstva, kar je zločin, nič manjši od izdaje.

Fister je tedaj v veliko nezadovoljstvo duhovniških sobratov in v veliko veselje študentov oblekel legionarsko uniformo. Z navdušenjem je nagovoril legionarje: »Svobodo si moramo, tako kot v marcu, ponovno izbojevati. Priboriti si moramo svobodomiselno ustavo.«

Fister je tedaj pozval legijo, naj koraka proti dvoru in izsili bolj svobodno ustavo. 15. maja je na Dunaju zmagalo meščanstvo s pomočjo ljudskih množic. Nemajhno vlogo so odigrali akademska legija in delavci. Fister je tedaj jasno in odločno stal na pozicijah revolucionarnih demokratov. S kratkim, navdušenim govorom je pozval študente, naj korakajo k dvoru. Pozneje je zapisal, da je bil to najučinkovitejši govor v njegovem življenju. Fistrov ideal je bila tedaj še ustavna monarhija z demokratično liberalno ustavo.

Ko se je pričel konflikt med cesarjem in množicami zaostrovati, so postajali Fistrovi nazori vse bolj radikalni. Njegov radikalizem je bil obarvan z elementi jakobinstva. Vso svojo aktivnost je podredil revolucionarnemu gibanju. Kdor je temu gibanju nasprotoval, je postal Fistrov sovražnik. Tu je treba iskati ključ za njegovo nerazumevanje oziroma za odklonilno stališče do nacionalnih gibanj Slovanov v Avstriji. Ta gibanja je zaradi njihove povezave z dvorom vse bolj vrednotil za kontrarevolucionarna. Čedalje bolj se je čutil povezanega z nemško revolucijo, njeno poglobljanje pa ga je vse bolj približevalo dunajskim množicam.

Revolucija 15. maja je zelo preplašila konservativne in zmerno liberalne aristokratske kroge. Dvorna stranka je hotela, naj cesar koncesije, ki jih je dal 15. maja, prekliče. Cesarsko družino, ki sta jo zajela strah in ogorčenje, je dvorna stranka zavestno opozarjala na usodo kralja Ludvika XVI. 17. maja je cesarju s pomočjo dvorne stranke uspelo pobegniti z Dunaja v Innsbruck.

Po cesarjevem odhodu je postal razvoj ustavnega življenja v Avstriji problematičen. Fister je tedaj pozval legijo k največji budnosti. Kontra-revolucionarna kamarila s cesarjem na čelu je v Innsbrucku našla varen kot, od koder je lahko brez nadzorstva varno zbirala svoje razkropljene sile ter pletla zarotniško mrežo. Kamarila je sistematično ustvarjala protirevolucionarna žarišča in spretno puščala nezmožne ministre, da so tratili svojo, že neznatno popularnost v neprestanih sporih z revolucionarnimi množicami.

Marčno vstajo so dežele habsburške krone veselo pozdravile. Povedanih in zapisanih je bilo nemalo slavospevov študentom. Majske dogodke pa so zaostale habsburške dežele sprejele z nerazumevanjem in ogorčenjem. Dogodki 15. maja so pomenili preobrat v zgodovini legije. Misel o razpustu akademske legije je postala predmet živahnih razprav v reakcionarnih krogih. 20. maja je izšel cesarski patent, v katerem so ostro obsodili akademsko legijo. Fister je v teh za legijo kritičnih trenutkih zavzel dosledno revolucionarno, brezkompromisno stališče.

Kljub moralnemu pritisku reakcije, žalitvam in ponižanju je Fister ostal zvest svojemu demokratičnemu prepričanju. Sovraštvo do legije, ki je skoraj povsod prevladovalo, je reakcijo opogumilo, da jo je hotela nasilno razpustiti.

Ministri in dvorna kamarila so vztrajno nadaljevali priprave, da zadajo smrtni udarec legiji. V teh, za legijo kritičnih trenutkih se je Fister izkazal kot resničen revolucionar. Legiji ni stal ob strani samo z nasveti, temveč je aktivno posegel v dogajanje ter prekrizal spletke ministrskega sveta in dvornih krogov. Ostal je zvest tradiciji čuvarja svobode iz marčnih dni.

Fister se je v tem metežu znašel v vlogi posredovalca med ministrskim svetom in študenti. Pogajanja z ministri je namerno podaljševal. Hotel je pridobiti čas, da bi se lahko zbralo kar največ oboroženih oddelkov legije in delavcev. Zavedal se je, kakšno silo predstavljajo delavci, ki so stali za študenti. Ko je posvaril sobesednike pred revolucionarnimi delavci, so mu brezbrizno odgovorili: »Delavcev se ne bojimo, sledili nam bodo, ker jim dajemo kruh.«

Fistrov nastop je bil preišljeno revolucionaren. Sam pravi, da se je zavedal posledic zase, če legija ne bi zmagala. Toplo je opisoval zmagoslavni pohod delavcev in legionarjev po dunajskih ulicah. »Tega dne so se delavci sijajno vedli. Dunaj je bil v njihovi oblasti . . . 26. maj 1848 je bil za legijo in njene prijatelje slaven dan.« Fistrovo ravnanje te dni je bilo za legijo odločilno. Spretno je znal stopnjevati navdušenost in hkrati vnašati potrebno odločnost. »Gotovo je premisleka vredno, da sem kot duhovnik poveljeval ne samo legiji, temveč vsemu Dunaju,« je zapisal v spominih na te dogodke. Množice, predvsem delavci z množičnim nastopom, so rešili legijo.

Z majskimi dogodki so se okrepile revolucionarne perspektive. Fister je zapisal, da je bil čas od 18. maja do 12. avgusta za revolucijo najbolj srečen čas, saj je ljudstvo imelo v oblasti reakcionarno vladno, ki jo je premagalo 26. maja. Morala se je pokoriti ljudski volji. Cesarjev beg z Dunaja je okrepil republikansko prepričanje. Ljudstvo ni dovolilo, da bi mu kdorkoli kratil suverenost.

Cesarjev odhod in majska revolucija sta strnila prestrašene zgornje sloje proti demokratom in jim odtujila zaostale kronovine. Ko so iz zaostalih provinc prihajali glasovi o nenasitnosti revolucionarjev in prekomernih zahtevah demokratov, je Fister duhovito zapisal, da so se s pridobitvami kljub temu vsi okoriščali, ne da bi prenehali zmerjati tiste, ki so jih izvojevali.

Po vrnitvi dvora na Dunaj je začela reakcija javno nastopati proti revoluciji, demokrati pa so skušali s prirejanjem demonstracij in nemirov podpreti levico v parlamentu. Fister je v teh mesecih postal eden od vodilnih dunajskih demokratov, izredno priljubljen med študenti in delavstvom.

Delavci, ki so z revolucijo postali na Dunaju pomemben faktor, so predstavljali skrajno levico gibanja. Fistrov prijateljski in tovariški odnos do delavcev je izzval ogorčenje v krogih reakcije. Očitali so mu, da je zlorabil vpliv, ki ga je imel na delavstvo za hujskanje proti državnemu redu. Vse te obtožbe je Fister zanikal. Opozoril je, da so znali preprosti ljudje zelo dobro presoditi, kdo jim je iskren prijatelj in kdo lažniv prerok. Preroško je zapisal, da bo Heglov duh, ki je uničil velike države, uničil tudi staro Avstrijo. Označil jo je kot »trhel, brezdušen konglomerat dežel«, kot »primer modernega suženjstva«. Ko je večkrat posredoval po nalogu Varnostnega odbora med delodajalci in delavci zaradi neupravičenega zniževanja mezd, je pripomnil, da sta brutalnost in nadtutost buržoazije delavce podžigala k nemirom. Z navdušenimi in ognjevitimi besedami je pozival h krepitvi enotne fronte delavcev, študentov in malomeščanov v boju proti fevdalnemu absolutizmu.

V avgustu so se odnosi med delavci in vlado zelo zaostri. Vlada je hotela izzvati delavske nemire. Načrtno in spretno se je pripravljala, da zlomi proletariat in s tem izpodkoplje moč demokratične stranke. Splošna gospodarska kriza in zastoj trgovine sta ji služila kot izgovor za znižanje mezd. Kriza med vlado in delavci se je poglobljala. Iz protesta proti znižanju mezd so 23. avgusta zjutraj delavci in delavke s svojimi otroki, namesto da bi šli kot navadno na delo, v dolgi povorki korakali skozi Prater. Fister takole opisuje dogodke: »Civilna straža na konjih in peš se je skupaj z nacionalnimi gardisti vrgla na neoborožene delavce, jih pretepala in brez razlike streljala otroke, ženske in može. S tem prvim velikim dejanjem reakcije so povzročili strašno krvoprelitje. To je bilo delo gardistov iz aristokratske četrti . . .« Fistru so bili povsod za petami, povsod so ga napadali in dolžili, da je hujskal delavce in jih pozival k upor. Reakcionarni občinski svet pa je vestno protokoliral vse tovrstne ovadbe. Širili so tudi govornice, da Fister želi ustanoviti republiko. »Pod častjo mi je bilo, da bi odgovarjal na takšne obtožbe. Za koga naj bi próklamiral republiko?« se je ironično spraševal Fister. »Nemara za študente, ki so jo že poznali in so bili po svojem prepričanju republikanci, reakcionarji pa itak niso poznali nobene ustavne oblike države.«

V očeh reakcije je pomenil napad na neoborožene delavce njeno zmago. Konservativni posedujoči sloji, »privrženci zakonitosti in reda«, so se namreč bali republikanskih groženj radikalnih demokratov. Želeli so, naj bi politična nesoglasja reševali na miren način, v parlamentu, ne pa na ulicah z agitacijo med množicami. Za dunajsko buržoazijo, spričo ustavodajne skupščine, izvoljene s splošno volilno pravico, dvorna stranka ni bila več nasprotnik, ki bi se ga bilo treba bati. Bučno so ploskali vladi, ko je 23. avgusta uspešno utrdila svojo avtoriteto. »Gorje tistemu, ki bi dogodke v Pratru prikazal po resnici,« je pripomnil Fister.

V teh viharnih revolucionarnih dneh je Dunaj obiskal tudi Karl Marx. Na Dunaj je prišel med drugim tudi zaradi poslovnih zadev v zvezi z izdajanjem časopisa *Neue Rheinische Zeitung*.

Uradni časopis *Wiener Zeitung* je 27. avgusta registriral Marxov prihod na Dunaj. Nekaj dni za tem je Marx nastopil na zborovanju demokratičnega kluba kot diskutant. Na zborovanju so obravnavali krvave nemire v Pratu 23. avgusta. Strinjali so se, da je treba zahtevati takojšen odstop ministra za delo Schwarzerja, oziroma vlade sploh. Nato so razpravljali o vprašanju, pri kom naj zahtevajo odstop: pri parlamentu ali cesarju. Marx je opozoril na antagonizem, ki vlada med buržoazijo in delavstvom ter pojasnil vlogo delavstva v revoluciji. Po pisanju anonimnega dopisnika v uradnem glasilu *Wiener Zeitung* je Marx dejal: »Sedaj smo govorili samo v dveh organih, na katere se bomo obrnili zaradi odstranitve ministra, to je o parlamentu in o cesarju. Pozabili pa smo na najvišjo oblast, to je na ljudstvo! Obrniti se moramo na ljudstvo in ga z vsemi silami pridobiti...« Vlada je zmago nad dunajskim proletariatom temeljito izkoristila in si pridobila popolno nadzorstvo nad mestom.

V začetku avgusta so predstavljali revolucionarno fronto na Dunaju samo še študentje, malomeščanske množice in proletariat. Drugi razredi, ki so sodelovali v revoluciji v marčnih dneh, so že zdavnaj iz strahu za svoje razredne koristi zapustili revolucijo. Vse do 23. avgusta so ti sloji predstavljali močno revolucionarno silo. Radikalni demokratični voditelji so lahko vedno računali nanjo. Z njihovo pomočjo so vplivali na vlado in na reakcionarno buržoazijo, da je upoštevala njihove zahteve. 23. avgusta pa se je ta zveza razbila. Demokrati takrat niso izgubili samo svoje armade, temveč tudi svoje politično usmerjevalno telo — Varnostni odbor.

S porazom delavcev 23. avgusta je bil zadan revolucionarnemu gibanju težak udarec. Prvi udarec je bil zadan že 17. junija, ko je Vindischgrätz strl upor čeških demokratov, delno tudi s podporo dunajskih liberalcev. Nato je sledila 25. julija zmaga Radetzkega pri Custozzi nad italijanskim nacionalnim gibanjem, ki so jo proslavljali tudi dunajski liberalni krogi. 23. avgusta so delavci ostali sami brez podpore svojih zaveznikov. Po porazu delavstva se je kontrarevolucija zelo okrepila. Množili so se letaki, ki so napadali radikalni tisk, Jude in republikance, med katere so prištevali vse tiste, ki niso ubirali reakcionarnih strun.

Fistrov nastop v parlamentu

Fistrovo delovanje v parlamentu je bilo po njegovih ocenah nepomembno.¹ »Uredniškemu državnemu zboru nisem mogel koristiti, ker

¹ Fister je bil izvoljen v parlament na listi demokratov, vendar zanje volilni izid ni bil najbolj ugoden. Samo tretjina na Dunaju izvoljenih poslancev je pripadala skrajni levici, eden od najbolj vidnih predstavnikov je bil Fister.

nisem bil birokrat in pisarniški uradnik. Prav tako nisem bil jurist, ampak doktor filozofije, zato sem bil glede politično-pravnih vprašanj prav tako brez koristi.« Svojo neaktivnost je skušal opravičiti z birokratskim poslovanjem in pravniško pedanterijo parlamenta. Od nastopov v parlamentu si sicer ni veliko obetal, ker so se tam v glavnem uveljavljale advokatske spretnosti in birokratska poslovna rutina.

Kot se vidi iz protokolov državnega zbora, je Fister v parlamentu nastopal zelo redko. Eden njegovih nastopov v parlamentu, ki je izzval vihar ogorčenja, je bil povezan z vprašanjem cesarjeve vrnitve iz Innsbrucka na Dunaj. K cesarju na Tirolsko so romale številne deputacije s prošnjami, naj se vrne. Časniki so bili polni člankov servilne vsebine, zlasti listi tistih dežel, v katerih so nacionalna gibanja postajala orodje dvornih interesov.

Fister je v spomilih zapisal, da je komaj čakal na priložnost, da bi v parlamentu javno izpovedal svoje stališče. Takole je dejal: »Avstrijsko ljudstvo je ob spletkah, lahko jih tako imenujemo, ko so odtrgali od njega njegovega cesarja, pokazalo potrpljenje, kot ga morda ni še nikoli v zgodovini. Pokazalo je ljubezen, kakršna je bila morda malokdaj izkazana. Deputacijo za deputacijo so potrpežljivo pošiljali v Innsbruck. Avstrijsko ljudstvo je bilo že suvereno, revolucija je bila že izvedena; avstrijsko ljudstvo je bilo v revoluciji in je — oprostite izrazu — še vedno prosjačilo. So meje, ko ljudstvo ne sme več prosjačiti. Ena ali dve delegaciji bi bili dovolj. Številne delegacije izčrpavajo potrpljenje ljudstva. Želim opozoriti, da bi danes takšni govori ne bili potrebni, če bi že v začetku nastopili bolj odločno. Gospodje moji, tu smo v imenu ljudstva, živim z ljudstvom in poznam ga. Ljudstvo je globoko užaloščeno zaradi zaničevanja, ki mu je bilo izkazano. Če bi se to zgodilo kakemu drugemu narodu, bi se dinastiji slabše godilo kot pri nas. Spomnimo se samo zgodovine, Karla I., Jakoba II., Ludvika XVI. (mrmranje med poslanci). Avstrijsko ljudstvo je plemenito, je tudi potrpežljivo, zna ljubiti in biti hvaležno. Toda obstojajo meje in mislim, da je to, kar je bilo danes popoldne povedano, bilo duhu primerno in je napravilo velik vtis. Predložena spomenica pa je, z izjemo ene same besede, temu duhu povsem nasprotna. V celoti je preveč ponižna.«

Fister je kasneje v spomilih zapisal: »Ob nekem mestu v mojem govoru so mrmrali; to me ni motilo, saj niso mrmrali meni, temveč zgodovini.« Fistrov nastop v parlamentu je postal kamen spotike, predmet ostrih napadov in obrekovanj. Le redki so bili z njim. Edini med žurnalisti, ki je Fistrove besede pravilno tolmačil, je bil revolucionarni demokrat Jellinek, ki so ga po zmagi kontrarevolucije ustrelili. Opozoril je, da je bil Fister prvi in edini, ki je vso stvar osvetlil s prave strani.

Za Fistra je bil cesar samo pooblaščenec ljudstva in revolucionarni državni zbor bi moral pokazati v odnosu do njega večjo suverenost. Pozdravljal in odobral je odpor ljudstva proti absolutizmu in fevdalizmu, ostro je kritiziral izpade cerkvenih krogov proti demokratom.

Veliko negodovanje v konservativnih krogih, zlasti še med vojaštvom, je izzval Fistrov nastop v parlamentu v zvezi z avstrijsko-italijansko vojno. Poleti leta 1848 so mnogi nemški meščani Avstrije menili, da je treba italijansko revolucionarno gibanje zadušiti, ne le zaradi habsburškega cesarstva, temveč zaradi koristi vse Nemčije.

Takšnim pogledom je odločno nasprotovala samo skrajna levica. Predstavniki leveice so se upravičeno bali, da bodo vojaški uspehi na Apeninskem polotoku okrepili vpliv reakcionarjev v monarhiji. Italijanom so priznavali pravico, da sami odločajo o svojih zahtevah ter si sami izbirajo obliko vladavine. Levica je bila mnjenja, da je vojna v Italiji zavojevalna, da jo vodijo v dinastičnem, ne pa v ljudskem interesu. Opozarjali so, da bo mogoče italijanske province prisiliti k pokorščini le z veliko armado, z vojaškimi zakoni in s stalnim obsednim stanjem. Levica v avstrijskem parlamentu je tedaj nasprotovala vojni v Italiji.

Zmago avstrijskega orožja v Italiji so po nalogu vlade proslavljali z vsemi cerkvenimi svečanostmi. Ko je poslanec z Moravske (Engelbert Selinger) predlagal, naj parlament per acclamationem izreče zahvalo domovine avstrijski armadi v Italiji, je levica ostro protestirala. Fister je menil, da je predlog v nasprotju z osnovnimi principi parlamenta. »Italijansko ljudstvo se je že borilo, uprlo se je. Ni pa bilo tako srečno kot mi.« S porazom je bil po Fistrovem mnenju v Italiji poteptan demokratični princip. »Vprašajmo se,« je pozval, »ali lahko tisti, ki menijo, da je demokratično načelo gonilna sila in najintimnejši princip njihovih življenjskih funkcij, izglasujejo zahvalo armadi... Ali lahko tisti, ki mislijo, da so ljudski zastopniki, odobravajo italijansko vojno in vse uredbe prejšnje vlade, v vseh osnovah in konsekvencah, kar bi z izglasovanjem zahvale posredno storili? Ali se ne bodo pregrešili in omalovaževali svoje načelo, oziroma ravnali protislovno, če bodo izrekli zahvalo in zadovoljstvo, da je bil demokratični princip v Italiji premagan?«

Fister je opozoril, da je avstrijska armada vsilila italijanskemu ljudstvu osovražene vlade in se tako pregrešila proti demokratičnemu principu.

Zmaga avstrijske armade v Italiji je okrepila tudi kontrarevolucijo v Avstriji. Fistrov nastop v parlamentu je reakcionarni tisk ostro napadel. Očital mu je, da je nastopil proti zmagovitemu generalu Radetzkiemu in vojski. Vojake so hujskali proti parlamentu in ustavi.

V dolgoveznih razpravah o zemljiški odvezi v parlamentu Fister ni sodeloval. Dunajskemu parlamentu je manjkala maščevalna podložniška roka, ki bi požigala fevdalne gradove. Revoluciji ni uspelo, da bi kmečko vprašanje povezala s političnim vprašanjem demokratičnega boja.

Zadnjič je Fister nastopil v parlamentu 5. oktobra v razpravi o odpravi judovskega davka. V svojih nastopih v parlamentu je dosledno zastopal nazore revolucionarnih demokratov in izpričal resnično versko toleranco, ki je bila takrat med katoliškim klerom odlika le redkih duhovnikov.

Poseben problem revolucije leta 1848 je bilo madžarsko vprašanje. Nacionalno — revolucionarno gibanje madžarskega meščanstva in malega plemstva si je prizadevalo vzpostaviti neodvisno madžarsko državo. Kossuth in njegovi pristaši so se strastno borili za demokratično presnovno dežele. Zahtevali so sicer zase osvoboditev izpod avstrijskega tutorstva, hkrati pa so odrekli pravico do svobode Slovakom in Hrvatom. Patriotizem mlade madžarske buržoazije je imel dvojni obraz: na eni strani je bil revolucionarno demokratičen, povsem nedemokratičen pa je bil v odnosu do Slovanov. Tragika madžarskega nacionalno-revolucionarnega gibanja je bila v tem, da se ni znalo povezati z demokratičnimi silami v državi proti skupnemu sovražniku — fevdalnemu plemstvu vseh nacionalnosti in reakcionarni habsburški vladi. Močno oporo so Madžari imeli v dunajskih demokratih. V njih so videli svojega revolucionarnega zaveznika. Nekritično so trdili, da Madžari Hrvatov niso zatirali in da je bil v madžarskem parlamentu vedno upoštevan princip enakopravnosti narodov. Obdolžili so nacionalna gibanja Južnih Slovanov, da so v opoziciji proti Madžarom in Nemcem samo zato, ker so slepo orodje reakcionarjev, ki hočejo uničiti madžarsko ustavo, spraviti Južne Slovane pod rusko dominacijo in uničiti svobodo povsod v Evropi.

Ta gibanja so postala zaradi notranje razredne šibkosti lahak plen dvornih spletk. Toda poraz madžarske revolucije ni bil nesreča le za Madžarsko, ampak tudi za Slovane. Madžari in Slovani so prepozno spoznali, da bi lahko demokratična revolucija v Avstriji zmagala samo, če bi združila vse narode v bratsko zvezo na osnovi demokratične pravice do samoodločbe. Nemški liberalci niso dojeli, da bi se morali odpovedati nemški dominaciji. Iz občutka superiornosti niso priznali zahtev po nacionalni individualnosti drugih narodov. Bili so prepričani, da lahko njihovo prvenstvo zaščitijo samo združena Nemčija. Habsburški dvor in armada sta tako dobila ugodno priložnost za spletkarjenje in poigravanje z nacionalnimi gibanji. Ustavni cesar je postal arbiter za reševanje nacionalnega vprašanja.

Habsburški dvor, resno vznemirjen zaradi razvoja dogodkov na Madžarskem, je sprva hlinil nevtralnost v sporu med Madžari in Hrvati. S krepitvijo kontrarevolucije se je politika navidezne nevtralnosti spremenila. Iz te krize se je izcimila vojna med dvorom in Madžari.

Vojna napoved Madžarom je dunajske demokrate zelo raztogotila. Menili so, da je stvar Madžarov prepletena z njihovimi lastnimi interesi in so na njihovo gibanje za neodvisnost gledali kot na boj za iste cilje proti skupnemu sovražniku.

V tem kritičnem, razburljivem trenutku je minister za vojsko Latour odredil, naj odide nekaj oddelkov, nastanjenih na Dunaju, na pomoč Jelačićevim četam na Madžarsko. Ta uredba je izzvala upor in uboj ministra za vojsko. Fister je ta dogodek v spominih ocenil takole: »Z

manifestom, ki je anuliral koncesije, dane Madžarom, so bile indirektno ogrožene vse pridobitve dunajske revolucije. Netiva, ki je povzročilo požar 6. oktobra, ni bilo malo. Drugače ni bilo mogoče. Tak dan je moral priti, moralo je izbruhniti. 6. oktober² ni bil dan nesreče, če ljudstvo tedaj ne bi zmagalo. Bil pa je dan zmage; ljudstvo je zmagalo in vsaj za kratek čas uničilo sovražnike... Ali ni lepše pasti kot zmagovalec, kakor da bi se pustili uničiti v nekoristnem, nevojaškem odporu? Dunaj je padel častno.«

Na Dunaju sta bila tedaj študentski komite in parlament edini politični telesi, katerima so demokrati zaupali. Oba sta si prizadevala vzpostaviti mir. Parlament je zahteval, naj vse vojaštvo zapusti Dunaj in obljubil splošno amnestijo vsem, ki so sodelovali v uporu in bojih 6. oktobra. V svojih predlogih so zahtevali, naj cesar osnuje ljudsko ministrstvo, prekliče absolutistični manifest z dne 3. oktobra ter odobri splošno amnestijo za civilne in vojaške osebe. Posebna parlamentarna delegacija je poslanico posredovala cesarju v Schönbrunn. Medtem ko je cesar s prijaznim smehljajem dajal obljube, se je že pripravljaj, da bo ponovno zapustil glavno mesto. Dvorna stranka je »dobrosrčnega« ponovno posadila v voz in ga odpeljala v Olomouc.

Fister je obžaloval, da demokrati niso ničesar ukrenili, da bi preprečili cesarjev beg, ki so ga glede na majske dogodke lahko predvideli.

Fister je takole ocenil takratni dramatični položaj: »V takšnem položaju,« je poudaril Fister, »mora prevzeti vladu konvent, revolucionarni tribunal, vse mora biti podrejeno neomejeni oblasti enega telesa, še bolje enemu samemu dalekovidnemu človeku. Ves uspeh je odvisen od enega samega trenutka. Dolga razpravljanja ne pomagajo. Treba je hitro in odločno presoditi položaj in poveljevati. Drugo vprašanje je, če bi konvent lahko izbojeval svobodo. Če bi odločal samo Dunaj, vsekakor. Če pa bi upoštevali tudi province, bi lahko konvent za zmago prav tako malo storil. Dežele so namreč parlamentu, v katerem so sedeli njihovi ljudje, izkazovale le malo simpatij. Oktobrska revolucija se jim ni zdela potrebna in celo zlobno delo... Ustanovitev provizorne vlade ali konventa, ki naj bi vodil Avstrijo, bi province še bolj prestrašila. Verjetno bi se mu ne podredil niti Dunaj, še manj pa province.« Fister je zlasti grajal nerevolucionarnost provinc. »Oprostite ostremu izrazu, toda province so povsem nesposobne, da bi politično mislile. Sad še ni dozorel.« Reakcija je lahko po mili volji izkoriščala dogodke 6. oktobra. Fistrova ocena je bila vsekakor globoko realistična.

Ko je cesarska družina 14. oktobra prispela v Olomouc, so takoj pripravili načrt za zavzetje upornega Dunaja. Edino vprašanje, ki je ostalo odprto, je bilo, ali naj parlament takoj razpustijo in v vsej mo-

² Zaradi vojne napovedi Madžarom je napetost med demokrati in vlado vedno bolj naraščala in se sprevrgla v upor. Iz strahu pred nastopom proletariata so 6. oktobra ali po njem zbežali z Dunaja cesar in mnogi aristokrati, visoki uradniki, finančniki, rentniki, se pravi posedujoči sloji iz vrst velike buržoazije in tudi mnogi reakcionarni člani nacionalne garde.

narhiji razglasijo obsedno stanje ali pa naj pod krinko ustavnosti pre-
mestijo parlament v kako slovansko mesto in dovolijo njegovo nadaljnje
zasedanje. Cesar je v manifestu ostro obsodil dunajske demokrate, nji-
hovo vladanje pa je označil za strahovlado. Napovedal je, da bo poslal
proti Dunaju vojsko. Windischgrätza je pooblastil, da na Dunaju vzpo-
stavi mir po lastni presoji. 21. oktobra so začeli njegovi vojaki obko-
ljevati Dunaj. »Bil sem v permanenci,« je zapisal Fister, »ko se je začel
topovski ogenj. Zadnje, kar so storili,« je duhovito pripomnil, »je bila
majhna gorilna raketa, ki so jo izstrelili pred vrata parlamenta, da bi
uničili parlamentarno dvorano in se osvobodili bodočega bremena. Pu-
stili smo akte na mizi, ker za granate nismo imeli nobene registrature . . .«

S porazom oktobrske vstaje se je končalo dunajsko obdobje prvega
ustavnega avstrijskega parlamenta. Zmaga nad revolucionarnim Dunajem
je razvnela strasti reakcionarjev.

Sloj za slojem je zapustil buržoazno demokratično revolucijo: bogato
meščanstvo, malomeščani in kmetje. Samopašna kontrarevolucija je na-
letela na revolucionarno jedro — na delavce in študente. Dunajsko de-
lavstvo se je pogumno borilo skupaj z dunajskimi demokrati. Mehring
je upravičeno opozoril, da je treba ceniti resnični revolucionarni instinkt,
s katerim so se dunajski delavci upirali pohodu polkov, poslanih proti
Madžarom. Prevezli so nase prvi udarec kontrarevolucije, to pa je bila
velikodušna požrtvovalnost, katere madžarsko plemstvo ni bilo zmožno.
Fister se je tega globoko zavedal. Izrekel je delavcem vse priznanje v
oktobrski vstaji in proslavljal njihov pogum, odločnost in požrtvovalnost.
Medtem ko je žigosal moralno in duhovno pokvarjenost višjih razredov,
je poudaril, da je njihov antipod, proletariat, visoko moralen, pošten in
hraber.

V sponah neoabsolutizma

Zmagovita kontrarevolucija demokratu Fistru ni prizanesla. Komaj
si je rešil življenje iz klešč soldateske in si izbojeval prepustnico za odhod
z Dunaja v Kromeriž na zasedanje parlamenta, ki so ga sklicali za 22. no-
vember.

Zasedanje državnega zbora se je začelo v senci zmagovite kontra-
revolucije. Levica je že v prvih dneh zasedanja ugotovila, kako mini-
malen je v zbornici njen vpliv. Fister pa je zapisal, da je v Kromerižu
preživel štiri dolge mesece žalosti in trpljenja. Z boleščjo je opazoval,
kako raste in se krepi kontrarevolucija in kako je parlament povsem
zapustil prvotno načrtano pot. Te okoliščine so ga silile, da je začel resno
razmišljati, da bi zapustil Avstrijo.

Medtem je preiskovalna komisija na Dunaju zasliševala številne priče
in svežnji aktov proti Fistru so se kopičili. Nekateri so mu pripovedo-
vali, da so jih v preiskavi silili, naj podpišejo hude obdolžitve proti
njemu. Iz arhivskega gradiva se vidi, da je uspelo reakciji v njegovem

volilnem okraju Mariahilf pridobiti 60 volilnih mož (vseh je bilo 110) za podpis nezaupnice, katero so mu izročili 7. januarja 1849. Filozofski profesorski zbor pa je 1. decembra prosil ministrstvo za prosveto, naj zaradi preiskovalnega postopka proti Fistru namesti na njegovo mesto novega profesorja. Kot univerzitetni učitelj je bil Fister suspendiran nekaj dni po sprejemu nezaupnice. Osem dni po suspenzu je sprejel še v latinščini napisan odlok nadškofijskega ordinariata na Dunaju, ki mu je prepovedal opravljati duhovniška opravila z utemeljitvijo, da zaradi svojih besed in dejanj in zaradi odpusta iz službe ne more več opravljati duhovniških poslov v zadovoljstvo vernikov.

Kljub kritičnim pripombam na račun posameznih struj in politikov je bil po Fistrovem mnenju parlament v zadnjem času obstoja svobodomiseln in je zavzel odlična stališča, kar je bil glavni razlog za njegov razpust.

Fister je bil v Kromerizu izpostavljen najraznovrstnejšim šikanam in nenehnim napadom reakcionarnega tiska. »Moralno so me trpinčili na posebno izbran način. Mojo moralo so besno napadali, zagovor pa so mi onemogočili,« je zapisal Fister.

7. marca so državni zbor razpustili. Tega dne je vojaštvo zasedlo vse dohode v mesto in k državnemu zboru, poslancem in prebivalstvu pa so delili letake z oktroirano ustavo. Poslanci so iz razglasov po zidovih izvedeli, da je cesar parlament razpustil.

Levica je ostro obsojala cesarjevo verolomstvo. Očitala je vladi in vsem, ki so pri tem sodelovali, veleizdajo. V tiralici za Fistro, ki jo je dunajsko kriminalno sodišče objavilo že 3. marca 1849, so Fistra obtožili veleizdaje: »Fister se je izkazal kot posebno dejaven član stranke, ki je delovala za strmoglavljenje ustavne monarhije; v tem smislu je močno vplival na študirajočo mladino ter na delavski razred.«

Fistra je usodnega dne okoli 7. ure zjutraj prebudil ves prestrašen služitelj z novico: »Državni zbor je razpuščen, oblecite se hitro in izginite!« Tako se je začela Fistrova pot v negotovo — v izgnanstvo, ki je trajalo osemindvajset let. Končala se je njegova revolucionarno-demokratska aktivnost v Avstriji.

Leta emigracije in povratek

Fistra je pot emigranta vodila v Leipzig, Dresden, Hamburg in London. V Angliji se je gibal v krogu nemških revolucionarnih demokratov. Navezal je stike z londonskim Nemškim izobraževalnim društvom. 20. septembra 1849 je društvo izdalo razglas, s katerim so pozivali k nabitni akciji za pomoč nemškim beguncem — revolucionarjem. Razglas so podpisali Fister, Marx, Blind (publicist in udeleženec revolucionarnega gibanja na Badenskem) in še dva člana Nemškega delavskega izobraževalnega društva v Londonu — čevljar Heinrich Bauer in slikar miniaturni Karl Pfänder. Kakšna je bila Fistrova aktivnost v odboru iz arhiv-

skega in drugega gradiva ni razvidno. Na prigovarjanje dunajskega legionarja in madžarskega trgovskega atašeja je Fister sklenil odpotovati v ZDA.

Medtem ko se je Fister vživljal v newyorško življenje in se ukvarjal s pedagoškim delom, je kontrarevolucija v Avstriji na tajnem veleizdajniškem procesu dne 14. marca 1856 obsodila in contumaciam na smrt Fistra, Goldmarka, Kudliča in Violanda, predstavnike leve v državnem zboru, ki so odločno branili koristi množic in se smelo borili proti fevdalizmu.

Po amnestiji se je Fister skoraj po 28 letih 8. oktobra 1876 vrnil iz ZDA v Avstrijo. Za Fistra v stari domovini ni bilo zaposlitve. S trpkostjo in bolečino je opazoval, kako so stari borci zapuščali revolucijo; nekateri prej, drugi kasneje. O sebi pa je Fister zapisal: »Jamais fletris! Nikdar se nisem uklonil, nikdar presedlal, nikdar nisem postal izdajalec dobre stvari! Biti takšen je značajno. Ni jih mnogo, ki bi se lahko s tem pohvalili. Večina se je pustila zapeljati in ukloniti!«

Kljub revščini in osamelosti je večkrat poudaril, da ničesar ne obžaluje in je ponosen na svoj boj proti absolutnemu gospostvu v državi in cerkvi. »V izgnanstvu sem osivel in hočem leči v grob, ne da bi preklical svoje govore in dela...«

Umrli je na Dunaju 12. marca 1881. Ob grobu mu je nekdanji sobojevnik iz akademske legije med drugim dejal: »Od dobre in svete stvari nisi imel mnogo, zanj pa si žrtvoval vse: svoj položaj duhovnika in učitelja, svojo domovinsko pravico, vso svojo prihodnost.«

Fistrov odnos do države, narodnoosvobodilnih in socialnih gibanj

Fistrov ideal državne ureditve je bila demokratična republika, ki bi jo po njegovem mnenju lahko ustvarile le najbolj razvite dežele. Ustavna monarhija se mu je sprva zdela v Avstriji uresničljiva. Med revolucijo pa se je okrepilo Fistrovo republikansko prepričanje, ki so ga še utrdile kontrarevolucionarne spletke dvora in kamarile. To Fistrovo prepričanje je utrjevalo tudi nasilje kontrarevolucije. Drugi beg cesarja z Dunaja, politika naglega sodišča in maščevanja so tla prepojili s krvjo. Republikansko seme je zraslo.

Ko je po razpustu parlamenta v Kromerizu Fister emigriral v tujino, je v svojem pastirskem pismu legiji z vso ogorčenostjo revolucionarja stresel gnev na habsburško hišo in njene svetovalce.

Fistrovi pogledi so se po revoluciji razvijali pod močnim vplivom razmer v ZDA. Amerika Lincolna je poznala mnogo demokratičnih ustanov, od katerih v Evropi ni bilo sledu. O teh institucijah je pisal z zanosom in jih proslavljal. Čeprav je oboževal ameriške demokratične ustanove, je Fister zapisal marsikatero kritično pripombo na račun tamkajšnjega življenja.

V svojih spominskih zapiskih se je Fister spomnil tudi pariške komune. Kot demokrat je sočustvoval z usodo komunardov. Uvedbo protisocialističnega zakona v Nemčiji je ostro napadel. Poudarjal je, da sta princip in osnova socializma tako stara kot humanost. Socializem ima kot ljubezen do sočloveka svojo polno opravičilo. Čim več pristašev bo socializem pridobil, toliko večji bo njegov napredek.

Nacionalni problemi Avstrije so bili Fistru po osemindvajsetih letih pregnanstva tuji. Nanje je gledal z očmi revolucionarja pretekle generacije. Nasprotoval je tistim, ki so želeli atomizirati Avstrijo. Mehanično je skušal prenašati nacionalne razmere iz ZDA na avstrijska tla. Pan-slavizmu je ostro nasprotoval. V njem je videl ruski despotizem.

Edino rešitev iz nacionalnih protislovij, ki so pretresale Avstrijo, je videl v dvigu nacionalne vzgoje narodov in v uvedbi resnične demokratične ustave. Nekaj let pred smrtjo je zapisal, da je republikanska ureditev ideal, ki najbolj odgovarja človeštvu.

Fister je v emigraciji in po vrnitvi domov z velikim zanimanjem sledil demokratičnim nacionalnim gibanjem in z zadovoljstvom ugotavljal, da se ideje stoletja postopoma uresničujejo.

Ko je prišlo v Rusiji po krimski vojni do reform, je ves navdušen zapisal: »Ideja 19. stoletja si ni utrla poti le v Avstriji, ampak tudi v Rusiji.« Svojo dejavnost in prepričanje je Fister najboljše karakteriziral sam, ko je zapisal: »Vse življenje sem se boril v ljudski armadi kot citoyen de deux mondes . . . Poslavljam se z zavestjo, da sem kot doktor filozofije v obrambi svobode storil svojo dolžnost in da sem v svojem času storil dovolj. Z nemškim pesnikom kličem: Kdor je naredil dovolj ob svojem času, je naredil dovolj za vse čase!«

Opomba pisca: Referat je povzetek obsežnejše razprave, ki jo je avtor napisal za znanstveni seminar o revolucionarnem demokratu dr. Antonu Fistru. Referat je zasnovan na Fistrovi neobjavljeni in objavljeni zapuščini, ki jo hranijo dunajski arhivi in biblioteke. Med najpomembnejšimi deli, ki jih je avtor uporabljal, so arhivski viri: Archiv der Stadt Wien, Nachlass Füster, fasc. 23! Füster A., Memoiren 28 Jahre in der Verbannung; Drei Jahre in der Heimat Österreich nach 28 Jahren Abwesenheit in England und in Amerika verlebt; Raden über die Religion. Sveženj Fistrovih pridig vsebuje 39 govorov; od tega jih je imel 17 v ZDA, druge pa je napisal po vrnitvi v Avstrijo in so ostale neobjavljene v manuskriptu, kar velja tudi za vsa ostala navedena dela.

Od objavljenih del je avtor uporabljal: Füster A., Memoiren vom März 1848 bis Juli 1849/I.—II., Frankfurt a/M, 1850; Vortrag über die Bildung in den Vereinigten Staaten. Wien 1878; Hirtenbrief an die Wiener akademische Legion und Ihre Freunde. Vom Ihrem Feldpater. Mannheim, 1848; Der Verein wider Thierquälerei. Wien 1846; Mentor des studirenden Jünglings. Wien 1848.

Ostala literatura: Britovšek M., Anton Füster in revolucija 1848 v Avstriji, Maribor 1970; Levec Fr., Odlični pesniki in pisatelji slovenski. III. Matija Čop. Zvon, Lepoznanski list s podobami. Leto V. Dunaj 1879; Reschauer H. in Smets M., Das Jahr 1848. Geschichte der Wiener Revolution, Wien 1872; Violand E., Die Sociale Geschichte der Revolution in Österreich, Leipzig 1850; Marx-Engels, Revolucija in kontrarevolucija v Nemčiji, Ljubljana 1955.

K vprašanju Prešeren — Fister

Linhart, Čop, Prešeren in Fister pomenijo v zgodovini našega mišljenja temeljit in usoden prelom. Pomenijo pravzaprav dokončen izstop iz močno podaljšanega slovenskega srednjega veka in nagel, globok prodor v novodobno zavest. V slabih šestih desetletjih, med revolucijskima letoma 1789 in 1848, so obvladali dozorelo stopnjo evropskega razsvetljenstva, ustvarili miselno ter estetsko razvito obliko romantike in s Fistrom prodrli do temeljnih zarodkov socializma. Ta daljnosežni pojav, ki bi ga lahko imenovali naše prvo veliko obdobje pospešenega razvoja, še ni docela izmerjen niti v filozofskem niti v kulturološkem niti v našem družbenem zgodovinopisju. Predvsem pa ni uzrt kot celovit, čeprav notranje raznovrsten in zapleten pojav. Razmeroma dolgo zanemarjen in iz znanih razlogov odrinjen Fistrov problem, nam s svojo oživitvijo daje pobudo in priložnost za novo opazovanje stvari.

Srečanje bi izkoristil za to, da vsaj bežno opozorim na neko območje Prešernovega mišljenja, ki bo moralo biti zanimivo tudi proučevalcu Fistrove miselnosti, pa naj jo opazuje iz primerjalnega ali genetskega zornega kota. Tudi slednjega nikakor ne kaže prezreti. S skoraj popolno zanesljivostjo namreč lahko računamo z bližnjimi stiki med Prešernom in osem let mlajšim Fistrom vsaj v nujnih skupnih ljubljanskih letih 1828 do 1835, če že zanemarimo okoliščino, da je bil Fister sošolec pesnikovega brata Jurija in se je že prej večkrat oglašal na Prešernovem domu v Vrbi. Tudi njegovo poznejše domotožje po svojevrstnem ljubljanskem kulturnem življenju najbrž ni bilo brez zveze s spomini na Prešernovo in Čopovo družbo.

Omejil bi se tu na eno samo izmed izpostavljenih točk Prešernove miselnosti, in sicer na njegovo razmerje do religije ter krščanstva ki bi bilo moglo vplivati na Fistra, na njegov odmik od dogmatike in njegovo poznejšo pot v »Vornunftreligion«.

Nova raziskovanja Krsta pri Savici, glavnega Prešernova umetniškega besedila na religiozno temo (France Prešeren in njegovo pesniško delo II, str. 83—153), so privedla do sklepa, da je bilo pesnikovo razmerje do krščanstva razmerje novodobnega skeptika, racionalista in humanista: sprejemal je humanistično jedro krščanstva, njegove verske zgodbe štel za mitološko tvorbo človekovega uma in odločno zavračal vero kot institucijo, moč in nasilje. Spreobrnitveno dogajanje je tako pri Bogomili kot pri Črtomiru in poraženemu ljudstvu motiviral docela psihološko in antropološko, zunaj mističnega razodetja. Z vsem tem je seveda opravil temeljito idejno inverzijo schleglovskega koncepta, ki je za ep priporočal zgodovinsko témo usodnega prehoda ljudstva iz antike v krščanstvo,

vendar apologetsko tezo, da je v tej dilemi krščanstvo višji, harmonizirajoči, urejevalni in dokončno odrešitveni nazor. Črtomir te katarze ne doživi, spreobrnitev sprejme z resignacijo in osebno nesrečnostjo, v novih zgodovinskih okoliščinah mu pomeni samo edino možno obliko tvornega vztrajanja v zavezanosti ljudstvu in Bogomili. Tudi ostala pesniška besedila, kolikor zadevajo to problematiko, izpostavljajo skeptično razmerje do tradicionalne vere (Kar je, beži; Prešernova vera) ali elegično odtujeno razmerje do njenih tolažil (uvodni sonet Matiju Čopu) ali pa odpirajo domišljiji pot k takrat — in na Slovenskem še dolgo — brezbožnemu panteizmu (Dem Andenken des Matthias Čop; Neiztrohnjeno srce).

Končno tudi iz pesnikove biografije vemo za celo vrsto dejstev in okoliščin, ki mu niso brez razloga nadele v javnosti ime »frajgajsta«. Med najbolj dokumentarna pa tudi usodna dejstva te vrste sodi poročilo ljubljanskega policijskega šefa dr. Franja Uhrerja, ki je ob Prešernovi četrti brezupni prošnji za advokaturu med drugim zapisal, da so pesnikova verska načela »slabotna in zaradi hudega racionalizma zmešana«.

Upoštevati pa kaže še neke druge, doslej manj obravnavane vire, ki nam pomagajo odkrivati Prešernov odnos do religije. To so skope, vendar dovolj značilne vesti o njegovem izbiranju in branju literature te vrste. Najprej je tu seznam njegove osebne knjižnice, zapisan v posmrtnem Zapuščinskem aktu, ki ga je objavil A. Žigon leta 1904. Čeprav je to samo del pesnikove knjižnice, ki se je nekako ohranil do poznih kranjskih let, za naše vprašanje ni brez orientacijskega pomena.

Do neke mere sodi sem že *Lukrecijeva* pesnitev *De rerum natura* (O naravi sveta). Seveda bi to znamenito poemo rimskega interpreta grškega materializma najbrž lahko našli pri marsikaterem takratnem razumniku in ob njej sami še ne bi bilo razloga za kakršnokoli daljnosežnejše sklepanje.

Mnogo več nam pove to, da v seznamu najdemo ime *Charles Francois Dupuis* (1742—1809) in njegovo delo *Abrégé de l'origine de tous les cultes* (Brüssel 1829), ki je blizu 400 strani obsežen »izvleček« njegovega mnogo zajetnejšega dela *Origine de tous les cultes ou Religion Universelle* (1794, Izvor kultov ali vesoljna religija). Vse vere, s krščanstvom vred, razlaga Dupuis zgodovinsko, antropološko in materialistično, saj trdi, da so nastale iz kulta narave oz. iz mitološkega razlaganja neumljivih naravnih pojavov. Zanikuje mističen izvor religij in v njih odkriva tvorbe človeškega duha in zgodovine. Dodaja ostro kritiko Cerkve in duhovščine, ki sta se polastili posredništva med tako nastalim bogom in ljudmi ter v imenu vere ustvarili institucijo nasilja in moči, o čemer priča dolga zgodovina njunih početij. Delo tega radikalnega razsvetljenca, republikanca, svobodomisleca in kritika krščanstva je bilo leta 1818 tudi v Franciji postavljeno na indeks.

Drugo, prav tako opazno delo Prešernove osebne knjižnice, ki pa ga na seznamu Zapuščinskega akta več ne najdemo, vendar iz korespondence sodobnikov vemo, da ga je leta 1838 posojal drugim, pa je knjiga levega

mladoheglovega *Davidu Friedrichu Straussu* z naslovom *Das Leben Jesu* (1835, Jezusovo življenje). Tudi Strauss se je lotil vere s sredstvi zgodovinarske kritike in prišel do teze, da je bistvo vsake religije, tudi krščanske, mit. Njegova razlaga je še močno obremenjena s heglovsko filozofijo, tako da v religijah gleda tvorbe svetovnega Duha, vendar se prav pri Straussu začenja nov val v procesu razpadanja krščanske dogmatike, ki je pisca samega v 70-ih letih pripeljal do materializma in odpovedi krščanstvu. V Prešernovem uvodnem sonetu h Krstu pri Savici bi mogli najti celo neposredno vporednico k Straussovi sklepni besedi omenjene knjige, kjer beremo razmišljanja o novem, znanstveno mislečem človeku, ki mora nase sprejeti življenje brez onostranskih tolažil. Takole piše: »Z rezultati dosedanjih raziskav je potemtakem, kot se zdi, uničen največji del tega, kar kristjan veruje o svojem Jezusu, prikrajšan je za vse ohrabitve, ki jih jemlje iz tega verovanja, odzeta so mu vsa tolažila.« Kaj je pomenilo to Straussovo delo v Metternichovi Avstriji in še posebej v razmerah na Kranjskem, si lahko predstavljamo, če upoštevamo Marxovo pripombo, da se celo v Angliji »noben dostojen človek ni drznil knjige prevesti in noben ugleden knjigar tiskati.«

In končno se je treba pomuditi tudi pri Ivanu Prijatelju, ki je v Duševnih profilih slovenskih preporoditeljev zapisal domnevo, da je Prešeren »poznal tudi Feuerbachovo smer«. Neposrednih dokazov za to nimamo. Vendar ni mogoče prezreti dejstva, da že omenjeno Prešernovo motiviranje verskih spreobrnitev v Krstu temelji na pogledih, ki so Feuerbachovim nenavadno blizu. Feuerbach je še izraziteje kot Strauss izdelal antropološke, predvsem psihološke poglede na nastanek religije. Človekovo stisko in nemočno odvisnost (»das Abhängigkeitsgefühl«) je postavil v izhodišče religioznih potreb in predstav. Skratka, »kar človek v resnici ni, želi pa biti, iz tega napravi svojega boga«. Mi sami torej ustvarjamo boga po svoji potrebi in podobi, tako da je religija človekovo pobožanstvenje samega sebe. Gre za inverzijo svetopisemske Geneze: ni bog ustvaril človeka, ampak človek boga. Engelsov predhodnik, ki mu še današnji nasprotniki njegovih tez priznavajo ostroumno presojanje religioznih pojavov, bi v Prešernovem nič manj ostroumnem prikazovanju Bogomiline poti k bogu večne ljubezni in prikazovanju poti dotolčenih slovenskih poganov v naročje vere, ki jim obeta mir in spravo in onostransko srečo, lahko našel sijajno življenjsko ter umetniško gradivo, za katerim je delovala že enako razvita novodobna zavest.

Tako nam na prvi pogled skromne vesti o Prešernovem intimnejšem berilu 30-ih let zadosti opazno zarisujejo obrise neke njegove miselne poti, ki je vodila od antičnega materializma pa v radikalno razsvetljenje, kakršnega pri njem po navadi premalo upoštevamo, in mimo Hegla vse tja v idejno območje levega mladoheglovstva.

Težko, da bi ta njegova izrazita in najbrž tudi precej drzno izpovedovana duhovna usmeritev ostala brez vpliva na mladega Fistra, poznejšega svobodoumnega profesorja dunajske univerze, ki se je edini od

tamkajšnjih akademskih učiteljev v letu 1848 pridružil revolucionarnim študentom in delavcem ob njihovem pohodu na barikade, postal predstavnik levice v dunajskem parlamentu, emigriral po polomu revolucije v Anglijo, mimogrede postal celo sodelavec Karla Marxa, se nato za skoraj tri desetletja umaknil v Ameriko, porabil tam v prazno svoje moči in se po pomilostitvi vrnil umret na Dunaj. Njegova miselna pot se na nekaterih bistvenih postajah ujema s Prešernovo. Od pravega razsvetljenstva — nekako od Montesquieja, Voltairja in Rousseauja — poteka mimo Kanta, Hegla in Feuerbacha pa vse tja do Marxa.

Pri iskanju miselnih stališč s Prešernom pa seveda ne smemo prezreti tudi bistvenih razlik njunih idejnih svetov in navsezadnje do zla različnih osebnih tragik. Poleg tega je treba računati s svojevrstno samostojnostjo Fistrove osebnosti. Značilna je drobna anekdota o njem, ki jo je pripovedovala Prešernova sestra Lenka in se je v Tomanovem zapisu ohranila v rokopisnem gradivu NUK. Zgodbica nam pove, da je Fister izrazit skeptik že pred vstopom v semenišče. Zapis pripovedi je takle.

Fister: »Bom pa šel v lemenat, ne verjamem pa ne te reči prav nič. Ko bi imel denar, ne grem; ne dá mi pa tudi nobeden na posodo«. Nekdo drug: »Kako boš pa, ker ne verjameš?« Fister: »Boste videli, prav dobro, kot vsak vas.«

Taki in toliko prostodušni pa tudi drzni so bili pogovori mladih, ki so se zbirali v Prešernovi in Čopovi družbi in si z njuno pomočjo utirali svojo svobodno pot.

BOŽIDAR DEBENJAK

Mladoheglovci in Fister

Iz dosedanjih izvajanj je bilo razvideti, da tedanje kranjsko okolje, iz katerega je Fister izrasel, najsi tudi glede na velike svetovne tokove ni bilo ravno v centru, vendarle ni bilo zakotno: da je to vendar bil tudi pomemben kulturni prostor, tudi kar se tiče izobraževanja, in da je tedanja Ljubljana bila center, v katerem se je vendarle dogajalo več, kot na splošno mislijo: Ljubljana je imela tedaj visokošolski študij do te stopnje, kot kaže tudi Fistrov primer, da so ljudje lahko s študijskimi kvalifikacijami, pridobljenimi v Ljubljani, zavzemali vidna mesta v pedagoškem poklicu (tako Fister v Gorici). Ljubljansko visoko šolstvo je seveda v tistem času konservativno organizirano (kot tudi vse drugo avstrijsko šolstvo). Toda tu nas vprašanje ne zanima predvsem s strani formalnih kvalifikacij, ki jih daje ljubljansko visoko šolstvo, torej visoko-

šolskih razmer, ki jih revolucija 1848 radikalno spremeni v smeri humboldtovskih reform, obenem pa naredi Slovencem nepopravljivo škodo s prenosom visokega šolstva notranjeavstrijskih dežel v Gradec.

Za oceno situacije pa ni predvsem pomembna institucionalna raven šolstva in pa institucionalne kvalifikacije, ki jih ljubljansko visoko šolstvo daje. Bolj gre za to, da se v ljubljanskem in kranjskem kulturnem okolju ne dogaja samo to, kar posebejajo vidni slovenski intelektualci s svojimi zasebnimi razpravami in njihovimi posrednimi rezultati v svojih delih (v tem času zlasti Prešernov krog). Bistveno je, da se tudi v institucionalnih okvirih vendarle nenehno nekaj dogaja, da so v Ljubljani tudi takrat trajno navzoči nekateri vidni znanstveniki in visokošolski pedagogi, pisci tedaj dosti upoštevanih knjig.

Glede na naravo šolstva ima vidno mesto tudi filozofska kultura; ta se tiste čase goji na ljubljanskih visokošolskih zavodih (najsi tudi v nemškem jeziku, toda že Vodnikov krog se trudi posloveniti izrazje iz predmetnega področja, ki so ga tiste čase označevali z imenom filozofija — torej današnje filozofije, psihologije in pedagogike); tu je deloval znani Jožef Likavec, po rodu Čeh, ki je s svojimi deli pripeljal diskusijo do točke nemško klasične filozofije, dokazljivo do ravni Kanta in Fichteja. Čeravno je naša filozofska dediščina še vse premalo raziskana — Prešernovo dobo so poleg historikov doslej raziskovali predvsem literarni zgodovinarji, in tudi marksistične sinteze so morale graditi na fragmentih, ki so jih le-ti gredoč odkrili — pa le vemo, da je v našem prostoru potekalo tudi nadaljnje razmišljanje od Fichteja naprej, da misel sega že po Schellingovih izvajanjih, se oplaja ob Heglu in delih poheglovske filozofije.

Kot je dokumentirano pri raziskovalcih Prešernovega kroga in kot kaže tudi grobi pregled Fistrovih tez, pa je v tem poseganju po delih poheglovske filozofije, po delih mladoheglovstva, značilno, da je ravno in samo Straus tisti, ki na ta prostor vpliva. Če se vprašamo, zakaj lahko pri nas zasledimo vpliv Straussa, ne zasledimo pa od mladoheglovcev vpliva Bauerja ali celo Stirnerja, je odgovor po naši hipotezi v tem, da je Straussov vpliv mogoč v tem prostoru zaradi tega, ker je Straussovo stališče o »substanci«, se pravi o kolektivnem dogajanju, o kolektivnem duhu človeštva, narodov itn., tisti del Heglove filozofije, ki je lahko sprejmljiv tudi v južnem, se pravi katoliškem delu srednjeevropskega kulturnega prostora, na katerega ta filozofija deluje. V nasprotju s tem pa stališča Bruna Bauerja vnašem tedanjem kulturnem prostoru ne morejo zadosti odmevati ravno zaradi tega, ker izhajajo iz tistega radikalno poudarjenega individualnega subjekta, kakršen je bil mnogo bolj doma oziroma je sploh lahko bil samo doma na luthrovskih tleh. Da torej vpliva samo en del Heglove oziroma heglovske filozofije, in sicer straussovski substancializem in ne bauerjevski individualizem, to je pripisati seveda specifičnim okoliščinam našega, kot vidimo, tudi v siceršnjih ozirih drugače oblikovanega prostora.

Ko govorimo o vzporednicah med našim kulturnim prostorom, v katerem deluje Prešernov krog, in prostorom, v katerem se tisti čas končuje 50 let nemške klasične filozofije in v tridesetih in tširidesetih letih poeka faza izteka nemške klasične filozofije — mladohegllovstva in Feuerbacha, seveda ne moremo mimo tega, da, kot je bilo razvidno iz besed predhodnega referenta, Avstrija in avstrijski prostor šele leta 1848 v šolstvu prihaja na tisto točko, na kateri je npr. v reformi univerzitetnega študija in v spremembah družbenega sistema bila npr. Prusija v času humboldtvske reforme univerze, to pa se reče kar štiri desetletja prej. (Šele s Humboldtovo mislijo (1809) je bilo dokončno potrjeno, da univerzitetni študij sloni na raziskovanju, ne pa na pouku po obveznih učbenikih; kot vemo, Kant ni smel še predavati *svoje* filozofije, temveč le učbeniško.) Namreč dejstvo, da do te mere ni bilo prostora za razdivjani samovoljni subjekt, kakršnega poznamo iz Bauerjeve filozofije, to dejstvo je razumljivo ravno iz premoči kolektivnega subjekta; prav tako je razumljiv prehod od katolicizma v panteizem, ni pa posredovanja, ki bi pripeljalo do nasprotnega, se pravi do bauerjevskega individualističnega stališča. Stališči Straussa in Bauerja pa sta, kot vemo, dve zapostavljeni enostranski nadaljevanji Heglove misli.

Še eno vsebinsko vprašanje je za vrednotenje Fistra in Fistrovega dela zelo pomembno. Večkrat je bilo do zdaj omenjeno, da je Fister teolog. Ko torej govorimo o Fistru kot teologu, se velja spomniti dejstva, da sta bila tako Strauss kot Bauer teologa po svoji osnovni, začetni opredelitvi, in da je vprašanje religije bilo v času, o katerem govorimo, drugačno vprašanje kot dandanašnji, in da so se pomembni idejni in teoretski boji bojevali ob teoloških vprašanjih. In to ne samo v smislu, kot nam ga daje štirideset let zatem dobesedno branje pozne Engelsove reminiscence v Ludwigu Feuerbachu, češ, šlo je samo za »teološki plašček za varanje cenzure«; nasprotno, vidimo, da so bili pisci, ki so o teh vprašanjih pisali, dejansko vznemirjeni. Teološka in teologizirajoča vprašanja so vznemirjala prejšnjo in tudi še to dobo. Kot teološka vprašanja oziroma v obleki teoloških vprašanj so se postavljala pomembna filozofska vprašanja, zlasti zastran razumevanja zgodovine.

Če gremo nazaj le do Hegla, se srečamo z znanim sporom o mladem Heglu in z diskusijo, ki se začinja že s H. Nohlom, v katero vidno posega Lukacs in v novejši dobi Mario Rossi, ali so njegova začetna dela teološka dela, ali obstoji pri Heglu teološka faza spisov, ali pa je tista dela, v katerih se Hegel ukvarja s teološkimi problemi treba vrednotiti po njihovi filozofski motivaciji? Ves čas so torej vprašanja boga, teologije, smisla religije opredeljevala to mišljenje in vsak od velikih umov se je spraševal po njih. Tu nismo na tleh francoskega razsvetljenstva, ki je religijo odpravljalo s tem, da je bodisi postavljalo absolutno naravo na mesto odpravljenega boga, bodisi s tem, da se je religije znebil s preprostim deističnimi rešitvami. Tu smo na terenu, kjer se o vprašanjih, ki jih je religija zastavila, dejansko razmišlja, kjer si že mladi Hegel ravno ob

njih postavlja vprašanje: kako pravzaprav pojasniti človeško zgodovino, kako to, da je krščanstvo sledilo antiki, torej vprašanje o »pozitivnosti« krščanstva.

V tem je vsebovano že vprašanje, kako se od antičnega ideala, od antične družbe, ki jo Hegel občuduje, pride do krščanskega, »krščansko-občanskega« sveta, ki je za Hegla pojmovan kot svet odtujitve. Razmišljanje o tem, kar Hegel imenuje »pozitivnost krščanske religije« oziroma kako je bila krščanska religija mogoča kot zgodovinsko nujna faza, se pravi, kot nadaljnji korak v razvoju svetovnega duha, zakaj je antiki torej sledila krščanska religija, je odprlo za Hegla veliko in ključno vprašanje, kateremu posveča mnogo miselnega napora.

Šlo je za pojasnitev samega zgodovinskega procesa. In na ta način je ves čas problem krščanstva navzoč v jedru Heglove misli. Kaj krščanstvo v sebi nosi? Skratka, Heglova filozofija in tudi mladoheglovstvo si zastavlja za cilj razumeti krščanstvo v zgodovini in s tem zgodovinski proces — in naposled si tudi Feuerbach postavlja to vprašanje kot eno od centralnih — razumeti filozofsko resnico krščanstva, zvesti torej religijo na filozofski problem. Svojevrsten vrhunec tega razmišljanja imamo v Cieszkowskega »historiosofiji« in v Heglovem mesijanstvu.

Šele iz te filozofske diskusije in iz te dediščine je treba razumeti tudi Fistra kot teologa in Fister kot teolog ni prav nič za časom in ni morda kakšna posebna slovenska ali kranjska lokalna zaostalost, katerikoli izraz že tu izberemo, da imamo pri Fistru opraviti ravno s teologom, temveč je Fister s to svojo orientacijo, s tem svojim šolanjem prav tako sodoben kakor je sodobna takrat mladoheglovska filozofija. Te okoliščine je treba razumeti, ker govorimo o neki drugi zgodovinski situaciji kot je ta, v kateri smo mi, na podlagi zgodovinske izkušnje, v katero je vgrajeno tudi to, kar so Fister in njegovi sodobniki predstavljali in storili.

Fistrov razvoj v Vernunftreligion je s tega stališča gledano seveda razvoj, ki ga lahko razumemo kot sodobnega s tem istočasnim razvojem, in zato seveda ni naključna vzporednica, da Fister prav nič kasneje ne pride do slovesa od religioznih vprašanj kot religioznih vprašanj kot npr. David Friedrich Strauss. Na take probleme moramo biti v interpretaciji pozorni, saj če ne postavimo avtorjev v njihov zgodovinski čas tudi po miselni fakturi njihovega mišljenja, potem se nam lahko zgodi, da smo včasih tudi v nespornostih in vnašamo v vrednotenje merila, ki so primerna za dosti poznejše dobe.

Dejstvo, da se problemi postavljajo kot teološki problemi, kot rečeno, ne spreminja tega, da se v teh teoloških problemih navsezadnje kažejo družbeni in zgodovinski problemi. Heglova potreba razumeti, kako to, da harmonični antični družbi sledi družba odtujitve, zastavi ta problem kot problem sosledja dveh religij in terja razumevanje tega, da je družba, ki je sledila antiki — se pravi, srednjeveška in vse kar ji je sledilo v razvoju — nujna faza. Razumeti to nujnost zgodovinskega procesa pa je centralna zahteva heglovskega mišljenja. Tudi Feuerbach je tu še odvisen od

Hegla. Nimamo razloga, da bi Fistrovo iskanje nove religije razumeli v drugem smislu kot v gornjem, vsaj v delovni hipotezi ne.

Pri vsem tem pa smo seveda pred nekim velikim problemom: cela vrsta vprašanj ostaja odprtih, in to vse dotlej, dokler Fistrova zapuščina, takšna kakršna je, ne bo v svoji celoti prezentirana. Doslej namreč v bistvu še ni bila izročena multidisciplinarnemu raziskovanju oziroma je raziskovalcem dostopna bodisi v oddaljenih arhivih, bodisi v objavljenih fragmentih iz virov. Zato ostajajo nadaljnja vprašanja njene konkretne miselne fakture in konkretnih izvajanj še neodgovorjena. Fistrove izpeljave enega problema iz drugega, njihove konkretne rešitve so zaenkrat še v veliki meri neraziskane. Fistrovo misel bolj slutimo kot poznamo. Dosedanja vrednost, kot je zabeležena v referatih, ki so bili doslej prezentirani, in knjigah, ki so bile doslej napisane, daje čutiti, da stojimo pred pomembnim avtorjem. Tembolj torej občutimo kot neizpolnjen kutlurni dolg, da se ta mnogodisciplinarna analiza opravi, a to bo mogoče šele takrat, ko bo pred nami izčrpnjša izdaja del.

Zato je ena od najnujnejših nalog, da se takšna izdaja del pripravi. Vse dokler takšne izdaje ne bo, bodo možne najrazličnejše sodbe. Za primer: po tem, kar smo danes slišali, bi lahko kdo celo sklepal, da je Fistrova misel tu in tam eklektična; gledano s stališča filozofije, bi bilo težko v isti sapi govoriti o Heglu in Krugu; čudno bi bilo, da bi se Fister hranil od Hegla in od Kruga, to se pravi od filozofa, o katerem je imel Hegel, kot vemo, uničujoče mnenje, ki ga nakazuje že naslov Heglovega prikaza Kruga »Wie der gemeine Verstand die Philosophie nehme oder die Philosophie des Herrn Krug« (»Kako navadna pamet jemlje filozofijo ali filozofija gospoda Kruga«). Neodgovorljiva ostane cela vrsta vprašanj, ki se že zdaj zastavljajo, ki pa se bodo zastavljala toliko časa, dokler ne bo dejansko Fistrov opus pred nami, tako da bo mogoče ves čas primerjati in pogledati in iti korak za korakom.

Iz vsega, kar je bilo povedanega v referatih, iz vsega kar se da razbrati iz objavljenih del, pa lahko pridemo samo do enega sklepa, namreč do tega, da v Fistru nimamo pred seboj predstavnika kakšne domače mislerije, temveč, da imamo pred seboj predstavnika velikega duha, človeka, ki je daleč presegal kakršen koli provincializem, mnogostranskega duha, človeka, ki se ni po naključju znašel z Marxom podpisan pod istim dokumentom. Zaradi tega je tem večja naša dolžnost in obveza, ki si jo moramo kar naložiti, da Fistrova dela napravimo do te mere dostopna raziskovanju, da si bomo lahko odgovorili na temeljna in druga vprašanja, ki so še ostala odprta.

Nekaj aktualnih poudarkov iz Fistrove filozofsko-teološke misli

Fister in nova oblika religioznosti

Navezujoč na Heglovo in mladohegeljansko filozofsko misel se je Fister zelo oddaljil od tedanjega pa tudi še današnjega prevladujočega pojmovanja religije z religioznega zornega kota. Fister je pristal pri racionalnem razvojnem panteizmu, ki je seveda z vidika ateistične presoje še vedno prikrita oblika religiozne zavesti, toda z vidika religij, ki priznavajo osebnega boga, je to že zanikanje religije in istenje sveta z bogom ne pride v poštev. V posredni obliki pa je panteistični moment navzoč tudi v krščanski teologiji in sicer prek odnosa boga z naravo in svetom kot njegovim stvarstvom, čeprav teologi opirajoč se na »antologijo biti« poudarjajo, da različnost med bogom in svetom neskončno presega njuno sličnost. Negativna teologija pa je ostro razmejila med človeškim pojmom o bogu in bogom po sebi. To razlikovanje se spogleduje s Kantovim dualizmom med stvarjo za nas in stvarjo po sebi. Bog se ne razodeva samo prek svetopisemske besede ampak tudi prek narave, prek svojih produktov. Notranja teološka kritika religije, ki ne zapušča religioznih izhodišč v nekem osnovnem pomenu, se izteka pogosto v statični ali razvojni panteizem racionalističnega ali mističnega, poetičnega tipa. Drug način teološkega preseganja boga pa boga reducira na moralni red ali pa ga razkrajja v človekova psihična in emocionalna doživetja. Vloga boga kot stvarnika in urejevalca sveta se tako vse bolj umika v ozadje. Danes obstaja tako antropološka, psihološka-moralična kot panteistična varianta notranjega kritičnega razvoja teologije. Ali je to pot k novi religioznosti ali pa je to pot teološke samoodprave religije? Je to začetek praktičnega uveljavljanja religije brez boga, nereligioznega krščanstva? Seveda pa takšno notranjo teološko anticipacijo prihodnje religiozne prakse nosi in motivira zunanji realni družbeno-zgodovinski proces in spreminjanje same narave družbene religiozne zavesti in prakse.

Fister je poudarjal zahtevo po novi obliki religioznosti, po religiji zemlje in ne religiji nebes. Ne onostransko, temveč tostransko, zemeljsko, posvetno religijo so že razglašali nekateri utopični socialisti, nekateri sodobni protestantski teologi, pa navsezadnje tudi Feuerbach, ki je kljub vsej antropološki redukciji religije pristal pri človeški, etični religioznosti brez boga. Nove oblike religioznosti prakticirajo tisto, kar je slutil Fister, da bo religija prihodnosti brez svetišč, čeprav pa zgubljajo pogosto racionalno, umno komponento, ki jo je tako močno poudarjal Fister s svojo

konceptijo »umne religije«. Trend k novim oblikam religioznosti je hkrati tudi kritika obstoječih religij in njenih institucij. Zelo aktualna in sodobna je Fistrova zahteva po svobodnem individualnem odnosu do religije, da je vsak lahko religiozen na svoj način, ne pa da je utesnjen v okvire utrjene kanonizirane religije kot absolutne resnice.

Fister je zagovarjal umno, prosvetljeno religioznost. Takšna usmeritev k notranji stopnjujoči intelektualni refleksiji religije pelje k tistemu paradoksu, ki ga je odkril že Feuerbach, da je pojav teologije in filozofije religije, torej reflektiranega razumskega odnosa do religije, že znamenje globoke eksistenčne krize religije in njenega odnosa do sveta, do družbene prakse človeka.

V Fistrovi religiozni kritiki religije pa je poleg Feuerbachovega in Heglovega vpliva močno navzoč prosvetljenski stil kritike, ni pa čutiti sledov Marxove pojasnitve religije. Ne zasledimo pa pri Fistru sprejemanja Feuerbachovega antropološkega materializma, kar se pokaže zlasti v njegovem mehanicističnem pojmovanju materije. Feuerbach je to stališče v nekaterih smereh presegel, čeprav v celoti ni zapustil tal meščanskega naravoslovnega materializma, je pa opustil njegovo mehanicistično naravo. Tako kot kasneje Marx, je tudi Feuerbach označil Hobbesa za »abstraktnega materialista«. Še vedno je aktualno Fistrovo zavzemanje za religiozno strpnost in enakopravnost vseh religij.

Fistrove ocene o upadanju religioznosti in prihodnosti religije same po sebi kličejo po soočenju z nekaterimi stališči in ocenami sodobnih teologov. Protestantški teolog Dietrich Bonhoeffer je vizionarsko ugotavljal: »Čaka nas čas popolne odsotnosti religije, ljudje kakršni so postali zdaj, ne morejo biti religiozni.« (Dietrich Bonhoeffer: *Widerstand und Ergebung*, München 1951, str. 178.) To pa je rezultat zgodovinskega procesa uveljavljanja »človeške avtonomije«, ki se je začel z renesanso in ni torej delo nekakšnega antikrista, brezbožnega komunizma ali ateistične propagande. »Človek se je naučil postopati v vseh pomembnih vprašanih brez pomoči delovne hipoteze o bogu. Pokazalo se je, da vse v svetu poteka brez pomoči boga in poteka prav tako uspešno kot prej. . . Bog kot moralna, politična in znanstveno-naravoslovna hipoteza je premagan in zavržen prav v isti meri pa tudi kot filozofska in kot religiozna delovna hipoteza (Feuerbach). Intelektualna poštenost zahteva, da se odrečemo tej delovni hipotezi.« (Ibidem, str. 215—216.) Svet je postal za Bonhoefferja zrel, polnoleten, ker ne potrebuje ideje boga.

Bonhoeffer teološko odpravo boga razširja tudi na področje človekovih eksistencialnih problemov, kot so smrt, trpljenje, življenje, češ tudi na vprašanja imajo ljudje svoje odgovore, ki absolutno niso povezani z bogom, in preprosto ni točno, da bi imelo samo krščanstvo na voljo rešitve zanje. Religijo skušajo izvajati iz človekove slabosti, toda ljudje so se po Bonhoefferju naučili premagovati slabosti in zato religija kot nadomestek za slabost postaja nepotrebna. Religija pa je po Bonhoefferju konec kon-

cev vendarle potrebna tudi avtonomnemu, ustvarjalnemu in močnemu človeku in človeštvu. Bonhoeffer zatrjuje, da je njegova kritika usmerjena samo na zgodovinsko preseženo in preživele elemente krščanstva, ne pa krščanstvo sploh. Polnoleten svet je po Bonhoefferju lahko bolj brezbožen kot nepolnoleten, toda zato je lahko bližje bogu kot nepolnoleten, nezrel svet. Potrebno bo raziskati Fistrovo kritiko religije in cerkve v primerjavi s sodobno modernizacijo katoliške in protestantske teologije v 20. stoletju.

Za panteistično preseganje religije je bistvena izguba dimenzije transcendentnosti, onostranosti, s tem pa seveda odpade cela vrsta drugih klasičnih religioznih oznak. Pri panteizmu odpade razlikovanje med onostranskim, nadprirodnim svetim in tostranim, zemeljskim, posvetnim. Panteizem je zelo pogosta oblika religioznosti znanstvenikov, zlasti naravoslovcev, ker se jim zdi, da tako najlažje razumsko uskladijo svojo religiozno prepričanje in znanstveno spoznanje. Zlasti to velja za tiste naravoslovce, ki razumsko ne morejo prenesti in se pomiriti z dualistično ravnodušnostjo med religioznim nazorom in znanstvenim spoznanjem in zato poskušajo aktivno racionalno utemeljiti svojo religioznost iz svojega profesionalno strokovnega naravoslovnega zornega kota.

Tudi v tem primeru se potrjuje Marxova ugotovitev, da si misleče glave lahko prisvojijo svet samo na miseln način. Bistvo svojega dela, v katerem se potrjujejo kot umna bitja, projecirajo in razširjajo tudi na naravo, ki jo izenačujejo z vesoljno umnostjo. Celotno zakonitost in urejenost naravnih procesov poistijo z vesoljsko božjo umnostjo, ki je notranja vesolju, ne pa njemu onostranska v posebnem božanskem bitju. Naša razumnost in umnost eksistira v obliki znanja, znanje pa predpostavlja minimalno urejenost, zakonitost in trajnost same biti (celotne dejanskosti). Urejenosti in zakonitosti ne moremo izenačiti z zavednim ali pa nezavednim umom po sebi, ki še ni v znanju postal za sebe. Panteistični naravoslovci v bistvu pristajajo v posplošeni obliki na Heglovo tezo, da so zakoni gibanja planetov razum teh planetov. Panteistična teologija črpa svojo moč že iz stare filozofske teze, da um lahko spozna samo umno, torej v bistvu samega sebe, svoje lastno bistvo. Sam pojem naravoslovne zakonitosti pa je bil in je še izrazito brezčasno, platonsko in v tem smislu teološko koncipiran. Brez dvoma bodo naravoslovna znanja tudi v prihodnosti nudila različne možnosti in spodbude v smeri racionaliziranega panteizma.

Panteizem je bil tako za svobodomiselnega teologa Fistra kot tudi za številne naravoslovce primerna oblika pomiritve med religijo in znanostjo. To je aktivistična oblika pomiritve, so pa še druge oblike, ki izhajajo iz načelnega razlikovanja med znanstvenimi in religiozno-teološkimi resnicami. Prava umna religija po Fistru ne ovira razvoja znanosti, niti razvoj znanosti ne izključuje takšne umne religije in je ne ogroža.

Aktualna ostaja sama praktična politična aktivnost Fistra kot duhovnika in njegova družbenopolitična kritika cerkve. Fister je zahteval naprednejšo družbeno vlogo cerkve in s tega vidika kritiziral njeno navidezno proklamirano apolitičnost in nevtralnost. Konservativna apolitičnost cerkve, ki jo je kritiziral Fister, ima nekaj podobnosti s porajajočim meščanskim konceptom družbeno nevtralne, neopredeljene in neangažirane znanosti. Ta koncept se je utrjeval toliko bolje, kolikor je postajal vse bolj realen praktični in idejni vpliv marksizma in drugih naprednih družbenih nazorov. Proklamirana družbena neopredeljenost znanosti je po eni strani zakrivala dejansko povezavo med znanostjo in kapitalom, zvezo med praktično in ideološko uporabo znanosti ter politično-ekonomskim in ideološkim gospodstvom vladajočega razreda. Po drugi strani pa je bila deklarirana družbena nevtralnost znanosti povzdignjena v strokovno in etično profesionalno normo, ki je grozila diskvalificirati v imenu strokovnosti in znanstvenosti proces prehajanja znanstvene tehnične inteligence na napredna družbena stališča, ki je zapuščalo meščansko obzorje in perspektivo.

Anton Fister je prakticiral in teoretično anticipiral tisto, kar je v 60-tih letih nastalo pod geslom »teologija revolucije«. Razlika je v tem, da je teologija revolucije postavila v ospredje vlogo cerkve in duhovščine v razrednem boju med kapitalom in delavskim razredom, pri Fistru pa je bilo v ospredju razmerje med meščansko demokracijo in fevdalnim absolutizmom. Fister je dajal napotke revolucionarnim delavcem in študentom leta 1848. Richard Shaull, profesor v princetonskem teološkem seminarju, pa je bil prepričan, da lahko in mora dajati napotke revolucionarjem-gverilcem. Seveda pa je velika razlika dajati napotke izza akademske katedre ali pa izza okopov in barikad, za katerimi je stal Fister ramo ob rami z revolucionarnimi študenti in delavci. Teologija revolucije govori o »politični aktivnosti boga« (Trutz Rendtorff; Heinu Eduard Tödt: *Theologie der Revolution. Analysen und Materialien*, Frankfurt am Main 1968, str. 27). Spreobrnjenje človeka pa povezuje s spremembo družbenih odnosov, torej z dejansko materialno družbeno prakso.

Ideje teologije revolucije so nastale v zvezi s tretjim svetom, zlasti pa v zvezi s politično-ekonomsko situacijo v Latinski Ameriki. Podobne ideje pa so vzniknile v naprednem katoliškem delavskem gibanju tudi v evropskih deželah in še zlasti v Franciji. Različne zgodovinske okoliščine omogočajo ali pa prisilijo, da tudi religiozne ideje in načela spregovorijo v revolucionarnem političnem jeziku. Krščanska ljubezen do bližnjega je lahko vir in navdih revolucionarnega upora, lahko pa je ponižno in vdano sprejemanje izkoriščanja in nasilja svojega »bližnjega« razrednega sovražnika. Ideja nebes je lahko slaba tolažba za plačilo prestanega trpljenja na zemlji, lahko pa postane revolucionarna zahteva da se nekaj

podobnega uveljavi že na zemlji. Revolucija je lahko razumljena teološko kot nezakonito in bogokletno sredstvo, da se zrušita oblast in red, ki sta postavljena ali vsaj posvečena od boga, lahko pa je razumljena celo kot dolžnost kristjanov, da bi lahko resnično izpolnili zapoved ljubezni do bližnjega.

Privrženci teologije revolucije, ki jo dejansko uresničujejo, svojo prakso pogosto plačujejo tudi z življenjem, kot npr. pater Camillo Torres, ki je bil ustreljen kot pripadnik gverilskega gibanja v Kolumbiji. Družbena politična situacija v Latinski Ameriki ga je najprej pripeljala na rob cerkvenih institucij, nato pa še na rob državnih institucij. Podobno miselno in praktično pot je prehodil tudi naš revolucionarni demokrat Fister. Teologi revolucije zapuščajo kot nekdanj Anton Fister svoje dosedanje institucije in njihove ideologije. Kot se je Fister skliceval na avtoriteto ljudstva, tako se je tudi pater Camillo Torres: »Če obstoji avtoriteta, ki je proti ljudstvu, potem ta avtoriteta ni zakonita in jo je treba imenovati tiranijo. Vsi kristjani se moremo in moramo bojevati proti tiraniji.« (Ibidem str. 147.)

Fistrovo delovanje in njegova misel nista brez pomena za sodobne okvire dialoga med marksizmom in religijo tako na praktični kot na teoretični ravni. Vzpostavljajo se povezave med sodobnimi napredno usmerjenimi katoliškimi intelektualci, duhovniki, marksisti in komunisti, ne glede na to, da iz uradnih cerkvenh krogov (Italija, Francija) prihajajo opozorila zlasti v času parlamentarnih volitev, da marksisti niso vredni zaupanja in neizbežno vodijo k novim oblikam suženjstva. Armelo Gaudry je na strokovnem posvetovanju »Krščanska vera in marksizem danes«, ki ga je organiziral Sekretariat za neverujoče pod predsedstvom kardinala Königa, ugotavljal: »Hočemo, da cerkev postane bolj splošna, da ne bo kompromitirana zaradi zveze z enim razredom, da odkloni, da bi bila povezana z razredno družbo. Prepričani smo, da lahko Kristusovo sporočilo danes sprejme delavski razred, ki se je odločil, da bo strmoglavil sedanji ekonomski in politični sistem . . . Nočemo nevtralne, neangažirane cerkve, kajti za nas je končni pomen v bojih, ki jih bijemo za osvoboditev zatiranih.« (Sekretariat za neverujoče: »*Krščanska vera in marksizem danes*«, Gradivo Marksističnega centra CK ZKS, Ljubljana 1976, str. 231.)

Ko se religija in njene institucije miselno in praktično osvobodijo konservativne razredne zveze ali pa zginjajo politični-ekonomski pogoji za obnovo te zveze, se dejansko nakazuje možnost načelno nove vloge religije. V veliki meri se je te zveze religija že osvobodila v naši samoupravni socialistični družbi in torej dejansko religija v teh razmerah lahko svetovno ponirsko pokaže svojo novo razsežnost, svoj nov smisel in vrednost za človeka zunaj konservativne razredne funkcije. Samoupravna brezrazredna komunistična družba z visoko znanstveno tehnično in umetniško kulturo bo lahko resnični preskusni kamen in priložnost, da religija preveri svojo sodobno proklamirano transrazredno bistvo in

transrazredne zgodovinske družbene temelje. V brezrazrednih družbenih razmerah bo praktično razrešen teoretični spor, koliko je religija dejanski izraz obče človekove transrazredne psihosocialne antropološke in intelektualne potrebe vsaj nekega določenega kroga ljudi, koliko pa je njeno bistvo povezano z razrednimi temelji človeške zgodovine.

FRANC ROZMAN

Delavsko gibanje v slovenskih časnikih v letih 1848—1871

V svojem prispevku sem skušal prikazati odmeve o delavskem gibanju v slovenskih časnikih v času od »pomladi narodov«, to je revolucije 1848, do padca pariške komune maja 1871. To skoraj četrstoletno obdobje je v zgodovini evropskega delavskega gibanja zelo pomembno, saj predstavlja izoblikovanje znanstvenega socializma, ustanovitev in delovanje prve internacionale, pariško komuno, v najbolj razvitih državah zahodne Evrope pa tudi množičen razmah delavskega gibanja. Moj namen je bil ugotoviti, kaj se je na Slovenskem takrat sploh vedelo in pisalo o teh vprašanjih. Za celovito sliko bi bilo seveda potrebno upoštevati tudi nemško časopisje, ki je takrat izhajalo na Slovenskem ali prišlo k nam iz drugih, nemško govorečih dežel. Tamkajšnji tisk je bil seveda znatno bolj razvit, informiran in politično tudi drugače usmerjen kot na Slovenskem izhajajoči. Na vsak način pa so informacije o delavskem gibanju na Slovensko lahko prihajale in to v znatno večji meri kot nam to kaže odražanje v slovenskem tisku.

Revolucionarni dogodki so tudi v slovenskih časnikih zavzeli pomembno in včasih osrednje mesto, vendar pa posebej o pojavih in nastopih delavstva ni bilo pisano. Akcije delavcev so obravnavali skupaj z nastopi levice in kot posamezni akterji se omenjajo le radikalni levi demokrati kot Fister, Violand, Goldmark in drugi. O Marxu zastonj iščemo kakšno omembo. Tako je npr. »Slovenija« nastopila proti govoricam, da bi Fister utegnil postati minister za šolstvo v Doblhoffovi vladi in je menila, »da ni še gospod prof. Fister doslej ne z besedo ne z dejanjem pokazal, da bi za ministrstvo v sedanjih težkih časih potrebne lastnosti imel. Damo sicer bistri glavi in svobodomiselnosti profesorja in dr. Fistra vso čast (on sedi v državnem zboru najbolj na krajnji na levi strani); ali vendar mi smo prepričani, da ne bode predsednik Doblhoff pri izbiranju svojih tovarišev le samo na glas, ki ga kdo v ljudstvu ima,

gledal. Naš rojak dr. Fister je ves vnet za nemštvo in je, kakor se kaže, kar pozabil na narod, od katerega izvira.«¹

Fistru je »Slovenija« tudi očitala, da je nasprotoval, da bi parlament poslal armadi v Italiji pohvalno pismo, z besedami, da »levičarji kot plitvo učeni Fister hočejo armado na vse viže razdražiti.«² V novembru in decembru 1848 sta tako »Slovenija« kot »Novice« prinesle vesti, da so Fistra ujeli, da je zbežal in da mu je škof v Olomucu prepovedal maševati.³ Bolj zanimiv pa je članek v »Sloveniji« s podpisom Podberjan, ki govori proti carinski zvezi Avstrije z Nemčijo in nastopa proti njej tudi z argumentom strahu pred proletarizacijo Avstrije ter piše: »Mi še zdaj nismo vedeli, kaj je to, siromaštvo delavcev (Proletariat) v domači deželi imeti, šele letos smo bili tega strašnega zmaja opomnjeni, velike so žrtve, katere se mu doprinesejo morajo, iz serca rade se dopernašajo s terdnim upanjem, de bo, kadar pokojniši časi pridejo vsak spet po svojim navadnim orodji segel, in vsak sam zase skerbeti zamogel. Če imamo pa s pogledam na colno zvezo z Nemci gotovost pred očmi, de se ga ne bode demo nikdar znebiti mogli, de se bode namreč s prihodam neštevilnih nemških brezposelnih ljudi v naše kraje črez vse mere pomnožilo, de tedej s tem združenjem neobhodno si najstrašnejši boje pripravimo, kateri se rode iz grozovite moči glada, kakor smo šele undan na Francozkim se prepričali, mora vsakteri, ki občno domovino Avstrijo čisla in ljubi . . . si perzadjati, de se nesrečna misel . . . ne izpelje.«⁴ Isti list je oktobra 1848 priobčil v štirih številkah prevod govora Mihaela Bakunina, ki ga je imel v poljskem klubu v Parizu 29. novembra 1848, vendar brez slehernega komentarja.⁵

Napadom na Fistra se je v letu 1849 pridružila še »Zgodnja Danica«, časnik najbolj katoliško usmerjenega dela slovenskega političnega življenja. Kot odmev dunajskih listov govori, da je »Fister svoji domačiji bolj malo časti donesel. Pravijo te (dunajske op. F. R.) novine, kako je le po stranskih potih med šolske učениke v Gorici in celo na Dunaji kako je bilo njegovo zaderžanje malo vredno, njegova učenost le puhla, kako je bil v Dunajskih prekucijah on povsod spredaj, kako je pa v državnem zboru le bolj mutast bil.«⁶ Začetek septembra 1849 je bil Fister že v Londonu in »Zgodnja Danica« piše, da »misli zadnje prigodbe Avstrijsanske v bukvah popisati, pred ko ne si bo mogel s tem pisarjenjem kruh služiti.«⁷ Očitno novičar misli na Fistrove spomine Memorien von März bis Juli, ki so naslednjega leta izšli v Frankfurtu na Maini.

¹ Slovenija, št. 6, 21. 7. 1848, str. 22.

² Slovenija, št. 23, 19. 9. 1848, str. 90.

³ Slovenija, št. 38, 10. 11. 1848, str. 151, Novice, št. 44, 1. 11. 1848, str. 186, št. 46, 15. 11. 1848, str. 194, št. 47, 22. 11. 1848, str. 198, št. 48, 29. 11. 1848, str. 201, št. 49, 6. 12. 1848, str. 208.

⁴ Slovenija, št. 17, 29. 8. 1848, str. 65.

⁵ Slovenija, št. 35—38, 31. 10. do 10. 11. 1848.

⁶ Zgodnja Danica, št. 2, 11. 1. 1849, str. 16.

⁷ Zgodnja Danica, št. 36, 6. 9. 1849, str. 288.

V naslednjem letu je »Zgodnja Danica« na svoj značilni pridigarško pobožnjakarski način priobčila dva sestavka, v katerih sviri svoje bralce pred dogodki, ki so se bili skoraj zgodili in postavi vse tiste, ki nastopajo proti oblasti tako rekoč zunaj normalnega človeškega občestva. V prigodnici »Kteri ljudje punte in prekucije delajo?« na to vprašanje takole odgovoraja: »Tisti, ki nimajo ničesar izgubiti, ampak per občni zmešnjavi šele kaj pridobiti... To so sami lenuhi, potepuhi, zapravljivci, dobrovoljci, prevzetnjaki s praznim žepam in trebuham, nezvesti od služb odstavljeni cesarski služabniki, naj že nosijo gosposke suknje ali beraške cunje. Vsak pošten človek pa, kateri kaj ima, ali se s svojo glavo ali s svojimi rokami pošteno preživiti upa, le ljubi mir želi, kteriga nam Bog skoraj daj.«⁸ Še bolj določna pa je »Zgornja Danica« v članku »Duh ‚prekuc‘ in njegove lise«. V dolgem članku, ki ga je podpisal — s — (verjetno Josip Poklukar) člankar strpa različna gibanja v isti koš, glavno merilo mu je odnos do cerkve, oziroma nastrojenost vseh teh gibanj proti cerkveni hegemoniji. Duh prekuc je seveda takratno poslovenjenje revolucije in še v 80. letih preteklega stoletja uporablja »Ljudski glas« termin silnostni prekuc za revolucijo. Glavne misli tega sicer kar dolgega članka so takole formulirane: »Duh prekuc je tak duh, ki ljudi obsede, da hočejo vse prekucniti, kar je dobra, vse postaviti, razširiti, zdebeliti, vkoreniniti, zvišati, kar je malopridnega. Ta duh ima svoja gnezda, ktere imajo različne imena: socializem, demagogizem, demokratizem, geheime Gesellschaften, Jakobinerthum, Burschenschaft itd. itd. Je tisti duh, kateri svobodo in ravnopravnost po svetu trobenta, pa ima že verige skovane, de bi vanje slehernega uklenil, kateri bi se njemu ne hotel uklanjati ter mu služiti. Je tisti duh, ki se za laž poganja, resnico zatera. Je tisti duh, ki krive vere in zmote za lepe ima in zagovarja, sama *katoliška* — ta mu je pezdur v očem in bi jo rajši dans kot jutri spod solnca spravil.«⁹

V letu 1851 imamo še zadnje podatke o Antonu Fistru, ki je bil tedaj že v ZDA. Odslej naprej, vse do njegovega povratka v Avstrijo, slovenski tisk ne poroča več o njem. »Zgodnja Danica« je januarja 1851 poročala, da je nek meščan srečal nekega svojega bivšega znanca v Philadelphiji, ki mu je povedal, da je Fister tudi tukaj in da mu gre slabo. »Zjutraj večji del nekaj otrok uči brati in pisati, ker se pa mestjani z učenostjo veliko ne pečajo, je gospod učenik persiljen popoldan miljarju (žajfarju) pomagati sveče vardevati in zavitke delati, ter si tako vsakdanji kruh služiti.« Komentar, ki spremlja to poročilo, je značilen za stil pisanja »Zgodnje Danice«: »Kdor visoko leti, nizko pade in sreča, ki se v nejeveri iše, je hiša zidana na pesku.«¹⁰ Oktobra istega leta pa »Zgodnja Danica« povzema list »Vidensky Dennik« in piše, da »je Fister v Bostonu založil svobodno nemško (neizobražno ali ateistiško)

⁸ Zgodnja Danica, št. 18, 2. 5. 1850, str. 73.

⁹ Zgodnja Danica, št. 29, 18. 7. 1850, str. 122.

¹⁰ Zgodnja Danica, št. 5, 30. 1. 1851, str. 22.

občino, ktere pridigar je, pa vendar pri vsem slabo živi. Tako deleč človeka napuh perpravi!«¹¹

Odslej se v slovenskem tisku dobrih 15 let pojavljajo samo drobci, ki v telegrafskem stilu omenjajo Proudhona, Bakunina in smrt Heinricha Heineja. Izbor je zanimiv, čeprav je gotovo naključen, komentarja pa te omembe skoraj ne potrebujejo. Tako piše »Zgodnja Danica« o Heineju: »V Parizu je umerl malopridnež in zasmehljivec svetih reči Henrik Heine, kateri je marsikaterem vetrenjaku še bolj glavo zmešal. Ne duhovna, ne petja, ne molitve, ne žalostnice ni bilo pri njegovem truplu. Bil je grozen, leden pogreb za ledenim nejevercem, stekleno merzlo obnebje, huda sapa, vnemarni ljudje so ga spremljevali in eden za drugim so se umikali, da bi svojih opravič ne zamudili. Nespremišljeni občudovalci puhlih, prevzetnih zaročevalcev svete vere, gerdih pisarij, nečistih reči, kdo izmed vas bi hotel zdaj na Heinetovem mestu biti.«¹² Proudhoda pa je »Zgodnja Danica« uporabila kot socialista, ki da se strinja s politiko papeža in cerkve glede združitve Italije. »Sam tisti preklicani Proudhon je bil nedavno primoran od moči resnice pisati in dati v natis tele besede: Italija, naj se reče, kar se reče, je vendar le zmeraj papeževa. Garibaldi in Mazinove vekanje te resnice ne poderejo.«¹³ In nato kmalu še enkrat: »Razglašeni Proudhon je pisal knjižico »La fédération et l'unité en Italie«, v kateri ta sicer Cerkvi sovražni človek zavrže vso politiko za tako imenovano edino Italijo in v tem oziru govori v prid papeža in katoličanov.«¹⁴ Že na začetku leta 1861 pa mu »Zgodnja Danica« pripisuje članek, v katerem naj bi dokazoval »pa javaljne dokazal, da Poljci nimajo kaj boljšega storiti, kakor de se z Rusijo stopijo.«¹⁵ Ob smrti pa mu je »Zgodnja Danica« »posvetila« tele vrstice: »Socialist in bogotajic Proudhon v Parizu je umerl, kakor je živel, sine lux, sine crux (napaka v originalu, ker se sine pač veže z ablativom, op. F. R.). Ta mož je iznajdel pregovor: Lastnina je tatvina!!! Kaj neki ne iznajdejo, kateri s poti in iz Cerkve zajdejo. Stari je bil 54 let in izkusil je ravno zavoljo svoje brezbožnosti že v življenju parkrat po tri leta, kaj so tmice.«¹⁶

Šele potem, ko se je v Avstriji leta 1867 začelo ustavno življenje, so bili tudi v slovenskem tisku vse bolj pogosti članki o delavskem gibanju, tudi že prvi bolj poglobljeni in bolj informativni. »Zgodnja Danica« je že v začetku leta 1868 priobčila krajši sestavek z naslovom »Delavstvo«. V njem pravi nepodpisani člankar, »da je znamenito za našo dobo, da so tudi delavci jeli šariti. Zbirajo se po več krajih delavske družbe (tudi na Dunaju), ki se v snidih pogajajo zastran svojega prida. V Genevi na

¹¹ Zgodnja Danica, št. 41, 9. 10. 1851, str. 170.

¹² Zgodnja Danica, št. 14, 3. 4. 1856, str. 64.

¹³ Zgodnja Danica, št. 30, 20. 10. 1862, str. 244;

¹⁴ Zgodnja Danica, št. 31, 1. 11. 1862, str. 252.

¹⁵ Zgodnja Danica, št. 6, 20. 2. 1861, str. 47.

¹⁶ Zgodnja Danica, št. 4, 1. 2. 1865, str. 32.

Švicarskem je središnji delavski odbor več narodov (mišljena je prva internacionala, op. F. R.), ki sanjari o nekem pobratenstvu med delavci raznih narodov. Pravijo pa v Parizu, da namen švicarskih je le novo mavtarstvo ali frajmvavarstvo. Ti frajmvavarji so tudi dunajskim delavcem pisali pismo, katero obsega vse, kar je ostudnega in predrznega. Govore namreč celo od otresenja državnega, cerkvenega in družbinskega jarma. Ti mavterji so tako strahovito močni velikani, da si upajo sami nebesa stvariti s premagovanjem in vsužnjenjem natornih moči in nočejo »nebes«, ki se pridobijo »z opuščanjem hudega« — zato pa hočejo »v teh svojih nebesih le sami biti gospodje in mojstri« . . . Tako se prekucuje in lovi nesrečni človek, ki je zapustil vero in Boga! Kdor ima dobro vest, se v pritežnosti Bogu priporoči in nebesa ima že na tem svetu, in služi si jih s potrpljenjem za prihodnje življenje. To je učenost vsih učenosti.«¹⁷

Na Dunaju se je 6. januarja 1869 sestel deseti delavski zbor, ki je sprejel zahtevo o svobodi združevanja in odpravi prisilnih delavnic.¹⁸ Za slovenske razmere tistega časa je na ta dogodek presenetljivo hitro reagiral tudi slovenski tisk in »Zgodnja Danica« je ta zbor po svoje komentirala: »Delavske družbe že dalj časa s časniki vred dosti živo in glasno šarijo. Nedavno so na svojem desetem arbajtertagu na Dunaju govorili o »rudečem banderu« in o »rudečih bratih«, pri tem pa ošvrkne še liberalni »Slovenski Narod«, češ »zabavljati se mora prav lisičje v dolgih spisih, ako se kje kaka katoliška družba pričinja, kakoršnje so res močno potrebne, da bi se nekaj katoliških duh poživljal, nekaj pa se ohranilo, kar je še dobrega in zdravega.«¹⁹ Tudi komentar istega lista o kongresu nemške socialdemokratske stranke v Eisenachu je bil podoben: »Kjer jame širokoustna brezbožnost gospodariti, tam prava svoboda v železji sedi. V Eisenachu sta nedavno zborovala dva shoda delavstva, socialdemokratska stranka jim je menda zastopala 150.000, lassalska pa nekaj čez 100 tisoč. Kaj čejo taki neki skleniti dobrega, kateri ne poznajo višjih dobrot, razun kar jih ta svet ima?«²⁰ »Slovenski Narod« je o delavskem vprašanju in gibanju pisal bolj objektivno in brez žolčnih komentarjev, tako npr. ob veliki delavski demonstraciji 13. decembra 1869, ko je deset-članska delavska delegacija pod vodstvom takrat vodilnega v avstrijskem delavskem gibanju Hartunga ministru Taaffeju izročila spomenico, v kateri je zahtevala splošno in enako volilno pravico in pravico združevanja.²¹ Podobne informativne članke je »Slovenski Narod« še nekajkrat objavil, vedno brez komentarja. Ni se ga pa mogel zdržati, ko je bil na Dunaju 4. maja 1869 shod delavcev, ki je bil že v znamenju nemško nacionalno orientiranega Oberwinderja in kjer so

¹⁷ Zgodnja Danica, št. 8, 21. 2. 1868.

¹⁸ Herbert Steiner, *Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867—1889*, Wien 1964, str. 15.

¹⁹ Zgodnja Danica, št. 4, 22. 1. 1869, str. 32.

²⁰ Zgodnja Danica, št. 40, 1. 10. 1869, str. 220.

²¹ Steiner, n. d. str. 22 s, Slovenski Narod št. 147, 14. 12. 1869.

sicer nastopili proti podcenjevanju nacionalnega vprašanja, vendar pa niso našli nobene ustrezne rešitve.²² Ob tej priliki je »Slovenski Narod« zapisal: »Narodnostno vprašanje je rešeno, in sicer tukaj na Dunaji so ta zvit klobčič razmotali socialdemokrati . . . Mi nočemo narodnosti, mi smo samo ljudje. Proč z narodnostjo, ubožstvo je povsod eno . . . Vidi se, da gospodje dunajski delavci ne poznajo današnjega stoletja, kar jim ni zameriti. Socialdemokratično gibanje med tukajšnjimi delavci ima marsikaj dobrega, pa jako veliko nezrelega. Zanimivo bi bilo primerjati ravnanje nemških in slovenskih delavcev.« Nato pa poročevalec zelo točno opozori na prva razhajanja med nemškimi in češkimi socialdemokrati in izrazi upanje, da se bodo slovenski delavci bolj navezali na češke kot pa na nemške.²³

Na tem mestu je vsekakor omeniti dolgo pisanje, ki je kot feljton izhajalo v osmih številkah » Slovenskega Naroda« in ki ga je napisal — p iz Zagreba o socialnem vprašanju. Avtor na začetku pravi, da »bi rad razgnal tiste predsode, ki jih marsikateri naših sicer pametnih in izobraženih rodoljubov ima o socializmu. Poznal sem ljudi, in jih tudi še danes dosti poznam, ki imajo tako zarobljene nazore in tako črne misli o socializmu, da se kar križajo, če le to besedo samo čujejo. Oni si domišlujejo, da je socializem neko zblojeno brezvladje, kjer drug drugemu jemlje, kar le more. Oni si domišlujejo, da je socializem polen peklenskih nauk in teorije, s katerimi se najnižji stanovi človeškega društva hujskajo proti višjim, in s katerimi se hoče v 24 urah ves zdajšnji društveni red razdeti . . . Socializem ni nič tako hudega in groznega. Socializem je danes dognana in dovršena znanost in socialna gibanja v narodnih masah so tako silna postala, da se več preznati ne dade, prezirati več ne smejo. Vsak previden državnik jih mora v poštev vzeti, če neče, da mu naenkrat prikazen narede čez ves njegov politični račun.«²⁴ Avtor na to razpravlja o pojavu socialnega vprašanja, se obširno ustavi pri zgodnji krščanski skupnosti in misli, da bi bili zato še danes duhovniki lahko voditelji delavskih društev, se dlje ustavi pri francoskih socialistih, verjame v Malthusovo teorijo in se končno ustavi pri slovanski kmečki občini, ki mu je vzorec za rešitev socialnega vprašanja.²⁵

Pariška komuna je tudi na Slovenskem precej močno odjeknila. Odmevi v slovenskih listih so bili že podrobneje obdelani v razpravi Vasilija Melika *Pariška komuna i Slovenci*, o toliko razpravljani udeležbi Franceta Železnikarja med borci komune pa v razpravi Jasne Fischer *France Železnikar in Pariška komuna*.²⁶ Zato se bom na tem mestu omejil le na nekatere članke v slovenskih listih, ki so v teh dveh razpravah manj

²² Steiner, n. d. str. 17.

²³ Slovenski Narod, št. 55, 11. 5. 1869.

²⁴ Slovenski Narod, št. 80, 10. 7. 1869.

²⁵ Slovenski Narod, št. 80—88, 10. 7.—29. 7. 1869.

²⁶ Vasilij Melik, *Pariska komuna i Slovenci*, Zbornik *Pariska Komuna 1871—1971*, zvezek II, Beograd, 1971, str. 1017—1036, Jasna Fischer, *France Železnikar in Pariška Komuna*, *Kronika 19*, 1971, št. 3. str. 158—162.

obravnavani. Konec junija 1871 je »Slovenski Narod« prinesel uvodnik. Asociacija International«, kar je oznaka za prvo internacionalo in po mojem mnenju se tedaj prvič v slovenskem časniku pojavlja ime Karl Marx. Članek govori o nastanku prve internacionale, ocenjuje število članov na 2 milijona 300 tisoč in pravi, da je »organizacija strogo centralistična, glavno voditeljstvo biva v Londonu in načelnik mu je Karl Marx... V delavskih društvih se sicer načelniki volijo, pa le na videz, ker nikdar se ne vleče drugo ime s šarice, nego po glavnem voditeljstvu predloženo. Nikdo med družabniki ne sme imeti lastnega mnenja, disciplina stranke je jako tiranska, despotična in v svojih sredstvih nesosebno izbirčna.« Pariška komuna naj bi bila po mnenju avtorja, ki je neznan, delo prve internacionale. Svoj članek, ki je sicer odklonilen, vendar pa informativen in točen kar se tiče ustroja internacionale »Slovenski Narod« zaključuje: »To je v kratkih črtah osnova društva, katero vodi gibanje delavcev celega sveta, na katero stavi proletarec vso svojo nado. S tem ogromnim materijalom ljudi in denarja bi društvo Internationale utegnilo res mnogo hasniti, da ni zagazilo na kriva pota, da ga ni omamila strast do nadvladanja. Ni mu načelo ravnopravnost, uravnava in rešenje socialnega vprašanja, ampak terorizem delalcev vsem ustanovam nasproti, boj in požar vsemu, kar ne stopa pod njegovo zastavo. Sicer pa upamo, da se bode v tem oziru še kaj obrnilo na boljše, da se delavski krogi sčasoma saj nekoliko ohlade.«²⁷

Točno mesec dni kasneje je »Slovenski Narod« prinesel tudi prvo karakteristiko Marxa na Slovenskem, ne sicer originalno, pač pa Mazzinijevo, ko je objavil njegovo pismo italijanskim delavcem s pozivom, da naj se ne vključijo v prvo internacionalo. »Slovenskemu Narodu« je bilo to pismo zato tako po volji, ker je Mazzini verjel, da se bo delavsko vprašanje lahko rešilo le tako, da se bo priznala nacionalnost za sveto. Skozi Mazzinijeva usta je v slovenski prostor stopil Marx kot »mož ostrega in razdirajočega razuma, gospodarstva željnega temperamenta, ljubosumen na tuj vpliv, brez trdnih filozofičnih in religioznih prepričanj, in kakor se bojim, z večjo nadutostjo nego ljubeznijo v duši navdan.«²⁸

Najbolj žolčne komentarje je proti delavstvu priobčila »Zgodnja Danica«, kar smo že večkrat imeli priložnost videti. Septembra 1871 piše: »Rudečkarstvo se razpenja nad Evropo, kakor čeren, gost oblak. Država brez Boga, pa družbinstvo brez Boga, to je njegovo glasilo. Boga jih je groza, ker Bog je prepovedal *krasti* in prešestvovati.«²⁹ Čez 14 dni pa je zabeležila zasedanje kongresa internacionale v Londonu in med drugim dejala: »V Londonu so internacijonalni rudečkarji pretečeni mesec imeli svoj shod in svet. Kakošnji možje so to, se vidi iz tega, da jim je že znani rovar Mazzini predober, ker v Boga veruje. Bili so rogovileži

²⁷ Slovenski Narod, št. 74, 29. 6. 1871.

²⁸ Slovenski Narod, št. 87, 29. 7. 1871.

²⁹ Zgodnja Danica, št. 38, 22. 9. 1871, str. 210.

z mnogih krajev skupaj. Zastopnik iz Rusovskega je terdil, da so ondotni študentje posebno zreli za rogovilstvo. Mogoče je pač, da tudi tam zavre kaša, ki jo ruska vlada že davno pripravlja s svojo sovražno politiko zoper katoliško cerkev. Punt je zaveržljiv pomoček, vendar brez punta bodo Rusi težko prišli do svobode v mišljenju. Pred internacionalci pa naj se tresejo, kateri so jim pot pripravljali s sovražljivostjo zoper Cerkev in duhovstvo: liberaluhi in posestni »verfassungstreuerji«, bogati Judje in drugi bogataši; mi, ki nič nimamo, se ne bojimo, da bi nam kaj požgali in pograbili, če li ravno jih nismo klicali in jih ne želimo, ker so enako malovredneži, kakor tisti, ki jim pot pripravljajo.«³⁰

Vsekakor pa moram navesti članek, ki kaže, da so bili na Slovenskem kljub zatohli politični orientaciji in klimi vendarle ljudje, ki so na dogodke v svetu gledali mnogo bolj napredno in točno. Tak je bil uvodnik v »Slovenskem Narodu« z naslovom »Pad komune v Parizu«. Nepodpisani člankar pravi, »da se je v pariški komuni pokazala nova, dozdej še nepoznana in še ne klasificirana državna oblika. Komuna je umrla nasilne, nenaravne smrti. Če bo še kje v Evropi do prekucij prišlo, bodo te prekucije bolj socijalistično nego politično barvo imele, in zelo verjetno je, da se bo kot prvi postulat vpeljanje komune zahteval . . . Precej velika večina Parižanov je bila za komuno in to je najbolje spričalo, da ta politično — socialen ustroj vendar ni tako črn, kakor se mala . . . Delalec je vržen nazaj v svojo politično ničnost. Mesto političnih pravic, čakajo ga žalji na dlanu, znojno čelo, trdo delo in trdi kruh. Z zobmi škripaje bo klel sedanji društveni red, ki je nepravičen njemu, ter bo naprej duhtal in sklepal, kako bi mogel ravnopraven z drugimi stanovi postati. Če pa bi komuna zmagala, bi se bilo na vrh postavilo kar je zdolej in ker je zdaj zgorej, bi se bilo dole potlačilo. Socijalno vprašanje je po padcu pariške komune sicer nazaj potisnjeno, izbrisano iz dnevnega reda evropskih narodov pa ni.«³¹

Slovenski tisk je v času nastanka prvih delavskih društev pri nas, le-tem posvetil sorazmerno malo prostora. Še največ in najbolj izčrpno ljubljanskemu, delavsko izobraževalnemu društvu, s katerim so imeli liberalci tudi svoje račune, ki pa so se po prihodu Matija Kunca na čelu društva, izkazali za napačne. Omenili so slovenski listi prve stavke, tako v Trstu, Ljubljani in v Mariboru. Tudi delavskemu društvu v Trstu, ki ga je ustanavljal France Cegnar, je posvečenih nekajotic. Tako je »Zgodnja Danica« npr. pisala: »Če je res kar smo slišali, se snuje v Terstu tudi katoliška družba in delalci bi bili najbolj zavarovani, ako se da doseči, da bi se s katoliško družbo sklenili. Ogibala naj bi se družba marsikterih načel, kakor jih imajo novošegna društva delalcev, npr. Le ako se upiramo na lastno pomoč smo zavarovani. Cerkev moli: Božja

³⁰ Zgodnja Danica, št. 41, 13. 10. 1871, str. 333.

³¹ Slovenski Narod, št. 67, 13. 6. 1871.

pomoč ostani vselej pri nas.«³² Prav nobene notice pa ni o mariborskem delavskem izobraževalnem društvu, ki je bilo že od avgusta 1868 zelo močno in dejavno. O njegovem predsedniku Franzu Wiesthalerju je le nekaj opomb kot o mariborskem ustavovercu, čeprav je bil demokrat že v revoluciji 1849, kasneje pa se je pridružil socialdemokratom in bil poleg Svetozarja Markoviča zaenkrat edini znani Jugoslovan, ki je, marginalno sicer, imel zveze s prvo internacionalo.³³ Prav presenetljivo pa je, da je bilo v »Slovenskem Narodu« omenjeno, da je v Beogradu 1871 začel izhajati delavski list »Radenik«.³⁴

Kot je videti so članki o delavskem gibanju v slovenskih časnikih različni po idejni naravnosti, izčrpnosti in poglobljenosti. Nekateri so zelo naivni, socializmu skrajno nasprotni, polni dezinformacij, medtem ko so drugi za tiste čase presenetljivo informativni. Celoten vtis je na ta način razdrobljen, slovenska javnost je bila o nekaterih dogodkih v delavskem gibanju v Evropi seznanjena sorazmerno hitro in dovolj točno, o večini pa sploh ne ali nepopolno in večkrat tendenciozno. Upoštevati je pa treba, da so bralci slovenskih časnikov v večini brali tudi nemško pisane, ki jih nismo pritegnili in v katerih je Journal des Österreichischen Lloyd že 1847 dovolj izčrpno pisal o Engelsovem »Položaju delavskega razreda v Angliji«. Značilno pa je, da je bilo zelo malo pisano o delavskem gibanju, ki se je takrat tudi v Avstriji začelo živahno razvijati, in ki je tudi naše delavce vključevalo v naprednejše krilo avstrijskega delavskega gibanja.

³² Zgodnja Danica, št. 23, 4. 6. 1869, str. 184, 185.

³³ Več o Wiesthalerju, glej v Franc Rozman, Socialistično gibanje na Slovenskem Štajerskem do leta 1889, Prispevki zazgodovino delavskega gibanja, 13, 1973, str. 53—101.

³⁴ Slovenski Narod, št. 35, 25. 3. 1871.

IGOR RAVNIKAR

Zaostajanje v »bazi« družbenega in samoupravnega planiranja

Kot že nekaj časa vemo, veljajo priprave na novo srednjeročno plansko obdobje 1981—85 za najpomembnejše gospodarske in politične naloge, ki jih bo treba uresničiti v jugoslovanski družbi. Novi sistem družbenega planiranja, ki smo ga začeli graditi v začetku sedemdesetih let, ko so se odprle širše sistemske in politične možnosti za rehabilitacijo in reafirmacijo planske funkcije v uravnavanju tokov družbene reprodukcije pri nas, se je sicer začel uveljavljati in uporabljati že v izdelavi planskih aktov sedanjega srednjeročnega obdobja. Če dopustimo možnost, da še imenujemo to obdobje (1976—80) zaradi nezaokroženosti sistemskih rešitev ob pripravah in še precejšnje odsotnosti vseh prvin tega novega sistema v zavesti nosilcev za nekako »prehodno«, pa si te označbe iskanj in minljivosti za obdobje 1981—85 najbrž ne bi smeli privoščiti. Še več, v pripravah in potem v samem uresničevanju novih planskih dokumentov bi moral ta model družbenega in samoupravnega planiranja, ki ga pri nas uvajamo, dokončno zaživeti in se utrditi. Hkrati pa tudi potrditi in dokazati, da je z njegovo pomočjo dejansko možno dosegati postavljene razvojne cilje in dogovorjene družbenoekonomske odnose.

Žal nam sedanje ocene, ki jih imamo na voljo o stanju na tem področju, ne dopuščajo pričakovanja, da bo vse to gladko steklo, razen če ne bodo vsi odgovorni dejavniki resnično podvojili svojih prizadevanj.

Prvi resnejši poskus oziroma preskus novega samoupravno-tržnega planskega modela, če ga tako imenujemo (na podlagi zveznega zakona o temeljih družbenega planiranja in družbenega plana Jugoslavije in zakona o združenem delu), ki smo ga storili pri sprejemanju in izvajanju planskih aktov tekočega srednjeročnega obdobja, seveda še ni v celoti uspel. To lahko delno pojasnimo prvič s tem, da je bil začetek tega obdobja močno obremenjen z usledinami konfliktov in protislovij liberalističnih teženj na eni in tekočega državnega intervencionizma na drugi strani in sploh s prepletanjem starega in novega, in drugič, z zelo slabo seznanjenostjo vseh tistih, ki se ukvarjajo s planiranjem v organizacijah združenega dela z nalogami, ki izhajajo iz novega sistema planiranja. Kdo

vse je kriv za to, je vprašanje zase, zanimivo pa je to, da obstaja še največ nerazumevanj, nesporedumov in nedoslednosti pri sprejemanju in izvajanju samoupravnih sporazumov in dogovorov o temeljnih planov, ki pa pomenijo prav eno izmed najpomembnejših novosti v celotnem sistemu samoupravnega družbenega planiranja.

Kakorkoli že, danes, ko gremo že v četrto leto tekočega planskega obdobja, ugotavljamo, da nekatere temeljne in druge organizacije združenega dela še vedno nimajo izdelanih srednjeročnih planov, mnoge pa so od treh obveznih planskih dokumentov (srednjeročni plan, smernice za njegovo pripravo, samoupravni sporazumi o temeljnih planov) izdelale (ker so pač razumele, da je zakonska obveznost postavljena alternativno) samo po enega. Na tem mestu se sploh ne bomo spuščali v ocenjevanje kakovosti planskih aktov tistih ozdov, ki so sicer svoje obveznosti formalno izpolnile. Ta kakovost je, na splošno, precej vprašljiva, k čemur botruje delno pomanjkanje za planiranje usposobljenih kadrov v našem gospodarstvu, delno pa inercija prakticizma v podjetniškem poslovanju. Z drugimi besedami, planiranje marsikje še ne jemljejo resno oziroma vsaj še čisto ne verjamejo, da je lahko tako vedenje protizakonito in da jih utegne doleteti tudi kakšna družbena sankcija.

Čeprav še ni nič docela zgubljenega (s predpostavko, da »podvojimo prizadevanja«), kot smo že zapisali, pa nam sedanje stanje glede priprav na novo srednjeročno plansko obdobje (za katerega so sistemske rešitve končno dane) za zdaj še prav nič ne povečuje optimizma. Po ugotovitvah dejavnikov, ki so v naši republici odgovorni za to aktivnost, pri pripravi novih srednjeročnih planov že spet kar občutno zamujamo. Republiški organi so sicer že v začetku letošnjega leta sprejeli terminski program nalog za pripravo novih planskih aktov v Sloveniji (podobno tudi zvezni izvršni svet za federacijo), vendar je veliko občin, ki še zdaj nimajo sprejetih osnovnih odlokov, kaj šele lastnih programov za pripravo teh dokumentov.

Še bolj kot to je zaskrbljujoče, da zaostajajo s pripravami temeljni nosilci planiranja, to je temeljne organizacije združenega dela in krajevne skupnosti, zakaj tako zaostajanje ogroža celoten sistem, ki predpostavlja, da cela vrsta prvin izhaja iz temeljnih nosilcev planiranja in se potem vrača k njim. Na primer: samoupravne interesne skupnosti v družbeni dejavnosti ali materialni proizvodnji praktično sploh ne morejo planirati in sprejeti lastnih planskih aktov, dokler pri »bazičnih subjektih«, se pravi pri temeljnih organizacijah združenega dela in pri krajevnih skupnostih niso začeli in opravili nekaterih poprejšnjih faz, zlasti razprav o smernicah in prvinah za samoupravne sporazume o temeljnih planov. Kot poudarjajo, utegne postati, če ne bi pospešili procesa v tej »bazi družbenega in samoupravnega planiranja«, ogrožena uresničitev enega temeljnih načel — to je sočasnost planiranja.

Prav kakor v različnih podobnih primerih, kadar se »z različno intenzivnostjo« izpoljujejo aktualne družbene akcije, tudi v tem primeru vzroki

pripisujejo bolj subjektivnim kot objektivnim razlogom. Med tako imenovanimi objektivnimi razlogi med drugim navajajo dolgo odsotnost republiškega zakona o sistemu družbenega planiranja ter zveznih in republiških smernic za pripravo srednjeročnih planov, pri čemer pa ne gre pozabiti, da so že sedanji srednjeročni plani pripravljene in sprejeti na podlagi zveznega zakona o temeljnih sistema planiranja, ki pa je bil sprejet že pred tremi leti, njegove določbe pa dajejo tudi zadostno podlago za nemoten potek pripravljanih del v zvezi z novimi plani. To potrjujejo nekateri, resda bolj redki, primeri osnovnih nosilcev, pri katerih poteka priprava novih planov v skladu s sprejetim programom.

Resnici na ljubo je treba priznati, da jasnost in enostavnost nista ravno odliki našega novega sistema družbenega in samoupravnega planiranja. Temu dejstvu bo vsekakor treba pripisati marsikakšne nevšečnosti, s katerimi se bomo sprijemali, ko bomo uresničevali zadane naloge na tem področju. Vendar se moramo zavedati, da so tudi ves naš sistem socialističnega samoupravljanja v pogojih blagovne proizvodnje in svobodne menjave dela ter odnosi, ki jih gradimo v smislu določil zakona o združenem delu, enkratna »inovacija«, za katero nimamo drugih zglede razen svojih spoznanj in rešitev, ki prav zato še ne morejo biti povsem jasne in preproste.

Tak model planskega usmerjanja družbe na samoupravnih temeljih, ki ga uveljavljamo pri nas in ki naj bi izhajal iz temeljnih nosilcev planiranja (to so temeljne organizacije združenega dela, krajevne skupnosti, samoupravne interesne skupnosti) in ki bi hkrati zagotavljal usklajevanje na mikro in makro ravni, je praktično enkraten model v svetu, razlikuje se od vseh modelov planiranja bodisi v drugih socialističnih ali kapitalističnih državah ali v multinacionalnih družbah.

S tem želimo skratka reči, da nam — če je model pač tako zahteven in zapleten — za zdaj ne ostane drugega, kot da priporočamo vsem nosilcem planiranja, od tozdov pa navzgor, da se z njim dobro seznanijo, da ga proučijo in da predvsem iz njega zase izluščijo, kaj jim je storiti. Zapletenost modela pa po drugi strani še zlasti zahteva tudi od ustreznih organov družbenopolitičnih skupnosti in družbenih dejavnikov (SZDL, zbornice itn.), da poskrbijo za temeljito in sistematično informiranje temeljnih nosilcev, oziroma, kot pravimo, »baze samoupravnega planiranja« o bistvenih prvinah novega sistema ter o nalogah za pripravo in izpolnjevanje naslednjih srednjeročnih planov. Prav slabi obveščeni kadrov v ozdih oziroma nepoznavanju te materije namreč pripisujejo velik del razlogov že za pomanjkljivost planskih aktov za tekoče srednjeročno obdobje.

Praden kaj več povemo o teh bistvenih prvinah in nalogah, naj v zvezi z opisanim pripomnimo še tole: odsotnost konsistentnih planskih aktov s sankcionirano odgovornostjo za njihovo izvajanje, oziroma sploh razvrednotenje planske funkcije v uravnavanju tokov družbene reprodukcije — nekaterim na vso moč ustreza. V razmerah, kjer se v najpo-

membnejših razvojnih vprašanjih lahko odloča »ad hoc«, kjer je vse ali skoraj vse odvisno od prakticističnih posegov in intervencij, se namreč vzdržuje in ohranja svojevrstna »oblast« nekaterih, ki so v takem ozračju edini sposobni »reševati« probleme, »pomagati« kolektivom in tako naprej. Odtod je razumljivo pričakovati proti uresničevanju novega sistema planiranja tudi zavestne odpore, ki se bodo kazali v različnih prikritih oblikah, v stvarnem delovanju in ravnanju.

Za to, da bi izpodkopavali izpolnjevanje začrtanih nalog na področju planiranja, pa niti ni treba napraviti kaj dosti več kot zavlačevati delo ali pa zanemarjati oziroma opuščati kakšno izmed bistvenih prvin in sestavin tega procesa. Zakon o sistemu družbenega planiranja, ki ga bomo v republiki Sloveniji sprejeli predvidoma sredi letošnje jeseni (osnutek je prišel, končno, konec maja v javno razpravo), ki bo konkretnije opredeljeval posamezne v zveznem zakonu bolj splošno opredeljene norme in kategorije, prinaša poleg nekaterih že uveljavljenih načel, kot sta načelo srednjeročnega in načelo kontinuiranega planiranja, med drugimi prvinami, zlasti še načelo celostnosti, ki zahteva hkratno zagotavljanje in upoštevanje vseh vidikov planiranja — ekonomskega, socialnega in prostorskega. Ena temeljnih kategorij, ki jih bo treba doslednje planirati, je dohodek, v njegovem okviru pa tudi akumulacija. To pomeni, da bo treba naposled res nehati planirati zgolj z idejami in željami in pri tem računati na tuja sredstva.

Zdi se, da smo zdaj naleteli na vozlišče problema. Namreč problema doseganja racionalnega sistema razširjene reprodukcije. V novem sistemu planiranja, če bomo spoštovali vse njegove prvine, glede tega ne bi smelo biti prostora za abstraktne špekulacije. Vzemimo samoupravni sporazum o temeljih plana neke delovne organizacije, ki je poleg samega samoupravnega plana verjetno najpomembnejši akt v »bazi planiranja«. Tak samoupravni sporazum bi moral, kot je definiran, določati povsem konkretne materialne obveznosti vseh tozdov za realizacijo dogovorjenih skupnih nalog, ali drugače rečeno, tozdi se z njim zavežejo, da bodo za neki skupen interes, projekt ali program (enako načelo velja tudi za druge »višje« organizacijske oblike združevanja) v nekem določenem času ustvarili, potem pa združili in realizirali oziroma investirali toliko in toliko sredstev. (Tako dogovorjene ali verificirane obveznosti se potem vključijo v same plane, kar pomeni, da bi moral biti vsak plan »pokrit« z ustreznim samoupravnim sporazumom).

Racionalen sistem razširjene reprodukcije pa zahteva, da se v pravila vedenja pri planiranju vgradi tudi neposredna odgovornost nosilcev planskih obveznosti za njihovo izpolnjevanje. Če se bo novemu sistemu planiranja posrečilo, da bo dosledno uveljavil to načelo v praksi, bi s tem verjetno opravili z eno najbolj šibkih točk v razvoju jugoslovanske ekonomije. Kakšne so verižne posledice, kadar se zatakne pri enem izmed partnerjev, ki je podpisal samoupravni sporazum o temeljih plana in s tem

prevzel obveznosti do drugih partnerjev, sicer vemo, vendar se dandanes največkrat zadovoljimo z ugotavljanjem nekaterih splošnih vzrokov.

Že iz opisanega zelo delnega pogleda na razsežnosti sistema planiranja, ki bi ga morali začeti z vso resnostjo izvajati, lahko vidimo vso prepletenost in tesno povezanost načel in prvin tega sistema z uresničevanjem dohodkovnih in sploh družbenoekonomskih odnosov na podlagi ustave in zakona o združenem delu. Javna razprava o republiškem zakonu v sistemu družbenega planiranja je velika priložnost; ne samo zato, da jasno razdelimo naloge in odgovornosti ter razčistimo pojme in organizacijske metode, ki jih prinaša novi, in kot smo ugotovili, dokaj zahteven model družbenega in samoupravnega planiranja, ampak tudi za to, da v teh razmišljanjih in iskanjih pospešimo odkrivanje mnogih »izvirnih grehov« nizke produktivnosti, neekonomičnosti in neracionalnosti.

LOJZE UDE

Notranja arbitraža

1. Družbeni pomen notranjih arbitraž

Kadar govorimo o podružbljenju prava, mislimo pri tem na uveljavljanje samoupravnega prava, ki temelji na čimvečji skladnosti med abstraktnimi normami ter interesi delovnih ljudi.¹ Čeprav prav gotovo drži ugotovitev, da je nesprejemljivo razlagati samoupravno pravo kot antitezo »državnemu« pravu,² saj se tudi to pravo podružblja (še posebej v fazi njegovega nastajanja z uvedbo delegatskega sistema), pa moramo vendarle sprejeti tudi mnenje, da predstavljajo samoupravna pravna pravila, zlasti pravila družbenih dogovorov in samoupravnih sporazumov, večjo stopnjo podružbljenosti, še posebej če upoštevamo pri tem množino in vpliv delovnih ljudi, ki sodelujejo oziroma imajo možnost sodelovati pri sprejemanju samoupravnih splošnih aktov ter tako uveljavljajo v njih svoje avtentične interese. Ugotoviti je tudi treba, da delovni ljudje v samoupravnih sporazumih uveljavljajo ožje in neposrednejše interese, v

¹ S problemom podružbljenosti prava se je v zadnjem času ukvarjala zlasti raziskava »Pravo in sodstvo v samoupravni družbi«, objavljena v publikaciji z istim naslovom, Ljubljana 1979. V tem delu je na več mestih govor o elementih, ki kažejo na podružbljanje prava. Zlasti poudarjajo posamezni avtorji kot element podružbljanja skladnost med pravno normo in interesi delovnih ljudi (B. Igličar, str. 101 in 106), ki prehajajo v pravne norme brez posrednika, oz. gledano sociološko, prepričanje ljudi, da se njihovi interesi ujema s cilji pravnega pravila, da torej obstoji družbeno soglasje o vsebini prava (P. Jambreč, str. 54).

² V citirani publikaciji razvijajo to misel A. Perenič, str. 37, B. Igličar, str. 100, in J. Šinkovec str. 51.

zakonih in drugih splošnih aktih družbenopolitičnih skupnosti pa širše, splošnejše interese.

Podružbljenost prava pa se ne kaže le v podružbljenosti normativnih splošno veljavnih aktov, temveč tudi v podružbljenosti institucij, zlasti tistih, ki izvršujejo pravo, med njimi seveda tudi sodišč.³

Ta podružbljenost se kaže v dveh smereh: v vnašanju družbenih elementov v redno sodstvo⁴ in v ustanavljanju samoupravnih sodišč. Ta dva elementa izražajo predvsem ustavna načela o sodiščih. Člen 272. ustave SR Slovenije pa tudi določa, da upravljajo sodno funkcijo v enotnem sistemu oblasti in samoupravljanja delavskega razreda in vseh delovnih ljudi redna sodišča kot organi državne oblasti in samoupravna sodišča.

Lahko ugotovimo, da je v zadnjem času zaradi reorganizacije rednega sodstva uživala ta del sodne funkcije vso pozornost, med samoupravnimi sodišči pa so največ pozornosti uživala sodišča združenega dela kot povsem nova oblika samoupravnega sodstva.⁵ V zadnjem obdobju smo dali poseben poudarek ustanavljanju posebnih sodišč združenega dela, ki odločajo v sporih o samoupravnih pravicah in obveznostih iz družbeno-ekonomskih in drugih samoupravnih odnosov, ki nastajajo v samoupravnih interesnih skupnostih.⁶

Drugim oblikam samoupravnega sodstva, med katere šteje ustava SR Slovenije v členih 279 poleg sodišč združenega dela še arbitraže, razsodišča, poravnalne svete in druga samoupravna sodišča, pa je doslej izšel zakon o samoupravnih sodiščih (Ur. l. SRS, št. 10/77), medtem ko se drugi družbeni dejavniki niso dovolj zavzemali za njihovo ustanovitev in delovanje. Izjema so morebiti le poravnalni sveti, ki so začeli delovati 1. 7. 1978.

Zlasti je zaenkrat še vedno ostala ob strani problematika arbitraž, tako poslovnih kot notranjih. Prav notranjim arbitražam, ki jih na številnih mestih kot obliko razreševanja samoupravnih sporov omenja tudi zakon o združenem delu (glej, na primer, določbe členov 68, 72, 81, 341, 372, 404 in 578 tega zakona), je treba dati v procesu podružbljanja

³ Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema samoupravljanja*, stran 165 pravi (ne da bi posebej obravnaval redna sodišča kot državne organe), da morajo biti državni organi demokratično odprti do celotne družbene strukture, da bi lahko bilo zagotovljeno njihovo stalno sodelovanje in konsultacija s to strukturo kot tudi nujna široka demokratična kontrola družbe oz. samoupravljalcev nad delom teh organov.

⁴ Elementi podružbljenosti rednih sodišč so predvsem prenos pristojnosti za odločanje na I. stopnji na temeljna sodišča, dopolnitev »klasičnih« nalog sodstva z družbenimi, zlasti s spremljanjem in proučevanjem družbenih odnosov in pojavov, odgovornost sodišč delegatskim skupščinam, volilnost sodnikov (s kandidacijskim postopkom, ki se izpelje v okviru SZDL), načelo senatnega odločanja in dr. (Glej o tem tudi Pavčnik, že večkrat citirana publikacija, str. 145.)

⁵ Sodišča združenega dela sta v organizacijskem in funkcionalnem smislu uredila zvezni zakon o sodiščih združenega dela (Ur. l. SFRJ, št. 24/74), ki vsebuje predvsem pravila postopka, in organizacijski republiški zakon o sodiščih združenega dela (Ur. l. SRS, št. 38/74).

⁶ Doslej so bila npr. ustanovljena izmed posebnih sodišč združenega dela sodišče za področje pokojninskega in invalidskega zavarovanja ter starostnega zavarovanja kmetov v SR Sloveniji, sodišče za področje telesne kulture in sodišče za področje kulture.

sodstva čim večji poudarek. Samoupravna sodišča namreč niso povsem homogen del sodstva. Različne vrste samoupravnih sodišč so si med seboj dokaj različna, tudi v stopnji podružbljenosti. Prav notranje arbitraže pa so tista oblika samoupravnega sodstva, za katero lahko trdimo, da je podružbljena v največji meri.

Nedržavna narava sodišč združenega dela se kaže predvsem v njihovi pristojnosti, saj odločajo o sporih iz družbenoekonomskih in samoupravnih razmerij, ki jih pretežno regulirajo samoupravni splošni akti. Zaradi tega je tudi njihov način odločanja drugačen, deloma pa je drugačen tudi postopek. Podružbljenost teh sodišč se kaže tudi v položaju sodnikov, saj opravljajo pri sodiščih združenega dela sodniško dolžnost tisti sodniki, ki so pri sodišču v delovnem razmerju, ter delovni ljudje in občani kot sodniki, pri čemer so si pri sojenju enakopravni. Pri tem sodišču torej ne poznamo sodnikov in sodnikov porotnikov.⁷

Kljub tem elementom, ki vnašajo elemente podružbljenosti v sodišča združenega dela, pa je vendarle še vedno dokaj tesna zveza med družbenopolitičnimi skupnostmi in sodišči združenega dela. Splošna sodišča združenega dela se po ustavi ustanovljajo z zakonom,⁸ ustava in zakoni določajo pristojnost teh sodišč, zakon predpisuje postopek pred njimi, pa tudi sodnike volijo skupščine družbenopolitičnih skupnosti. Sodišča združenega dela (splošno) so tudi organizirana po teritorialnem načelu, ki seveda ni načelo združevanja dela in sredstev. Več stika s samoupravno organiziranostjo imajo posebna sodišča združenega dela, saj jih ustanovljajo samoupravne interesne skupnosti s splošnimi akti, s katerimi se tudi oblikuje organizacija in sestava teh sodišč ter določa postopek, pa tudi sodnike volijo samoupravni organi.

Notranje arbitraže pa se ustanovljajo vedno s samoupravnimi splošnimi akti v delovnih organizacijah in v drugih oblikah združevanja. Pristojne so reševati spore o pravicah in dolžnostih iz samoupravnih odnosov, ki nastajajo v okviru organizacij združenega dela, drugih samoupravnih organizacij in samoupravnih interesnih skupnosti ali med njimi. Tudi postopek pred notranjo arbitražo določi samoupravni splošni akt, samoupravni organi pa tudi volijo sodnike. Zaradi tega je treba opredeliti notranje arbitraže kot samoupravna sodišča, ki so obenem tudi samoupravni organi.⁹ To jasno izhaja iz določb zakona o združenem delu, na primer iz določbe člena 372, ki kot obvezno sestavino samoupravnega sporazuma o združitvi v delovno organizacijo označuje tudi določbe o reševanju sporov iz notranjih razmerij, to je določbe o vrsti sporov, sestavi in postopku arbitraže ali druge oblike za reševanje sporov.

⁷ Glej člen 16 zveznega zakona o sodiščih združenega dela in člen 5 republiškega zakona o sodiščih združenega dela.

⁸ Glej člen 281/2 ustave SR Slovenije.

⁹ M. Pavčnik v citirani publikaciji (str. 165) pravi, da so notranje arbitraže »vsajene« v združeno delo v tem smislu, da imajo samoupravni subjekti večji vpliv na njihovo oblikovanje.

Notranje arbitraže so torej taka samoupravna sodišča, ki so del združenega dela samega in vsebujejo tudi največ elementov podružbljanja. Seveda s tem ne mislimo na kakršenkoli vrednostni sistem, ki naj bi notranje arbitraže že zdaj postavljali v središče samoupravnega sodstva. Kot ne moremo napraviti vrednostnega sistema med rednimi in samoupravnimi sodišči, tudi ni mogoče napraviti takega sistema v okviru samoupravnega sodstva samega. Treba je tudi upoštevati, da večja povezanost notranjih arbitraž z združenim delom nosi v sebi tudi vrsto drugih problemov, kot je vprašanje zaupanja delavcev v odločbe notranje arbitraže, vprašanje dejanske nepristranosti pri odločanju, vprašanje neodvisnosti notranje arbitraže od drugih samoupravnih organov, zlasti tudi od poslovnih organov itn. Ne glede na to ugotovitev pa brez dvoma drži, da doslej ustavne in zakonske možnosti za ustanavljanje in delovanje notranjih arbitraž niso bile izkoriščene. Številni samoupravni sporazumi (npr. sporazumi po členu 372 zakona o združenem delu, torej sporazumi o ustanavljanju delovnih organizacij) sicer vsebujejo določbe o ustanovitvi notranjih arbitraž. Vendar pa lahko trdimo, da notranje arbitraže v glavnem še niso začele delovati in da bo potrebna široka družbena akcija za njihovo uveljavitev.

2. Razvoj notranjih arbitraž

Ustava FLRJ iz leta 1946 ni poznala ne poslovnih, še manj pa seveda notranjih arbitraž. Kljub temu so nekatere poslovne arbitraže začele delovati že sorazmerno zgodaj. Tako, na primer, že od leta 1946 deluje pri Zvezni zunanjetrgovinski zbornici zunanjetrgovinska arbitraža,¹⁰ ki je pristojna za reševanje gospodarskih sporov, ki nastanejo iz »zunanjetrgovinskih odnosov domačih gospodarskih podjetij, zavodov in organizacij s tujimi podjetji, ustanovami ali organizacijami«. Tudi zakon o pravnem postopku iz leta 1957 je uveljavil možnost oblikovanja teh zunaj-sodnih institucij. V 437. členu je določil, da je mogoče dogovoriti pristojnost arbitraže takrat, kadar je vsaj ena stranka tuja fizična ali pravna oseba.

Ustava SFRJ iz leta 1963 je v 133. členu določila, da lahko ob pogojih, določenih z zveznim zakonom, izvršujejo sodno funkcijo tudi razsodišča oziroma arbitraže ter da se lahko na področju sodstva ustanavljajo poravnalni sveti in druge ustanove za obravnavanje sporov med občani in organizacijami. Na podlagi te ustavne možnosti je temeljni zakon o podjetjih iz leta 1965 omogočil ustanovitev stalnih razsodišč (arbitraž) pri Zvezni gospodarski zbornici in republiških gospodarskih zbornicah. Medtem, ko je zakon o pravnem postopku iz leta 1957 dopuščal sklenitev arbitražnega dogovora le v primeru, če je ena stranka

¹⁰ Pravilnik te arbitraže je bil sprejet 25. 12. 1946. Zdaj deluje ta arbitraža na podlagi pravilnika z dne 26. 6. 1958, ki je bil spremenjen in dopoljen 9. 10. 1967.

tuja fizična ali pravna oseba, je temeljni zakon o podjetjih dovolil sklepanje arbitražnega dogovora tudi med domačimi podjetji.¹¹

Poleg tega pa je temeljni zakon o podjetjih uvedel tudi tako imenovane notranje arbitraže.¹² Medtem ko je bilo mogoče dogovoriti pristojnost stalnega razsodišča pri gospodarski zbornici za odločanje o poslovnih odnosih med podjetji, pa je bila notranja arbitraža ustanova za odločanje o notranjih poslovnih razmerjih med delovnimi enotami oz. deli podjetja ali med organizacijami v sestavu združenega podjetja. V svojem nastanku je bila torej notranja arbitraža omejena na reševanje notranjih poslovnih sporov.

Že pred uveljavitvijo ustave iz leta 1974 so izšli nekateri zakoni s področja združenega dela.¹³ Še vedno sta ostali kot glavni obliki zunajsodnega reševanja sporov notranja arbitraža in stalna razsodišča pri gospodarskih zbornicah, le da so bile notranje arbitraže po novi ureditvi pristojne ne le za odločanje o notranjih poslovnih razmerjih, temveč tudi za urejanje in reševanje nekaterih samoupravnih odnosov. Po tej organizaciji so notranje arbitraže delovale v delovni organizaciji, skupnosti temeljnih organizacij združenega dela ali v sestavljeni organizaciji združenega dela. S tem se prvič srečamo s samoupravnimi sodišči, ki odločajo o samoupravnih sporih.

Na splošno pa lahko za vse obdobje pred letom 1963, v manjši meri pa tudi za obdobje pred letom 1974 ugotovimo, da je naš pravni red arbitraže (tako poslovne kot samoupravne) bolj toleriral kot pa razvijal.¹⁴

3. Sedanja ustavna in zakonska ureditev notranjih arbitraž

Kot rečeno, ustava SR Slovenije v 279. členu (ustava SFRJ pa v 225. členu) našteva med samoupravnimi sodišči sodišča združenega dela, arbitraže, razsodišča, poravnalne svete in druga samoupravna sodišča. Glede arbitraž je pomemben zlasti 280. člen ustave SRS (oz. 224. člen ustave SFRJ). V prvem odstavku ta člen določa, da rešujejo samoupravna sodišča z ustavo in zakonom nekatere vrste sporov iz družbenoekonomskih in drugih samoupravnih razmerij kot tudi spore, ki jim jih poverijo delovni ljudje v organizacijah združenega dela, samoupravnih interesnih skupnostih in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih, nastale iz medsebojnih razmerij, ki jih samostojno urejajo, in izvirajoče iz pravic, s katerimi prosto razpolagajo, če ni z zakonom določeno, da nekatere vrste sporov rešujejo redna sodišča. V drugem odstavku istega člena pa

¹¹ Glej čl. 25, 206 in 207 temeljnega zakona o podjetjih.

¹² Glej čl. 43, 85 in 102 temeljnega zakona o podjetjih.

¹³ Zakon o konstituiranju organizacij združenega dela in njihovem vpisu v sodni register (Ur. l. SFRJ št. 22/73) in zakon o reševanju sporov iz medsebojnih poslovnih odnosov organizacij združenega dela pred stalnimi razsodišči (Ur. l. SFRJ št. 23/73).

¹⁴ Tako za obdobje pred letom 1963. S. Triva, Unutrašnja arbitraža, publikacija *Udruženi rad u teoriji i praksi*, Zagreb 1978, str. 221.

ustava pravi, da lahko reševanje posameznih sporov o pravicah, s katerimi prosto razpolagajo, občani sporazumno poverijo razsodiščem. Norma drugega odstavka dovoljuje arbitražni dogovor na področju dispozitivnih pravic občanov, norma prvega odstavka pa tudi na področju samoupravnih razmerij.

Ustava izrecno ne uporablja pojma notranja arbitraža. Za vse arbitraže na samoupravnem področju pa je pomembna določba 150. člena ustave SRS (oz. 127. člena ustave SFRJ), ki v drugem odstavku pravi, da se lahko s samoupravnim sporazumom in družbenim dogovorom predvidi arbitraža ali kakšen drug način za reševanje sporov, ki nastanejo pri izvajanju sporazuma ali dogovora. Ta ustavna določba je podlaga za ustanovitev arbitraž na samoupravnem področju, favorizira pa stalne arbitraže posebnega tipa, to je stalne arbitraže, ustanovljene s samoupravnim sporazumom.

Medtem ko je novi zakon o pravdnem postopku v členih 469 do 487 uredil arbitraže na poslovnem področju ter razširil možnosti za sklepanje arbitražnega dogovora tudi na družbene organizacije in društva ter na občane, ki imajo obrt, pa sta notranje arbitraže uredila zakon o združenem delu in v SR Sloveniji poseben republiški zakon o samoupravnih sodiščih. Zakon o združenem delu v že citiranih členih predvideva arbitraže in druge oblike za reševanje samoupravnih sporov. Zlasti sta pomembna člena 372 in 578 tega zakona. V 372. členu določa zakon kot obvezno sestavino samoupravnega sporazuma o združitvi v delovno organizacijo tudi določbe o reševanju sporov iz notranjih razmerij, to je o vrsti sporov, sestavi in postopku arbitraže ali druge oblike za reševanje sporov. Splošna določba 578. člena pa predpisuje, da se lahko s samoupravnim sporazumom in družbenim dogovorom predvidi arbitraža ali kakšen drug način za reševanje sporov, ki nastanejo pri izvajanju sporazuma oz. dogovora. V drugih členih zakon o združenem delu govori o načinu reševanja sporov pri ustvarjanju skupnega dohodka, pri ustvarjanju skupnega prihodka, o načinu reševanja sporov med trgovino in proizvajalci in o načinu reševanja sporov med delavci delovne skupnosti, ki upravlja skupna dela, in delavci temeljnih organizacij združenega dela.

Zakon o samoupravnih sodiščih SR Slovenije v 3. členu opredeljuje pristojnost vseh samoupravnih sodišč, za odločanje v sporih o samoupravnih razmerjih pa predvideva predvsem notranje arbitraže. V 40. členu predpisuje, da se za reševanje sporov o pravicah in dolžnostih iz samoupravnih odnosov, ki nastajajo v okviru organizacij združenega dela, drugih samoupravnih organizacij in samoupravnih interesnih skupnosti ali med njimi, ustanavljajo notranje arbitraže ali druge vrste samoupravnih sodišč. Ta zakon vnovič uporablja pojem notranja arbitraža, s katerim opredeljuje tiste arbitraže, ki odločajo v samoupravnih sporih. Ta pojem lahko zaradi tega uporabljamo za vse arbitraže na samoupravnem področju.

Tako po zakonu o združenem delu kot tudi po republiškem zakonu o samoupravnih sodiščih vsebujejo določbe o organizaciji, pristojnosti, o sestavi in postopku notranje arbitraže samoupravni sporazumi. To je lahko samoupravni sporazum o združitvi v delovno organizacijo (člen 372 zakona o združenem delu), samoupravni sporazum o medsebojnih razmerjih pri ustvarjanju skupnega prihodka (člen 68 zakona o združenem delu), samoupravni sporazum med organizacijami združenega dela, ki se ukvarjajo s trgovino ter proizvajalnimi in drugimi organizacijami združenega dela (člen 72 zakona o združenem delu), samoupravni sporazum o razmerjih pri ustvarjanju skupnega dohodka (člen 81 zakona o združenem delu) in drugi samoupravni sporazumi.

Od vprašanj, ki so se doslej zastavila pri organiziranju in delovanju notranjih arbitraž, je predvsem sporno vprašanje njihove pristojnosti, zlasti še vprašanje, ali je mogoče zaupati notranjim arbitražam le odločanje o samoupravnih sporih ali pa tudi o notranjih poslovnih sporih.

Nobenega dvoma ni sicer, da je primarno razmerje med temeljnimi organizacijami združenega dela v okviru delovne organizacije samoupravno razmerje, ki temelji na delitvi dohodka in rizika. Ista ugotovitev velja tudi za razmerja med udeleženci drugih samoupravnih sporazumov. Vendar pa ni mogoče izključiti med temeljnimi organizacijami združenega dela porajanja poslovnih razmerij po drugem odstavku 587. člena zakona o združenem delu. Ta člen določa, da se ne šteje za samoupravne sporazume pravne posle, ki jih sklenejo udeleženci samoupravnega sporazuma med seboj ali z drugimi v prometu blaga in storitev brez udeležbe pogodbenih strank pri ustvarjenem dohodku in skupaj prevzetem riziku (prodajna pogodba, gradbena, prevozna pogodba itn.). Tudi med udeleženci samoupravnih sporazumov lahko torej prihaja do pogodb blagovnega prometa.¹⁵

Seveda je treba pri tem ugotoviti, da pogodbe blagovnega prometa niso tiste pogodbe, ki pomenijo le izvedbo samoupravnih splošnih aktov. V takih primerih je treba neko razmerje še vedno opredeliti kot samoupravno, ne pa kot poslovno razmerje. Zaradi tega je včasih navidezna dilema, ali je treba zaupati spore v zvezi s pogodbami blagovnega prometa notranjim arbitražam, ki so pristojna odločati v samoupravnih sporih, saj v bistvu sploh ne gre za prave pogodbe blagovnega prometa, temveč za akte, ki predstavljajo izvedbo samoupravnih sporazumov.

Še vedno pa lahko pride med udeleženci samoupravnega sporazuma do čistih pogodb blagovnega prometa, ki jih predvideva zakon o združenem delu v omenjenem členu. Večina teoretikov je mnenja, da je mogoče notranji arbitraži, predvideni za reševanje samoupravnih sporov,

¹⁵ Glej Komentar zakona o udruženom radu, Beograd 1978. str. 876 in 877.

zaupati tudi reševanje sporov o poslovnih razmerjih.¹⁶ V skladu z zakonom je torej, če s samoupravnim sporazumom ustanovljena notranja arbitraža rešuje tudi poslovne spore med udeleženci samoupravnega sporazuma. To stališče velja kljub dikciji 40. člena republiškega zakona o samoupravnih sodiščih tudi za Slovenijo.

Čeprav torej velja bolj ali manj enotno stališče, da je možno notranjim arbitražam zaupati tudi reševanje poslovnih sporov, pa so zelo neenotna stališča o primernosti take ureditve. Nekateri menijo, da taka združena pristojnost ni primerna, češ da pri reševanju samoupravnih sporov arbitri odločajo predvsem na podlagi načela solidarnosti, ki mora dominirati med združenimi partnerji tudi v fazi konflikta. Arbitri torej odločajo na podlagi meril, neznanih v sferi obligacijskega prava, medtem ko zahteva reševanje poslovnih sporov kvalificirano poznavanje mnogovrstnih heteronomnih pravnih virov.¹⁷

Menimo, da tako tolmačenje ni prepričljivo. Zakon o obligacijskih razmerjih namreč med načeli obveznostnega prava v 7. členu izrečno uveljavlja tudi načelo solidarnosti. Pri sklepanju obligacijskih razmerij in pri uveljavljanju pravic in izpolnjevanju obveznosti iz teh razmerij, sodelujejo družbene pravne osebe v razmerjih medsebojne povezanosti in odvisnosti, vzajemne odgovornosti ter solidarnosti delavcev v združenem delu, ki temeljijo na samoupravljanju in družbeni lastnini produkcijskih sredstev in drugih delovnih sredstev. Sfera združevanja dela in sredstev in sfera obligacijskih razmerij torej nista povsem različni in ločeni, temveč v dobršnem delu temeljita na istih načelih.

Poleg tega smo že ugotovili, da so včasih določeni posli, ki so na zunaj oblikovani kot pogodbe obligacijskega prava, v bistvu izvedeni akti samoupravnih sporazumov. Mnogokrat bo težko kvalificirati, ali gre za samoupravni ali za poslovni spor. Omejitev pristojnosti na čiste samoupravne spore bi torej povzročila, da bi bilo treba že v začetku postopka spor kvalificirati, kar pa bi zaradi zapletenosti tega vprašanja vplivalo na zavlačevanje postopka. Zaradi tega se zavzemamo za najširšo koncepcijo pristojnosti notranje arbitraže, torej koncepcijo, ki v pristojnost notranje arbitraže vključuje odločanje o samoupravnih sporih in odločanje o poslovnih sporih. Seveda pa bo odločitev o pristojnosti slej ko prej pridržana različnim samoupravnim sporazumom oziroma njihovim udeležencem.

Res pa je, da tudi najširše koncipirana pristojnost notranje arbitraže pripelje do nekaterih problemov. Notranja arbitraža bo namreč v takem primeru delovala v nekaterih sporih kot samoupravna arbitraža, v drugih pa kot poslovna arbitraža, kar bo imelo posledice v postopku in pri izpodbijanju odločb. V prvem primeru bo treba za postopek in za izpodbijanje uporabljati republiški zakon o samoupravnih sodiščih in zlasti tudi

¹⁶ S. Triva, *Unutrašnja arbitraža*, str. 229.

¹⁷ S. Triva, *Unutrašnja arbitraža*, str. 229.

zvezni zakon o sodiščih združenega dela (posebej še členi 46—52 tega zakona), v drugem primeru pa določbe zakona o pravnem postopku (členi 469—487 tega zakona). To bo seveda za arbitre, ki pri notranjih arbitražah celo praviloma ne bodo pravniki, težavna naloga. Prav zaradi tega bi bilo treba v samoupravnih splošnih aktih izoblikovati postopek, ki bi vseboval skupne določbe za postopek v samoupravnih poslovnih sporih ter posebne določbe v obeh vrstah sporov. Treba je namreč poudariti, da glede na veliko avtonomijo udeležencev pri oblikovanju postopka namreč ne bo nujno velikih razlik med določbami, ki bodo veljale za postopek v samoupravnih sporih in določbami, ki bodo urejale postopek v poslovnih sporih. V glavnem bo prišlo do razlik le pri izpodbijanju arbitražnih odločb, saj je za presojo zakonitosti odločb v čistih poslovnih sporih pristojno v smislu člena 31 zakona o samoupravnih sodiščih in člena 484/2 v zvezi s členom 475/3 zakona o pravnem postopku redno sodišče, za presojo zakonitosti odločb notranje arbitraže v samoupravnih sporih pa po členu 46 zakona o sodiščih združenega dela in že citiranem členu zakona o samoupravnih sodiščih prvostopno sodišče združenega dela.

5. Oblikovanje postopka pred notranjo arbitražo

Pri oblikovanju postopka pred samoupravnimi sodišči, tudi pred notranjimi arbitražami, se ponavlja zahteva, naj bo tak postopek čimbolj enostaven, hitrejši in s tem učinkovitejši.

Kljub tej zahtevi, ki se je postavljala ne le za postopke pred samoupravnimi sodišči, temveč tudi za postopke pred rednimi sodišči,¹⁸ pa lahko ugotovimo, da zakon o pravnem postopku iz leta 1976 ni izhajal iz te težnje, saj ni skoraj v ničemer poenostavil postopka, temveč je vnesel v civilni pravni postopek le nov sistem izrednih pravnih sredstev. Nekoliko več elementov poenostavitve postopka vsebuje zvezni zakon o sodiščih združenega dela iz leta 1974. Ne da bi se podrobneje spuščali v analizo teh določb, naj omenimo kot tako poenostavitev opustitev formalnega tožbenega zahtevka, navezanost sodišča na zahtevke udeležencev, dvostopenjski redni postopek pred sodišči združenega dela in poenostavljeno ureditev izrednih pravnih sredstev, med katerimi predvideva zakon, v nasprotju z zakonom o pravnem postopku, le obnovo postopka.¹⁹ Nadaljnjih možnosti za poenostavitev postopka pa tudi zakon o sodiščih združenega dela ni izkoristil.

Arbitražni postopek je bil, razvojno gledano, že sam po sebi rezultat težnje po poenostavitvi in pospešitvi dolgih sodnih postopkov. Eden iz-

¹⁸ Glej S. Triva, N. Belajec, M. Dika, *Novo parnično procesno pravo*, Zagreb 1977, str. 2.

¹⁹ O določbah, ki vnašajo v postopek pred sodišči združenega dela deformalizacijo, glej B. Strohsack, »Sodišča združenega dela«, *Pravnik* 1974/10—12, str. 375, R. Kyovsky, »Reševanje individualnih delovnih sporov pred splošnimi sodišči združenega dela«, *Združeno delo*, 1975/1, str. 87.

med glavnih razlogov, iz katerih se stranke poslužujejo arbitraže, je prav očitek, da je postopek pred rednimi sodišči počasen in zapleten.²⁰

Vendar pa se ob tej težnji po poenostavitvi arbitražnega postopka uveljavilo tudi prepričanje, da mora tudi arbitražni postopek spoštovati nekatera temeljna procesna načela, ki omogočajo izdajo zakonite in pravilne, zlasti tudi nepristranske odločbe. Na eni strani se je tako v mednarodnih konvencijah kot tudi v pravilnikih stalnih arbitraž uveljavilo predvsem načelo avtonomije strank pri oblikovanju arbitražnega postopka, to je načelo, da lahko stranki sami dogovorita postopek, po katerem bo arbitražna odločala. Na drugi strani pa vse zakonodaje vsebujejo tudi minimalne procesne garancije, ki jih je treba spoštovati, da lahko govorimo o zakoniti in pravilni odločbi. Te minimalne procesne garancije izhajajo pri poslovnih arbitražah iz določb zakona o pravnem postopku, ki govore o razlogih za razveljavitev arbitražnih odločb (torej določb člena 485 tega zakona), ter iz nekaterih drugih kogentnih določb istega zakona.

Zlasti je treba spoštovati v postopku pred poslovnimi arbitražami načelo kontradiktornosti, to je načelo, da mora biti strankam arbitražnega postopka zagotovljena možnost obravnavanja pred sodiščem, pravilo, da je treba tudi v arbitražnem postopku upoštevati pravila o tem, kdo lahko nastopa kot stranka, kdo lahko samostojno opravlja procesna dejanja (pravila o procesni sposobnosti) ter pravila o zastopanju procesno nesposobnih oseb. Obvezne so tudi določbe o izločitvi rzsodnikov, kadar je podan dvom o njihovi nepristranosti, med kogentne določbe pa šteje tudi prepoved zaprisege strank, prič in izvedencev ter prepoved arbitražne uporabe prisilnih sredstev in kazni.²¹

Take minimalne procesne garancije, ki jih lahko imenujemo tudi »procesni javni red«, je treba uveljaviti tudi v postopku pred notranjimi arbitražami. Poleg pravil, ki smo jih navedli v zvezi s postopkom pred poslovnimi arbitražami, je treba v tem postopku obvezno spoštovati tudi nekatera druga načela zakona o samoupravnih sodiščih, to je načelo o uporabi lastnega jezika v postopku, načelo javnosti, načelo ustnosti in neposrednosti, načelo dispozitivnosti, omejeno z načelom oficialnosti, načelo ekonomičnosti in pospešitve postopka ter načelo obojestranskega zaslišanja, ki tudi sicer sodi kot glavno procesno načelo v tako imenovani procesni javni red.²²

V okviru teh procesnih minimumov mora potekati vsak postopek pred samoupravnimi sodišči, torej tudi pred notranjimi arbitražami. Nadaljnje poenostavljanje postopka bi pripeljalo do neučinkovitega varstva,

²⁰ S. Triva, O arbitraži, njenoj pravnoj prirodi i arbitražnom ugovoru, Arbitražno reševanje sporova, Novi Sad 1973, str. 17.

²¹ Glej pregled vseh prisilnih določb pri B. Poznić, Građansko procesno pravo, Beograd 1976, str. 537.

²² Ta obvezna pravila postopka izhajajo iz čl. 6, 19, 21, 22/1, 22/2, 22/3 zakona o samoupravnih sodiščih.

ki ne bi zagotavljalo samoupravnih pravic. Lahko namreč trdimo, da so samoupravne pravice še vedno take, da potrebujejo pravno in ne le družbeno sankcijo, da torej potrebujejo sodno varstvo. To jasno izhaja iz določbe 280. člena ustave SRS, po kateri rešujejo samoupravna sodišča spore iz družbenoekonomskih in drugih samoupravnih odnosov. V skrajnem primeru mora biti tudi samoupravna pravica izsiljiva, tako da se lahko vsak njen nosilec obrne na pristojni organ in zahteva varstvo za ogroženo ali kršeno pravico. Postopek za varstvo pravic pa mora biti tak, da bo zagotavljal pravilno in zakonito odločbo, to je odločbo, ki bo čimbolj v skladu z materialno resnico ugotovila sporna dejstva in ki bo v skladu z ustavo, zakoni, samoupravnimi splošnimi akti in pravili socialistične morale. Brez takega postopka bi lahko govorili o strukturalni nepopolnosti samoupravnih pravic.

BORIS STROHSACK

Odgovornost

(Nekatera temeljna pravna vprašanja)

Splošno

Ne mine dan, ko ne bi v ožji in širši javnosti razpravljali o takšnih ali drugačnih oblikah odgovornosti. Kar preveč pogosto se dogaja, da se take razprave končujejo z ugotovitvijo, da je vse zaman, da je pač življenje tako in da kljub temu teče naprej. Taka slika seveda skriva v sebi v bistvu neodgovornost oziroma le opravičevanje lastnega neodgovornega ravnanja.

Na teoretičnem področju pa lahko opazujemo zanimiv pojav, ki ga lahko tu označimo samo kot domnevo, pač zaradi pomanjkanja rezultatov ustrezne raziskave, da namreč krivulja znanstvene pozornosti temu vprašanju in vprašanjem, ki so z njim povezani, nenehno močno niha. Vsesplošno zanimanje za vprašanja odgovornosti, ki dobi odsev na strokovnih posvetih in v objavljenih prispevkih, nenadoma splahni tudi za več let, potem pa se znova in z vso ostrino na novo odprejo že načeti in še novi, dodatni problemi. Pogosto tudi teoretična spoznanja končajo z ugotovitvijo, da je neskladje med teorijo in prakso veliko, da gre praksa svojo pot, teorija pa svojo.

Take in podobne ugotovitve je vendarle treba sprejemati z veliko mero kritičnosti. Če namreč prihaja do neskladja med teorijo in prakso, ni mogoče vedno očitati samo praksi, da zaostaja pri sprejemanju teoretičnih konceptov o odgovornosti, pač pa je mnogokrat mogoče očitati tudi teoriji, da ostaja v svojem slonokoščnem stolpu navidezne znanosti in govori svoj jezik, brez trdnih vezi z neposredno prakso in njenimi zahtevami.

Eden izmed razlogov takega stanja je gotovo tudi v tem, ker radi prezremo, da je pojem oziroma pojav odgovornosti kompleksen družbeni pojav. Zajema ekonomska, sociološka, pravna, psihološka in še številna druga vprašanja. Doslej še nismo naleteli na raziskavo, ki bi vprašanja odgovornosti osvetlila z vseh navedenih in še drugih vidikov; obstajajo le raziskave, ki problematiko odgovornosti obravnavajo iztrgano, vsaka je zaprta v svoje sorazmerno ozko strokovno področje. Nedvomno je, da

tudi take raziskave prispevajo k razvoju znanstvene misli o problematiki odgovornosti, menimo pa, da vendarle zahteva načeta problematika celostno, interdisciplinarno raziskavo in odgovor. Taka kompleksno neizčiščena vprašanja pa imajo seveda zaradi moči svojega povratnega delovanja posledice pri praktičnem izvajanju odgovornosti, v vsakdanjem življenju pa tudi v načelnih urejanjih teh vprašanj, na primer v zakonodaji, na kar bomo poskušali opozoriti tudi v nadaljevanju tega prispevka.

Pogosto je mogoče slišati in brati, zlasti v sredstvih javnega obveščanja, da se je v našem družbenem življenju močno razpasla neodgovornost. Tudi tak splošen očitek, kakor vsak drug, ki je preveč posplošen, ne more veljati, ne da bi ga kritično pretresli. Tak očitek gotovo ne velja v vseh sferah družbenega življenja, oziroma ne velja za vse kategorije delovnih ljudi.

Vzemimo voznika motornega vozila, katerega ravnanje je v cestnem prometu pod večkratnim in sočasnim udarom več oblik odgovornosti: za vsako kršitev prometnih predpisov mu grozi sankcija prekrška že zaradi potencialne nevarnosti, ki jo lahko ustvari s svojim vedenjem v prometu, ki ne ustreza predpisom. Nadalje je voznik pod režimom kazensko-pravne odgovornosti ob pogojih, določenih v kazenskem zakonu. Voznik je nadalje tudi odškodninsko odgovoren za škode, ki jih povzroči z rabo motornega vozila (te oblike odgovornosti ne čutimo v vsakdanjem življenju zaradi zavarovanja proti odgovornosti za škode, povzročene tretjim). Poleg navedenih pravnih oblik odgovornosti, katerim je izpostavljen voznik motornega vozila, je še vrsta nepravilnih oblik odgovornosti, na primer moralna odgovornost, etična odgovornost itn. in vsaka ima svojo, nepravno sankcijo. Voznik sede v motorno vozilo, ko se praviloma zaveda vseh oblik odgovornosti in zavestno prevzema tudi sankcije za svoja neodgovorna ravnanja. Toda ko voznik motornega vozila zapusti svoje vozilo, se zavest o prevzemanju odgovornosti pogostokrat razblini. Isti človek, ki se je v neki situaciji vedel odgovorno in se vsaj zavedal, da mora prevzeti odgovornost za svoje vedenje, bo to zavest zgubil, brž ko bo zapustil svoje motorno vozilo. Vzrok temi? Odgovor na to vprašanje ne bodo dali pravniki, pač pa sociologi in psihologi, toda zaradi razčiščenja kompleksa odgovornosti bo treba znati tudi povsem konkretno odgovoriti na navedeno vprašanje in še na druga podobna.

Pavšalni očitek o neodgovornosti oziroma o premajhni odgovornosti, ki so jih sprejeli delavci v organizacijah združenega dela, praviloma vsebujejo povsem konkretne določbe zlasti o disciplinski in o odškodninski odgovornosti delavcev, toda kvalifikacija ravnanj, zaradi katerih naj bi bil delavec odgovoren, ima praviloma v mislih samo neposrednega proizvajalca, ne pa tudi delavca, organizatorja proizvodnje.

Na tako sliko zgovorno kaže raziskava Inštituta za delo,¹ iz katere izhaja, da se izmed vseh 635 disciplinskih postopkov, zajetih v raziskavo,

¹ Inštitut za delo pri pravni fakulteti v Ljubljani: »Uresničevanje pravic in obveznosti delavcev iz medsebojnih razmerij v OZD«, Ljubljana, september 1978, str. 79.

samo 11 postopkov nanaša na različne druge kršitve delovnih obveznosti, vsi drugi disciplinski postopki pa so bili uvedeni proti delavcem zaradi naslednjih kršitev delovnih obveznosti: neopravičeno izostajanje z dela (403 primerov), vinjenost (120 primerov), malomaren, nepravilen odnos do dela (48 primerov), zamujanje, predčasno odhajanje z dela (43 primerov), nedostojno vedenje, motenje drugih, pretepi (20 primerov). Raziskava nadalje ugotavlja, da je mogoče iz narave kršitev, opisanih v odgovorih, sklepati, da so v pretežni večini take, ki ne zadevajo vodstvenih struktur v organizacijah združenega dela. Pod udarom disciplinske odgovornosti so torej samo nekatere kategorije delavcev, ne pa vsi delavci. Zato se pojem medsebojne odgovornosti in s tem delovne discipline pojmuje v praksi kar se da ozko.²

Tako sliko, ki nedvomno kaže na to, da kriteriji odgovornosti za posamezne delavce niso enaki, dopolnjuje ista raziskava o razmerju med lažjimi in težjimi kršitvami delovnih obveznosti v posameznih organizacijah združenega dela. Razpon med eno in drugo skrajnostjo, kot ugotavlja raziskava, ne bi mogel biti večji, kot je, saj na primer v eni organizaciji združenega dela sploh ni bilo lažjih kršitev, pač pa samo težje, v dveh organizacijah pa sploh nimajo težjih kršitev, pač pa samo lažje, z vsemi možnimi vmesnimi stopnjami. Taki podatki nedvomno kažejo, da nikakor ne moremo govoriti o enotnih ali vsaj približno enotnih merilih odgovornosti za enaka dejanja, ki so jih delavci v samoupravnih splošnih aktih opredelili kot kršitve delovnih obveznosti.³

Taka ugotovitev pa brez dvoma narekuje nadaljnjo, da namreč v splošnem ni mogoče govoriti, da ni odgovornosti na sploh v organizacijah združenega dela, pač pa da odgovornost je, toda samo za nekatere kategorije delavcev, za druge pa je ni, prav ti pa so postali v organizacijah združenega dela tisti, katerim so drugi delavci odgovorni. Tako iz omenjene raziskave izhaja, da (skoraj) samo vsak trideseti disciplinski postopek začne kolektivni organ delavcev, vse ostale pa sproži pooblaščen posameznik. »Pooblaščen posameznik« pa je na podlagi odgovorov ankete: vodja TOZD, vodja delovne enote, individualni poslovodni organ, nadrejeni delavec, direktor, vodja sektorja, delovodja, mojster itn.⁴

Taka neizenačena merila odgovornosti za nekatera ravnanja pa seveda lahko vodijo samo k zmanjševanju zavesti o odgovornem ravnanju, ne pa k utrjevanju te zavesti.⁵

Naša trditev, da gledamo na problematiko odgovornosti vse preveč iztrgano, na njene posamezne pojavne oblike, ne pa celostno, nas lahko hitro pripelje do tega, da spregledamo pravi smisel odgovornosti v določeni sferi družbenega življenja v najširšem smislu.

² Ibid., str. 79.

³ Ibid., str. 80.

⁴ Ibid., str. 66, 67.

⁵ Podrobneje o merilih za odgovornost: IV. zbor slovenskih pravnikov, Portorož, 14. do 16. aprila 1977: dr. Boris Strohsack: »Odgovornost v združenem delu«, str. 89 in nasl.

Po zakonu o združenem delu so temelj socialističnega samoupravnega združenega dela (med drugim): samoupravni položaj delavca, ki zagotavlja, da delavec pri uresničevanju pravice dela z družbenimi sredstvi enakopravno z drugimi delavci v združenem delu: v odnosih medsebojne povezanosti, odvisnosti, odgovornosti in solidarnosti odloča o delu in poslovanju organizacije združenega dela, v kateri dela (iz 2. člena). Medsebojna odgovornost je tedaj vgrajena v temelje samoupravnega socialističnega združenega dela.

Taka odgovornost delavcev v organizacijah združenega dela ima številne (pravne in nepravne) oblike, sega navzven, zunaj organizacij združenega dela, in se izčrpava tudi navznoter. Toda dejstvo pa je, da se lahko organizacija združenega dela (oziroma delavci, ki jo sestavljajo) pogodbeno zavaruje proti odgovornosti pri zavarovalni organizaciji za škodo, ki jih delavci povzročijo ali drugi drugim oziroma organizaciji kot celoti ali pa komu drugemu. Da ne bi bilo nesporazumov, moramo takoj pripomniti, da nikakor nismo proti sistemu zavarovanja odgovornosti v našem sistemu, nasprotno, treba ga je krepiti oziroma iskati nove, sodobnejše oblike takih zavarovanj. Menimo, da takšno zavarovanje proti odgovornosti (tu mislimo le na prostovoljno zavarovanje proti odgovornosti, ne pa na obvezno zavarovanje proti odgovornosti za škode, ki jih lastniki oziroma uporabniki motornih vozil povzročijo z rabo motornega vozila drugim), kakršnega imamo danes, tudi utegne razblinjevati sistem odgovornosti v združenem delu na sploh, v pomenu, kakor smo ga nazkazali zgoraj.

Današnje zavarovanje proti odgovornosti namreč v bistvu še vedno temelji na geslu ustanovitelja prve zavarovalnice proti odgovornosti v zgodovini zavarovanja (Stuttgart, 1874) Carla Gottloba Mohta, da potrebujejo delavci v proizvodnem procesu nezgodno zavarovanje, z druge strani pa podjetniki zavarovanje svoje odgovornosti.⁶

Današnji sistem prostovoljnega zavarovanja proti odgovornosti je v bistvu sistem zavarovanja podjetniške odgovornosti, kar se kaže tudi v praksi (žal te trditve ne moremo podpreti z ustrezno raziskavo, ker je ni), da bo namreč povzročeno škodo že povrnila zavarovalnica, če bo pač prišlo do škode: odgovornosti za nastalo škodo pa ni treba raziskovati in je ugotavljati že zato, ker je organizacija združenega dela svojo morebitno odgovornost prenesla na zavarovalnico, zato pa tudi plačuje premijo. Ni odgovornih subjektov. Tak sistem odklanjanja odgovornosti oziroma njenega odpravljanja preko zavarovalnega sistema je po našem mnenju v očitnem nasprotju s prej opisano vlogo in pomenom odgovornosti, ki naj jo ima ta v združenem delu.

Treba je ponoviti: zavarovanje proti odgovornosti je potrebno tudi v našem sistemu združenega dela, ker je treba tudi delavca oziroma drugega oškodovanca učinkovito zavarovati, to je zavarovati njegove morebitne

⁶ Cit. po: dr. Šime Ivanjko: *Zavarovanje odgovornosti OZD*, Obzorja, Maribor 1976, str. 27.

odškodninske zahtevke proti odgovorni osebi, oškodovančeve odškodninske zahtevke pa nedvomno najbolj učinkovito varuje in zagotavlja prav inštitut zavarovanja proti odgovornosti. Toda ta temeljni smoter zavarovanja proti odgovornosti, varovanje koristi oškodovanca, ne sme obenem pomeniti zavarovanje odgovorne osebe, zavarovanje tistega, ki je škodo povzročil. Odgovornost se namreč ne izčrpava samo v tem, da bo povzročena škoda povrnjena, v njenem reparativnem pomenu, pač pa mora imeti tudi preventivni namen — v zmanjšanju škodnih in sploh neodgovornih ravnanj. *Tega temeljnega namena odgovornosti ne bi smelo prekriti zavarovanje proti odgovornosti.* Najmanj, kar je, menimo, da bi moralo naše prostovoljno zavarovanje proti odgovornosti organizacij združenega dela učinkoviteje kot doslej razviti sistem t. i. regresnih zahtevkov proti povzročiteljem škode, skratka, da bi se spremenilo iz v bistvu zavarovanja podjetniške odgovornosti v zavarovanje odgovornosti v pogojih združevanja dela in sredstev. S tem da zavarovalnica plača odškodninski zahtevki oškodovancu (kar naj bi bil temeljni namen zavarovanja proti odgovornosti), ne bi smela prenehati sama odgovornost za nedopustno ravnanje. Ne torej zavarovanje proti odgovornosti, pač pa zavarovanje zahtevkov, ki izvirajo iz protipravnega oziroma nedopustnega ravnanja.

Opredelitev odgovornosti

Prav značilno je, da sicer besedo »odgovornost« pogosto uporabljamo v vsakdanjem življenju in v javnih informacijskih sredstvih, toda pogostokrat v njenem napačnem pomenu. Beseda »odgovornost« se namreč pogosto uporablja v pomenu »obveznost« (dolžnost), kar seveda dodatno vpliva na to, da vsebina pojma odgovornost v vsakdanjem življenju zbledi in se zabriše. Dosledno je namreč treba ločiti pojem »pravice« od pojma »obveznosti« (dolžnosti), ki je v neposredni povezanosti z obsegom pravice oziroma njenih upravičenj, pojem obveznosti pa ločiti od pojma »odgovornost«, ki pomeni zavesten prevzem sankcij (pravnih ali nepravni) zaradi morebitnega neizpolnjevanja prevzetih obveznosti.

Med številnimi definicijami odgovornosti in njenih posameznih oblik in vrst⁷ naj tu opozorimo samo na eno izmed njih, na definicijo akademika dr. Jovana Đorđevića: »Z odgovornostjo razumemo stanje, da morajo ustrezne skupine in posamezniki polagati račun za nekatera svojih dejanj in vedenj. To je prvi in najsplošnejši pomen: dolžnost polaganja računa.«⁸ Polaganje računa — sankcija — je tedaj v organski in neločljivi povezanosti s samim pojmom odgovornosti.

Nikakor ne gre tu za iskanje sankcije za vsako ceno, za tako imenovani pravni totalitarizem, ki bi ga v našem primeru lahko označili tudi

⁷ Na primer: Slavko Podmenik: *Za samoupravno odgovornost*, Komunist, Ljubljana 1969.

⁸ Akademik dr. Jovan Đorđević: »O odgovornosti«, referat, Institut za političke studije fakulteta političkih nauka, Beograd. Savjetovanje: »Sistem i oblici odgovornosti u funkciji i zaštiti samoupravnih odnosa«, Cavtat, 10. in 11. februarja 1978, str. 2.

za sankcijski totalitarizem, kakor utemeljeno poudarja prof. Jože Goričar,⁹ pač pa vendarle za sprejem, osvojitve zavesti, da s prevzemom obveznosti oziroma dolžnosti subjekt prevzame za njeno izpolnitev tudi odgovornost, da bo torej polagal račun pred objektom odgovornosti o izpolnitvi svoje obveznosti in da je zato pripravljen prevzeti tudi sankcijo za neizpolnitev oziroma neustrezno izpolnitev svoje obveznosti.

Glede na različne vrste odgovornosti so seveda tudi sankcije različne, od vrste pravnih pa do vrste nepravniških odgovornosti oziroma sankcij zanje¹⁰ in do njihovega medsebojnega prepletanja. Sankcija kot organski del posamezne oblike odgovornosti tedaj ni sama na sebi praviloma že »kazen« zaradi neizpolnitve neke obveznosti, ki jo subjektu nalaga državna, samoupravna ali sploh družbena norma, ker pač pomen sankcije ni samo v njeni represivni vlogi, pač pa je v pogojih združevanja dela in sredstev njen pomen daleč širši, ne samo na področju individualne in generalne prevencije, pač pa sploh v usmerjanju prizadevanj, da delavci pri uresničevanju svojega vladajočega položaja v združenem delu in družbi odločajo svobodno, neposredno in enakopravno v odnosih samoupravne demokratične povezanosti ter vzajemne odvisnosti, odgovornosti in solidarnosti itn. (iz 1. člena zakona o združenem delu).

V tem je po našem mnenju tudi temeljno izhodišče za naš nadaljnji družbeni razvoj, v katerem naj bi pravne oblike odgovornosti in z njimi pravne sankcije vse bolj prehajale v različne nepravne oblike odgovornosti oziroma nepravne sankcije.

Opisana narava sankcije se, na primer, kaže na področju odškodninske odgovornosti (kot ene izmed značilnih oblik pravne odgovornosti). Plačilo odškodnine ob splošnih pogojih civilnega delikta je sicer sankcija zaradi nedopustnega ravnanja, toda zato še ni kazen. Pomen sankcije na področju odškodninskega prava, še zlasti v delovnem razmerju, to je v pogojih združevanja dela in sredstev, pa spet ni izključno v povrnitvi povzročene škode, tedaj v njeni reparativni vlogi, pač pa je vse bolj tudi v njeni preventivni vlogi oziroma v vlogi, ki smo jo opisali zgoraj.¹¹

Enak položaj vidimo tudi na področju disciplinske odgovornosti. Sankcija, povezana z disciplinsko odgovornostjo — disciplinski ukrep — ni odsev »organiziranega, s pravom urejenega in vnaprej določenega nasilja«, kot posebne lastnosti kaznovalnih sankcij,¹² pač pa je odsev samoupravnega urejanja medsebojnih razmerij v združenem delu in medsebojne odgovornosti delavcev v teh pogojih, v katerih sankcija za neizpolnjevanje obveznosti ne more imeti kaznovalne narave, kakor tudi ne, na primer, na področju odškodninskega prava, da ne omenjamo vrste

⁹ Jože Goričar: »Sankcije v našem samoupravnem pravu«, Teorija in praksa, 1978/1—2, str. 31.

¹⁰ O tem podrobneje glej op. cit. v op. 5, glej tudi op. cit. v op. 9.

¹¹ Podrobneje o pomenu odškodninske odgovornosti v delovnem razmerju glej: dr. Boris Strohsack: »Odgovornost v delovnem razmerju«, Pravniki, 1978/7—9, str. 272 in nasl.

¹² Dr. Ljubo Davcon, dr. Alenka Šelih: *Kazensko pravo*, Splošni del, Casopisni zavod Uradni list SRS, Ljubljana 1978, str. 7.

nepravnih oblik odgovornosti in njihovih sankcij. Javna kritika, na primer, kot oblika nepravne sankcije, ni kazen, pač pa poziv k drugačnemu ravnanju in vedenju.

Opisanega namena disciplinske sankcije po našem mnenju ne sme zamegliti konkretni učinek nekega disciplinskega ukrepa, na primer, začasne premestitve delavca na druga dela oziroma naloge, denarne kazni ali celo prenehanja delovnega razmerja, ki gotovo nimajo samo moralnih posledic, ki torej niso samo ukrepi moralne narave, pač pa so zares, vsaj na materialnem področju, proti odgovornemu delavcu vrsta prisile (ki je, na primer, pri ukrepu prenehanja delovnega razmerja, lahko daleč ostrejša, kot pa, denimo pri kaki klasični sankciji kazenskega prava, po svojih ekonomskih in sploh socialnih učinkih).

Zaradi vsega tega disciplinski ukrep še ni kazen, pač pa le organiziran poziv delovnega okolja, v katerem prizadeti delavec dela, k drugačnemu ravnanju, ne samo v okviru organizacije združenega dela, v kateri dela, pač pa v združenem delu na sploh.¹³ Samo zaradi takih zunanjih učinkov nekaterih disciplinskih sankcij (ne vseh — tako, na primer, ne opomina in javnega opomina) po našem mnenju »disciplinskih prestopkov« še ni mogoče razvrstiti v »kazniva ravnanja« in s tem v okvir »kaznovalnega prava«.¹⁴

Osebna in vzajemna odgovornost

Glede subjekta odgovornosti zakon o združenem delu na več mestih poudarja načelo osebne odgovornosti (na primer v 1. odstavku 193. člena, v 1. odstavku 566. člena itn.) ter načelo vzajemne odgovornosti (na primer v 28. členu, v 1. odstavku 193. člena, v 1. odstavku 566. člena itn.).

Po klasičnem pojmovanju je po načelu osebne odgovornosti vsakdo odgovoren samo za svoja lastna ravnanja, ne pa tudi za ravnanja drugih. Klasično pojmovano načelo osebne odgovornosti je tedaj nasprotje klasično pojmovanemu načelu kolektivne odgovornosti, po katerem so člani nekega organa ali sploh organizma odgovorni za ravnanje tega organizma skupno, ne glede na svoj prispevek k neki odločitvi. Ob klasično pojmovanem načelu kolektivne odgovornosti je tedaj član organizma odgovoren za odločitve oziroma sklepe tega organizma, ki so imeli negativne posledice, ne glede na to, za kakšno odločitev se je zavzemal. Načelo osebne odgovornosti se tedaj v celoti vtopi v klasično pojmovanje načelu kolektivne odgovornosti.

Menimo pa, da taka razlaga načel osebne in kolektivne odgovornosti v pogojih združevanja dela in sredstev ni več sprejemljiva. Zakon o združenem delu ne omenja brez razloga vedno ob načelu osebne odgovornosti

¹³ O pravni naravi disciplinske odgovornosti in ukrepov glej podrobneje op. cit. v op. 11, str. 271 in isti avtor: *Odgovornost in postopek za kršitve delovnih obveznosti*, Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana 1976, str. 91 in nasl.

¹⁴ Op. cit. v op. 12, str. 7.

sočasno tudi načelo vzajemne odgovornosti (ne omenja pa načela kolektivne odgovornosti). Po načelu osebne odgovornosti je sicer res vsakdo odgovoren samo za svoja ravnanja, vendar pa je treba to načelo razlagati skladno z načeli, določenimi v družbenoekonomskem položaju delavca v združenem delu. Delavčeva osebna odgovornost, namreč odgovornost vsakega posameznika, je in mora biti dialektično povezana z osebno odgovornostjo drugi posameznikov, drugih delavcev v združenem delu. Vsak delavec je sicer osebno odgovoren za svoja lastna ravnanja, vendar tudi za to, kako drugi delavci v združenem delu izpolnjujejo svoje delovne in druge obveznosti, ki jih imajo v združenem delu.¹⁵

Ob takem izhodišču je klasično pojmovano načelo osebne odgovornosti »korigirano« z načelom vzajemne odgovornosti. Tako bi bila, na primer, brez načela vzajemne odgovornosti organov, na primer delavskega sveta, brezpredmetna oziroma neuresničljiva (ali pa bi prešla izključno na področje klasične kolektivne odgovornosti). Ob strogem, doslednem upoštevanju načela osebne odgovornosti bi bili v takih primerih lahko odgovorni samo posamezni člani takega organa, ne pa tudi organ kot celota. Tudi načelo vzajemne odgovornosti je izpeljano iz družbenoekonomskega položaja delavca v združenem delu. Obseg njegovih pravic in obveznosti je namreč odvisen od tega, kako on sam (osebna odgovornost) in skupaj z drugimi delavci izpolnjuje in uresničuje svoj položaj v združenem delu (vzajemna odgovornost). Načelo vzajemne odgovornosti v bistvu pomeni dialektično povezanost osebne odgovornosti vseh delavcev v združenem delu.

Toda tudi načelo vzajemne odgovornosti ima svojo korekcijo. Člani nekega organa so sicer vzajemno odgovorni za skupno sprejete odločitve (ob kolektivni odgovornosti bi bili tako odgovorni vsi), vendar pa je stopnja njihove odgovornosti odvisna od njihovega vpliva na sprejetje ali izvrševanje sklepa, kar izhaja iz 572. člena zakona o združenem delu. Odgovornost članov takega organa je torej sicer še vzajemna, vendar še vedno prevladuje načelo osebne odgovornosti — za vsakega člana posebej je treba ugotavljati, kolikšen je bil njegov prispevek k neodgovornemu ravnanju, ki ima za posledico sankcijo.¹⁶

Načelo vzajemne odgovornosti pa se ne kaže samo, ali se ne bi smelo kazati samo v sferi subjekta odgovornosti, torej tistega, ki je ali ki bi moral biti odgovoren, pač pa tudi v sferi objekta odgovornosti — tistega, kateremu je ali bi moral biti subjekt neodgovornega ravnanja odgovoren.

Na področju združevanja dela in sredstev je ta zamisel sicer uresničena, toda ne dosledno. Tako, na primer, na področju delavčeve disciplinske odgovornosti delavec ni odgovoren samo »svoji« temeljni organizaciji oziroma delavcem v njej, pač pa nastopa kot objekt delavčeve odgovor-

¹⁵ Zveza društev pravnikov v gospodarstvu — Center za samoupravno normativno dejavnost pri DD Univerzum, III. del. Prvi zvezek. Referati. Seminar: Uresničevanje samoupravljanja, 1977. Referat: dr. Boris Strohsack: »Odgovornost v uresničevanju samoupravljanja«, str. 89.

¹⁶ Op. cit. v op. 15, str. 90.

nosti združeno delo v najširšem smislu, kar se kaže v določbah zakona o združenem delu, da lahko zahteva uvedbo disciplinskega postopka tudi tako imenovani zunanji organ, to je pristojni organ družbenopolitične skupnosti ali družbeni pravobranilec samoupravljanja. Misel o disciplinski odgovornosti delavca proti celotnemu združenemu delu se kaže, na primer, tudi v določbi, da so člani disciplinske komisije ne samo delavci temeljne organizacije, v kateri je v delovnem razmerju delavec, ki je v postopku, pač pa tudi t. i. zunanji člani, to je člani, ki jih delavci izvolijo iz liste zbora združenega dela pristojne skupščine občine (3. odstavek 200. člena zakona o združenem delu). Odgovornost delavcev organizacije združenega dela proti najširšim interesom združenega dela se nadalje kaže v obsežnih določbah zakona o združenem delu o družbenem varstvu samoupravnih pravic in družbene lastnine (616. do 635. člen), v katerih nastopa kot pravni objekt odgovornosti skupščina pristojne družbenopolitične skupnosti (617. člen).

Ta koncepcija, da je objekt odgovornosti združeno delo, pojmovano v najširšem smislu, pa se ni izrazila na področju odškodninske odgovornosti. Delavec, ki povzroči pri delu v zvezi z delom škodo, jo mora povrniti temeljni organizaciji, kakor izhaja iz 207. člena zakona o združenem delu. Na področju odškodninske odgovornosti lahko nastopa kot objekt odgovornosti samo temeljna organizacija (oziroma z njo izenačena organizacijska oblika združevanja dela in sredstev). Po drugi strani pa ni protipravno ravnanje (kot pogoj nastanka odškodninske odgovornosti) samo tisto, ki sicer ne krši interesov temeljne organizacije, v kateri je delavec povzročitelj škode v delovnem razmerju, je pa nedopustno z vidika interesov najširšega združenega dela, ki mu iz takega ravnanja lahko nastane škoda.

Kako takšno škodo izterjati od njenega povzročitelja, v našem pravnem sistemu ni rešeno. Po republiškem zakonu o delovnih razmerjih sicer lahko zahteva uvedbo odškodninskega postopka vsak organ, ki je upravičen zahtevati tudi disciplinski postopek (159. člen), toda kljub taki določbi je objekt odškodninske odgovornosti še vedno le temeljna organizacija, ne pa širše združeno delo. Ni sicer namen tega sestavka odgovarjati tudi na te dileme, toda opisana situacija kar napeljuje na misel o nekakšnih »odškodninskih«
skladih pri družbenopolitičnih skupnostih kot najširšem objektu odgovornosti tudi na področju odškodninske odgovornosti.

Načelo zakonitosti ali načelo oportunitete?

Pri realizaciji odgovornosti za neko nedopustno ali celo protipravno ravnanje je odprto vprašanje, ali je objekt odgovornosti (oškodovanec v najširšem pomenu) dolžan začeti postopek za ugotavljanje subjektive odgovornosti, ali pa je ta presoja prepuščena izključno njegovi odločitvi. Če bo, na primer, oškodovanec — posameznik utrpel škodo, bo odvisno

izključno samo od njega, ali bo sploh uveljavil odškodninski zahtevek za povrnitev povzročene škode. Pri uveljavljanju takih zahtevkov nedvomno v celoti velja načelo oportunitete — pravni red ne sili oškodovanca k temu, da povzročitelja škode pokliče na odgovornost s tem, da od njega zahteva povrnitev škode.

Toda ni tako pri vseh oblikah odgovornosti. Javni tožilec je, na primer, praviloma že na podlagi zakona dolžan začeti s kazenskim postopkom zoper tistega, za katerega zve, da je storil kaznivo dejanje. Pri kazenski odgovornosti tedaj ne velja načelo oportunitete, pač pa načelo zakonitosti glede uvedbe postopka za ugotavljanje odgovornosti za ravnanja, ki so v kazenskem zakonu določena kot kazniva dejanja.

V zvezi s prej opisano naravo odgovornosti v pogojih združenega dela se zastavlja vprašanje, katero izmed navedenih načel naj velja, oziroma pri katerih oblikah odgovornosti naj velja neko načelo.

Iz temeljnih določb zakona o združenem delu, zlasti iz 2. odstavka 28. člena izhaja, da bi moralo pri vseh oblikah uveljavljanja odgovornosti v združenem delu veljati načelo zakonitosti v prej navedenem smislu. V citiranem členu je namreč določeno: »Če delavec s tem, da ne izpolnjuje svojih obveznosti, katere je prevzel s samoupravnim sporazumom ali drugim samoupravnim aktom, onemogoči ali prizadene uveljavljanje pravic drugih delavcev ali določenih skupnih interesov v temeljni organizaciji, je pooblaščen organ *dolžan začeti postopek za varstvo teh pravic in interesov* (podčrtal avtor) ter v mejah svojih pravic in dolžnosti nastopi z ukrepi, predpisanimi z zakonom ali na podlagi zakona.«

Ta misel zakona v ustreznih poglavjih, ki podrobneje obravnavajo posamezne oblike odgovornosti (disciplinsko odgovornost, odgovornost za povzročeno škodo in odgovornost za opravljanje samoupravljalških funkcij), ni izpeljana. Zakon o združenem delu sicer določa organe, ki so upravičeni zahtevati uvedbo disciplinskega postopka (202. člen), toda ne določa obenem tudi obveznosti teh organov, da zahtevajo disciplinski postopek, če zvedo za kršitev delovne obveznosti. V praksi se kaže pomanjkanje ustrezne določbe v tem, da ti organi še vedno zahtevajo uvedbo disciplinskih postopkov po načelu oportunitete: pristojni organ namreč sam presodi, ali bo zoper nekega delavca zahteval uvedbo disciplinskega postopka, zoper drugega pa ne (in s tem v bistvu že sam odloči vsaj o temelju delavčeve disciplinske odgovornosti: tistega delavca, ki je sicer kršil delovno obveznost, pa pristojni organ zoper njega ne bo zahteval uvedbe disciplinskega postopka, pač disciplinska komisija ne bo spoznala za odgovornega). Tako ravnanje — uvedba disciplinskih postopkov po načelu oportunitete in ne po načelu zakonitosti, — po našem mnenju nasprotuje temeljem odgovornosti v združenem delu in s tem temeljnim načelom zakona o združenem delu, še posebej normi iz 2. odstavka 28. člena tega zakona.

Še ostreje se zastavljeni problem pokaže na področju odgovornosti za povzročeno škodo. Če delavec ne povrne škode (prostovoljno), začne te-

meljna organizacija pred sodiščem združenega dela odškodninski postopek (2. odstavek 207. člena zakona o združenem delu). Toda spet je od presoje temeljne organizacije, v praksi pa od odgovornih delavcev v njej, odvisno, ali bo zoper delavca uvedla odškodninski postopek ali pa ga ne bo. Tudi pri tej obliki odgovornosti tedaj prevladuje v praksi načelo oportunitete namesto načela zakonitosti. Takšna neizenačenost meril, da vsi ne odgovarjajo enako za eneka nedopustna ravnanja, je seveda v nasprotju z že opisanim pomenom odgovornosti v pogojih združenega dela in nedvomno tudi po svoje prispeva k opravičevanju neodgovornega namesto odgovornega vedenja v družbi.

MIHA RIBARIČ

Fleksibilni mandat in kolektivno odločanje

1. Zgodovinsko gledano je vprašanje kolektivnega odločanja* povezano z vprašanjem demokracije in še posebej z razvojem predstavniških teles. Že sam pojem demokracije pomeni v svojem najglobljem bistvu prav oblast ljudstva, množice v nasprotju z oblastjo posameznika ali maloštevilne elite. Ves razvoj političnega predstavništva v fevdalni družbi kaže na oblikovanje in utrjevanje predstavniških teles nasproti vladarju kot vrhovnemu fevdalcu. O pravem političnem predstavništvu pa lahko govorimo šele z ločitvijo družbe od države, do katere je prišlo z buržoazno revolucijo in zamenjavo fevdalnega reda z buržoaznim redom. Za prvo obdobje političnega predstavništva v buržoazni družbi in državi velja, da so bila to še predstavniška telesa buržoazne družbe in so pomenila samo predstavništvo buržoaznega vladajočega razreda. V nadaljnjem razvoju pa buržoazni vladajoči razred ni več mogel hkrati opravljati ekonomske in politične oblasti in je moral izročiti politično oblast državi, ki jo je predstavljal vladar na čelu državnega aparata. Kolektivno odločanje predstavniškega telesa se je torej umaknilo odločanju birokratskega državnega aparata. Buržoazija je — kot je ugotovil Marx — morala uveljavljanje svojih splošnih razrednih interesov prenesti iz parlamenta na izvršilno oblast.¹

* Odlomek iz avtorjeve daljše študije.

¹ Glej Karl Marx, »Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta«, v: Karl Marx — Friedrich Engels, *Izbrana dela*, III, Ljubljana 1967, str. 500—501, 505—506; Karl Marx, »Državlјanska vojna v Franciji«, v: Karl Marx — Friedrich Engels, *Izbrana dela*, IV, Ljubljana, 1968, str. 294—296;

Pojem kolektivnega odločanja je tesno povezan s pojmom kolektivnega vodstva. Kolektivno vodstvo je po našem mnenju vodstvo, ki je organski sestavni del, dejanski izraz družbenega kolektiva, ki ga to vodstvo predstavlja in vodi. Tako razumljeno kolektivno vodstvo se torej razlikuje od birokratske elite na vrhu, ki je odtrgana od svoje baze. Gre torej za pojem kolektivnega vodstva. Ožji pojem kolektivnega vodstva bi se omejil zgolj na metodo dela vodstva kot takega, da namreč sprejema odločitve kolektivno. Širši pojem kolektivnega vodstva pa bi bil v tem, da to vodstvo dejansko izraža družbeni kolektiv, ki ga predstavlja. Pri prvem možnem pojmovanju kolektivnega vodstva je seveda sploh vprašanje če je dejansko možno kolektivno odločanje v nasprotju s samo formalnim odločanjem, ne da bilo to vodstvo hkrati izraz kolektiva, ki ga predstavlja. Vsekakor pa je za nas zanimiva tista kvaliteta kolektivnosti, ki omogoča, da se kolektiv, ki ga vodstvo predstavlja, dejansko polno izrazi. Za marksiste je to kvaliteto mogoče uresničevati le v procesu preseganja ločenosti in odtujenosti družbe od države, odpravljanja razredne vladavine, v procesu osvobajanja človeka in njegovega dela, v procesu odmiranja države. Lahko bi postavili tezo, da sta kolektivno vodstvo in kolektivno odločanje prav uveljavljanje družbene kolektivitete, to je družbe, nad državo, da zagotavljata dejansko vodilno vlogo delavskega razreda in vseh delovnih ljudi-samoupravljalcev v družbi in državi, v procesu, ko morata biti državni in partijski aparat v funkciji uveljavljanja delavskega razreda in vseh delovnih ljudi kot dejanskega, revolucionarnega subjekta, torej podrejena uveljavljanju zgodovinskih interesov osvoboditve delavskega razreda, človeka in njegovega dela že na sedanji stopnji družbenega razvoja.

Če tako gledamo na problem kolektivnega odločanja, potem bi za prve začetke narodnoosvobodilnega boja dejali, da je razvoj narodnoosvobodilnih odborov poleg vseljidskega vojaškega organiziranja tista posebna kvaliteta naše revolucije, ki je že od vsega začetka odločilno vplivala na njeno dejansko razredno-osvobodilno in narodnoosvobodilno naravo, na njeno širino in uspešnost. Že od vsega začetka smo se namreč usmerili k razvijanju kolektivnih teles, ki bodo v službi procesa preobrazanja družbe. Po kratkotrajnem obdobju administrativnega socializma v prvem povojnem obdobju obnove in v času konflikta z informbirojem, do katerega je prišlo prav zaradi izvirne jugoslovanske zasidranosti v družbenem kolektivu, je ves razvoj samoupravljanja prav razvoj ideje in prakse kolektivnega odločanja. Če postavimo problem kolektivnega odločanja v kontekst razvoja samoupravljanja, potem pomeni kolektivnost prav prenašanje odločanja o družbenih zadevah iz partijskega in državnega aparata v sfero družbe, v sfero samoupravnega urejanja. Za problem

Miha Ribarič, *Delegatski sistem kot sredstvo integracije dela in politike*, Sociološka in politološka knjižnica Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, Obzorja, Maribor, 1979, str. 57—60.

kolektivnosti je torej po našem pojmovanju osnovno, ali se uveljavlja temeljni kolektivni subjekt družbe in države, to je delavski razred kot zgodovinski nosilec procesa osvobajanja človeka in preseganja države, kar praktično pri nas pomeni, da je bistveno, ali se uveljavljajo delovni ljudje v vsej svoji samoupravni organiziranosti kot nov kolektivni subjekt zgodovinskega razvoja. Problema kolektivnosti torej sploh ne moremo reducirati na problem metode dela in oblike dela enega samega organa ali pa sistema teh organov. S tem bi namreč prezrli družbeni okvir tega vprašanja in bi ga reducirali zgolj na organizacijsko vprašanje.

Delegatski sistem po ustavni ureditvi iz leta 1974 je na področju presejanja političnega predstavnštva etapa, ko z uvedbo delegacij kot ključnega organizacijskega člana postavljamo kolektivno telo namesto posameznika, prejšnjega odbornika ali poslanca. Delegacija kot kolektivno telo ima svoj temelj, in to temelj, ki se mora vsakodnevno potrjevati, v temeljnih kolektivnih telesih družbe. To so temeljne samoupravne organizacije in skupnosti, temeljne organizacije združenega dela, krajevne skupnosti in v nekem smislu tudi samoupravne interesne skupnosti ob specifični vlogi družbenopolitičnih organizacij. Delegatski sistem je torej nadaljnja etapa v uveljavljanju kolektivnega družbenega subjekta, to je delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. V tej zvezi lahko rečemo, da je že samo opredeljevanje skupščinskega sistema uveljavljanje kolektivnih teles v družbi in državi. Vendar v skupščinskem sistemu ne moremo videti zgolj sistem sam po sebi in za sebe, ampak moramo nanj gledati le v kontekstu nosilcev tega sistema. To pa so pri nas delavski razred in vsi delovni ljudje in občani, organizirani v samoupravne organizacije in skupnosti ter družbenopolitične organizacije.

2. V prikazanem kontekstu dobi poseben pomen uvedba fleksibilnega mantata v Sloveniji. Ta namreč omogoča, da namesto stalnega delegata v skupščini družbenopolitične skupnosti nastopa delegat, ki se na eni strani na obravnavano temo najbolj spozna in ki na drugi strani v skupščino ne prihaja stalno za vse teme, tako da ne dobi političnega monopola na delo v skupščini. Drugače povedano, gre za delegata, ki nastopa le ob posameznih temah in ki torej ni splošni predstavnik za vsa vprašanja, torej politični predstavnik. Delegat s fleksibilnim mandatom naj bi vnašal v delegatski sistem dejanske potrebe in interese delovnih ljudi in samoupravnih organizacij in skupnosti. Konkretnost nalog pri fleksibilnem delegatu zahteva tudi ustrezno strokovnost, ki se razlikuje od strokovnosti politika kot strokovnjaka za splošnost. Delegat nasploh, pa tudi delegat s fleksibilnim mandatom, seveda po samem konceptu ne uveljavljata le konkretnih, posameznih ali posebnih interesov, ampak morata pri tem upoštevati tudi skupne in splošne interese. Ni pa njuna naloga, da skrbita samo za neke splošne, višje interese, ampak morata te interese upoštevati in oblikovati upoštevaje realnost konkretnih potreb in interesov v povezavi z družbeno celoto, s sedanjimi in prihodnjimi interesi dela

družbe in celote družbe. Pri fleksibilnem mandatu je torej izrazit element preseganja monopola v političnem predstavništvu.

Uresničitev ideje fleksibilnega mandata v praksi seveda zahteva ustrezno visoko stopnjo strokovnega in družbenopolitičnega znanja pri delegatu, ki prihaja na sejo zbora skupščine, pri delegaciji, ki ga tja pošilja, pa tudi ustrezno udeležbo strokovnih služb, poslovodnih organov in družbenopolitičnega faktorja. Ne nazadnje pa zahteva ideja fleksibilnega mandata tudi ustrezno visoko stopnjo samoupravljanja v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih in ustrezno visoke stopnje politične kulture v vseh družbenih okoljih in na vseh ravneh. Poleg tega uveljavitev takega sistema predpostavlja samoupravno organiziranost na področju gospodarstva in družbenih dejavnosti v smislu nove ustave in zakona o združenem delu. Stopnja uveljavljanja dohodkovnih odnosov v združenem delu, stopnja uveljavljanja sistema samoupravnega in družbenega planiranja, stopnja povezovanja družbenih dejavnosti in materialnih dejavnosti v okviru samoupravnih interesnih skupnosti bistveno opredeljujejo možnosti in vsebinsko uresničevanje delegatskega sistema in v tem okviru tudi fleksibilnega mandata.

3. Lahko sklenemo z mislijo, da je sistem stalnih delegacij (konferenc delegacij, skupin delegatov, zborov občinske skupščine v funkciji konference delegacij) kot kolektivnih teles, ki iz svoje srede pošiljajo delegata sprti glede na vprašanje, ki je na dnevnem redu zbora skupščine, specifično, kolektivno delo, ki temelji na temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih kot osnovnih družbenih kolektivih in ga opredeljuje stalna povezava z drugimi takimi kolektivnimi telesi (delegacijami drugih temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti). Ta sistem rabi temu, da se zbori in skupščine družbenopolitičnih skupnosti uveljavljajo kot telesa kolektivnega dela, odločanja in odgovornosti v interesu odločilne vloge delavskega razreda, delovnih ljudi in občanov kot osnovnega subjekta družbe v prehodnem obdobju preseganja političnega predstavništva in odmiranja države v razmerah socialističnega samoupravljanja.

JOŽE ŠTER:

Teorija in praksa v družbenopolitičnem usposabljanju komunistov

V komunističnem manifestu Marx in Engels poudarjata tri različice, ki ločijo komuniste od ostalih proletarskih množic: 1. večja odločnost; 2. to, da komunisti v vseh fazah boja zastopajo komunistični končni cilj; 3. to, da imajo vpogled v pogoje, tok in splošne rezultate gibanja. Zadnji teh treh razlik sta torej razliki v *zavesti*, v tem, da imajo večje *znanje* o zakonitostih in tendencah družbenega razvoja.

Vse marksistične partije so si postavljale za cilj, da bi bile avantgarda gibanja. To avantgardno funkcijo je mogoče izvrševati na različne načine. ZKJ si je zastavila, da to nalogo uresničuje v obliki vodilne idejne in politične sile (ne pa z neposrednim monopoliziranjem oblasti), torej prav v tistem smislu, kot sta komuniste označila Marx in Engels. Če ZKJ hoče to svojo vodilno vlogo tudi uspešno opravljati, potem se morajo njeni člani odlikovati med drugim tudi po *večjem znanju* od ostalih borcev in graditeljev komunizma.

Ta vodilna vloga ZKJ ni in ne more biti enkrat za vselej dana, temveč si jo mora ZKJ *vedno znova zagotavljati*. To je toliko težja naloga, ker je partija živ organizem, ki se stalno obnavlja (v Sloveniji zadnja leta prihaja v ZK okoli 10.000 novih članov). Večina članov si mora tisto večje znanje šele pridobiti. To pa ne pomeni, da starim članom ZK nista potrebna nobeno izobraževanje in usposabljanje. Na daljša obdobja se bolj ali manj spreminjajo tudi družba, situacije, razmerje sil, naloge, problemi itn. na eni strani in spoznanja na drugi strani.

Iz tega izhaja potreba po *stalnem izobraževanju in usposabljanju vseh članov ZK*. Tako družbenopolitično usposabljanje članov ZK kot tudi vodilna idejna vloga ZK nista sama sebi namen, ampak sta sredstvo in način, da bolje, uspešneje, zanesljiveje dosežemo komunistični končni cilj — komunizem.

Zgodovina je alternativna. Razvoj družbe h komunizmu ni neizbežnost, ampak je samo ena izmed realnih možnosti; to je danes že dovolj

očitno. O tem nas ne prepričujejo samo realne možnosti uničenja sveta (atomska orožja) in možnosti uničenja življenja (biološka orožja in nesreče pri genetskih raziskavah), ampak tudi barbarstva preteklih desetletij in tudi stagnacije v delavskem in komunističnem gibanju, razni revizionizmi, stalinizmi, liberalizmi, ki so grozili uničiti vse dosežene pridobitve. Vodilna idejna vloga ZK bo torej tudi še dolgo objektivna potreba proletarskega gibanja, iz tega pa izvira tudi potreba po usposabljanju komunistov. Marksistično delavsko gibanje se ni po naključju v vsej svoji zgodovini spopadlo z voluntarizmom in dokazovalo, da zgolj volja, hotenje, navdušenje ne zadoščajo za uresničitev komunistične družbe.

No, zdi se, da potreba po izobraževanju in usposabljanju komunistov v zadnjem stoletju ni bila nikdar vprašljiva, pač pa je bilo veliko polemik o metodah in vsebini tega usposabljanja: ali naj bo to le razgovor o praksi ali pa (tudi) šola, teorija?

Pri nas je bila še nedavno pri nekaterih zelo v modi kritika teze o »vnašanju zavesti« v komunistično gibanje. Kolikor pri tem ne gre za nesporazum, je očitno, da so nasprotniki kakršnegakoli vnašanja zavesti v gibanje imeli čisto določene namene: izgnati iz gibanja izobraževanje in ga nadomestiti z lastno propagando. Res je, da mora človek komunist postati, ne pa se za komunista izučiti, toda če bi se zadovoljili le s spontanim praktičnim usposabljanjem, bi s tem zanikali človekovo družbenost in izenačevali človeka z živalskostjo. Mar ni ravno družbenost, zavestna vzgoja bistveno omogočila hiter zgodovinski vzpon človeštva!

Če govorimo o idejnopolitičnem usposabljanju komunistov, se mnogih nesporazumov lahko izognemo, če ne pozabimo, da gre za usposabljanje *komunistov*, torej ne gre za to, da bi iz nekoga šele naredili komunista, temveč za to, da ga bolje usposobimo za komunistične naloge. V tem prispevku se bom omejil na razmišljanja o vlogi teorije in prakse v tistih oblikah idejnopolitičnega usposabljanja, ki jih lahko označimo za šole¹, kjer v nasprotju s seminarji ne gre za usposabljanje za neposredno, dnevno aktualno, kratkoročno akcijo.

Mnogi nesporazumi o vsebini in metodah v tej vrsti usposabljanja izhajajo predvsem iz dveh dejstev: 1. iz tega, da niso dovolj jasno opredeljeni cilji tega usposabljanja (ali pa se jih ne zavedamo); 2. iz tega, da vse preveč pozabljamo, da gre za usposabljanje komunistov.

Tako nasprotniki kot zagovorniki političnih šol pogosto pozabljajo, kaj take oblike usposabljanja komunistov *lahko* dajo. To »pozabljanje« ima globlje korenine; te so predvsem v nezadostnem poznavanju strukture revolucionarne prakse (tega »končnega cilja« vsega usposabljanja). Splošna struktura te prakse je: objektivna potreba po spremembi obstoječega, subjektivna potreba po spreminjanju (spoznanje te objektivne

¹ S šolami mislim na tele oblike: politična šola v občini, dopisna šola marksizma, trimesečni seminar za proizvodne delavce — člane ZK, seminar o samoupravljanju v združenem delu in srednjo politično šolo.

potrebe in motiviranost za njeno razreševanje), zamisel (o sredstvih, oblikah, silah ipd. spreminjanja), akcija (ki objektivno spreminja obstoječe) in zadovoljitev objektivne in subjektivne potrebe po spremembi.² Subjekt akcije mora imeti torej razvite vse sposobnosti: miselne, čustvene, voljne, fizične in organizacijske. Politične šole lahko k usposabljanju komunistov za družbeno aktivnost prispevajo le *del znanja* — četudi temeljnega —, *delno* lahko razvijajo sposobnost spoznavanja in zamišljanja ter v *manjši meri* tudi motivacijo. Nobena oblika organiziranega usposabljanja (niti seminarji) pa ne more dati vsega znanja, spoznanj in celotne zamisli aktivnosti, saj mora ta vedno izhajati iz konkretne situacije, sredstev, sil, potreb, organiziranosti itn. in jih upoštevati. Te ugotovitve so pomembne tudi pri vrednotenju uspešnosti idejnopolitičnega usposabljanja (kjer, kot se zdi, še največkrat pozabljamo na možnosti, ki jih lahko dajo politične šole, in na tisto, česar šole ne morejo dati). »Idejnopolitično usposabljanje je le temeljna priprava za politično aktivnost, v kateri naj prevladuje moč prepričevanja in argumentov.«³

Kadar govorimo o idejnopolitičnem usposabljanju nasploh, upravičeno poudarjamo, da ne sme biti cilj le izobraževanje, ampak tudi vzgoja, torej oblikovanje stališč; ne gre le za pridobitev spoznanj, ampak za to, da ta spoznanja postanejo tudi udeleženceva intimna prepričanja. Toda v političnih šolah ZK imamo opraviti s specifično situacijo: udeleženci so pretežno dogmatsko prepričani v svoja stališča. Tako, na primer, lahko navedete večje ali manjše število dokazov za absolut, ki jih udeleženci ne znajo spodbiti, toda vendarle vam bodo v isti sapi zatrjevali, da oni vendarle ne verjamejo v obstoj boga. Tako jih na primer vprašate, kakšna bo prihodnost človeške družbe, pa vam bodo zagotovili, da je komunizem neizbežnost, kot da zgodovina ne bi bila alternativna. In če vas bo zanimalo, zakaj ravno komunizem, vam bodo navajali same utopičnosocialistične argumente, da je to pač človečno, v interesu delavcev ipd. Tako na primer udeleženci dobro vedo, kateri so osnovni pozitivni rezultati oblikovanja tozgov, toda kaj malo ali nič ne vedno o načelih negativnih posledicah take samoupravne organiziranosti. Tako so na primer pri njih zelo pogoste idealistične razlage zgodovine, da sta bila nova teorija ali znanstveni razvoj vzrok za zgodovinske spremembe, da vidijo vzroke za tehnokratizem ali birokratizem v mišljenju in interesih določenih družbenih slojev, da vidijo glavni vzrok za statičnost srednjega veka v Cerkvi ipd., toda hkrati bodo odločno trdili, da so prepričani materialisti, še več, marksisti. Zaradi tega mislim, da bi morala biti glavna naloga partijskih političnih šol *dvigniti udeležence od mnenja k znanju, od prepričanja k argumentiranemu stališču, od nekritičnosti do kritičnega prepričanja*. Kako daljnosežne posledice ima lahko nekritično prepričanje, le mnenjski

² Glej Vojan Rus, *Etika in socializem*.

³ Vlado Janžič, *Uvod v: Idejnopolitično usposabljanje v Zvezi komunistov Slovenije, Komunist, 1977, str. 8.*

svetovni nazor, danes ni treba posebej dokazovati (ko že poznamo belogardizem, stalinizem, fašizem . . .).

To stališče, se zdi, je v nasprotju s tem, kar pri nas stalno poudarjajo, da namreč politične šole ne smejo biti le golo teoretiziranje, da je treba povezovati teorijo in prakso. Toda ta zahteva po spoju teorije in prakse je največkrat le *prazna fraza*, saj je natančneje praviloma sploh ne razčlenjujejo. Takšen abstraktni boj proti abstraktni teoriji — kakorkoli je lahko upravičen — ima tudi za predpostavko nedialektično razdvajanje teorije in prakse. Vsaka teorija je miselni izraz obstoječe prakse, če je tedaj teorija abstraktna, je treba vzroke temu iskati predvsem v praksi in ne predvsem v teoriji. Marx ni po naključju pisal o *teoretičnosti prakse* in *praktičnosti teorije*; praksa je teoretična, če sili k misli, če objektivne potrebe silijo k analizi in zamišljanju revolucionarne dejavnosti, teorija pa je praktična, če prevzame množice, če izraža potrebe množic.

Alergičnost proti teoriji se verjetno ni po naključju pojavila že v začetku tega stoletja v nemški socialdemokraciji. Roza Luxemburg je takrat preprosto in temeljito zavrnila revizioniste, ki želijo, »naj bi na strankini šoli ne poučevali teorije, temveč predvsem prakso, praktično plat življenja. Še sanja se jim ne, da proletariat pozna prakso iz vsakdanjega življenja, proletariat bolje pozna ‚snov‘ kakor Eisner.«⁴

Vprašanje, ali več teorije ali več prakse, se mi zdi zato napačno vprašanje kakšna *naj bo in kakšna lahko je* sinteza prakse in teorije v izvrševanju družbenopolitičnega usposabljanja.

Določene vrste sinteze prakse in teorije so v teh šolah tako rekoč vnaprej zagotovljene. Taka sinteza so že udeleženci šol, saj nujno v svoji zavesti — tudi ob sprejemanju »čiste teorije« — delajo sintezo v svojo prakso. Takšna živa sinteza so tudi izvajalci družbenopolitičnega usposabljanja, saj so praviloma zelo angažirani, družbeno aktivni komunisti ter redno zaposleni v različnih dejavnostih, predavateljstvo pa jim je le dodatna in občasna zadolžitev (kar ima s pedagoškega vidika seveda tudi negativne učinke).

Poleg tega pa bi se morali prizadevati še za druge sinteze prakse in teorije. Da bi to dosegli, bi morali pri pouku, oziroma pri vsaki učni enoti, *izhajati* iz prakse, iz izkušenj slušateljev, iz problemov naše aktualnosti.⁵ Prvi cilj pouka bi moral biti *osmišljanje* te prakse. Udeleženci političnih šol zelo dobro vedo, da se v vsakodnevni praksi pojavljajo različni in nasprotujoči si nazori, interesi, težnje, toda malo ali nič ne vedo o koreninah, o dejanskih vzrokih npr. tehnokratizma, birokratizma, naraščanja religioznosti v nekaterih socialističnih deželah itn. Slušatelji dobro vedo, da se pri nas pojavljajo liberalizem, potrošniška miselnost, podjetniški nazori ipd., toda kaj malo vedo, zakaj. To pa jim ravno onemogoča, da bi se s takimi nazori v praksi uspešno spopadali in jih prevladovali.

⁴ Roza Luxemburg, Izbrani spisi, Ljubljana 1977, str. 495.

⁵ Primerjaj tudi: Ilija Mrmak, Osnove metodike družbenopolitičnega izobraževanja odraslih, DDU Univerzum, Ljubljana 1979, str. 114.

Praksa slušateljev kot izhodišče učnega procesa je pomembna tudi zaradi *motivacije*. Prevladujejo prepričanje, da je nasplošno motivacija za družbenopolitično usposabljanje slaba, da torej komunisti ne gredo v politične šole toliko zaradi lastne notranje potrebe, temveč predvsem kot disciplinirani člani ZK in izvrševalci sklepov svojih osnovnih organizacij. Zato je treba to motivacijo pospeševati tako, da pri pouku izhajamo iz njihovih problemov, iz njihovih izkušenj, iz njihove prakse, s tem da problematiziramo to prakso, s tem da postavimo tudi provokativne trditve (npr. da zastavimo problem, ali je tehnokratizem res nekaj slabega in samo slabega, tako da v socializmu kot negaciji kapitalizma ne odkrivamo le pozitivnega preseganja, ampak tudi negativne ostanke in nove omejenosti, tako da ne razkrivamo samo prednosti samoupravnega socializma, temveč tudi nekatere njegove slabosti) itn. Pri slušatelju bomo povečevali interes, če navezujemo na njegovo prakso in jo teoretično analiziramo, utemeljimo, problematiziramo, kritiziramo, pokažemo alternativnost prihodnosti in razvijamo zavest o uresničljivosti realnih možnosti. Ni naključje, da je vest Nemcev (šele letos) zbudila šele drugorazredna televizijska obdelava fašističnega pomora Židov; ni naključje zato, ker je prikazala milijonske žrtve in divjanje skoz doživljanje dveh konkretnih družin. Prav tako zato ni naključje, da tudi izdelek take kakovosti, kot so Javorškova *Nevarna razmerja*, zbudijo toliko zanimanja. Da je uspešno motivacijsko sredstvo, če konkretno prakso povezujemo s teorijo, dobro ilustrira tudi članek v *Komunistu* o aktualnem kulturnopolitičnem trenutku na Slovenskem,⁶ ki je gotovo zbudil več zanimanja, komentarjev in razmišljanj, kakor deset »načelnih« člankov (žal pa je takih prijemov v *Komunistu* — in tudi drugi publicistiki — vse premalo).

Seveda pa pri vseh temah ne more za izhodišče enako rabiti ista dnevna praksa; npr. v filozofiji in ekonomiki za izhodišče ne more rabiti ista vsakdanja praksa (razen seveda, če bi nekatere filozofske probleme silno banalizirali). Praksa, ki bo npr. pogosto izhodišče filozofije, je praksa naivnega materializma in zdravorazumskega mišljenja večine ljudi (in njihovega prepričanja, da je svet tak, kot ga čutno zaznavajo); skoz kritiko te naivnosti se je treba prebiti na filozofsko raven in do marksističnih spoznanj.

Četrty vidik sinteze teorije in prakse — morda najpomembnejši — je *seminarsko delo*. Seminar bi moral v političnih šolah rabiti predvsem konkretizaciji, aplikaciji, aktualizaciji teorije v naši vsakodnevni praksi. Ker udeleženci dobijo teorijo s predavanji, v učbenikih ipd., in ker poznajo prakso, sploh ni nujno, da je izhodišče seminarja referat enega izmed slušateljev (ki je bolj ali manj posrečen povzetek večjega ali manjšega števila člankov ali knjig — ki jih drugi niso brali, in se zato seminar pogosto spremeni v predavanje slušatelja), temveč so to lahko razmišljanja *vseh* udeležencev o isti temi (npr. o občih in specifičnih socialističnih

⁶ *Komunist*, 9. 2. 1979, str. 12—14.

značilnostih našega socializma, o negaciji kapitalizma in specifično socialističnih mejah, slabostih ipd.). Tudi pri seminarju smo pogosto zelo stereotipni, premalo »heretični«; namesto da vedno dokazujemo, da boga ni, bi lahko dali slušateljem za nalogo, da dokazujejo obstoj boga; namesto da vedno slušatelje zadolžimo, da dokazujejo prednost delegatskega sistema pred meščansko demokracijo, bi jim lahko kdaj zadali za temo kritiko samoupravljanja z vzhoda iz zahoda; namesto da vedno dokazujemo, kako celosten sistem samoupravljanja imamo, bi jim lahko kdaj zastavili tudi vprašanje, koliko še ni celosten, zakaj ni in kako bi bil lahko bolj celosten; namesto da vedno dokazujemo prednosti našega sedanjega ekonomskega sistema, bi jim lahko kdaj dali za nalogo dokazovati prednosti centralistične državno-planske ekonomike; ipd. Tudi s takimi provokativnimi temami bomo dosegli isti cilj — diskusijo, polemiko, kritično analizo, argumentirano prepričevanje itn. Pri seminarjih pogosto grešimo prav s tem, da za vsako ceno hočemo priti pri obdelavi vsake teme do rešitve, do končnega vsebinskega razčiščevanja in odgovora na vsako zastavljeno dilemo, četudi na račun živosti polemike in zaviranja razprave; včasih bi bilo koristneje opustiti končni cilj teme na račun argumentirane polemike. Sploh pa ne bi smeli imeti vedno za cilj eno in edino zveličavno absolutno resnico; v seminarskem delu nam bi moral biti eden izmed poglavitnih smotrov razvijanje kritičnega mišljenja, zato ne bi nič škodovalo, če kakšen problem ne doživi končne ali splošno sprejete rešitve.

Glede na to, da slušatelji že imajo precej praktičnih izkušenj in znanja, ni nujno, da seminarske teme vedno pridejo šele za predavanji, ampak bi lahko marsikdaj bile *pred njimi*, predavanjem za izhodišče. Ob tem pa bi lahko tudi potem zelo prepričljivo slušateljem pokazali, kako velik vpliv ima znanje na zaznavanje in razumevanje nekega konkretnega problema (npr. slušateljem damo nalogo, da analizirajo Cankarjevega Kralja na Betajnovi, preden smo obravnavali problem odtujitve, in ostrmeli bodo, kako so sami najprej videli le prvotno akumulacijo, nato pa mojstrsko upodobitev moči denarja, s katerim je mogoče kupiti vse človeške lastnosti).

Seminarsko delo — kolikor je teoretična obdelava konkretnega problema — *je dejanska praksa, je enotnost teorije in prakse v praksi*, kajti spoznavanje, analiza, proučevanje in zamišljanje razrešitve konkretnega problema sta vedno tudi prva dva elementa vsake človeške prakse, vsake konkretne politične aktivnosti. In v tem je najpomembnejši element seminarskega dela. V vseh oblikah političnih šol bi zato morali precej časa (od ene tretjine do polovice vsega časa) določiti za seminarske oblike dela.

Če so predavanja usmerjena od prakse k teoriji in če predavanja uresničujejo enotnost prakse in teorije predvsem v teoriji, potem mora seminar biti usmerjen predvsem od teorije k praksi ter predstavljati udejanjenje enotnosti teorije in prakse v praksi sami.

Navedene oblike sinteze prakse in teorije se v naših političnih šolah v večji ali manjši meri uspešno uresničujejo. Zdi se mi, da pa je bolj kot ta enotnost marsikdaj problematična sama teorija. Ta je še vse prevečkrat doktrinarna, dogmatska, pragmatična in predvsem pozitivistična (faktografska). »Toda mi komunisti ne želimo biti niti dogmatiki ali doktrinerji, ki praksi vsiljujejo kalupe, ki jih zgodovina ne prenaša več, niti pragmatiki in empiriki, ki se zgubljujejo v zaostalih slojih družbene zavesti.«⁷ Marksistična teorija je le tista, ki v obstoječem odkriva kali prihodnjega, ne da bi pri tem zapadla v pragmatizem.« Marx ni dovolil, da bi se mu potrebe ali kaprice vsakodnevne prakse — pa četudi naj bi bila to praksa delavskega gibanja — navgrle kot razsodnik v njegovem teoretičnem raziskovanju. Nasprotno, bil je brezkompromisen v kritiki slabosti in napak delavskega gibanja. Toda istočasno je bila vsa njegova teorija in vsa teoretska kritika družbene prakse — prav zato ker je bila revolucionarna, to je, ker je odkrivala bodočnost človeške družbe na temelju analize in kritike obstoječe kapitalistične družbe — povezana s takim delavskim gibanjem, ki je realno obstajalo z vsemi svojimi prednostmi in pomanjkljivostmi in ki je kot tako bilo nosilec človekove bodočnosti. Razumljivo je, da so se Marx in marksisti istočasno vztrajno borili za vpliv na zavest tega razreda in njegove avantgarde, s svojim teoretičnim in političnim delom v tem gibanju. Glava osvoboditve — pravi Marx — je filozofija (mi bi danes dejali socialistična teorija), njegovo srce pa proletariat. Kot je za socialistično teorijo delavski razred njeno materialno orožje, pravi Marx, tj. njena lastna materialna sila, tako je za delavski razred teorija njeno duhovno orožje, tj. moč njegove lastne zavesti. Z drugimi besedami, revolucionarna teorija marksizma je izraz revolucionarne prakse delavskega razreda, istočasno pa tudi njen smerokaz, to je oblika osveščanja te prakse, s samim tem pa tudi oblika ustvarjanja nove prakse.«⁸

Gotovo je jugoslovanskim komunistom dovolj dobro znano, kako škodljiva sta doktrinarstvo in vsiljevanje splošne veljavnosti enega modela socializma, ne samo iz polpretekle dobe, temveč žal tudi iz današnje teorije in prakse. Prav zaradi te bridke praktične izkušnje, pa tudi zaradi izrazito nedoktrinarnega odnosa do naše lastne prakse (ki se je hitro spreminjala), se zdi, da doktrinarstvo nima veliko nastavkov za uspešno uveljavitev v teoriji.

No, v načelu smo vsi tudi proti pragmatizmu, vendar mnogokrat le v načelu. Tako ne naletimo redko na primere, da avtor grmi proti pragmatizmu (in empirizmu) v družbenopolitičnem usposabljanju, že v naslednjem stavku pa zahteva, da morajo programi tega usposabljanja obse-

⁷ E. Kardelj, *Revolucionarna praksa in marksistično izobraževanje* (Govor ob otvoritvi Politične šole ZKJ »Josip Broz Tito« v Kumrovcu), v: *Filozofske osnove marksizma*, Komunist, Beograd 1976, str. 8.

⁸ Prav tam, str. 9.

gati najaktualnejše družbenopolitične teme, da morajo biti politične šole v funkciji neposrednega, aktualnega, sprotnega boja ZK. Ta ista pragmatistična predpostavka — čeprav ni izrečena — je tudi v trditvi, da ni sprejemljivo stopnjevanje, rangiranje družbenopolitičnega usposabljanja po vzoru na »redno šolstvo«, češ da bi to pomenilo nesprejemljivo tezo, o različni usposobljenosti komunistov za politično aktivnost. Toda če komunisti nismo ali ne smemo biti neenako usposobljeni za politično aktivnost, in če tudi kljub družbenopolitičnemu usposabljanju udeleženci ne bodo bolj usposobljeni od neudeležencev, čemu potem sploh to usposabljanje!? Osnovni cilj političnih šol je, da *povečajo* usposobljenost komunistov za politično dejavnost. Te logične protislovnosti se zavedajo tudi nasprotniki hierarhije političnih šol, če pa kljub temu vztrajajo pri tej tezi, to pomeni, da stojijo na nemi predpostavki, naj bodo programi teh šol le funkcija neposrednega, dnevnega, sprotnega boja ZK; tedaj in edino tedaj postane stopnjevanje teh šol odvečno, ker se njihovi programi po bistvu ne razlikujejo, loči jih le obseg (oziroma podrobnost) obravnavane tematike.

Verjetno pa je najbolj razširjena oblika pragmatizma v izvrševanju programov političnih šol pozitivizem, faktografija. Tako se na primer pri temah o družbenopolitični ureditvi pogosto omejujejo le na obnavljanje in ilustracijo ustavnih členov; tako veliko govorijo o bistvu in nesprejemljivosti tehnokratizma, dogmatizma ipd., ne da bi pokazali na njegove vzroke, korenine; tako hitro obsodijo revizionizem, ne da bi pokazali na logiko družbenih dogodkov, ki je pripeljala do socialdemokratskega reformizma; tako bolj ali manj podrobno govorijo o sklepih partijskih konferenc, nič pa o tem, zakaj naenkrat Stalin uvede ta forum; tako hitro obsodijo idealizem, ne pokažejo pa na družbene in spoznavne korenine, ki ta idealizem stalno porajajo; itn.

Iz te faktografije se logično razvija tudi ena temeljnih slabosti v izvrševanju: predavatelji stalno poudarjajo, da je za njihovo temo premalo časa. Logično, za faktografijo je vedno premalo časa. (Faktov je pa neskončno!) *Odvaditi se je treba navade, da hoče predavatelj povedati vse, kar ve!*

Hegel je imel zelo prav: dejstvo, rezultat je mrtvo truplo — če ne poznamo razvoja, procesa, ki je pripeljal do tega rezultata. Ne gre samo za *nedialektičnost* faktografije, ne gre le za to, da tak pozitivizem *ne omogoča razumevanja* zgodovinskih pojavov, temveč tudi *ne razvija logičnega, vzročnega mišljenja, trenira le spomin*. To pa ne pomeni, da takšno izvrševanje programov *ne dosega* enega izmed bistvenih smotrov — *razvijanja kritične zavesti*. Smoter političnih šol ni (in ne more biti) posredovanje vsega znanja, pač pa razvijati kritično zavest, argumentirano vedenje, sposobnost dialektičnega mišljenja. Pri pozitivistični vsebinski naravnosti je tudi logično, da bo poglobljena metoda usposabljanja predavanje in da udeleženci ne morejo biti aktivni. Prav glede na specifičnost udeležencev partijskega usposabljanja pa bi lahko vseskoz

mного več uporabljali (že pri uvodu, pri »predavanju«) »sokratsko metodo«, tj. da slušatelji svoja pojmovanja izrazijo, učitelj pa jih z argumenti vodi do polnejšega, točnejšega in jasnejšega znanja.

Zato se zdi prava rešitev pred faktografijo zahteva po problemskem, ne šolsko discipliniranem programiranju in izvrševanju vsebine družbenopolitičnega usposabljanja. To je gotovo najvišja, najboljša oblika, toda tisti, ki se zavzemajo zanjo, doslej še niso pokazali kako je to možno tudi praktično narediti. Problemska metoda je možna in nujna pri seminarjih, kjer udeležence usposabljaajo predvsem za konkretno akcijo, ni pa mogoča v tistih oblikah, kjer je treba slušateljem posredovati osnovna znanja, na primer temelje marksizma.

Kakšna praksa?

Določena spoznanja so resnično *moja*, so tudi *moje prepričanje* šele, če jih potrjuje *moja praksa*. Zato je prazna iluzija pričakovanje, da katerakoli oblika izobraževanja in usposabljanja lahko dá ta rezultat. Šola lahko da predvsem znanje, praksa predvsem stališče, prepričanje. Ali bo udeleženec dosegel zastavljene smotre, torej ni odvisno samo od šole, temveč predvsem od prakse. Ali bo slušateljeva praksa potrjevala teorijo ali ne, pa še zdaleč ni odvisno le od njega samega in njegove aktivnosti; praksa, ki lahko potrdi njegova spoznanja, je vedno le družbena, praksa, v kateri je on sam le en člen.

Pri tem ne bi smeli pozabiti, da praksa ni nikakršen vsezveličavni potrjevalec teorije, da ni noben absolutni kriterij resnice. Predvsem pa, da je tudi *praksa lahko napačna* in taka praksa bo pač potrjevala napačno teorijo. Socialdemokratska praksa je bila izvir in ponovni potrjevalec revizionistične teorije in stalinistična praksa je potrjevala stalinistični »marksizem«. Družbenopolitično usposabljanje bo zato — pa naj bo še tako kvalitetno izvedeno — kaj malo učinkovito, če bo praksa, v katero se slušatelj vrne, nesocialistična. Ta napačna praksa pa je v mnogih konkretnih okoljih zacvetela.

Ko se pogosto z različnih vidikov tako radi sklicujemo na prakso, pa še bolj pogosto pozabljamo, da marksizem pod to prakso *ne razume dnevne prakse, temveč zgodovinsko prakso*.⁹

Če je za izhodišče obravnave v političnih šolah lahko (in tudi je) vsakodnevna praksa, pa je merilo teorije lahko le zgodovinska praksa. Do pogostih razočaranj in demotivacij prihaja, ker mnogi komunisti niso sposobni dojeti razhajanja med načeli in dejanskostjo, med proklamiranim in realiziranim. Kako pogosto tu dnevno prakso zamenjujejo z zgodovinsko, se kaže tudi v tem, da celo nekateri predavatelji ob tem neskladju zapadejo v brezumno in nepotrebno apologetiko.

⁹ Kardelj E., prav tam, str. 9.

Družbena samozaščita in kriminalna politika

(Problem represije)

Samoupravna socialistična družba oblikuje in razvija svojo ideologijo varstva in organizira temu primerne mehanizme za nadzorstvo vedenja; poleg državnih organov represije ustanavlja še različne samoupravne, ki na drugačen način kot država posegajo v konfliktna razmerja bodisi med ljudmi bodisi med skupinami ali posamezniki, skupinami in družbeno skupnostjo. Preprečevanje deviantnosti pa se začinja enakovredno, če ne celo bolj poudarjeno postavljati ob stran represije, hkrati ko se zlasti v teoriji daje represiji poudarek skrajnega sredstva v varstvu vrednot.

Jugoslovanska teorija in praksa preprečevanja deviantnosti in drugih pojavov in procesov, ki jo povzročajo — od vseh vrst škodljivstva in nezakonitosti, nezdod in naravnih nevarnosti tja do varovanja pred notrajnim in zunanjim nasprotnikom družbene ureditve — je po svoji zasnovi, obsegu in politizaciji daleč preseгла pojem kriminalne politike družbenega varstva (social defence). Čeprav imata nova kriminalna politika družbenega varstva in koncept družbene samozaščite marsikaj skupnega, je družbena samozaščita pri nas občutno širša in če ne drugega, znatno presega okvire kriminalne politike. Za naš namen je pri tem zlasti pomembno:

— da je »razredno politično bistvo oblasti v Jugoslaviji — diktatura proletariata«¹ in delavski razred že zaradi tega ne more biti odtujen od upravljanja takih zadev kot sta varnost in nadzorstvo;

— da je bil v zadnjih desetletjih storjen pomemben premik v razumevanju zmogljivosti represije in v nujnosti nadomestnega ukrepanja z drugimi primernejšimi, predvsem družbenimi mehanizmi in nerepresivnimi sredstvi.

Prav glede na to so deviantnost in družbeni procesi, ki jo porajajo, družbeno nadzorstvo kot teorija in praksa in mehanizmi za obvladovanje vsega protisocialističnega in antisamoupravnega v središču družbene problematike in osrednje politično vprašanje zlasti po letu 1972. Pri tem

¹ O obrambni smeri potekajo poglobljene razprave tako med uporabniki kadrov kot na FSPN.

pa je značilnost to, da želimo omejevati oblast države in njena sredstva tudi pri prisili in še posebej pri ravnanju z devianti.

Čeprav je bila koncepcija o družbeni samozaščiti idejno in politično navzoča v celotni revolucionarni praksi KPJ in pozneje ZKJ, je vendar s IV. plenumom CK ZKJ prišlo do odločitve o podružbljanju varnostnih zadev in do tega, da se mora ZK redno ukvarjati s temi vprašanji.² Od tedaj dalje, zlasti pa s pismom predsednika CK ZKJ in Izvršnega biroja, se razvija močna politizacija varnostnih organov in pravosodja in tudi (določenega) vedenja v naši družbi. V takih razmerah dobiva tudi preprečevanje deviantnosti novo, drugačno in idejnopolitično vsebino, hkrati ko se ob »samoupravnosti« začenjajo razmišljanja o vlogi in nujnosti represije v sistemu socialističnega samoupravljanja.

Poglavitno ustvarjalno moč v organiziranju družbene samozaščite imajo najvišji politični in državni organi in vsa prizadevanja tečejo predvsem od zgoraj navzdol, medtem ko so tekle dejavnosti za našo kriminalno politiko v obdobju pred organiziranim delovanjem za socializacijo družbene samozaščite ne ravno po isti poti.

Zato načenjamo nekaj vprašanj zlasti v zvezi z razmišljanji o uporabnosti spoznanj kriminalne politike v družbeni samozaščiti, ki se mora poleg stalnega političnega dela intenzivneje in pogosteje opirati tudi na izide in dognanja kriminalne politike kot znanosti in prakse in na druge discipline, ki se ukvarjajo z deviantnostjo, človekom — deviantom in obravnavanjem obeh. Še posebna pozornost pa se posveča vprašanju represije v razmerah dvojnosti »državnega« in »samoupravnega« v naši družbi.

Prispevek prej načenja dileme kot pa rešuje posamezna vprašanja.

1. Idejnopolitična in teoretična izhodišča

Za samoupravno oblikovanje in vzdrževanje varstva socialističnih vrednot in zagotavljanje varnosti je potrebna taka politična ureditev, ki vsebuje »mehanizem demokratične družbene kontrole«.³ To ni enkratna ali trenutna politična naloga, marveč ena izmed bistvenih lastnosti socialističnega samoupravljanja, pri katerem naj bi bilo tudi nadzorstvo nad deviantnostjo in njeno obravnavanje čedalje manj odtujeno in sčasoma vedno bolj v rokah delovnih ljudi. Takšno obravnavanje in način, ki ga začenjamo uveljavljati pri nas, omogoča in narekuje narava političnih razmerij, družbenogospodarska ureditev in položaj posameznika v razvoju socialistične demokracije. Za doseganje razodtujevanja varstva in varnosti pa so potrebne, ne samo razne idejnopolitične, organizacijske, vzgojno-pedagoške, propagandne, marveč tudi strokovne dejavnosti.

² 13. seja predsedstva CK ZKJ, s. 8.

³ Kardelj: Smeri razvoja . . . s. 25.

Gibanje ali revolucionarni proces, s katerim se borimo proti vsem poskusom »odtujevanja odločanja in delovnih rezultatov«⁴, zoper škodljivstvo najrazličnejših vrst, za uresničevanje samoupravnih interesov itn., je družbena samozaščita. Ta se pojmuje kot funkcija samoupravljanja, oblika podružbljanja varnosti in temelj za ustvarjanje varstva naše družbe.

Družbena samozaščita se v zvezi z deviantnostjo pogosto primerja s kriminalno politiko. Zato nastajajo vprašanja, kaj je sploh družbena samozaščita nasproti kriminalni politiki v naši družbi. Ali se izključujeta ali dopolnjujeta? Ali se pokrivata, ali je ena kaj več od druge in v čem itn.? To so vprašanja, ki so pri nas kaj malo obdelana, če pa so, so pri družbeni samozaščiti bolj idejnopolitična, pri kriminalni politiki pa bolj strokovna. In končno, kako je z represijo pri eni in drugi?

V idejnopolitičnem smislu se družbena samozaščita šteje kot enovit sistem varnosti, v katerega so vključene vse sile družbe, tako državne kot samoupravne in posamezniki. Kot »izraz in funkcija samoupravljanja in oblika podružbljanja varnostnih dejavnosti pa predstavlja najširši temelj za uresničevanje učinkovitega varstva naše samoupravne socialistične družbe«⁵. Glede na to pomeni družbena samozaščita takšen proces »podružbljanja« varnosti, v katerem so nosilci tovrstne dejavnosti ljudje, združeni v raznih organizmih. Državni in specializirani organi in službe pa imajo v družbeni samozaščiti posebno vlogo in pomen, ker se tudi država v naših razmerah pojmuje drugače kot so jo razumeli klasiki marksizma. *Državni mehanizmi se vključujejo v sistem samozaščite, ne da bi izgubljali svoj primarni pomen*, hkrati pa se ukvarjajo tudi s preprečevanjem. Zlasti pravosodni organi še posebej spremljajo in proučujejo družbene pojave, poročajo, dajejo predloge itn., se s tem spreminjajo in prilagajajo obstoječim odnosom, tako da niso več izključno in samo klasični organi državne prisile.

Se posebej pa se poudarja, da se samozaščitna dejavnost uresničuje predvsem kot samoupravni odnos in redna dejavnost pri opravljanju pravic in dolžnosti, s katerimi se varuje družbenogospodarska in politična ureditev, osebna svoboda itn. (glej ustavne določbe resolucije organov ZK, sklepe in priporočila itn.). Ker družbena samozaščita obsega tudi vlogo državnih represivnih organov, je potemtakem ne samo samoupravna aktivnost, marveč prav glede na to: preprečevalna, prisilna in korektivna dejavnost pri omejevanju škodljivstva vseh vrst, ki vsebuje pravno sankcionirane in pravno nenormirane negativne pojave in procese.

Kriminalna politika pa se pojasnjuje z dveh zornih kotov. Po eni plati je praktična dejavnost zatiranja kriminalitete bodisi s preventivnim bodisi z represivnimi ukrepi, ali kot ravnanje družbenih organizmov za tak namen. Je politika bodisi kazenskopravno zasnovanega, bodisi socialnopolitično in profilaktično usmerjanega varstva družbe, ki se poteguje za izboljševanje življenjskih razmer, za ukrepe zoper družbenogospodar-

⁴ Iz resolucije VIII. kongres ZKS, s. 8/9.

⁵ Iz dokumentov, sprejetih na 17. seji CK ZKJ, julij 1975.

ske faktorje deviantnosti ipd. Po drugi strani pa je znanstvena disciplina, ki se ukvarja z obstoječo zakonodajo in njenimi vplivi na kriminalnost, strategijo in taktiko boja ter vrednotenjem celotnih prizadevanj za zatiranje deviantnosti z namenom iskati in uporabljati boljše metode pri obravnavanju pojavov in storilcev.

Kriminalna politika (zlasti novega družbenega varstva) se povezuje z modernizacijo kaznovalnega prava, z netradicionalnimi in novimi načini omejevanja protidružbenih pojavov, z znanstvenim proučevanjem dejanj in njihovih storilcev, z razumno resocializacijo in humanizacijo obravnavanja deviantov itd. Njene značilnosti so še: določena dejuridizacija, spremenjen odnos do storilca, dopolnjevanje kazni z vzgojnimi, kurativnimi in poboljševalnimi ukrepi ter predvsem preprečevanje.

2. Podobnost in različnost

Za določitev vloge, položaja in razmerij kriminalne politike do družbene samozaščite ali narobe je potrebno ugotoviti morebitne različnosti kot tudi podobnosti. Nekateri posamezniki sodijo, da je zlasti kriminalna politika tako imenovane družbene obrambe tipičen produkt meščanske družbe, nastala v kapitalističnih družbenogospodarskih pogojih in o kriminalni politiki govore z omalovaževanjem, kot o nečem, kar je treba zavreči in na sploh pozabiti. Kaže, da ne vedo, da ima vsaka družba svoj način boja z deviantnostjo, kot ji pač ustreza in kolikor ga more glede na svojo sposobnost razvijati. Pozabljajo, kako naša družba še do nedavnega razvijala dejavnosti zatiranja kriminalitete in se končno prav glede na to ne sprašujejo, zakaj tega, kar imamo sedaj, nismo poskušali že prej, saj samoupravljanja nimamo šele od včeraj. Toda tako za kriminalno politiko kot jo razumejo, kot za družbeno samozaščito, ki jo imamo, so morali biti dani določeni družbenopolitični, gospodarski, kulturni in drugi pogoji. Na »oboje« gre gledati z zgodovinskomaterialističnega in dialektičnega zornega kota, pri čemer nič ni nastalo od danes, marveč ima svoje korenine v preteklosti (in ne samo v bližnji). Če gledamo ločeno na obe (kar je v določenem pogledu nesmiselno) potem lahko ugotovimo naslednje:

a) Podobnost:

— obe, družbena samozaščita kot »nova kriminalna politika« (družbenega varstva) ne iščeta rešitev v kaznovalnem pravu, marveč predvsem izven njega, posebej še v preddeliktualnem ukrepanju (tudi s socialnimi, medicinskimi, vzgojnimi in drugimi sredstvi);

— za obe je »klasična represivna kriminalna politika« neučinkovita v boju z deviantnostjo. Zato prisila zanju ni rešitev pred nevarnostmi;

— oboje je sredstvo vladajočega razreda v boju z ekscesivnostjo, ki ogroža družbenopolitično ureditev, katera deviantnost poraja;

— oboje se opira na širšo javnost in ne zgolj na pravosodje oz. klasične mehanizme formalnega (državnega) nadzorstva;

— oboje želi doseči stanje, v katerem je uspešneje voditi bitko z vzroki in pogoji za deviantnost kot s posledicami;

— tako družbena samozaščita kot kriminalna politika se spopadata tudi z neinkriminiranimi deviacijami in poboljšujeta svet s pridobivanjem najširših množic;

— obema je kazensko pravosodje (v najširšem smislu) in prisila še vedno ključna sestavina za doseganje (političnih) ciljev, čeprav ne edina.

b) Različnost:

— kriminalna politika (družbenega varstva) ostaja predvsem v okviru strokovnih služb (toda zakaj npr. pri nas?), družbena samozaščita (pri nas) in s tem podružbljanje pa je funkcija samoupravljanja in pomeni zato razodtujevanje zatiranja deviantnosti;

— kriminalna politika se z določenega zornega kota razumeva kot znanost (ali stroka), medtem ko je družbena samozaščita predvsem ideologija, politika in praksa varstva pred nevarnostmi in ogrožanjem;

— če družbena samozaščita vsebuje zamisli, kdo naj kaj dela v družbenopolitičnem smislu zatiranja negativnih pojavov in procesov, potem obsega kriminalna politika (predvsem v okviru kaznovalnega prava) strokovna navodila in norme, kako to opraviti;

— če družbeno samozaščito pri nas navdihuje, spodbuja in obvezuje Zveza komunistov (glej resolucije kongresov ZK), je kriminalna politika rasla in se razvijala predvsem v okviru stroke, zato morda »politika« tudi ni imela posebnega posluha zanjo in so pogosta prizadevanja ostajala relativno osamljena (glej tretje posvetovanje jugoslovanskega društva za kazensko pravo in kriminologijo v Splitu oktobra 1963 na temo »Javnost v boju s kriminaliteto«);

— družbena samozaščita je obsežnejša po svojem delovanju in na splošno na področju političnega, gospodarskega, kulturnega in drugega življenja vsebuje omejevanje kakršnegakoli škodljivstva⁶, medtem ko se kriminalna politika predvsem omejuje na pojave v kaznovalnem pravu (čeprav ne izključno);

— družbena samozaščita kot začetek procesa deetatizacije določenih državnih vlog spodbuja k odmiranju države in ne samo k decentralizaciji in demokratizaciji kazenskega pravosodja. Vsaj za začetek pomeni hkrati tudi politizacijo varnosti in varstva;

— če je kriminalna politika spreminjala obstoječe stanje zaradi vzpodbud deontološke, etične, pravne in politične narave in zaradi humanizacije človeškega življenja, se družbena samozaščita razvija s poudarjenim razrednim bistvom samoupravnega socializma;

— če so v središču družbene samozaščite predvsem pojavi in družbeni procesi ter njihovo zatiranje, gre kriminalna politika vsaj doslej dosti dlje od tega in se ukvarja še z resocializacijo in rehabilitacijo ljudi s pomočjo kriminologije, fenologije, viktinologije itn. Toda deviantnost še vedno

⁶ Glej o tem kakršnekoli pravne akte, ki vsebujejo določbe o tem.

določata politika in država, vendar popolna političnost ne more zamenjati strokovnosti, kot strokovnost ne more brez političnosti.

Glede na različnost in podobnost se samo ponuja vprašanje, ali se lahko naša kriminalna politika vključuje v koncept družbene samozaščite in kako.

3. Državnost in samoupravnost pri obravnavanju deviantnosti

»Z ekonomsko in politično kontrolo nad sredstvi, pogoji in plodovi svojega dela, prek delegatskega sistema celo tudi na tistih področjih, na katerih je zaradi objektivnih pogojev nujna uporaba državne prisile«⁷ dobiva posameznik možnost vplivati na svojo in družbeno varnost in na obravnavanje deviantnosti. S tem v zvezi se krepi vloga nedržavnih mehanizmov tudi v kriminalni politiki oz. družbeni samozaščiti, kolikor gre za vprašanja varnosti, varnostne kulture, preprečevanja deviantnosti in možnost sodelovanja z državnimi organi, pristojnimi za ravnanje z odklonskostjo na podlagi prava.

Samoupravni mehanizmi za obravnavanje deviantnosti (in s tem v zvezi tudi za ustvarjanje s kriminalno politiko v okviru družbene samozaščite) nastajajo predvsem tam, kjer ljudje stopamo v proizvodna in druga podobna razmerja in kjer v medsebojnih razmerjih nastajajo nasprotja. Predvsem na teh področjih se človek polagoma otresa bremen morebitne dominacije, izkoriščanja in diskriminacije.

Z razvojem samoupravnih nadzornih mehanizmov pa »vloga državnih organov ne zgublja na svojem pomenu«⁸, državnim organom prisile se nikakor ne zmanjšuje njihova vloga. Nasprotno, državne institucije se celo krepe kot sredstvo delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, s katerimi varujejo svojo oblast...«⁹ Z nastajanjem in razvijanjem samoupravnih nadzornih mehanizmov, ki se ukvarjajo z deviantnostjo, ne bodo izginili državni in bodo še vedno ena izmed ključnih družbenih vlog za ohranjanje in razvijanje politične ureditve, čeprav po pričakovanju čedalje manj. Država se torej še ne umika s področij, na katerih nastajajo novi organizmi za ugotavljanje, obravnavanje, preprečevanje in sploh zatiranje deviantnosti.

Zato »državnost« in »samoupravnost« v varnosti in samozaščiti (in če smemo tako reči tudi v kriminalni politiki) obstajata drug poleg drugega, z istimi cilji, toda z različnimi sredstvi. Samoupravno (torej izven državno) obravnavanje deviantnosti narekujejo izhodišča, znana iz teorije socializma, po katerih »je treba pri ustvarjanju novih družbenih razmerij organizirati ustrezne oblike družbene kontrole, v kateri naj se aktivirajo najširše množice delovnih ljudi«.¹⁰

⁷ Kardelj, s. 16.

⁸ Vratuša, s. 19.

⁹ Resolucija VIII. kongresa ZKS, s. 5.

¹⁰ Lenin — v navedbi, Toš, s. 10, Popović s. 7 in drugi.

Čeprav je »samoupravnost« v obravnavanju deviantnosti na nekaterih področjih še zelo neobgljena (npr. samoupravna delavska kontrola), pa je očitno, da »država s svojimi upravnimi organi (beri pravosodnimi — poudaril pisec) in administrativna sredstva, niso več poglavitni instrument socialistične izgradnje in urejanja notranjih konfliktov«. ¹¹

Glede na to v okviru družbene samozaščite in obravnavanja deviantnosti nastaja določena (nekonfliktna?) dihotomija med »državnim« in »samoupravnim« s svojimi posebnostmi, teoretično manj obdelanimi. Praktične izkušnje prinašajo nove poglede na razvoj naših obrambnih mehanizmov, oboji pa so sestavni del politične ureditve, ki želi sčasoma deetatizirati tudi državni aparat prisile in raztujevati takšno področje, kot je nadzorstvo nad vedenjem ljudi.

S skladnim sodelovanjem med »državnim« in »samoupravnim« v ravnanju z deviantnostjo se državnim organom nalagajo posebne dolžnosti. Med drugim opravljajo nasproti samoupravnim mehanizmom določene inštruktorske naloge«.

To vključevanje »državnega« (ali pravosodnih institucij) v širše družbeno gibanje kot je družbena samozaščita, sama kriminalna politika pred njo ni mogla doseči brez izdelanega političnega koncepta boja z deviantnostjo, čeprav je na to opozarjala.

Dosežena stopnja »samoupravnosti« pa naravnost potrebuje glede obravnavanja deviantnosti (ustrezno z drugimi področji) več možnosti za lastno in samostojno delovanje ob upoštevanju »odpiranja na relaciji država—samoupravljanje«. ¹²

4. Podružbljanje in politizacija ter razrednost in humanizacija

Če se je kriminalna politika (družbene obrambe) zavzemala zlasti za humanizacijo obravnavanja kriminalitete in še posebej v ravnanju s storilci kaznivih dejanj predvsem v okviru kaznovalnega prava in državne represije — naša družbena samozaščita kot politika boja z deviantnostjo države v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja, nastajajo tudi drugačni pogoji, ki dopuščajo, da delovni ljudje prevzemajo upravljanje posameznih področij na drug način in z drugačnimi sredstvi. Z »zmanjševanjem politične vloge protisocialističnih in protisamoupravnih sil« ¹³ tudi na področju varnosti in obravnavanja deviantnosti nastajajo razmere, v katerih se začenja proces decentralizacije in deetatizacije, čeprav v primerjavi z nekaterimi drugimi področji z določeno zakasnitvijo. S podružbljanjem varnosti postajajo kot temeljni nosilci družbene samozaščite (kot politike in prakse) »delovni ljudje in občani organizirani v svojih organizacijah združenega dela, krajevnih, interesnih in družbenopolitičnih skupnosti, kakor tudi v družbenopolitičnih in drugih orga-

¹¹ Program ZKJ, s. 103.

¹² Kardelj, s. 165.

¹³ Kardelj, s. 56.

nizacijah«¹⁴. S tem v zvezi tudi dejavnosti boja z deviantnostjo opravljajo tako, da bi v »vseh družbenih okoljih prišli do izraza razredni, idejni in socialistični samoupravni družbeni temelji samozaščite«¹⁵.

Prav glede na to družbenopolitične organizacije pod vodstvom ZKJ v zadnjih letih bolj kot kdajkoli poprej razvijajo politiko in ideologijo varnosti hkrati s podružbljanjem posameznih varnostnih vprašanj. Obenem pa se z nekaterimi, predvsem samoupravno organiziranimi oblikami družbene samozaščite, poleg državnega nadzorstva razvija tudi *neposredno nadzorstvo delovnih ljudi*, ki je po sredstvih, ki jih ima na razpolago, predvsem razredna ustanova.

V boju z deviantnostjo, s podružbljanjem varnosti in boja s kriminaliteto predvsem v preddeliktualni fazi, z razrednim vrednotenjem pojavov in procesov, ki pogojujejo in omogočajo škodljivostvo, se ustvarjajo razmere, v katerih »mora v sistemu samoupravne demokracije vsak človek imeti vso odgovornost tudi za usodo drugega človeka«¹⁶. In ta odgovornost prihaja najbolj do izraza pri pojavih, ki zadevajo varnost posameznika in nas vseh skupaj. Prav to pa je vsebina družbene samozaščite, ki se razločuje od kriminalne politike družbenega varstva, ki (kot teorija) na tovrstno humanizacijo ne gleda toliko z razrednih zornih kotov, pa tudi manj z vidika deatizacije države, ampak bolj strokovno.

S tem pa seveda ni rečeno, da se v okviru kriminalne politike, ne glede na družbeno ureditev bodisi na zahodu bodisi na vzhodu, ne uredničuje vrsta preprečevalnih in drugih dejavnosti, poleg državne represije in mimo, na pravo delujočih institucij. Toda ne glede na dosežene izide in pričakovanja se *pri nas to dogaja v vlogi samoupravljanja* in kot sestavina vsakdanjega »podružbljanja« in demokratizacije (čeprav šele na začetku) — torej drugače, predvsem kot družbenopolitično vprašanje. Resda se nam to nalaga kot »pravica in dolžnost«, ki sta lahko neprijetni ker sta obvezujoči, medtem ko je po svetu preprečevanje bolj zadeva entuziastov, reformistov, filantropov itn., skratka ljudi, ki so zgubili vero v državo in represijo, pa je po drugi strani za nas *družbeno samozaščito razumeti kot odnos med ljudmi glede varnega upravljanja stvari*. Zato se tudi »kriminalna politika« v okviru družbene samozaščite podružblja in politizira, »družbena samozaščita pa mora čedalje bolj postajati sestavni del celotnega spleta družbenih razmerij«¹⁷.

Zato »samoupravne in družbenopolitične skupnosti ter njihovi organi prevzemajo neposredno odgovornost za zaščito in zavarovanje življenjskih in delovnih interesov občanov ter delovnih ljudi«¹⁸, kar pomeni nadaljnje podružbljanje klasičnih funkcij države zlasti na področju var-

¹⁴ Trinajsta sednica Predsedništva SKJ, s. 12

¹⁵ Prav tam, s. 19.

¹⁶ Kardelj, s. 113.

¹⁷ Resolucija X. kongresa ZKJ — Komunist, 3. 6. 1974, s. 13.

¹⁸ Resolucija VIII. kongresa ZKS, s. 85.

nosti in omejevanja represije. Varnost pa je vprašanje, ki ga ne gre vrednotiti samo z zornega kota notranjih razmer in družbene stabilnosti, marveč v kontekstu mednarodnega političnega položaja in s celotne ideologije, ki vpliva na pravno ureditev. Oboje je med seboj tesno povezano in ju ne gre ločevati ob razmišljanjih o varnosti.

5. Omejevanje in zmanjševanje represije

Bolj kot kriminalna politika deluje zlasti družbena samozaščita v smeri zmanjševanja državne represije predvsem s »podružbljanjem« varnostnih dejavnosti. Državni organi se počasi vendar odpirajo širši javnosti.

Samoupravna socialistična družba mora v prehodnem obdobju tudi za varnostne in pravosodne organe najti ustrezno mesto v sklopu dejavnikov, ki se kakorkoli v »državnem« ali »samoupravnem« smislu ukvarjajo z deviantnostjo. Zato je nujno, da se državni organi »družbenega nadzorstva« prilagajajo nastalim potrebam samoupravljanja in spreminjajo svojo vlogo, ki jo imajo kot aparat »državnega nasilja«. ¹⁹ Čeprav se neposredno ne zmanjšujeta njihova vloga in pomen, poteka omejevanje države pri obravnavanju deviantnosti predvsem v treh smereh:

— z ustanavljanjem in delovanjem samoupravnih pravosodnih mehanizmov,

— z odpiranjem organov državne represije tako, da tudi izvenpravno intervenirajo zlasti tam, kjer so viri deviantnosti,

— s preddeliktualnim ukrepanjem, ki nima le preprečevalnega, marveč tudi družbenopedagoški in vzgojnopolitični pomen.

Pravosodje se sicer še vnaprej nakazuje kot dejavnik prisilnega upoštevjanja vrednot, s katerim »od zunaj in nasilno podrejamu ljudi družbenim normam«, ²⁰ toda bo čedalje manj sredstvo za spreminjanje ljudi in njihovo prilagajanje idealnemu modelu vedenja človeka, ki ga želi ustvarjati samoupravna socialistična družba. Kolikor to primerjamo s klasično kriminalno politiko, je že preseženo tisto, kar so želeli protagonisti »družbenega varstva« od Gramatica in mimo Ancela. »Država s svojimi upravnimi organi in administrativna sredstva niso več poglavitni instrument socialistične izgradnje in urejanja notranjih konfliktov«, ²¹ kajti za to imamo na voljo ne samo ustrezne ideologije, marveč tudi nove mehanizme.

Z ustanavljanjem in delovanjem »samoupravnega nadzorstva«, z deprofesionalizacijo »kontrole«, vnašanjem razrednih sestavin v vrednote nje ravnanja, z morebitno dejuridizacijo postopkov pri obravnavanju posameznih in skupinskih konfliktov, ki nastajajo zaradi različnih intere-

¹⁹ O tem glej zlasti gradivo s posvetovanja »Pravosodni organi u sistemu društvene samozaščite, Beograd, 24. in 25. oktober 1973.

²⁰ Bavcon, s. 215.

²¹ Program ZKJ, s. 103.

sov in koristi, ob uporabi raznih sredstev za doseganje rezultatov, docela drugačnih od tistih, ki jih ima na voljo država (večinoma že od nekdaj in so zaradi spremenjenih družbenih razmer docela neustrezni ali postajajo v nasprotju z doseženim) se povečuje tudi vloga posameznika in njegovih asociacij pri reševanju motečih razmerij med ljudmi ali njihovimi skupinami.

V takih razmerah bo čedalje bolj prihajalo do tega, da bomo lahko rekli, »da moramo sredstva državne prisile oz. represivne ukrepe uporabljati samo takrat, kadar je to zares nujno s stališča obrambe socialističnega in samoupravnega družbenega reda«. ²²

Zmanjševanje represije bomo dosegli s prizadevanji, ki jih je že doslej spodbujala ZKJ in najvišje družbenopolitične skupnosti kot npr.:

- s krepitvijo nedržavnih in samoupravnih metod in mehanizmov,
- s široko zasnovano ideologizacijo preprečevane dejavnosti,
- s političnim pojasnjevanjem potreb po osebni in družbeni varnosti in izvajanjem političnih akcij namesto državnih — pregonskih,
- z utrjevanjem drugačne in boljše morale,
- v ukrepanju z opozorili in neprisilnimi sredstvi namesto z državnimi kaznimi,

z vnaprejšnjim opozarjanjem na nevarnosti (ki pa ne sme rojevati prestrašenosti, nezaupanja in splošne sumnjičavosti) in

- ne nazadnje s takim delom državnih pregonskih organov, ki presega njihovo klasično vlogo.

Z omejevanjem represije in s preprečevanjem deviantnosti je pričakovati tudi več moralnosti v obravnavanju škodljivih pojavov, več družbenosti in pravičnosti, več univerzalizacije norm, enakopravnosti in humanizma v politiki zatiranja kriminalitete in njej podobnih pojavov. Zato se družbena samozaščita nakazuje kot nadomestilo za državno represijo na prenekaterih področjih, ne pa kot njeno dopolnilo. V tem pa tudi »nova kriminalna politika« išče svojo potrditev.

6. Prostovoljnost in prisila

V zvezi s samoupravnim urejanjem varnostnih vprašanj in izvajanjem »socialistične kriminalne politike« se načinja pomembno vprašanje razmerij med svobodo in prisilo, med sankcijami in prostovoljnostjo in sploh, kakšna sredstva uporabljati za samoupravno sodstvo glede na deetatizacijo posameznih pravosodnih vlog.

Na to se takoj navezuje vprašanje, kako urejati razmerja med državnostjo in samoupravnostjo. Ali naj se in kako daleč naj se spreminjajo državni organi prisile ob uveljavljanju »samoupravnega nadzorstva«? Ali naj ostajajo v svoji vlogi takšni kot so in je potrebno več graditi na samoupravnosti? In če je dajati čedalje več poudarka samoupravnim

²² Kardež, s. 132.

nadzornim mehanizmom, kakšna sredstva jim dajati na voljo, da bodo ohranili svoje razredno politično bistvo in da ne bodo preveč posnemali »državnost«? Ne nazadnje, ali je pretežno izvenpravno preddeliktno ukrepanje edina alternativa za podružbljanje varnostnih vprašanj, in če ne, ali naj samoupravni nadzorni mehanizmi razpolagajo tudi s sankcijami in kakšnimi?

Vse kaže, da razvoj, ki ga začenjamo na področju kakršnihkoli vrst »družbenega nadzorstva« (tako državnega kot samoupravnega) ne odpravlja prava, dejuridizacije institucij in postopkov, marveč narobe. Tudi »samoupravnost« v spreminjanju ljudi se zgleduje po »državnem« in se formalizira. Ukrepanje »ante delictum« bodisi proti ljudem bodisi proti dejanjem se vedno bolj obravnava kot pravica in dolžnost samoupravnih subjektov in ureja s pravom, kajti »pravice in dolžnosti« ne morejo brez prava. Če smo nekoč mislili, da je preprečevanje predvsem izvenpravno in pretežno strokovno delovanje, je danes to tudi pravno in politično.

Ker naj tudi samoupravni nadzorni mehanizmi prispevajo k »ukinjanju razredne družbe in vseh oblik podrejanja in odtujevanja človeka ter gradnji družbe svobodne asociacije proizvajalcev in družbe osvobodnega dela«²³, jih je treba temu primerno urediti in jim zagotoviti možnost opravljati njihovo družbeno vlogo.

Tisočletja izvajanja oblasti nad človekom s pravom nedvomno pušča globoke sledi v ustvarjalnosti in domiselnosti na ljudeh, kako oblikovati samoupravne nadzorne mehanizme, da ne bi neprestano gledali in se vzgledovali po klasičnih organih prisile. Toda »kadar ljudje nimajo druge izbire, se vračajo k tistemu, kar imajo. To je znana stvar. Mislimo po starem«.²⁴ Država tudi še vedno določa deviantno vedenje, predpisuje postopke in zagotavlja sankcije. Lahko posega v »avtonomnost« samoupravnega nadzorstva, ga po svoje oblikuje in z ljudmi, ki poznajo njeno »filozofijo« deli strokovne nasvete. »Samoupravnosti« se šele začenja odstopati nekatera področja, pri katerih državni organi ali niso bili uspešni ali se zanje niso zanimali. Velik del nadzornih vlog je še vedno odtujen, čeprav iz docela razumljivih razlogov. Varnost družbe namreč zahteva visoko strokovnost (če ne celo profesionalizacije), učinkovitost, gibčnost, udarnost in pričujočnost. Zato ni nenavadno, da se »samoupravnost« (deetatizacija) v »varnosti« začenja na perifernih področjih, v predelih tualnem ukrepanju in s sodelovanjem »države« oz. z njeno pomočjo.

S tem v zvezi je normalno, da se ob vsakem razmišljanju o državni represiji sprašujemo, *koliko svobode si lahko privoščimo, da ne bomo zaradi nje ogroženi*. Vsako nadzorstvo nad ljudmi pa je v nekem razmerju do omejevanja svobode tudi zaradi nje same. Zaradi svobode se torej pojavlja omejevanje. Kam se nagiba tehtnica, pa je vedno odvisno od občutka varnosti.

²³ Resolucija X. kongresa ZKJ, s. 5.

²⁴ Đorđević, J., s. 88, Arhiv LXI, 1975, 1, s. 9—16.

Zato si bo prihodnost v »samoupravnosti« morala poiskati svoje sankcije, če naj bo učinkovita in če naj zagotavlja vrednote, ki jih varuje. Toda pri tem ne more posnemati države, sicer ne bi bilo med njima nobenega razločka. Ker pa gledamo v prihodnost z očmi sedanjosti, si težko zamišljamo družbo brez kaznovanja iz preteklosti in zastraševanja, ki sta imanentna državnim oblastim. Gotovo pa je, da se določenega dela represivnih ukrepov nikoli ne bomo odrekli, gre le za smotrnost njihove uporabe, skladno z nerepresivnim delovanjem, ki naj postaja čedalje bolj razširjeno reagiranje »socialističnega samoupravnega sistema, ki ne more biti orientiran drugače, kot »demokratsko in svobodnjaško« (Kardelj). Ker je »varnost« v prihodnosti težko predvidljiva, je tudi težko odgovoriti na prenekatera že sedaj zastavljena vprašanja, med njimi tudi, ali bo zaradi samoupravnih mehanizmov nadzorstva več ali manj »kontrolizacije« in s tem tudi več ali manj »svobode«.

7. Znanost, raziskovalna dejavnost in politika zatiranja deviantnosti

Kardelj ugotavlja, da še nismo sposobni obvladovati, usmerjati in kontrolirati vseh procesov, ki nam jih vsiljuje družbenoekonomski položaj, kar zlasti velja za obvladovanje strokovne, znanstvene in kulturne komponente dela.²⁵ Če je ta ugotovitev lahko kje bolj resnična, je predvsem na področju zatiranja deviantnosti in vseh tistih družbenih procesov, ki jo porajajo. Čeprav so v tem pogledu marsikateri pojavi, zlasti v individualnih posebnostih, pri nas ljudeh, prepogosto težko določljivi in obvladljivi in družbeni procesi preveč globalni, da bi lahko zgolj s površinskimi ukrepi omejevali zlo, ki ga porajajo družbene silnice, je treba poudariti, da se zlasti družbena samozaščita v zadnjih letih premalo razvija ob raziskovalnih komponentah. Prenekateri politični dokumenti, od prve resolucije Zvezne skupščine o družbeni samozaščiti dalje in mimo kongresov Zveze komunistov in ugotovitev družbenopolitičnih skupnosti poudarjajo potrebo, da zlasti znanstveni zavodi in inštitucije, predvsem tiste, ki se ukvarjajo s teorijo države, politične ureditve, samoupravljanja itd., obravnavajo in raziskujejo vire in oblike ogrožanja družbe in njenih temeljnih vrednot. S tem v zvezi pa se pojavlja tudi potreba angažiranja znanstvenih in raziskovalnih organizacij pri proučevanju posameznih vidikov družbene samozaščite.²⁶

»Znanost . . . predstavlja sestavni in neločljivi del celotne prakse političnega sistema«²⁷, toda v zatiranju deviantnosti jo je očitno premalo, vsaj kolikor gre za tisti del družbene samozaščite, ki se z njo ukvarja in ki naj pomeni določeno »kriminalno politiko«.

Res je, da je bilo treba glede na masovnost in politizacijo družbene samozaščite najprej zadostiti predvsem organizacijskim, funkcionalnim

²⁵ Kardelj, s. 23.

²⁶ Glej tudi trinajsta sednica predsedništva SKJ, s. 31 in 52.

²⁷ Kardelj, s. 214.

in političnim potrebam in da temu ni moglo slediti še kaj drugega. Toda družbena samozaščita ne sme ostati samo na laičnih in organizacijsko-funkcionalnih temeljih, ne da bi pri tem upoštevali vse tisto, kar je človeštvo koristnega za njen namen poznalo že od prej in se naučilo iz svojih zgodovinskih izkušenj. Zato se včasih dozdeva, kot da se je preprečevanje deviantnosti začelo šele s političnimi pripravami za organiziranje družbene samozaščite. Zaradi tega tudi ni čudno, če pogosto znova izumljamo že izumljeno.

Zatiranje kakršnekoli deviantnosti in obvladovanja procesov, ki jo spodbujajo, naravnost *potrebuje sodobne znanstvene dosežke in raziskovalno delo* in zato manj deklaracij, gesel in zaklinjanja na družbeno samozaščito, ki zaradi tega ne sme postajati prazen mit. Demitologizacija družbene samozaščite zlasti v okviru »kriminalne in njej podobne« politike se že nakazuje kot nuja ob prenekaterih novih oblikah deviantnosti (kot so npr. toksikomanije, poslovna odklonskost, finančne transakcije, pojavi, ki nastajajo ob nakupovanju znanja iz tujine, terorizmu, ugrabitvah itn.). Brez trdnega boja podprtega z etiološkimi in fenomenološkimi spoznanji, razredno naravnostjo, ideološko podprtostjo in marksistično znanstveno metodologijo, s katerimi naj se oplaja praksa — ne bo potrebnih rezultatov. Kajti *družbena samozaščita* na področju boja s kriminalnostjo in sploh družbeno škodljivimi pojavi in procesi ni samo fizično varovanje reči, marveč *je predvsem tudi spreminjanje ljudi*. Ker pa »kriminalnost največkrat sploh ni vedenje, ampak sociopolitični koncept, ustvarjen zaradi potreb določene družbe«²⁸, je toliko bolj potrebna ustrezna interpretacija vezi med pojavi, ljudmi in družbenimi procesi, zlasti zaradi preprečevanja deviantnosti in varstva družbe, če je le mogoče še pred posledicami.

Tako pa ugotavljamo, da na tem področju še ni posebnega zanimanja za raziskovalno delo in da je *znanost še vse premalo postala sredstvo za obvladovanje procesov*, s katerimi se ukvarja gibanje za družbeno samozaščito. Pomanjkljiva pa bi bila vsaka politika obravnavanja družbenih vprašanj, ki zadevajo deviantnost in reakcijo nanjo, ki se ne bi opirala na znanost in raziskovalno delo.

S tem v zvezi moramo ugotoviti, da se kriminalna politika kot teorija in praksa, kot znanost in dejavnost *v celoti in koristno vključuje v družbeno samozaščito*²⁹, s katero ni identična po obsegu koncepta.

Naša »kriminalna politika se je v smislu sedanjih prizadevanj in vsebine oblikovala že pred politizacijo družbene samozaščite. Vendar vsekakor ne z enako uspešnostjo. Toda danes ne bi imelo nobenega smisla ugotavljati, zakaj je bilo tako.

Jugoslovanska kriminalna politika se je ves čas zavzemala za podružbljanje boja s kriminalnostjo, za zmanjševanje represije, poudarjala je

²⁸ Lopez Rey, s. 6.

²⁹ O tem glej Milutinović, s. 26—29, referat na posvetovanju o družbeni samozaščiti, Beograd, 13. in 14. januar 1976.

prevencijo in se ukvarjala z ljudmi po izrečenih sankcijah, kar ni nepomembno za resocializacijo deviantov, ki ob sprejemanju republiških zakonov o izvrševanju kazenskih sankcij in naraščanju povratništva znova priteguje pozornost politične javnosti.

8. Nekaj dilem, povezanih z vprašanjem represije

Marx je imel svojo predstavo o državi in njeni oblasti. Danes razločujemo oblast kot prisilo od oblasti kot prostovoljnosti. Socialistično samoupravljanje najbrž edino omogoča oblast kot prostovoljnost, čeprav ne more brez oblasti kot prisile. Prav glede države pa se v zvezi z represijo odpora nekaj vprašanj.

a) Kriminalna politika kot družbena samozaščita se v izvajanju oblasti nad ljudmi še vedno opirata predvsem na državo in njene mehanizme prisile. Čeprav se država pojmuje drugače in ob delegatskem sistemu v socialističnem samoupravljanju³⁰, nastajajo drugačna razmerja tudi do oblasti, prisila vsekakor ne postaja drugačna od tiste iz arzenala klasične države. Res, da je čedalje manj fizičnega prisiljevanja, toda današnja prisila vprega čedalje več znanosti za doseganje ciljev oblasti nad ljudmi. Zato se tudi humanizacija postopkov z devianti često postavlja pod vprašaj, ker se včasih fizično nasilje zamenjuje s psihičnim.

b) Na nobenem drugem področju, na katerem smo začeli s procesi deetatizacije, se tako kot v družbeni samozaščiti ne istoveti »državno« s »samoupravnim« in kjer se prostovoljnost postavlja ob stran prisile, hkrati ko gre za najboljčutljivejša vprašanja človekove svobode.« Družbeno »se hkrati družji z državnim morda prav zaradi prisile, ki nam je še potrebna. Državni mehanizmi se vključujejo v »družbeno«, čeprav so po svojih bistvenih značilnostih ostali »aparati prisile«. Brez njih ni mogoč obstoj države, obenem ko deluje vrsta drugih mehanizmov za obravnavanje deviantnosti, ki pa ne uporabljajo nasilja, pa so prav tako »družbeno samozaščitni« kot tisti, ki so prisilni. Družbena samozaščita ima preventivno in represivno plat, ki ju lahko do neke mere ločujemo na »samoupravno« in »državno«. Ali se zato morda problem šele odpira?

c) Družbena samozaščita se zlasti glede obravnavanja deviantnosti ponekod preveč istoveti z »notranjimi zadevami«.³¹ Organi, pristojni za to področje, se v določenem delu svoje vloge res spreminjajo, toda v bistvu ostajajo represivni aparat s pravno določenim področjem. Družbena samozaščita pa je glede na ustrezne ustavne določbe, zakona o združenem delu itn. neprimerno širša in ne zadeva samo pravno sankcionirane ekscese, marveč dosti več. Zato ne bi smeli postajati privesek ne

³⁰ Glej tudi Kardelj, s. 143.

³¹ Glej utemeljitev: trinajsta sednica predsedništva SKJ. s. 42.

tega ne onega državnega organa, čeprav marsikateri od njih pomeni strokovno službo in svetovalca.

d) Glede na zasnovanost družbene samozaščite se pojavlja vprašanje, kako koncipirati in usmerjati praktično dejavnost, ki naj prinaša rezultate (tudi v omejevanju represije), če se neke akcije izvajajo po državnih organih, druge po delovnih organizacijah, tretje po samoupravnih kontrolnih mehanizmih, največkrat pa tudi po posameznikih kot zasebnikih. Kako naj globalnemu političnemu konceptu obrambe družbe pred frontalnimi napadi, pred škodljivimi pojavi, ki jih morajo utrpeli delovne organizacije ali kolektivi ali pred individualno ogroženostjo, sledijo preprečevalne dejavnosti, ki se razločujejo po nevarnosti, obsegu, naravi, žrtvah, škodi, lotevanj itn. Ali ne gre pri doseganju rezultatov v okviru »samozaščite« in oblikovanju ustreznih modelov posebej oblikovati in razvijati tudi državno, kolektivno, individualno ali podobno varstvo.³² To še posebej, ker so nosilci družbene samozaščite: »državni organi; delovne in družbenopolitične in druge asociacije ter delovni ljudje in občani«.³³

e) Kaj storiti, da v družbeni samozaščiti kot pretežno neprisilnemu, prostovoljnemu in samoupravnemu gibanju ne bi prihajalo do želja po navpičnem povezovanju, pretiranem normativizmu in regulativnosti, prevelikem naslanjanju ter odvisnosti od strokovnih služb³⁴, nagnjenju k represivnosti, institucionalizaciji, profesionalizaciji, birokratizaciji in nezajdnjivosti v ukrepih, zgledovanju po državnih sredstvih, prevzemanju oblasti in pristojnosti drugih itn.

Kot imamo po eni strani zaželen in zakonit proces deetatizacije državnih, se po drugi strani srečujemo s pojavi etatizacije samoupravnih kontrolnih mehanizmov. Najbrž tudi zaradi tega, kot je rekel Marx, da je »dosti lažje videti izdelano obliko starega, kot klice novega.«³⁵

f) V strategiji boja z deviantnostjo in procesi, ki jo porajajo, je v globalnem smislu dokaj jasna politika z določenimi cilji, ki naj jih dosežemo (o tem glej: Program ZKJ, resolucije kongresov ZK, ustave itn.). Manj gotovosti je z znanjem in izkušnostjo, spretnostjo, sredstvi in organizacijo ter vodstvu na najnižjih ravneh, kjer so največkrat viri ekscesivnosti. Zato nas prav tu čakajo pogloblitve naloge, da bo »družbena samozaščita . . . postala množično ljudsko gibanje«³⁶.

g) Današnja samozaščita je preveč naravnana k odpravljanju posledic in premalo k odstranjevanju vzrokov, k rehabilitaciji, resocializaciji itn. Kriminalna politika z njenim strokovnim delom bi lahko v marsičem dale večjo pozornost in izkušnost.

³² Ali »samopomoč« zasebnika šteti kot družbeno samozaščitno dejavnost.

³³ Milutinović, temeljni referat na posvetovanju o družbeni samozaščiti, Beograd, januar 1976. s. 16.

³⁴ Alderson, s. 342 »Pravo varuje ali uniči svobodo, oblast je lahko gospodar ali služabnik. policija lahko varuje ali tiranizira«.

³⁵ Pravosudni organi u sistemu društvene samozaščite, s. 107.

³⁶ Resolucija VIII. kongresa ZKJ, s. 8.

Namen tega prispevka je bil podati nekaj misli o »kriminalni politiki« in »družbeni samozaščiti« v razmerju do represije. Ugotovimo lahko, da je družbena samozaščita glede na naše pogoje v bistvu podružbljanje »kriminalne politike«, ki smo jo vodili, dokler se ni začela politična akcija za drugačen odnos tudi do deviantnosti, varnosti in varstva v jugoslovanski socialistični samoupravni družbi. Razložek je morda predvsem v političnih sestavinah in obsežnosti področja.

Prav v zvezi s tem pa nastaja vprašanje, ali ju je sploh smiselno ločevati, ločeno obravnavati, dajati kateri od njiju prednost in večjo politično težo? Če gre družbeno samozaščito vendarle omejevati v jugoslovanske okvire predvsem kot *našo politiko in prakso varovanja naše družbe*, ki ju ne gre vsiljevati drugim kot model za vse, je kriminalna politika kot znanost nekoliko bolj internacionalna v tistem delu, ki obravnava strokovna vprašanja. Kot praktična dejavnost boja z deviantnostjo in spoprijemanja z družbenimi tokovi, ki jo omogočajo, pa je tako kot vse drugo odvisna od politike konkretne družbe in s tem tudi naše. Zato je v tem delu ne gre ločevati od družbene samozaščite, ker je lahko njeno sredstvo kot vsaka druga znanost. Seveda pa si moramo prizadevati, da bo ta kriminalna politika »socialistična, samoupravna, marksistična«³⁷ in da bo s svojo vsebino pomagala dopolnjevati idejne in politične akcije boja z deviantnostjo, ter podpirala notranjo politično moč družbene ureditve.

Če je družbena samozaščita skupaj s splošnim ljudskim odporom praktično uresničevanje zamisli o »oboroženem ljudstvu«, potem morata skladno s teorijo marksizma v naših razmerah imeti svojo podobo o varstvu družbe pred nevarnostmi, pri čemer ima lahko »kriminalna politika« pomembno vlogo. Zato ju ne gre razdvajati, marveč usklajevati in razvijati za skupne cilje, ki so jasni in tudi sredstva najbrž ne morejo biti različna. Medsebojna prepletanja se v bližnji preteklosti niso vedno odvijala najbolj ugodno, ker se zdi, da so nekateri mehanizmi države šteli družbeno samozaščito kot svojo domeno, nastalo tukaj in pravkar ter pomembno za njihovo uspešnost in afirmacijo v družbi.

ZKJ je glede obrambe družbe pred deviantnostjo pri nas pokazala največ ustvarjalnega iskanja in vizionarstva. Čeprav ne bi mogli reči, da so praktični uspehi tega boja že presenetljivi, pa so varnostne razmere pri nas dokaj stabilne. Družbenopolitičnim organizacijam gre zasluga, da se je trend obravnavanja deviantnosti začel podružbljati in s tem prenašati na širšo javnost, kar je sen vsake »kriminalne politike« v sodobnem svetu. Ta pričakovanja smo pri nas presegli s samo naravo družbene ureditve, zato tudi ni toliko pomembno, ali bi to lahko dosegli kaj prej.

³⁷ Kardelj, s. 143.

Toda s procesom podružbljanja »kriminalne politike« ali obravnavanja deviantnosti, z oblikovanjem samoupravnih kontrolnih mehanizmov, z ustvarjanjem možnosti za deetatizacijo državnih funkcij na tem področju itn. ostajajo nedosežene prenekatero naloge za uspešnejšo socializacijo družbenih vrednot. Idejnih in političnih smernic za njihovo reševanje ni malo, ne sledita pa jim teorija in praksa tako, da bi bila družbena samozaščita kot najširša ureditev preprečevanja, v kateri je čedalje manj potreb po represiji. Družbena samozaščita naj bi zato v naši družbi omogočala ljudem harmoničen osebnostni razvoj kljub morebitni množičnosti nadzorstva (v katerem je vsak posameznik tudi njegov subjekt in ne zgolj objekt) ter splošno pripravljenost in skrb za varnost s čedalje manj nepravilnosti, nasilja, podrejanja ter oviranja zasebnosti.

Če gre potemtakem v dejanskosti za potrebe po stapljanju »kriminalne politike« in »družbene samozaščite«, se znova lahko vprašamo, ali z družbeno samozaščito prihaja do revizije »kriminalne politike« v jugoslovanskih razmerah. Odgovor je brzkone negativen. Protagonistom jugoslovanske kriminalne politike se ni bati očitkov, da niso razumeli družbenih tokov, v katerih žive. Če že niso uspevali prehitevati časa, pa vsekakor niso ostajali za njim. Politične razmere, ki so vpeljale družbeno samozaščito, pa so za dotedanjo kriminalno politiko prišle kot naročene.

UPORABLJENA LITERATURA:

1. Aktualne naloge pri uresničevanju družbene samozaščite, RK SZDL Slovenije — Svet za ljudsko obrambo in družbeno samozaščito, 31 s.
2. Alderson, John: A force for power, *The Police Journal*, LI, 1978, 3, s. 230—242.
3. Ancel, Marc: *Nova društvena odbrana*, prevod, Beograd 1963, 93 s.
4. Bačić, Franjo: O društvenoj samozaščiti u našoj kriminalnoj politici i krivičnom pravu, *JRKPP*, 10, 1972, 1, s. 22—37.
5. Bavcon, Ljubo: Kriminološka spoznanja in perspektive našega kazenskega prava, *RKiK*, 20, 1969, 4, s. 219—229.
6. Bavcon, Ljubo: Vloga javnosti pri zatiranju kriminalitete, *RKiK*, 14, 1963, 3/4, s. 92—99.
7. *Četrtri plenum ZKJ*, Komunist, Ljubljana, 1966, 63 s.
8. Društvena samozaščita — sestavina samoupravljanja, RK SZDL Slovenije — Svet za ljudsko obrambo in družbeno samozaščito, 50 s.
9. Družbena samozaščita v temeljni organizaciji združenega dela, RK SZDL Slovenije, 27 s.
10. Goričar, Jože: Samoupravnost in (ali) državnost, *Teorija in praksa*, 8, 1971, 3, s. 403—409.
11. Idejna in politične osnove organizovanja i ostvarivanja društvene samozaščite. Trinajsta sednica predsedništva SKJ, 59 s.
12. Kardelj, Edvard: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Komunist, Ljubljana 1974, 221 s.
13. Lopez-Rey, Manuel: Kriminalitet i kazneni sistem, *JRKPP*, 10, 1972, 1, s. 5—21.
14. Lovrič, Ivica: Samoupravna transformacija bezbjednosti funkcije našeg društva, *13. maj*, 31, 1978, vanredni broj, 3. 32—43.
15. *Najman, Velizar: Društvena samozaščita i borba protiv socijalne patologije, 9 s.
16. Najman, Velizar: *Društvena samozaščita*, Zbirka . . . sa objašnjenjima, Službeni list, Beograd 1976, 323 s.
17. Najmanj, Velizar: Samoupravni pomen politike družbene samozaščite, *Komunist*, 35. št. 21, 30. maj 1977, s. 22.
18. *Milutinović, Milan: Društvena samozaščita kao teorija, politika i praksa zaštite našeg društva i njegovih vrednosti — osnovni referat (27 s.).

19. Milutinović, Milan: Osnovne tendencije u savremenoj kriminologiji, glavni referat na sedmem mednarodnem kongresu za kriminologijo, Beograd, 17.—22. september 1977, 61 s.
20. Milutinović, Milan: Uloga javnosti u suzbijanju kriminaliteta, *JRKKK*, 1. 1963, s. 183—207:
21. *Perović, Mirko: Pravna svest i društvena zaštita, 9 s.
22. *Petrič, Branko: Krivičnopravni aspekti samozaštite, 13 s.
23. *Pravosudni organi u sistemu društvene samozaštite*, Beograd, 1977, 240 s.
24. *Program ZKJ*, Komunist, september 1975, 628 s.
25. *Resolucija VIII. kongresa ZK Slovenije*, Komunist, Ljubljana 1978, 96 s.
26. *Resolucija X. kongresa ZKJ*, Komunist, 3. junij 1974.
27. Resolucija o temeljih za uresničevanje družbene samozaštite v sistemu samoupravljanja, *Uradni list SFRJ*, 251—40/73.
28. *Simović, Vojislav: Društvena samozaštita i društvenopolitički sistem Jugoslavije, 12 s.
29. Toš Peter, *Samoupravna delavska kontrola*, Ljubljana, 1975, 104 s.
30. Trajković, Josif: Društvena uloga i značaj pravosudne funkcije, *Pravni život*, 21, 1952, 12, s. 130—133.
31. Trbojević, Nikola: Polazne osnove i dalji pravci transformiranja bezbednosti kao društvene funkcije u sistemu društvene samozaštite, *13. maj*, 31, 1978, vanredni broj, s. 21—31.
32. Uloga i glavni pravci akcije Saveza komunista u opšte narodnoj odbrani i društvenoj samozaštiti, *13. maj*, 31, 1978, 1, s. 6—12.
33. *Ustava SFRJ*, Uradni list SFRJ, Beograd 1954, 188 s.
34. *Vasiljević, Vladan: Osnovi za određivanje uloge i položaja stručnih službi krivičnog programa u ostvarivanju društvene samozaštite, 26 s.
35. *Vratuša, Anton: Izvori i oblici ugrožavanja našeg socijalističkog samoupravnog društva, njegovih tekovina in vrednosti, 25 s.

Gradivo označeno * je iz posvetovanja o družbeni samozaščiti, Beograd, 14. januar 1976.

IVAN IVEKOVIĆ

Sodobne razprave o historičnem materializmu

Problemi prehodnega obdobja v deželah »črne« Afrike

Uradno komunistično gibanje je v tridesetih letih, sklicujoč se na teze iz *Komunističnega manifesta*, kanoniziralo shemo zgodovinskega razvoja človeštva, tako da jo je speljalo na znano in še zmerom uradno uveljavljeno zapovrstje: brezrazredna-primitivna družba — antična sužnjelastniška družba — fevdalna družba — buržoazna kapitalistična družba — socialistična družba — z morebitno pripombo, da gre tudi za poseben primer »azijskega proizvodnega načina« kot ene izmed različic fevdalne ali sužnjelastniške družbe. V pozabo so padle razprave o koloniziranih narodih, razprave, ki so potekale v okviru druge internacionale, raziskave Plehanova o ruski kmečki občini, kontroverze s sovjetskimi muslimani, razglašena pa je bila dogma, ki od tedaj brez kakršnekoli zgodovinske ali logične pojasnitve nastopa v številnih učbenikih historičnega materializma in marksistične sociologije. Številni jugoslovanski povojni pisci¹ so prevzeli Stalinovo logiko, ki jo je definitivno opredelil v knjigi *O dialektičnem in historičnem materializmu*,² in so brez razmisleka sprejeli to shemo, ki morebiti nemara lahko velja za evropske razmere, je pa popolnoma neustrezna za nerazvite dežele Azije, Afrike in Latinske Amerike; poleg tega je veliko vprašanje, če jo sploh lahko pripišemo Marxu.

Problem ni samo akademske narave. Če namreč prevzamemo takšen teoretičen model zgodovinskega zapovrstja družbenih formacij in če hkrati s tem prevzamemo še tezo, da konkretna družba ne more stopiti na višjo zgodovinsko razvojno stopnjo, dokler ni absolvirala poprejšnje, potem je vsak pogovor o tem, ali nerazvite dežele lahko gradijo socialistično družbo — brezpredmeten, saj večina teh dežel, in to se še posebej plastično vidi, kadar gre za Afriko, ne samo da ni preživela faze raz-

¹ Med mnogimi bomo omenili samo dva — Ilijo Kosanovića (*Istorijski materijalizam*, Veselin Masleša, Sarajevo 1957, str. 90) in Radomira Lukića (*Osnovi sociologije*, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd 1965, strani 320—328).

² *O dialektičeskom i istoričeskom materializme*.

vitega kapitalizma, pač pa tudi še ni spoznala klasične fevdalne in sužnjelastniške faze, elementi rodovno-plemenske skupnosti pa so živi in navzoči v današnji družbi. Pri tem jim tudi sklicevanje na malce pozabljeni »azijski proizvodni način« ne more kdove kako pomagati, saj ga je težko prilagoditi afriški zgodovinski resničnosti. Skratka — uporaba vulgarno-materialistične dogme ima vrsto praktično-političnih implikacij, najbolj pomembno pa je, da kategorično zavrača tako teoretično kakor praktično možnost socialistične preobrazbe afriških dežel. Z drugimi besedami: ni nikakršnega »preskakovanja« ali »koncentriranja« stopenj družbenoekonomskega razvoja; vsa ta sklicevanja na socializem ali celo na marksizem-leninizem, ki jih je danes slišati v nerazvitih deželah, so čisto navadna iluzija. V najboljšem primeru se nekaterim izmed teh dežel prizna »nekapitalistična pot«, ki jo razlagajo kakor nekakšno pripravljalno fazo za socializem. Če bi hoteli še nadaljevati in bi iz te linearne sheme zgodovinskega razvoja izvlekli končne konsekvence, potem bi morali priti do sklepa, da sta bili socialistični revoluciji neuresničljivi v carski Rusiji in na Kitajskem, vsekakor pa bi se morali vprašati o naravi sedanjih režimov v teh dveh deželah, kar takšno sklepanje nujno implicira.

Nekapitalistična razvojna pot, »afriški« ali »nerazviti« socializem

Teorija o nekapitalistični razvojni poti je bila uradno razglašena leta 1960 na posvetovanju 81. komunističnih in delavskih partij v Moskvi in od tedaj jo tako ali drugače ponavljajo v večini sovjetskih tekstov o Afriki, prevzele pa so jo tudi nekatere politične grupacije na sami »črni« celini. Tako, na primer, v programu komunistične partije Južne Afrike iz leta 1962 sledi ugotovitvi, da »ni skupne rešitve, ki bi ustrezala potrebam vseh afriških ozemelj«, dokaz, da »je država nacionalne demokracije« najbolj učinkovit inštrument »nekapitalističnega napredovanja k socializmu.«³ »V našem obdobju,« beremo spet v nekem sovjetskem tekstu z leta 1972, »je nekapitalistična pot posebna oblika prehoda k socializmu (ob podpori svetovnega sistema socializma), prehoda nekdanjih kolonij in polkolonij, v katerih lokalni kapitalizem ni razvit ali pa je slabo razvit in v katerih kapitalistični odnosi niso globoko preželi življenja prebivalcev.«⁴

Namesto svojega komentarja bomo tukaj navedli besede Kwame Nkrumaha: »Nekakšna ,nekapitalistična pot', ki bi se navezala na ,enotno fronto naprednih sil' (to nekateri predlagajo), v Afriki ni uresničljiva kot politična praksa. Samo dve poti sta, ki peljeta do neodvisne afriške države. Ali bo ta hipotetična država ostala pod dominacijo imperialistov (s posredništvom kapitalizma in neokolonializma) ali pa mora po poti,

³ Antologija *Afrika i socializam*, IC Komunist, Beograd 1976, 240 strani.

⁴ Zbornik *L'Asie et l'Afrique: changements radicaux* v redakciji V. Pavlova, I. Redkoja in R. Ulianovskega; Novosti, Moskva 1972, 277 strani.

ki jo kažejo socialisti, ti pa uporabljajo načela znanstvenega socializma. Nestvarno je, če trdimo, da ni mogoče uresničiti socializma. Nestvarno je, če trdimo, da ne moremo narediti socialistične države samo zato, ker je industrializacija v povojih in ker je močan proletarijat komaj slutiti. Zgodovina nas uči, da je relativno neznamenit proletarijat sposoben premakniti kmete in skupaj z njimi začeti socialistično revolucijo, če je le ta proletarijat dobro organiziran in če ima dobre voditelje. V neokolonialističnih razmerah ni stranskih poti k socializmu. Samo politika, ki po najkrajši poti vodi k socializmu, lahko konča kapitalistično-imperialistično eksploatacijo. Socializem lahko dosežemo samo z razrednim bojem. Notranjega sovražnika v Afriki — reakcionarno buržoazijo — moramo razkrinkati kot eksploatatorje in parazite. Ta sovražnik je sodelavec imperialistov in neokolonialistov (...). Ko bo skupaj z imperializmom in neokolonializmom poražena tudi domača buržoazija, bomo premagali tudi notranje in zunanje sovražnike afriške revolucije. Uresničile se bodo težnje afriških narodov.«⁵

Prav kakor protagonisti »nekapitalistične razvojne poti« zavračajo možnost »preskakovanja« faz zgodovinskega razvoja oziroma kapitalizma in si izmišljajo nekakšne srednje razvojne poti, tako cela vrsta piscev zanika možnost, da bi nerazvite dežele prešle v kapitalizem. V nasprotni smeri se potemtakem ponavlja teza o hibridnem družbenopolitičnem razvoju nerazvitih dežel. To tezo zastopajo številni latinskoameriški politični ekonomisti in jo dokazujejo — s precejšnjim uspehom — s pomočjo statističnih kazalcev o tem, da nerazvite dežele južne poloble vse bolj zaostajajo za razvitimi deželami na severu. Eden izmed zagovornikov te teze je tudi Samir Amin.⁶ Po njegovem je za medsebojne odnose kapitalističnega središča in periferije značilna neenaka menjava. Središče je namreč zainteresirano samo za to, da od periferije dobi surovine in prehrabene artikle po proizvodni ceni, ki je nižja kakor v samem središču; to v perifernih deželah vpliva na ekstrovertiran razvoj, usmerjen k izvozu, in na predimenzioniran sektor »luksuzne« proizvodnje, kar koristi samo lokalnim posredniškim razredom, hkrati pa prihaja do vse večje »marginalizacije« množic. Tako je periferija, ki se oblikuje izključno po potrebah središča, obsojena na to, da bo večno ostala nerazvita. »Brazilizacija« ali »iranizacija« razvoja v nekaterih deželah tretjega sveta samo potrjujeta znano tezo Gunderja Franka o »razvoju nerazvitosti«.⁷ Amin se je skliceval na LR Kitajsko (svoje stališče bi moral glede na najnovejši razvoj dogodkov v tej deželi spremeniti), zadnje čase pa tudi na Kampučijo in je predlagal, da je prekinitvev s svetovnim trgom prvi pogoj za razvoj nerazvitih dežel, razvoj, ki bo resnično usmerjen v te dežele. Amin v tem kontekstu govori o »socialističnem preseganju kapi-

⁵ Op. cit., antologija *Afrika i socializam*, str. 166—167.

⁶ S. Amin: *Imperialisme et sous-developpement en Afrique*, Anthropos, Pariz 1976.

⁷ A. Gunder Frank: *Le Developpement du sous Developpement*, Anthropos, Pariz.

talizma« in poudarja, da državni kapitalizem ni nujni pogoj za socializem.⁸

Ko že govorimo o različnih teorijah, ki se ukvarjajo z vprašanjem socializma v deželah tropske Afrike, potem velja omeniti tudi »afriški« socializem Leopolda Sedarja Senghorja in teorije o »pragmatizmu«, »demokratizmu« in podobnih »-izmih«, ki so se nekaj časa širile po Afriki, vendar pa nimajo skupnih točk s problemom, ki nas tukaj zanima. Glede na to, da to niso marksistične teorije, se prav nobena izmed njih ne ukvarja s problemom »preskakovanja« stopenj zgodovinskega razvoja. Njihova skupna značilnost je teza, da v Afriki ni razrednega boja in da bojo že s samim umikom kolonializma dani pogoji za oživiljenje in posodobitev idealizirane Afriške komunalistične skupnosti.

Čisto drugačne so teze o tako imenovanem nerazvitem socializmu, ki jih zastopajo nekateri marksistični teoretiki. O njih bomo rekli samo to, da so svojevrstna antiteza konceptu tako imenovanega razvitega socializma. Tako prvemu kot drugemu konceptu je skupno to, da socializem gledajo statično kot dokončan sistem, ne pa kot zgodovinski proces, ki nujno doživlja različne razvojne faze.

Enolinearna ali večlinearna shema zgodovinskega razvoja

Pa se vrnimo k Marxovi shemi zgodovinskega razvoja, ki so jo, kakor smo že omenili, zvečine pozneje enosmiselno interpretirali: primitivna družba — sužnjelastništvo — fevdalna — kapitalistična — socialistična družba. Vendar pa so se sheme lotevali tudi drugače. Omenimo Plehanova, ki je menil, da sta antična družba in azijska družba »dve koeksistirajoči vrsti ekonomskega razvoja«, različni druga od druge, ki sta se oblikovali pod vplivom različnih geografskih razmer.⁹ Še bolj zanimiva je Roza Luxemburg, ki v svojem *Uvodu v nacionalno ekonomijo*¹⁰ skrbno analizira prakomunistične družbene skupnosti pri različnih narodih in *implicito* zagovarja tezo o njihovem simultanem razvoju (sicer pa bi to berilo toplo priporočili privržencem »afriškega« socializma, saj v njem avtorica pokaže, zakaj so morale te brezrazredne družbene skupnosti nujno propasti oziroma zakaj so se morale spremeniti).

Zadnji čas je vse več teoretikov, ki dvomijo o enolinearni shemi zgodovinskega razvoja.

Omenimo, na primer, tekst Maxima Rodinsona *Fevdalizem ali azijski proizvodni način*,¹¹ ki se sicer ne ukvarja s »črno« Afriko, je pa vendarle

⁸ Seveda so Aminove teze izzvale burno reakcijo teoretikov »nekapitalistične potie«. Polemiko je začela skupina sovjetskih piscev: G. I. Rubištejn, G. Smirnov in V. Solodovnikov (glej pregled F. Redžepagića v Naših temah št. 12/1977, str. 2736—2753).

⁹ G. V. Plehanov: *Osnovna pitanja marksizma*, Kultura, Beograd 1953.

¹⁰ Izdal Centar za kulturno djelatnost omladine, Zagreb 1975.

¹¹ M. Rodinson: *Islam et Capitalisme*, Seuil, Pariz 1966, članek »Féodalisme ou Mode de Production Asiatique«, str. 73—83.

relevanten tudi za dežele te celine. Avtor se sprašuje, ali je pravilna teza, da lahko družbenoekonomske strukture muslimanske družbe v srednjem veku uvrstimo v pojem »fevdalne formacije« ali »azijskega proizvodnega načina«.

Umberto Melotti¹² prihaja po isti logiki, vendar zajemajoč širši prostor, do sklepa, da Marx nikakor ni zastopal enolinearne sheme, ki mu jo pripisujejo, in na podlagi skrbne analize (še posebej *Grundrisse*) trdi, da lahko iz njegovih spisov potegnemo koncept večlinearnega zgodovinskega razvoja, ki — naj dodamo — omogoča različna in izvirna zapovrstja zgodovinskih razvojnih etap, v okviru katerih imajo socialistične opredelitve dežel tretjega sveta svoje polnopravno mesto. Po Melottiju je Marx pravzaprav razlikoval poti družbenega razvoja pri različnih narodih. Tako je antična skupnost (Grčija, Rim), ki se je razvila v sužnjelastniško družbo, v simbiozi z germansko skupnostjo (z invazijami barbarov) pripeljala do nastanka fevdalne družbe v Evropi. Podobno obliko fevdalizma najdemo edinole še na Japonskem. Evropska in japonska fevdalna družba sta prerastli v razvito kapitalistično. Popolnoma različna je bila razvojna pot azijske in slovanske skupnosti: prva se je transformirala v azijsko družbo (Egipt, Kitajska, Indija itn.), druga pa v polazijsko družbo (Rusija). Zahodna kolonialna osvajanja so vplivala na oblikovanje nerazvite kapitalistične družbe na azijski celine (denimo v Indiji in vrsti nekdanjih kolonij). Tukaj je po Melottiju konec Marxa, vendar pa ga sam še nadgrajuje: trdi namreč, da sta ruska polazijska družba in kitajska azijska družba neposredno prerasli v »birokratski kolektivizem«, ki je danes na isti ravni zgodovinskega razvoja kot razvita kapitalistična družba (Evropa, ZDA, Japonska) in v nerazvito kapitalistično družbo (Afrika, Azija idr.). Po njem je socialistična družba, razumljena kot prehodno obdobje h komunizmu, šele stvar prihodnosti.

Samir Amin v knjigi *Imperializem in nerazvitost v Afriki*¹³ daje svojo kategorizacijo različnih proizvodnih načinov, ki jih — sklicujoč se prav tako na Marxa — razlikuje od koncepta zgodovinske formacije. Zdi se nam, da takšno razlikovanje ni samo koristno, pač pa tudi nujno, saj je na tem področju popolna idejna zmeda, pa so — pač glede na posamezne avtorje — v uporabi kot sinonimi tako različni izrazi, kot so »družbena formacija«, »družbenoekonomsko obdobje«, »proizvodni način«, »družbenoekonomski« sistem, »globalna družba« itn.

Amin razlikuje pet različnih proizvodnih načinov: 1. komunitarno-primitivni, 2. tributarni, s katerim paralelno obstoji komunitarna kmečka skupnost in njej nadrejeni »družbenopolitični« aparat, ki jo eksploatira s pobiranjem tributa (davka) (v to kategorijo bi sodila večina predkolonialnih afriških in azijskih družb), 3. sužnjelastniški proizvodni način, ki je samo manj razširjena različica tributarnega, 4. enostavni maloblagovni proizvodni način in 5. kapitalistični proizvodni način. Ko Amin govori

¹² U. Melotti: *Marx e il Terzo Mondo*, Il Saggiatore, Milano 1972.

¹³ Op. cit., S. Amin.

o periodizaciji afriške zgodovine, razlikuje: 1. predmerkantilistično obdobje, ki traja vse do XVII. stoletja, 2. merkantilistično obdobje, ki traja približno od 1600 do 1800, 3. vmesno obdobje, ki velja samo za zahodno afriško obalo in ki bi ga lahko imenovali poskus afriškega prilagajanja, in, nazadnje, 4. obdobje integracije črne celine v izdelani kolonialni sistem. Artikulacija navedenih proizvodnih načinov je potekala po Aminu na treh makro-regijah, ki jih je v Afriki oblikoval kolonializem, in tukaj razlikuje: 1. Afriko trgovinske menjave (zahodni del celine), 2. Afriko velikih koncesionarnih družb (izliv reke Kongo) in 3. Afriko rezervne delovne sile (vzhodni in južni del celine). Posebni primeri, ki ne sodijo v te makro-regije, so Etiopija, Somalija, Madagaskar in nekateri afriški otoki.

Med avtorji, ki podobno razmišljajo, bi lahko navedli tiste, katerih skupna značilnost je, da so v večji ali manjši meri skušali dedogmatizirati to temo. Sem sodijo Karl A. Wittfogel, Eric Hobsbawm, Maurice Godelier, Jean Chesneaux, Guy Dhuquois, Roger Garuady in Jean Suert-Canale.

Na koncu bomo iz projekta inštituta za proučevanje delavskega gibanja iz Beograda, objavljenega leta 1964, navedli tudi tale odstavek: »Nikakor ni nujno, da sodobne nerazvite dežele najprej doživijo ‚polni razcvet‘ kapitalizma in se šele potem usmerijo k socializmu«; pač pa je mogoče, da se bodo »pozitivni in še obstoječi elementi poprejšnjih formacij neposredno in kontinuitetno vključili v postopni socialistični razvoj nerazvitih dežel in se bodo v njem postopno preobražali«. ¹⁴

Pred petinštiridesetimi leti — Filip Filipovič

Med jugoslovanskimi avtorji pa bi radi posebej omenili samo enega — Filipa Filipoviča — in njegovo izredno študijo *Družbeni razvoj v ogledalu historičnega materializma*, objavljeno že leta 1924 (izd. Gece Kona, Beograd). Ta pomembni funkcionar KPJ, ki je leta 1938 »izginil« v Stalinovih čistkah, ¹⁵ ni bil obremenjen s poznejšo vulgarno različico historičnega materializma in je v delu razvil popolnoma izvirno shemo najpomembnejših epoh, skozi katere je šlo človeštvo. Teh obdobjev je po njegovem trinajst: 1. prvobitni komunizem, 2. avtoritativna rodbinska skupnost, 3. fevdalizem, 4. suženjstvo (tu razlikuje vzhodne despotije od evropskih antičnih družb, 5. tlačanstvo, 6. srednjeveška rokodelska ureditev, 7. trgovski kapitalizem, 8. manufaktura, 9. industrijski kapitalizem, 10. finančni kapitalizem, 11. državni kapitalizem, 12. prehodno obdobje

¹⁴ *Politički sistemi i pokreti u nerazvitim zemljama* — metodološko-teorijski okvir izučavanja, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd 1964, str. 33.

¹⁵ Rojen je leta 1879 v Čačku, študiral in predaval pa je matematiko v Petrogradu, kjer se je tudi pridružil marksističnemu gibanju. Leta 1905 sodeluje v ruski revoluciji. Pozneje je pomemben funkcionar Srpske socijaldemokratske stranke, Socialističke radničke partije Jugoslavije (komunistov) in KPJ. Leta 1920 je izbran za prvega komunističnega predsednika Beograda, od leta 1924 dela v Kominterni in iz nje »izgine« leta 1938.

in 13. kolektivizem. Filipović v uvodu v knjigo poudarja, da so mu »prišli prav« študija N. Buharina *Teorija historičnega materializma*¹⁶ in dela A. Bogdanova in I. Stepanova *Kurz politične ekonomije*¹⁷ — še posebej pri obdobjih pred kapitalizmom. Vse kaže, da je na Filipovića najbolj vplivalo zadnje delo. Kakorkoli že, v luči današnjih raziskav ima Filipovićevo knjiga veliko več skupnega z dosežki sodobnega marksizma kot knjižnica učbenikov in razprav o historičnem materializmu, ki so pisani pod vplivom stalinistične dogme. Glede na to, da je to delo prvič in zadnjič tiskano leta 1924 in je potemtakem še zmerom nedostopno naši širši javnosti, tukaj navajamo nekaj krajših odlomkov iz knjige. Pri tem bi radi opozorili na dve pomembne značilnosti Filipovićevega dela, zaradi katerih je knjiga aktualna tudi za tematiko, s katero se tukaj ukvarjamo: prvič, menil je, da ni »čistih« družbenih oblik, pač pa je trdil, da v vsaki izmed družbenih oblik »obstoji posebna stopnja proizvodnih sil s posebnim proizvodnim načinom, z ustrezno socialno-politično ureditvijo, psihologijo in ideologijo«¹⁸ (razlikoval je potemtakem družbeno formacijo in proizvodni način, na kar nas petdeset let pozneje opozarja Samir Amin); drugič, Filipović ni bil oster enolinearist, dopuščal je, da kronologija družbenih oblik ni bila ista na vseh področjih po svetu, dopuščal je specifične poti zgodovinskega razvoja različnih narodov (denimo, opozarja na specifičnosti fevdalizma pri nomadskih narodih ali na specifičnosti sužnjelastniške ureditve v vzhodnih despotijah — in po tem se zelo približuje Rozi Luxemburg). Značilno je, da Filipović kategorijo »fevdalizma« izvaja neposredno iz avtoritativne rodbinske skupnosti in da ta kategorija nima nič skupnega s »fevdalizmom« vulgarnega materializma (ta drugi fevdalizem imenuje »tlačanstvo«). Navajamo: »V srednjem veku se zdi, da se zgodovina začenja na novo. Fevdalno-rodbinski odnosi na začetku srednjega veka v Evropi nas spominjajo na obdobje, ki je bilo pred vzhodnjaškim suženjstvom in antično družbo. Vendar pa razvoj teh fevdalno-rodbinskih odnosov poteka v srednjeveški Evropi v drugih geografskih in zgodovinskih razmerah.«¹⁹

Čeprav so Filipovićeve razmišljanja o preraščanju avtoritativne rodbinske skupnosti v fevdalizem in o paralelnem razvoju sužnjelastniškega in tlačanskega sistema zelo zanimiva za današnje raziskovalce afriških družbenih struktur, bi tukaj vendarle prikazali njegove teze o »prehodnem obdobju med kapitalizmom in socializmom«, ki jih je zasnoval na dotedanjih izkušnjah ruske revolucije. Filipović izhaja iz ugotovitve, da zlom kapitalizma avtomatično ne pripelje do oživitve socializma, pač pa se do socializma pride s postopnim razvojem; faze tega razvoja so: 1.

¹⁶ Glej edini dostopen francoski prevod. N. Boukharine: *La Théorie du Materialisme Historique* — Manuel Populaire de Sociologie Marxiste, Anthropos, Pariz 1967.

¹⁷ A. Bogdanov in I. Stepanov: *Kurs političke ekonomije*, tom I, Predkapitalističeskaja epoha, Moskva 1920. Pri nas so leta 1924 v prevodu V. Čopića natisnili knjigo Bogdanova *Početnička političke ekonomije*. Tako Bogdanov kakor Filipović sta bila žrtvi stalinističnih čistk.

¹⁸ Op. cit., Filipović, str. 11.

¹⁹ Ibidem, str. 87.

rojstvo nove revolucionarne psihologije in ideologije, ko ideja marksizma postane last vsega delovnega ljudstva; 2. politična faza, ko proletariat osvoji politično oblast, ki jo izkoristi za 3. ekonomski prevrat; 4. v zadnji fazi pride do tehnične revolucije. Proletarska revolucija v Rusiji, do katere je prišlo na eni izmed najšibkejših front svetovnega kapitalizma, je morala na začetku taktizirati in je bila prisiljena, da sprejme državni kapitalizem, vendar pa je bil to tisti kapitalizem, o katerem je Lenin dejal, »da mu lahko postavimo neke meje . . . Razumeti moramo, da je to kapitalizem, ki ga mi lahko dopustimo in moramo dopustiti, kateremu mi lahko postavimo neke meje in mu jih moramo postaviti. To je potrebno za kmečke množice in za privatni kapital.«²⁰ Filipović pojasnjuje ta kompromis kot začasen premor v revolucionarnem procesu in takole opredeljuje prehodno obdobje: »To je obdobje, ko je kapitalistom vzeta politična oblast, vendar pa so ohranili del svojega pomena.«²¹

Ta Filipovićevega razmišljanja o naravi države prehodnega obdobja seveda niso bila nikakršna izjema v tedanji Rusiji, vendar pa ilustrirajo živahne razprave in kontraverze, ki so jih izzivala. Tega bi se morali spomniti vsi tisti, ki danes razpravljajo o podobnih temah in zastavljajo ista vprašanja ali pa se bojujejo s podobnimi dilemami.

Možnost »preskakovanja« kapitalistične faze

Kadar govorimo o afriških teoretikih, ki so se ukvarjali s tem vprašanjem, moramo omeniti Sekouja Touréja. Na izrecno vprašanje: »Mislite, da mora zgodovinski razvoj Gvineje nujno preiti skozi klasične faze: fevdalizem, kapitalizem, potem socializem ali komunizem?« je takole odgovoril: »Če bi sprejeli to, da so faze zgodovinskega razvoja nespremenljive, bi s tem *ipso facto* trdili, da so razmere v vseh družbah ali v vseh družbenih skupinah podobne. In vendar je kolonializem kot posledica kapitalističnega razvoja v deželah, ki jih je izrabljajal in tlačil, ustvaril posebne pogoje, ki omogočajo, da se zavemo različne sheme in boljše dinamike zgodovinskega razvoja. Kolonialni vdor se je v Afriki zgodil v fevdalnem obdobju, ko je bil še globoko zasidran ‚komunokratski‘ duh. Organizacija proizvodnega načina ni bila tedaj ne sužnjelastniška, prav tako pa je ne moremo primerjati z ‚azijsko‘. Despotizem, ki je značilen za fevdalizem, se je pojavil v Afriki šele po kolonialnem vdoru in z njegovo pomočjo. Še več, buržoazija (kmečka buržoazija, nastala iz manufakturnega izkoriščanja), je bila tod neznana. Ker ni bilo nacionalne buržoazije, tudi ni moglo biti kapitalistične družbe. Ko pa se je kolonializem polastil dežele in ljudi kot proizvodnih sredstev, je onemogočil, da bi nastal meščanski razred. Če je pod njegovo vsemogočno vladavino obstajal takšen privilegirani razred (fevdalci, uslužbenci, trgovci), je ta

²⁰ Referat V. I. Lenina na XI. kongresu KP Rusije, Moskva, 28. III.—4. IV. 1922. Navajamo po Filipoviću, str. 240, 241.

²¹ Ibidem, str. 241.

nastal ne samo zelo pozno, pač pa tudi ni imel na voljo nobenega izmed sredstev, s katerimi je mogoče uresničiti prvobitno akumulacijo kapitala; ta sredstva so bila v rokah kolonializma ali vsaj pod njegovim neposrednim nadzorom. Očitno je, da je privilegiran nacionalni sloj težil k temu, da se s pomočjo neodvisnosti preobrazi v nacionalno buržoazijo. Vendar pa je prav v Gvineji po zaslugi demokratske partije pridobitev neodvisnosti bila hkrati tudi ljudska pridobitev. Odprla je pot k revolucionarni akciji, ki se je dokončala neposredno in brez prehoda k vladavini nacionalne demokracije; to je vplivalo na močno socializirano organizacijo proizvodnje, saj so s posredovanjem države prešla v roke ljudstva vsa odločilna področja nacionalnega gospodarstva. Po zaslugi dejavnosti partije so klasično shemo zamenjali z novo, v kateri ni kapitalistične faze. Tako se je zgodilo tudi v nekaterih drugih afriških državah, ki so se odločno usmerile k socialistični graditvi.«²²

V sodobnih razpravah o možnostih socialistične revolucije v nerazvitih deželah ima pomembno mesto tudi Amilcar Cabral, ki je s svojimi prispevki prav gotovo obogatil teorijo historičnega materializma.

Vsaka človeška skupnost v svojem razvoju, pojasnjuje Cabral, gre skozi »najmanj« tri faze: v *prvi fazi*, ki ustreza poljedelskim in živinorejskim komunalističnim skupnostim z zelo nizko ravnijo razvoja proizvodnih sil, je družbena struktura horizontalna; ni privatnega prilaščanja proizvodnih sredstev, ni razredov, zato tudi ni razrednega boja; v *drugi*, ki ustreza agrarnim fevdalnim ali podobnim družbam ali agrarno-industrijski buržoazni družbi, pride do naraščanja proizvodnih sil, to pa pripelje do privatnega prilaščanja proizvodnih sredstev; proizvodni način postopno postaja vse bolj zapleten, prihaja do spopadov med interesi in razredi; z nastankom države se družbena struktura razvija vertikalno; *tretja* faza bi ustrezala socialističnim in komunističnim družbam, v katerih država postopno odмира, medtem ko družbena struktura spet postaja horizontalna. Vendar, opozarja Cabral, razvoj človeške družbe poteka neenako: ni nujno, da te faze drugi sledijo, pač pa so lahko, kakor dokazuje Gvineja, hkratne. Naravno je, da vsaka nižja faza že vsebuje klico višje faze, vendar pa je v zgodovinskem procesu možen tudi skok, ki ga prinaša formiranje socialistične države.

»Časovno zapovrstje treh značilnih faz ni nujno,« je pisal Cabral, »ne glede na sedanjo razvojno raven proizvodnih oblik in družbenih struktur, ki so za te faze značilne. Neka družba lahko zelo hitro preide etape, ki ustrezajo konkretnim lokalnim razmeram (zgodovinskim in človeškim), in doseže višjo fazo. Ta napredek bo odvisen od konkretnih možnosti razvoja proizvodnih sil, to pa spet določa narava politične oblasti, ki upravlja z družbo, oziroma narava države ali, natančneje, značilnosti razreda ali razredov, ki v tej družbi dominirajo.« In Cabral takole končuje: »Za naše narode obstaja konkretna možnost, da iz da-

²² Op. cit., antologija *Afrika i socializam*, str. 95, 96.

našnjega stanja eksploatacije nerazvitosti preidejo na novo stopnjo zgodovinskega razvoja, ki jih lahko pripelje do višje oblike ekonomskega, družbenega in kulturnega razvoja.« Tako vodja gvinejske revolucije verjame v možnost »preskakovanja« etap v zgodovinskem razvoju in hkrati odgovarja na dileme, ki so zelo navzoče v sodobni teoriji in praksi socializma, in vnaša popravke v dogmatske sheme enolinearnega razvoja. Z drugimi besedami: ni nujno, da bi današnje nerazvite afriške družbene skupnosti morale prehoditi vse poprejšnje faze zgodovinskega razvoja, pač pa jih lahko kondenzirajo ali celo preskočijo.²³

Etape revolucionarnega procesa

Naš odgovor na teoretično vprašanje, ali je mogoče že danes začeti proces socialističnih transformacij v nerazvitih afriških deželah, ne da bi poprej prešli faze razvitega kapitalizma, je kategoričen DA. Vsaj v teoriji je potemtakem možno »preskakovati« klasične etape zgodovinskega razvoja, ki jih je poznala Evropa, možno jih je kondenzirati ali neposredno preiti v višjo fazo zgodovinskega razvoja, kakor pravi Cabral. Toda ta teoretska možnost postaja stvarnost samo s prakso. Navedli bomo Marxa, ki je v predgovoru k ruski izdaji *Manifesta komunistične stranke* napisal: »Vprašanje je: ali lahko ruska občina, oblika pradaвне skupne zemljiške posesti, čeprav močno spodjedena, neposredno preide v višjo obliko komunistične skupne posesti? Ali mora, narobe, prej iti skozi isti proces razkroja, ki predstavlja zgodovinski razvoj Zahoda?

Edini odgovor, ki je dandanes mogoč, je: če bo ruska revolucija signal za proletarsko revolucijo na Zahodu, tako da se bosta medsebojno dopolnjevali, utegne zdajšnja ruska skupna zemljiška posest biti izhodišče komunističnega razvoja.«²⁴

Vzporednice s položajem v sodobni Afriki, v kateri je še naprej navzoča skupna zemljiška posest vaše rodovno-plemenske skupnosti, se vsiljujejo same od sebe. Ne moremo torej govoriti o nekakšni »nekapitalistični razvojni poti«, o nekakšnem »nerazvitem« ali »afriškem« socializmu.

»Da bi ustvarile notranje pogoje za hitrejši ekonomski in družbeni razvoj,« je napisal Edvard Kardelj, »te dežele iščejo izhod v tem, da se v večji ali manjši meri usmerjajo h krepitvi države in državno-lastninskega odnosa družbenega kapitala in da se v večji ali manjši meri usmerjajo k socializmu. Takšna usmeritev izvira predvsem iz spoznanja objektivnega dejstva, da v večini teh dežel kapitalistični sistem ni več sposoben, da bi zagotovil hitrejši ekonomski razvoj. Tu ne gre za nekakšno »nekapitalistično pot«, temveč prav za usmeritev k socialistični družbi, pri tem pa so prvi ukrepi za uveljavljanje te usmeritve še zmerom pretežno na

²³ A. Cabral: *Unité et Lutte*, Tome I, Maspero, Pariz 1975, str. 287—291.

²⁴ K. Marx — F. Engels: *Izbrana dela*, II. zv., CZ, Ljubljana 1971, str. 573.

stopnji državno-kapitalističnih odnosov, ki pa so vendarle takšni, da so zares lahko, kakor je rekel Lenin, predverje socializma, ali pa so že prvi koraki socializma.«²⁵

Mislimo, da pri tem ni treba poudarjati, da bodo pota graditve socializma v teh deželah specifična in da se bodo zelo razlikovala od tistih, po katerih so šle socialistične revolucije v carski Rusiji, napol kolonialni Kitajski, v Jugoslaviji ali na Kubi. Te poti bodo odvisne od ravni razvoja proizvodjalnih sil v posameznih afriških deželah, od socialne in etnične strukture teh družb, od stopnje organiziranosti subjektivnih sil revolucije, od elementov družbene vrhne stavbe (vpliva tradicije, kulturnega okolja, stanja na idejno-politični fronti), od zunanjih vplivov in posegov; pri tem se nam zdijo zelo pomembne oblike protimperialističnega boja, prednost pa dajemo tistim političnim gibanjem, ki so dozorevala med oboroženim bojem za nacionalno neodvisnost.

Četudi govorimo o socializmu v pravem pomenu besede, o revolucionarnih družbeno-ekonomskih preobrazbah, ki so del svetovnega procesa k socializmu, ta proces vendarle poteka v skokih in po etapah. Kakor v drugih delih sveta tudi v Afriki ni »čistega« socializma, saj tudi ni »čistega« kapitalizma. Vsaka epoha vsebuje prvine starih zgodovinsko preseženih družbenih oblik in klice prihodnjih. Za epoho so značilni: 1. dominantni proizvodni način (tudi tu se strinjamo s S. Aminom, da proizvodnega načina ne moremo izenačiti z dano fazo zgodovinskega razvoja); 2. konkretno stanje razrednega boja, torej odnosi sil v neki določeni družbi, v neki širši geografski regiji. Vsaka revolucija je namreč splet različnih objektivnih okoliščin, ko, kakor pravi Marx, razvite materialne sile družbe pridejo v nasprotje z obstoječimi proizvodnimi odnosi in ko pride do razdobja socialne revolucije²⁶ — in tudi subjektivnih okoliščin, ko revolucionarni razred, ko organizirane subjektivne sile, ki izražajo najgloblje interese zatiranih množic, uveljavljajo premišljeno nasilje nad zgodovino in spreminjajo njen dotedanji potek in jo usmerjajo k socializmu.²⁷ Ne da bi se bali, da se bomo zmotili, lahko na podlagi izkušenj dosedanjih socialističnih revolucij trdimo, da je v nerazvitih deželah subjektivni dejavnik vselej imel pomembno vlogo, če ne celo kar odločilno vlogo. Socialistične revolucije so bile v teh deželah vselej svojevrstno voluntaristično nasilje nad ustaljenim potekom stvari.

Kakšne so etape tega procesa v »črni« Afriki? Četudi so možne različne periodizacije (eno izmed njih smo videli pri Filipoviću in lahko bi jo uporabili tudi za afriške razmere), menimo, da moramo razlikovati:

²⁵ E. Kardelj: »Istorijski koreni nesvrstanja«, povzetek govora na znanstveni konferenci »Snage i putevi rata i mira«, Zagreb, 8.—13. IX. 1973.

²⁶ Iz predgovora k »Prispevku h kritiki politične ekonomije«, Marx — Engels, *Izbrana dela*, IV. zv., CZ, Ljubljana 1968, str. 105.

²⁷ V »Bedi filozofije« je Marx zapisal: »Od vseh produkcijskih instrumentov je največja produktivna moč revolucionarni razred sam. Organiziranje revolucionarnih elementov kot razreda predpostavlja eksistenco vseh produktivnih sil, ki so se sploh mogle razviti v okviru stare družbe.«

1. etapo boja za nacionalno neodvisnost; ta etapa se konča, ko osvobodilno gibanje prevzame politično oblast, in je predpostavka za drugo etapo; 2. etapo, v kateri sprožijo proces socialne revolucije. Z drugimi besedami: protikolonialni boj je v temelju političen boj, četudi so nekatera narodnoosvobodilna gibanja že v obdobju pred neodvisnostjo poudarjala socialne cilje in so na ozemlju, ki je bilo pod njihovim nadzorstvom, ponekod že tudi začenjala procese konkretnih družbeno-ekonomskih preobrazb. To, da so osvojili državno oblast, pa jim je omogočilo, da so, kakor pravi Filipović, izvršili »ekonomski prevrat« — oziroma da so, spreminjajoč proizvodne odnose, začeli iskati formulo za hitrejši gospodarski razvoj, ki jim bo omogočil, da bodo lahko uresničili socialne cilje, ki so si jih postavili. Medtem ko je bilo mogoče prvo fazo — politično fazo — uresničiti skokoma, pa je možno drugo fazo — socialno fazo — uresničiti edinole postopno, v dolgotrajnem procesu, ki ga, med drugim, objektivno določajo materialne možnosti posameznih družb. Vendar pa je tudi ta druga faza — faza socialne revolucije — hkrati politična, saj problemov razvoja ni mogoče reševati izključno z ekonomskimi sredstvi, pač pa so ta sredstva odvisna od ideološko-politične usmeritve vodilnih subjektivnih sil posameznih dežel. Tudi fazo socialne revolucije je torej mogoče razdeliti na etape, kakor so, denimo, storili v Angoli, ko so svoje Ljudsko gibanje za osvoboditev (MPLA) preobrazili v Partijo dela. Sedanjo etapo svojega razvoja so opredelili kot »etapo demokratske in ljudske revolucije«, v kateri se uresničuje »demokratska revolucionarna diktatura« in s katero zagotavljajo pogoje za »etapo socialistične revolucije«, v kateri se bo uresničila »diktatura proletariata«. ²⁸ »V boju, prav tako kakor v slehernem drugem fenomenu,« — je napisal Amilcar Cabral, »prihaja do kvalitativnih sprememb šele na ustrezni ravni kvantitativnih sprememb. To pomeni, da proces boja poteka v etapah in da gre skozi natančno opredeljene faze.« Vsaki etapi boja ustrezajo specifične oblike družbene zavesti, na to pa, kakor meni Cabral, ne vpliva toliko sam cikel kolonialnega zatiranja in revolucionarnega nasilja, kolikor akcija subjektivnega dejavnika oziroma vloga revolucionarne avantgarde, saj se revolucionarna zavest ljudskih množic ne poraja spontano. ²⁹

²⁸ Poročilo centralnega komiteja na prvem kongresu MPLA — december 1977 (Relatorio do Comité Central AO Congresso do MLPA, Luanda 1977).

²⁹ Op. cit., A. Cabral, str. 309 in 238.

ANTOINE CASANOVA, FRANÇOIS HINCKER

»Da« — samoupravljanju in narodni neodvisnosti

Samoupravljanje je postalo obča dobrina francoske komunistične partije in ena izmed barv demokratičnega socializma, opredeljenega na 22. kongresu (KPF).

Vendar pa ob takem zapisu slišimo rožljanje ugovora: končno ste leta 1968 in v letih po njem prav vi, komunisti, ostro kritizirali tiste, ki so prvi nastopali z besedo in idejo samoupravljanja, češ da so idealisti in reformisti.

Četudi so bile samoupravnost ljudi, odmiranje države, upravljanje stvari po ljudeh spočetka v samem jedru utopičnega in nato znanstvenega komunističnega ideala, je popolnoma res, da se je zahteva po samoupravljanju v novejšem zgodovinskem obdobju v Franciji pojavila zunaj komunistične partije. K temu so gotovo pripomogli razlogi, ki so povezani z zgodovino komunističnega gibanja: v status občega modela neupravičeno povzdignjene razmere ruske revolucije, kjer država ni odmrla, so ohranjale pojmovanje zgodovinskega razvoja po — medseboj z nepredušnimi pregradami ločenih — stopnjah demokratične faze, diktature proletariata, komunizma, kjer šele država odmre. Seveda pa gre tudi za razloge, ki se nanašajo na dejansko idealistično in reformistično naravo samoupravljaljskih gesel iz leta 1968: spomnimo se, da so tedaj samoupravljanje postavljali za nasprotje nacionalizacijam ključnih sektorjev gospodarstva, da so ga predstavljali kot »teorijo« parcialnih oblasti proti potrebi po političnih spremembah, da je samoupravljanje zgubilo razredno vsebino v korist ideologije konvivialnosti (sožitkarstva). Prav gotovo bi bilo v tem trenutku napak, če ne bi onkraj ideološkega brkljanja z jasnimi protikomunističnimi namerami priznali tistega, kar je tičalo v težnjah po samoupravljanju.

Toda prav smo imeli in prav imamo še danes, ko nastopamo proti modelom, ki jih navdihuje severnoevropejski reformizem in ki jih izdelujejo kot za stavo ljudje kakor Attali ali Touraine — krepitev tehnokratske narave upravljanja proizvodnje, abstraktne še posebej zaradi nadnacionalnosti, in ponujanje svobodnega prostora za samoupravljanje kot varnostni ventil na spodnji ravni vsakdanje trivialnosti medosebnih od-

nosov — ko trdimo, da ne more biti samoupravnih perspektiv za vse človeštvo brez družbene in politične osvoboditve delavskega razreda, brez sredstev za odpiranje teh perspektiv — in to so nacionalizacije ter politične spremembe —, skratka, brez včlenjenja specifičnih bojov zoper prakso in namene oblasti v delavski razredni boj, v antimonopolistično bitko, v politični boj.

Sicer pa je dialektika revolucionarnega gibanja, še posebej komunistične partije, in dialektika novih oblik upravljanja, pripeljala do položaja, ko se v Franciji nihče več resno ne zavzema za idejo samoupravljanja, ne da bi se hkrati zavzemal za idejo nacionaliziranja; to je prišlo tako daleč, da je odslej celo sam Rocard prisiljen k veliki uvidevnosti, kadar izraža prvo idejo, ker hkrati ne želi razvijati druge . . . Zaradi tega je samoupravljanje od trenutka, ko ga je partija povezala s političnim in razrednim projektom, zgubilo precej svojih ideoloških gorečnejšev, a pridobilo v dejanskem gibanju delavcev. Revolucionarne organizacije delavskega razreda so se postavile na čelo teženj, ki odsevajo nujnost in možnost samoupravljanja v Franciji, tej razviti kapitalistični deželi, ki jo leta 1979 pretresa družbena kriza sveta, v katerem so antiimperialistične sile zavzele odločujoče položaje.

Socialistično samoupravljanje je potrebno in možno, ker razvoj proizvodnih sil in zahteve akumulacije živega, nerepetitivnega in ustvarjalnega dela, kjer delavci ne uporabljajo samo že doseženih znanj, ampak tudi razvijajo ustvarjalno domiselnost teoretično in družbeno utemeljenega strateškega izbora, zadevajo ob težnje kapitalizma, težnje po akumulaciji mrtvega dela in težnje, da bi upoštevali živo delo le toliko, kolikor je podrejeno mehanizmu reprodukcije izkoriščanja, oblasti in kopičenja presežne vrednosti v velikih družbah. Kriza kapitalističnega proizvodnega načina s tem postavlja pred človeštvo problem, kako naj človek obvlada celoto delovnega procesa in proizvodnega procesa njegovih lastnih pogojev bivanja. S tega vidika je normalno, da je ta zares temeljna kriza bolj zaostrena v razvitih kapitalističnih deželah: in potemtakem je normalno, da se revolucionarno gibanje zave, da se spremembe v »bazi« proizvodnega načina ujemajo s celoto odnosov med človekom ter naravo in medosebnih odnosov, v nasprotju z zgodovinskimi primeri prehoda, kjer lahko te spremembe upravičeno obravnavamo, kot da so zaporedne in da se prekrivajo. Danes ne more biti odločilnih udarcev zoper mehanizem izkoriščanja, ne da bi hkrati ne zadali odločilnih udarcev sedanjim strukturam dela in hierarhiji v tem procesu.

Lepa in stara formula, po kateri delavski razred osvobaja celo človeštvo, ko se osvobaja sam, s tem pride do polnega izraza. Delovni proces v povečujočem obsegu združuje raziskovanje, znanost in pojmovno ustvarjalnost, delavce torej, pri katerih prevladuje intelektualno delo, in druge, pri katerih prevladuje repetitivno delo, medtem ko proces oplajanja kapitala teži k poenotenju delovnih razmer intelektualnega delavca na nižjo raven delovnih razmer repetitivnega delavca. V svojem

stalnem boju zoper izkoriščanje in nasilje je repetitivni delavec v izviru odpora, ki danes more bolj kot kdaj prej vpeljati celotno delavstvo v gibanje proti bistveni težnji kapitalizma. Ko to pravimo, ne podcenjujemo obstoječih konkretnih ovir, ki se lahko na poti omenjenega približevanja začasno stopnjujejo, toda odkrito in naravnost trdimo, da je njena objektivna zgodovinska danost izredno velikega pomena.

Socialistično samoupravljanje je potrebno in možno, ker ima protislovje med akulturacijo, politizacijo, množičnim informiranjem — kljub zavoram in deformacijam, ki jih vsiljuje buržoazija in njena politična oblast — in avtoritarno birokratsko koncentracijo, ki je bolj kot kdaj prej umeščena v rokah »bogatih in velikih«, težnjo postati za te množice neznosno, če se ga polasti revolucionarno gibanje zato, da bi se ga množice ovedle in delovale nanj. Komunisti niso nikoli menili, da dajejo šola, televizija in tisk le izkrivljeno podobo stvarnosti; tudi razkorak je lahko plodovit, če (delavci) dojamejo njegov razredni izvir, razkorak med širokim poznavanjem družbe in sveta (spoznavanjem, katerega prvi priokus in s tem želje, da bi vedeli še več, daje, pa čeprav v mistificirani obliki, na primer televizija) in med tisočermi zapovedmi, ki jih vsakodnevno srečujemo: delaj in molči, drugi odločajo zate; — tu so strokovnost, tehnokracija in moč — ostani pred njihovimi vrati in počakaj na rezultate. Od tod želje po ponovni preobrazbi javnega delovanja, po novi praksi procesov odločanja v kateremkoli že redu, vključno s politiko.

Socialistično samoupravljanje je potrebno in možno, ker je družbena kriza, katere temelj je kriza akumulacije kapitala in procesa dela, razbila stoletja med seboj povezano tkivo medosebnih odnosov: kriza zakonske zveze in družine, kriza hierarhizacije generacij, kriza načina prisvajanja in obvladovanja prostora in časa (urbanizem, ekologija, razprave okoli »svobode« delovnega urnika), kriza vrednot, vsiljenih z argumentom avtoritete, kriza potrošnje, kar pomeni krizo potreb oziroma krizo protislovij med proizvodnjo uporabne vrednosti in tržno vrednostjo ali tudi krizo med — po eni strani — vedno individualnimi potrebami in naraščajočo socializacijo, najsi bo monopolistična ali pa socialistična, njihovega zadovoljevanja. Od tod težnje po prestrukturiranju osebnosti in po obvladovanju tega prestrukturiranja.

Zahteva po samoupravljanju, odmev, ki odgovarja na vseobsežno in mnogostransko krizo s termini, ki so od običajnega pojmovanja politike povzdignjeni na kulturno, moralno in antropološko raven, lahko obtiči pri nezadovoljstvu, zavračanju in uporništvu, skozi katere se manifestira vsak dan, ali pa daje prostor utopičnim odklonom. Zgodovinska odgovornost komunistov je usidrati ta sen v stvarnost, tako rekoč politizirati ga in napraviti samoupravljanje za perspektivo bojev. Od njihove sposobnosti za spopadanje z vsem tem in za izbiranje ljudskih množic bo odvisen izhod iz sedanje krize.

Zaradi dejstva, da gre za strategijo samoupravljanja, ki v sedanjem ideološkem okolju spominja na bolj ali manj mistično in posvečeno stvar,

ni prav nič manj potrebna jasnovidna analiza, znanje na splošno in še posebej politično znanje. Strategija, utemeljena na razumevanju malo prej omenjenih razmer, ki jo store za nujno in možno danes in tukaj, si ne bo mogla prihraniti ocenitve odnosa sil, oporišč, s katerimi razpolaga, in ovir, ki jih srečuje. Ko govorimo o samoupravljanju, namreč nismo pred praznim listom.

1. Razpolagamo z izkušnjami socialističnih dežel, in to vseh, ne le Jugoslavije. Na prvi pogled je ta izkušnja videti negativna: neovrgljivo je, da, celovito ocenjevano, ostaja upravljanje družbenega proizvoda v socialističnih deželah togo državno in da se je, po drugi strani, prestrukturiranje državljanstva in osebnosti, o čemer smo pravkar dejali, da je potreba, ki vre na plan v naših kapitalističnih formacijah v krizi, izpolnilo v sferi vsakdanjosti zunaj dela, kjer je samoupravna razsežnost jasno prisotna, v sferi družbenega dela, kjer je ta razsežnost omejena, in v sferi političnega, kjer je skoraj popolnoma odsotna. V svoji izjavi 7. novembra 1977 »Za odločilno napredovanje demokracije« je KPF mogla zapisati sledeče: »Da bo prišlo do resničnih sprememb, je potrebno frontalno napredovati na vseh področjih k zmeraj bolj demokratični, decentralizirani in samoupravni družbi, oblikovani za delavce in po njih samih. Družbena preobrazba terja najprej, da skupnost prevzame obvladovanje odločilnih vej gospodarstva in da se politična oblast spremeni tako glede svoje vsebine kot glede svojih metod. Nacionalizacija in udeležba delavcev pri vodenju države sta neizogibni. Cilji niso sami sebi namen. V naših očeh so to sredstva, ki morajo biti na vsakem koraku, v vsakršnih okoliščinah in v vsakem pogledu podrejena cilju, za katerega se bijemo: preobrazbi življenja, družbi blaginje, pravičnosti, bratstva, svobode.«

Mimo teh sredstev ni mogoče iti, zakaj gospodovanje malega števila ljudi nad lastnino in močjo je blokada, zapah, ki ga je treba zlomiti. Vendar pa ta nujna sredstva še niso zadostna.

Izkušnje dokazujejo, da spremembe lastnine in državnega vodenja ne zadoščajo za izpolnitev te preobrazbe. Izkoriščanje in nasilje označujeta celo kapitalistično družbo, v tovarnah in onkraj njihovih zidov, na najrazličnejših področjih. Izvirata iz značaja lastnine, toda celoto družbenih odnosov, mentaliteto, navade, kulturo sta prepojila že tako globoko in dolgotrajno, da se utegne zgoditi, da preživita spremembo lastnine. Na novi ekonomski podlagi grozita reproducirati hierarhijo in metode ukazovanja, značilni za družbo, kjer manjšina usmerja vse, medtem ko je množica delavcev omejena na svojo vlogo izvrševanja. Nevarnost je, da ena birokracija zamenja drugo, da tehnokrati z »leve« nasledijo tehnostrate z »desne«. Zato ne bo moč izpeljati preobrazbe lastnine, ne da bi se hkrati v bistvu na moč potrudili, da predrugačimo družbene odnose. Že takoj spočetka morajo nacionalizacije preko delavcev zagotoviti popoln prenos lastništva določenih podjetij na skupnost, vzpostaviti novo življenje v podjetju in novo delovanje narodnega gospo-

darstva. Ti ukrepi morajo biti tesno povezani s splošno demokratizacijo celotnega družbenega življenja.

Izkušnje socialističnih dežel so bogate tako glede odkrivanja pridobljenega izkustva, bodi zavednega ali ne, o samoupravljanju kot glede odgovorov, ki so jih vzbudile ovire, s katerimi se te dežele srečujejo: družbena narava proizvodnih odnosov, neizpodbiten premik naprej po eni strani k zmanjševanju družbenega razlikovanja in po drugi h kulturni revoluciji množic, omogoča postaviti kot popolnoma osrednje vprašanje ravno vprašanje demokratizacije upravljanja; literaturo in film socialističnih dežel je na primer moč razumeti le v tej luči in zato, bodi rečeno mimogrede, ju pravzaprav ne morejo doumeti vsi tisti, ki ju hočejo videti izključno skozi prizmo bodi razrednega boja, bodi liberalizma ali obojega hkrati; temeljno protislovje s težnjo k demokratizaciji upravljanja izhaja iz zaostale narave proizvajalnih sil, iz nuje materialne socialistične akumulacije v najprej nerazvitih proizvajalnih silah: tako še dalje obstaja, a z obrnjeno fornto, tako rekoč »v prid« proizvodnih odnosov, protislovje med ravnijo proizvajalnih sil in proizvodnih odnosov. Razumljivo je, da se neko relativno harmonično samoupravljanje, po opredelitvi družbeno omejenega obzorja, zadružniško in ne nacionalno samoupravljanje, ki izkazuje poteze manj razvite delitve dela kot v industriji, ne zaradi tega, ker bi segalo onkraj nje, ampak nasprotno zato, ker ostaja tostran nje, razvija na podeželju skladno s proizvajalnimi silami, ki so same omejene.

Drugo protislovje, ki ga vsebuje težnja po samoupravljanju, izhaja iz težave, da bi komunistične partije in družbene organizacije igrale vlogo, različno od vloge državnih ustanov: kako bi torej mogle partija in organizacije bojevati specifičen boj za odmiranje teh ustanov, da bi same mogle v novih razmerah biti sile tega boja in avantgarde?

Iz izkušenj socialističnih dežel lahko potegnemo gotovost, da bi dejansko nazadovanje proizvajalnih sil in popuščanje ideološkemu sprejemanju tega nazadovanja, vsaka ničelna rast in po drugi strani vsako slabljenje neodvisne vloge revolucionarne partije zapiralo samoupravljanju perspektive. Druga stvar je, da bodi boj za rast boj za razmah živega dela, za zadovoljitev potreb njegovega oblikovanja in njegove akumulacije, boj za izbor prvenstveno človeških proizvajalnih sil, kadar je to možno. Revolucionarna partija bide boj proti zaostajanju pri ocenjevanju razmer, kjer so možni premiki samoupravljanja naprej.

2. Onkraj želje po nekem drugačnem upravljanju, drugačni demokraciji, drugačni politični praksi, moramo spoznati stvarno stanje zavesti o pogojih uresničevanja te aspiracije, stvarno stanje bojev, ki so usmerjeni v to smer.

Ni mogoče podcenjevati ogromnega napredka v boju, ki se nanaša na demokratizacijo, na oblast in obvladovanje splošnih pogojev bivanja v celem svetu. Prav v tem gre za planetarni pojav XX. stoletja, pojav, ki zelo močno spreminja razmere revolucionarnega boja: eter, ki do sre-

dine tega stoletja obliva klasične tekste marksizma in strategije delavskih partij, je skoraj izključno eter bojov proti izkoriščanju, eter napada na proizvodne odnose v njihovem bistvu; eter, v katerega sta danes potopljena teorija in praksa delavskih in demokratičnih partij, pa je eter sočasnega boja proti izkoriščanju in proti nasilju ter za preobražanje proizvodnih odnosov hkrati v njihovi materialni osnovi in v celoti družbenih razmerij.

Da bi se o tem prepričali, zadošča videti, kako buržoazija vodi razredni boj na terenu demokracije (»trilateral«, povzdigovanje vprašanja pravic in svoboščin človeka v prvi rang politične in ideološke bitke). S tega vidika boji za ponovno prilastitev narodne in kulturne istovetnosti, ki sta komponenti antiimperialističnega gibanja, ne izražajo prisilnega prehoda na teren zakasnelega, zastarelega in drugotnega v odnosu do bistvenega — boj zoper imperialistično izkoriščanje — smer, v katero je nekaj časa hotel razmišljati vulgarni marksizem, ampak nasprotno širijo, bogatijo in množijo tisto, za kar gibanje bije boj: v trenutku, ko pišemo te vrstice, daje o tem več kot primerno pričevanje narava ljudskih spopadov v Iranu ter tudi očitno naraščajoča členovitost bojov, imenovanih »kvalitativni«, v razvitih deželah, kjer postavljajo pod vprašaj strukture kapitalizma v krizi. Zato obstajajo pogoji za ponovno aktiviranje in modernizacijo določenih ljudskih tradicij, recimo v Franciji, tradicij, ki so bile videti zreducirane na ostanke izginulih stvari in ki ponovno dobivajo moč ter novo vsebino, ko jih revolucionarno delavsko gibanje popolnoma vključi v svojo strategijo. S tem mislimo tudi na regionalne tradicije, ki jih nazorno prikazuje, recimo, globok odmev gesla »Živeti, delati in odločati v pokrajini« v Languedoc — Roussillonu; mislimo tudi na revolucionarne možnosti, ki se pojavljajo v krščanskih okoljih ideologije občega dobrega, ki je še nedavno množično porajala reformizem in depolitizacijo; mislimo tudi na že relativno širok prodor zahteve po obratnih svetih, ki jo je še pred nekaj desetletji francoski revolucionarni sindikalizem radikalno postavljal nasproti politični akciji; mislimo na težnjo asociativnega gibanja (v četrtilih, gibanja staršev dijakov, žena, na kulturna in športna gibanja), da bi se zblížalo z boji sindikalnega oziroma političnega tipa, razumljenega v najširšem smislu, čisto preprosto zato, ker jih zid državne oblasti velikega kapitala, ob katerega zadevajo, neizogibno sili, da si postavljajo z osnove svojih prvotnih dejavnosti nova vprašanja.

Še več — ni mogoče sprejeti kot samo po sebi očitnega dejstva ideje, naj bi bila dominantna liberalna politična praksa in centralizacija pri družbenem oblikovanju Francije pod nadvlado francoske buržoazije skoz in skoz okužila delavsko gibanje. Seveda je res, da sta, globalno vzeto, to gibanje in celota demokratičnega gibanja podvržena buržoazni izkušnji in ideologiji ločevanja sfere civilne družbe (podjetje, družina itd.) od sfere politike, ki bi bila edina, kjer bi se postavljalo vprašanje oblasti, in še to v strogo institucionalnih oblikah brez zveze z družbenimi spopadi. Toda koliko je morda obvladovanih, a vendar živih nasprotnih tokov:

komunalna demokracija, ki jo sedanja oblast brzda s toliko težavami (in pri tem sploh ne varčuje z naporimi . . .); zaradi razredne vsebine vprašanja volitev po letu 1789 dejaven in z revolucionarnim pomenom ter s težnjo po ljudski pobudi nabit značaj volilne prakse, ki je v buržoazni ideologiji in pravu vendarle poglavitna oblika delegiranja oblasti; širok, preko svojih kvantitativnih označij (volilno telo, članstvo) segajoči vpliv revolucionarnega pojmovanja (razvili sta ga komunistična partija in CGT) boj kot gibalne sile političnih izborov proti vladajoči ideologiji, ki gibalno silo seveda umešča v prostor državnih aparatov in tehnik; povečanje avtonomije delavskega gibanja v odnosu do državnih ustanov po zaslugi KPF in CGT ter njihovih načel organiziranja ter skrbi za vzgojo, s to posledico, da so se oblikovali prvi kadri družbenega gibanja, ki so hkrati delavskega oz. ljudskega porekla in neodvisni od državnih ustanov (pomislite le, kaj pomenijo v buržoaznem sistemu podjetniške celice partije); in v zadnjem času teoretično delo ter praktične izkušnje komunistične partije (izjava o svobodi, predlogi za reaktualizacijo skupnega programa, komunalni sporazum, izjava o samoupravljanju, pohod za politične pravice v podjetju, predlogi za regionalno samoupravo, kolokvij o demokratičnem vodenju šole itd.).

Z druge strani pa iz krize kapitalizma in izbruha teženj po samoupravljanju ni mogoče avtomatično sklepati na njegov pohod po kraljevski poti procesa brez protislovij. Pri učinkovanju krize ni nikakega avtomatizma: prav kakor more poživiti tradicije in revolucionarne dosežke naroda, more tudi okrepiti konservativna in reformistična stališča ter oddaljiti od volje za spremembe in boje.

Postopno poslabševanje življenjskih in delovnih razmer ter vsesplošna bojazen pred individualno in družbeno prihodnostjo sta lahko podlaga za poostritev konkurence med delavci na osnovi delitve dela, hierarhije dohodkov in moči, ki ju vzdržujejo in poudarjajo delodajalci in oblast: monopolni državni kapitalizem in še toliko bolj njegova kriza imata za posledico težnjo k poenotenju razmer in k njihovem skrajnem nasprotstvu v isti sapi. Postavljanje tega, kar je kapitalizem doslej pustil obstajati neodvisnosti in pobude pri kvalificiranih delavcih, pod vprašaj, ima lahko pri kadrih in strokovnjakih to posledico, da se brezupno oklenejo zadnjih sledov prejšnjega statusa: kar kader izgubi zaradi delodajalske ofenzive, lahko poskuša ohraniti ali ponovno pridobiti s pomočjo svojega avtoritatizma v odnosu do drugih delavcev. Izenačevanje materialnih življenjskih razmer lahko povzroči navezanost na kulturne in simbolne »privilegije«.

Izpostavitve aparata monopolne države v prvo frontno črto bitk ima po svoji strani za posledico neizbežno nujo, da si poišče ograd in odvrnitveno taktiko, ki preusmerjajo nezadovoljstvo in zahteve na prostor omejenega samoupravljanja: samoupravljalško participacijo kadrov pri posrskih odločitvah pri vodenju podjetja; vzpostavitev sloja tehno-kratskih uglednežev na lokalni in regionalni ravni, povečevanje individualiz-

ma, proizvodnjo upravnih struktur z dvojno prednostjo, da so v zavetju pred klasičnimi političnimi spopadi volilnih izidov in v zavetju pred novimi bolj ali manj protidržavnimi političnimi boji; splošno ideološko ofenzivo proti demokraciji v korist odgovornosti in pripoznanja tehničnih ter realističnih »elit«. Tako nasproti pojmu iz ljudske volje izhajajočih moči, izraženih skozi razmerje političnih sil, poskušajo postaviti in ovekovečiti delegiranje oblasti in ločitev med vladajočimi in vladanimi v imenu sposobnosti odločanja, torej v imenu kulturnih privilegijev, katerih vrednotenje ima sicer za veliko buržoazijo še to strateško prednost, da zavira zavezniško gibanje med delavskim razredom in intelektualci.

Bojazni, ki jih izražajo mezdni delavci intelektualnega tipa — inženirji, kadri, raziskovalci, učitelji — prav v času odločnega posega KPF v prid samoupravljanju med predvolilno kampanijo v začetku leta 1978, so v sedanjem stanju razmerja sil jasno pokazale, da obstoja ta odbojna pregrada.

Jasnovidno upoštevanje tako francoskega demokratičnega in delavskega gibanja kot protislovij v samih težnjah po samoupravljanju po našem mnenju vodi k oblikovanju naslednje, na prvi pogled protislovne podmene: v položaju, v katerem je Francija, terja eden od pogojev za razvoj socialističnega samoupravljanja, z drugimi besedami torej — za odmiranje države kot, v odnosu do delavskega gibanja, prostora materializacije vnanjskosti aparatov družbenega upravljanja, dialektiko spopadov in intervencij po naravi še vedno etatističnega tipa. Demokratizirana država mora priklicati v življenje takšne strukture, ustanove in zakone, ki spodbujajo in pospešujejo množično gibanje, ki pelje v njeno odmiranje. Po našem ne gre nič več le za posege po bojih, ki prevajajo težnje množic v demokratične zakone, ampak tudi za simultano posredovanje, torej tudi pred udari oziroma boji.

Teh podmen in razmišljanj o perspektivah socialističnega samoupravljanja v Franciji ni mogoče skleniti, ne da bi odgovorili na neko žgoče vprašanje, ki ga nekateri dobronamerno ali pa tudi ne, kar je končno malo pomembno, naslavljaajo na komuniste: zahtevate samoupravljanje, a hkrati razvijate energično kampanjo proti nadnacionalni Evropi, in dozdeva se, da ta kampanja izhaja iz nacionalizma, ki je protisloven prizadevanjem za komunizem, za odstranjevanje vsakih pregraj med ljudmi — in ravno to je samoupravljanje.

Temu vprašanju odločno odgovarjamo, da bi bila težnja po samoupravljanju, pa kakorkoli je že zapeljiva, obsojena na utopično nemoč ravno tedaj, če bi se ločila od konkretnega bojevanja v družbeni stvarnosti, ki ji je narod pri sedanjem stanju stvari eden bistvenih okvirov; a tedaj bi delovala kot tipično reformistični alibi za še manj demokratične konstrukcije aparatov monopolne države od sedanjih.

Če se težnja po samoupravljanju poraja iz uničevanja (sedanjega) tkiva družbenih in individualnih razmerij, rojeva iz krize procesa dela,

javnega delovanja in osebnosti, kako naj potem še bolj poudarjeno oddaljevanje centrov odločanja, kako naj od prostorov dela, življenja in razumevanj njunih pogojev še bolj ločena in abstraktna oblast, kako naj multinacionalke, še bolj tesno strojem za proizvodnjo profita prilagojena struktura, dajo najmanjše upanje samoupravljanju?

Narodni okvir, če že ni edini, je pač najbolj strukturirajoč in najbolj živ med okviri, v katerih se delavci in državljani polaščajo novih možnosti, tako da jih uresničujejo, možnosti, ki izvirajo iz univerzalnega gibanja proizvodnih sil, iz učinkov splošne krize kapitalizma in svetovnega razmerja sil. Etnologija, zgodovina in sociologija prikazujejo, da je etnično-narodni objekt prostor, kjer se izraža in kondenzira abstraktno gibanje proizvodnih odnosov in kjer je mogoče v konkretnih spopadih izpeljevati preobrazbe, ki so vedno izvirne in specifične. Buržoazna revolucija po sebi ni nikoli obstajala, dogodili pa sta se angleška in francoska revolucija; nič bolj ne obstaja socialistična revolucija z velikim S in velikim R, pač pa ruska revolucija, kitajska ali kubanska. Narodna pot v socializem in antiimperialistično gibanje si nista v ničemer istovetna, vendar pa se hkrati pogojujeta in medsebojno prepletata. Boji nekega delavskega razreda in nekega ljudstva ne nasprotujejo mednarodni solidarnosti celote bojev, ampak so, prav nasprotno, pogoj za napredovanje te celote.*

Prevod: C. B.

CIRIL BAŠKVIČ

KP Francije in samoupravljanje

(Ob prevodu članka »Da — samoupravljanju in nacionalni neodvisnosti«)

KPF je v letih pred svojim XXII. kongresom napadala idejo o samoupravljanju, češ da je »votla formula« levičarske nerealističnosti in možna prikrita bližnjica k stabilizaciji razrednih razmerij v obliki participativnega kompromisa. Na XXII. kongresu leta 1976 je samoupravljanje uvrstila v svoj programski arzenal predvsem pod pritiskom štiri leta prej sklenjenega zavezništva s socialisti, osnovnimi bojevniki za samoupravljanje v Franciji, na sedanjem kongresu pa je potrdila primernost in nujnost samoupravljanja kot osiščne točke svojih koncepcij socializma fran-

* Pripomba: Članek se nadaljuje še z nekaj odstavki, ki se nanašajo na bolj specifična vprašanja nacionalne suverenosti Francije v Evropi.

coskih barv. Objavljeni prevod članka A. Casanove in F. Hinckerja se uvršča med spise vidnejših intelektualcev KPF, spise, v katerih razvijajo, utemeljujejo in — opravičujejo sprejetje, oziroma kot sami menijo, »sedanji stopnji političnih bojov primerno rekonceptualiziranje in praktično rabo v njihovi usmeritvi že prej po elementih navzočega samoupravljanja.«

Samoupravljanje, za katerega najbolj vneti francoski zagovorniki zlasti okrog revije »Autogestion et socialisme« prisegajo, da je francoski izum utopičnih socialistov in Proudhona, v smislu revolucionarne prakse prvokrat preskušeno v pariški komuni, je po letu 1968 in še posebej sredi sedemdesetih let postalo programsko vodilna ideja francoske levice in eno njenih najbolj popularnih gesel. V političnem prostoru ga kot svojo izrecno koncepcijo formulirajo socialistična stranka, ki ga je uradno postavila za svojo osnovno strateško izbiro s sprejemom petnajstih tez o samoupravljanju leta 1975, združena socialistična stranka, ki velja za enega prvotnih nosilcev zahtev po samoupravljanju v sedanjem obdobju v Franciji, in sindikalna organizacija Francoska demokratična konfederacija dela. Samoupravljanje je postalo — v vseh prisojenih mu aspektih — tudi predmet teoretskih in empiričnih študij ter raziskav tako v političnih grupacijah kot tudi v celi vrsti visokošolskih in akademskih ustanov. V zadnjih letih izhaja prava poplava člankov, knjig in drugih publicističnih prispevkov na to temo. (Skoraj vsak avtor se dotakne tudi jugoslovanskega primera ali celo »modela« — pretežno kot pozitivnega pojava, a pogosto tudi z neusmiljenimi kritikami posameznih dimenzij našega samoupravljanja).

Hkrati ko je samoupravljanje na teoretski in doktrinarni ravni v Franciji bolj živa praksa kot v sosednjih razvitih deželah Evrope, pa je na primer udeležba francoskih delavcev pri upravljanju podjetij dosti manj intenzivna kot v Nemčiji, Veliki Britaniji ali Skandinaviji. Pritrditi kaže tistemu delu stališč KPF, kjer sumijo razrednega kompromisarstva »severnoevropske« modele udeležbe delavstva pri upravljanju v gospodarstvu, kompromisarstva, katerega relativna odsotnost v Franciji omogoča bolj radikalno postavljanje problema samoupravljanja z dodatno politizacijo dela družboslovja in teoretizacijo političnih doktrin ter programov levih sil v Franciji glede te tematike.

KPF danes izjavlja, da je edina resna sila, ki se bojuje za samoupravljanje. To utemeljuje s tem, da v nasprotju z drugimi upošteva družbeno dejanskost in s spajanjem analize družbenih razmerij z živo silo proletariata bolj kot drugi organizirano ustvarja možnosti za realizacijo samoupravljanja. Njeni levi partnerji, tega ne zamudi povedati niti v izrecni obliki, pa da pozabljajo na osnovne družbene spremembe, ki so nujen pogoj za uveljavljanje samoupravljanja kot prvine socialistične preobrazbe Francije. Mednje štejejo zlasti nacionalizacije ključnih sektorjev gospodarstva in financ, državno planiranje, povečanje udeležbe delavca pri upravljanju nacionalnih podjetij na podlagi ključne vloge sindikatov (in

najmočnejši francoski sindikat je »prokomunistična« Splošna konfederacija dela) ter vrsta družbenih reform na področjih od fiskalnega režima do procesov socializacije in dolgoročnega prestrukturiranja družbene delitve dela, tako da bi prišlo do realizacije »interesov delavcev na nacionalni, regionalni, lokalni in podjetniški ravni«.

V sedanji fazi francoske poti v socializem, tako podčrtujejo, je treba družbene spremembe na področju lastnine in razpodelitve moči med razredi opravljati z državnimi posegi. Nasprotniki med zavezniki razberejo v tem prikrit etatizem. K temu jih navaja ne le analiza pojma, ki ga ima komunistična partija o samoupravljanju, ampak tudi trditev partije, da samoupravljanje ni novost v njenem programu, novost, ki bi se je oprijemali zaradi bojazni, da bi sicer njihov relativni pomen v levi fronti upadel glede na težo in razmah socialistične partije, temveč le aktualizacija že stare osnovne partijske usmeritve od boja za »obnovo in ponovno vzpostavitev demokracije« v petdesetih letih prek strategije »resnične demokracije« kot prve faze socialističnega preobražanja Francije v šestdesetih letih do ideologije »razvite demokracije« sedemdesetih let, ideologije, v katero je vpeta teza o samoupravljanju kot delu francoske specifične prehoda v socializem.

To poudarjanje kontinuitete pa pri zaveznikih KPF še utrjuje dvom o resničnosti spremembe njenih »realnih« ciljev, ki da so predvsem v tem, da bi prišla na oblast in, po sili razmer v takšnem primeru, v tem, da bi vztrajala pri praksi države kot enem najbolj učinkovitih instrumentov oblasti. Domet predstav KPF naj bi ne presegal obzorja vladavine za delavski razred in delovne ljudi, pravijo ti kritiki. In drugi dodajajo, da je to obzorje tako pri komunistični partiji kot pri ostalih levih politično organiziranih subjektih v Franciji samo prikrito s svitom neposredne vladavine delavskega razreda in delovnih ljudi.

Nosilec takih kritik, katerih kontinuum sega vse do tistih, ki menijo, da je KPF v jedru še vedno stalinistična, partija vsaj glede samoupravljanja odgovarja s protinapadom na njihovo iluzoričnost, kompromisarstvo in pristajanje na delne reforme državnega sistema monopola velikega kapitala, skratka, očita jim socialdemokratizem, ki tiči za navidezno radikalnostjo v resnici neostvarljivih zamisli o samoupravljanju. Uresničljiva pot je namreč ravno tista, ki jo predlagajo komunisti.

Samoupravljanje, ki se danes pojavlja in širi v Franciji na ravni idej, teorij in doktrin, je dovolj mnogoplastno, da je vabljivo za množice, in dovolj posebno, da je zanimivo za intelektualce, utegne iz sredstva politične popularizacije zaradi okoliščin francoskih družbenih razmerij, delno celo mimo volje političnih subjektov, postati delotvoren, akcijski koncept socialističnega preobražanja Francije. Zavaljo take perspektive ne gre zavračati celotne ideje in gibanja že samo zato, ker lahko rabi tudi kot ideološko sredstvo za bolj prozaične oblastniške cilje — kakor se med seboj obmetava francoska levica, da ne govorimo o desnici, ki se tudi vpleta v ta disput — narobe, prav zato dialektika progresivnega v konservativ-

nem tudi v konkretnem primeru te teme terja povečano pozornost tako v Franciji sami kot drugod. Vsako izkustvo v zvezi s samoupravljanjem ima namreč moč pouka povsod, kjer ljudje ustvarjajo zgodovino na poti od sedanjega meščanskega sveta k socializmu. V Franciji ali drugje — in jugoslovanski bralec zna to še posebej ceniti.

DRAGO KOŠMRLJ:

KP Italije in »tretja pot« v socializem

»... v vsakem zgodovinskem trenutku (se pravi na vsakem kongresu) se ponavlja vprašanje ‚kaj delati?‘. Če ima to vprašanje trajno veljavo, potem mora v vsakem zgodovinskem trenutku (ki je nujno drugačen od prejšnjih), na vsakem kongresu (ki mora biti drugačen od prejšnjih ne samo po oštevilčenju), odgovor biti drugačen, biti mora nov«. ¹

Če bi na temelju takih kriterijev sodili o vsebini in sadovih letošnjega petnajstega kongresa komunistične partije Italije — potekal je konec marca v Rimu — mu sicer ne bi mogli pripisovati narave nekakšne zgodovinske prelomnice v razvoju partije, niti ga ne bi kazalo jemati kot trdno zasejan mejnik, ki bi ločeval različna obdobja idejne in politične usmeritve KPI. Bistveno novost kongresa in njegov pomen, novi odgovor, ki ga je dal, bi predvsem kazalo iskati v tem, da petnajsti kongres sodi med vrhunska prizadevanja italijanskih komunistov, da jasneje izoblikujejo idejno in politično podobo svoje partije in jo še bolj usposobijo za opravljanje njenih nalog in uresničevanje strateških ciljev, ki si jih je postavila. Hkrati pa je kongres izražal vidno težnjo še bolj določno in celostno označiti in hkrati poglobiti, obogatiti z novimi prvinami vsa dosedanja teoretska spoznanja o vsem novem, kar je v življenje in delo partije prinesla nova usmeritev k zgodovinskemu kompromisu, se pravi k oblikovanju enotnosti vseh demokratičnih sil kot neizogibnemu pogoju za družbeno preobrazbo, in k evrokomunizmu kot tisti obliki socialistične družbe, ki naj ponazarja dialektično enotnost socializma in demokracije. V tem smislu je bil kongres »zgodovinski« trenutek, ko je partija na temelju vseh dosedanjih teoretičnih spoznanj in dognanj in na temelju izkušenj večletne prakse političnega boja ne le potrdila kot edino možno

¹ Giancarlo Pajetta, Verso il XV Congresso, Rinascita, 22. dec. 1978.

in veljavno tako imenovano »tretjo pot« v socializem, pač pa tej poti skušala odpreti nove perspektive.²

V najkrajših potezah bi lahko bistvo streteških ciljev take poti povzeli iz tehle ugotovitev kongresnih tez: »Komunistična partija Italije se bojuje za globoko prenovo dežele, za ohranitev in napredek demokracije na zasnovi, ki jo je načrtala ustava republike, da bi tako omogočila preobrazbo Italije v socialistično družbo, ki bo temeljila na politični demokraciji. Hkrati si KPI prizadeva prispevati svoj delež s napredku stvari miru in socializma v Evropi in v svetu.

Ti cilji postajajo vedno bolj aktualni in nujni spričo sedanjega stanja na svetu, ki je obremenjeno z dramatičnimi tveganji, hkrati pa odpira nove možnosti za osvoboditev in napredek človeštva. Tudi globoka kriza, ki pesti italijansko družbo, terja radikalne demokratične preobrazbe v smeri socializma.«

Kongres je bil značilen odsev razmer, v katerih deluje italijanska komunistična partija. Spričo zapletene notranje in prav tako mednarodne situacije je nenehno izpostavljena ostremu idejnemu in političnemu prepihu, ki terja od nje vztrajno zavzetost in vzdržljivost. Na vrata kongresa so trkali mnogoteri notranji in mednarodni problemi in terjali od njega tako rekoč takojšnje učinke. Razpust parlamenta in razpis predčasnih volitev je presenetil kongres sredi dela, partija je bila postavljena pred izziv konservativnega bloka, ki je po smrti Alda Mora prevladal v krščansko demokratični stranki, v obliki predvolilnega bojnega gesla te stranke: nobenega sodelovanja s komunisti v prihodnje. Dogodki v jugozhodni Aziji so vplivali, da je kongres moral popraviti nekatera stališča, izražena v tezah. Kongres se je soočil s tem, da so šla v nič prizadevanja partije za obstoj enotnosti demokratičnih sil v obliki vladne večine s komunisti. Prav v taki večini pa je partija videla bistveni pogoj za izhod iz krize in utrditev demokratičnega sistema.« Ustavili smo se že pri prvem koraku, ko bi morali storiti vsaj dva, da bi zagotovili novo pot«, je zapisal Giancarlo Pajetta. Mimo kongresa niso mogli okrepljeni in vse bolj nevarni pojavi terorizma, ki čedalje bolj ogrožajo že tako trhlo tkivo demokratičnega sistema dežele, kakor tudi ne pojavi kvalunkvizma,³ lokalističnih teženj in korporativizma, kar vse spodkopuje demokracijo, v kateri pa partija vidi pglavitni pogoj za uresničitev družbene preobrazbe dežele v smeri socializma.

² Izraz »tretja pot« je nadomestil poprejšnji termin »italijanska pot« v socializem. Novi izraz bolj poudarja skupne poteze v politiki partij evrokomunizma. »Tretje« poti ne razumejo kot kompromis ali srednjo pot med realnim socializmom in socialdemokratizmom, pač pa kot izraz dejstva, da obstaja več poti v socializem.

³ Kvalunkvizem je gibanje iz prvih let po vojni («uomo qualunque») in je izraz nezaupanja do sistema in političnih strank. Po prvih volilnih uspehih je gibanje razpadlo in prišlo v neofašistično stranko. Značilnost novega kvalunkvizma je ta, da v svojem demagoškem protestniškem nastopanju izhaja vse bolj tudi iz skrajno levičarskih pozicij in iz njih napada politiko komunistične partije Italije.

Vse to je narekovalo, da je kongres moral usmeriti svoje delo na dve področji: na neposredna vprašanja vsakodnevnega političnega dela in boja ter na področje analize raznoterih procesov v Italiji in v svetu ter teoretične posplošitve vseh spoznanj, dognanj pa vprašanj, ki zadevajo osnove in izhodišča strateških ciljev njenega boja. Odtod tudi značilen pečat dela kongresa, ki je v sedanjem času tudi značilnost političnega in zlasti idejnega delovanja partije kot celote: »Hočemo razpravljati,« je dejal generalni sekretar Enrico Berlinguer v uvodu svojega referata, »in to razpravljati do globin in z vso resnostjo, ki jo premoremo, o velikih problemih, ki pestijo Italijo, Evropo in svet v sedanjem času, v katerem se je strnilo toliko vprašanj pa tudi toliko pričakovanj glede usode naše dežele in vsega človeštva.«

»Tretja pot« — demokratični socializem

»Demokratična in socialistična preobrazba se v Italiji pojavlja kot nujnost spričo globoke krize, ki že leta traja v naši deželi. Ta preobrazba je možna prav tako zavoljo moči in zrelosti delavskega gibanja, katerega jedro je komunistična partija.« Ta sicer zelo strnjena definicija, ki naj dokaže objektivne in hkrati subjektivne pogoje za možnosti socialistične preobrazbe v Italiji, je sad obširnih in teoretično dognanih raziskav ekonomske in družbene stvarnosti v Italiji, ki jih je opravila partija v dosedanem znanstveno raziskovalnem delu in ugotavljanju bistvenih protislovij, ki dajejo pečat povojnemu razvoju kapitalistične družbe v deželi. Ena izmed značilnosti in novosti tez in razprav petnajstega kongresa pa je v tem, da teze vključujejo ekonomsko krizo v Italiji v organski sklop krize kapitalizma kot svetovnega sistema. Teze vidijo bistveno značilnost te krize v njeni naravi, po kateri se razlikuje od prejšnjih kriz in ki je v tem, da je opravila partija v dosedanem znanstveno raziskovalnem delu in ugotavljanju vseh najbolj bistvenih protislovij, ki dajejo pečat povojnemu razvoju kapitalistične družbe v deželi. Ena izmed značilnosti in novosti tez in razprav petnajstega kongresa pa je v tem, da teze vključujejo ekonomsko krizo v Italiji v organski sklop krize kapitalizma kot svetovnega sistema. Teze vidijo bistveno značilnost te krize v njeni naravi, po kateri se razlikuje od prejšnjih kriz in ki je v tem, da je kapitalistični sistem dosegel stopnjo krize, ko sam ni več sposoben najti izhoda iz nje, in se zato razrešitev njegovih protislovij zakonito nakazujejo v obliki globlje družbene preobrazbe v smeri socializma. Edina pozitivna rešitev je torej v preobrazbi, v napredku demokracije, ki je usmerjena k socializmu.

Vrh tega obstajajo in delujejo zavestne sile, ki se usmerjajo k socializmu. Zlasti po letu 1968, letu velikih družbenih nemirov, je ideja socializma dosegla velik razmah in se usidrala med delovnimi množicami v kapitalističnih deželah zlasti v zahodni Evropi. Tisto, kar pa je najbolj izrazito, je to, da se v deželah zrelega kapitalizma ideje socializma in njego-

va perspektiva čedalje bolj uveljavljata v obliki odpora, da bi posnemali sedanje modele, in se usmerjata k novim oblikam, ki jih morajo napredne sile delavskega gibanja šele iznajti, izoblikovati. »Tako usmeritev k socializmu večine delovnih množic v zahodni Evropi vse bolj označuje vedno bolj razširjeno kritično stališče do ‚realnega socializma‘, do ‚sovjetskega modela‘, in nič manj do kitajskega«, ugotavlja Lucio Lombardo v knjigi z značilnim naslovom *Socializem, ki ga je treba iznajti*.⁴

Petnajsti kongres je bil dokaz, kako je KPI, ki je sicer odšla najdlje izmed vseh partij zahodne Evrope v iskanju oblik in vsebine socialistične družbene preobrazbe, sredi — na mnogih področjih pa še v začetku — poti k odkrivanju lastnega modela socializma, ki ne bo posnetek nobenega izmed obstoječih. Kazalo bi zato pritrditi sodbi enega izmed udeležencev predkongresnih razprav na straneh partijskega glasila *Unita*, da na sedanjih stopnji teoretičnega oblikovanja strategije socialistične preobrazbe italijanske družbe »dosti bolj jasno in dorečeno izstopa tisto, kar naj nova socialistična družba v zahodni Evropi ne bo, kot pa tisto, kar naj postane stvarna vsebina novega demokratičnega socializma, za katerega se zavzemajo in bojujejo evrokomunistične partije.«

»V nasprotju z izkušnjami socialnih demokracij gre torej za procese socialistične preobrazbe, ki pa bodo drugačni od tistih v Sovjetski zvezi po oktobrski revoluciji in tudi drugačni od tistih v drugih socialističnih državah. Zato govorimo v Evropi o ‚tretji‘ poti. Gre za prehod v socializem in za značilnosti socialistične družbe, ki ima globoke korenine v zgodovini zahodne Evrope, v stoletnih bojih za politične, kulturne in verske svoboščine, ki so bile značilne zanjo, in zlasti v velikih bojih za demokracijo, svoboščine in družbeni napredek, ki jih je bojevalo in izbojevalo delavsko gibanje:.⁵

Nujnost zavračanja sovjetskega modela zaradi njegove neustreznosti za zahodnoevropske razmere je KPI na kongresu, še dosti bolj pa zunaj njega dokazala in obrazložila z obsežnimi teoretično poglobljenimi analizami stvarne podobe ekonomsko družbenega sistema v Sovjetski zvezi in vzrokov, ki so do njega pripeljali. Berlinguer je na kongresu na temelju stališč, izražena v tezah, ocenil zgodovinsko prelomno naravo oktobrske revolucije in njen vpliv na razvoj mednarodnega delavskega gibanja. Toda »ta velika zgodovinska izkušnja«, tako ugotavljajo teze, »je odkrila mnoge omejitve, protislovja in napake, ki bremenijo notranje ekonomsko in politično življenje . . . predvsem kar zadeva demokracijo. Te omejitve, protislovja in napake otežujejo tudi odnose med različnimi socialističnimi državami in krnijo privlačno silo socialističnih idealov v vsem svetu. V vsakem primeru je povsem očitno, da pota in modeli, uresničeni v teh deže-

⁴ Lucio Lombardo Radice: *Un socialismo de inventare*, Editori Riuniti, Rim 1979.

⁵ Iskanje tretje poti v socializem v Evropi, prevod iz *Rinascita*, Naši razgledi, 9. marca 1979.

lah, niso sprejemljivi za socialistično preobrazbo v deželah, kot so v zahodni Evropi pa tudi kot je Italija.«

Obsežnost in rezultati prizadevanj KPI in njenih teoretičnih delavcev, da bi z nedogmatskimi marksističnimi prijemi osvetlili vse zgodovinske, ekonomske, družbene in druge vidike stvarnosti, ki označujejo realni socializem v Sovjetski zvezi, se kažejo med drugim v pomembnih izsledkih, ki jih je dala razprava v okviru inštituta Gramsci, pa tudi razna druga dela in analize o razvoju Sovjetske zveze.⁶

Neustreznost sovjetskega modela se kaže v tem, da sta sama zasnova in pa usmerjanje ekonomskega in političnega razvoja v Sovjetski zvezi po oktobrski revoluciji pripeljala do vrste napak in pomanjkljivosti. Te pa se izražajo zlasti v strogo centralističnem planiranju, v popolnem podržavljenju gospodarstva, v načinu in času kolektivizacije, v izenačenju partije z državo in podobno, kar vse je sprožilo huda notranja protislovja, posledica pa je nepopolna demokracija, pomanjkanje nekaterih temeljnih svoboščin in pravic delavcev, da odločajo o družbenih in drugih zadevah.⁷

Na drugi strani kongresne teze priznavajo pomembno pozitivno vlogo socialdemokratskih strank v boju za izboljšanje ekonomskega in socialnega položaja delavcev. Niso pa se te stranke usmerile k temu, da bi iztrgale družbo iz okvirov kapitalističnega sistema. Spričo nemoči tega sistema, da bi v sedanji njegovi krizi »nove vrste« našel izhod, se, po sodbi KPI, znotraj socialdemokratskih strank vse bolj pojavlja diferenciacija med silami, ki se upirajo bistvenim preobrazbam kapitalističnega sistema, in tistimi, ki so si že začele postavljati vprašanje premoščanja kapitalizma in iščejo poti k stikom k drugim silam delavskega gibanja.

KPI je potemtakem z vso težo in prepričljivostjo svojih teoretičnih postavk, argumentov in spoznanj jasno opredelila razloge, zakaj so modeli realnega socializma in pa socialdemokratizma nesprejemljivi in neustrezni za uresničitev socialistične družbe v visoki razviti kapitalistični družbi zahodne Evrope. Kongres je v tem smislu dal zadosten odgovor na vprašanje, kakšen socializem v zahodni Evropi naj ne bo. Nepopolna, neizdelana in ne do konca dorečena pa je podoba socialistične družbe, kakršno je treba, po besedah Lucia Lombarda Radicea, šele iznajti.

Vendar kongres ni ostal brez vsaj delnega odgovora tudi na to vprašanje, četudi so oblike, predvsem pa prava vsebina demokratičnega socializma, kot si ga zamišlja in ga teži uresničiti italijanska in druge evrokomunistične partije, šele v obrisih. KPI se resda ne loteva »tretje poti« v socializem šele z začetnih, startnih osnov. Kongres je nedvosmiselno potrdil nekatera bistvena izhodišča za napredovanje k socializmu, ki so že

⁶ Za primer velja zlasti omeniti dve deli: *Momenti e problemi della storia dell'URSS*, ki vsebuje gradivo z razprave na simpoziju o SZ, in obsežno delo v dveh knjigah Giuseppe Boffa, *Storia dell'Unione sovietica*, v založbi Arnoldo Mondadori, Milano 1976 in 1978.

⁷ Ko eden vidnih teoretikov KPI Lucio Lombardo Radice v predkongresnem prispevku o težah obravnava vzroke protislovij v deželah realnega socializma, se sklicuje na stališča in sodbe Edvarda Kardelja o tem vprašanju in ga pri tem označuje kot marksista, ki je dal z vrsto poglobljenih analiz socialistične družbe prispevek največjega pomena.

postala stalnica celotne strategije partije in njenega boja za preobrazbo družbe.

Ena takih v temeljih izdelanih in teoretično opredeljenih stalnic je zgodovinski kompromis, ki naj v italijanskih razmerah ponazarja tisto, kar teze označujejo za temeljno os celotne strategije partije — enotnost demokratičnih sil kot nepogrešljivi, bistveni pogoj za družbene preobrazbe v Italiji. Načelo o enotnosti vseh demokratičnih sil črpa partija iz teoretične dediščine Gramscija, predvsem pa Togliattija, ki je prav na tem načelu gradil KPI kot »novo partijo«. Enotnost demokratičnih sil je prestala svojo zgodovinsko preizkušnjo v odporniškem protifašističnem gibanju in v izdelavi ter pri sprejetju demokratične, napredne ustave, ki je sad protifašističnega demokratičnega boja italijanskih množic. Danes, zlasti po letu 1973, se pravi po čilskih dogodkih, je enotnost dobila novo vsebino in kvaliteto. Ta nova vsebina se je na petnajstem kongresu predstavila v dvojni luči — kot osnovni pogoj za rešitev dežele iz težke gospodarske in družbene krize in pa kot tako rekoč zgodovinsko determiniran pogoj za družbeno preobrazbo dežele, se pravi za odpravo kapitalističnega sistema in za graditev socialistične družbe. Rekli bi lahko, da je načelu enotnosti podrejena celotna vizija socialistične preobrazbe in graditve v Italiji. Ne more biti ne družbene preobrazbe ne graditve nove družbe, če manjka ta osnovni element, tj. enotnost vseh demokratičnih sil.

Iz tako postavljene vloge enotnosti izhaja tudi nujnost demokratičnih oblik boja za socializem in prav tako nujnost dialektičnega spoja socializma in demokratije, kjer se socialistična graditev in socialistična družba sama pojavljata v pluralistični podobi. Zato kongresne teze poudarjajo, kako je danes »demokratični režim najbolj ugoden teren za razvoj razrednega boja, ki je usmerjen k spremembi ekonomske in družbene strukture«, in kako je »politična demokracija najvišja ustavna oblika organizacije države, tudi socialistične države«.

Kongres je v dobršni meri prispeval k teoretični osvetlitvi vprašanja enotnosti demokratičnih sil tudi na temelju izkušenj politične prakse zadnjih let. Za stržen enotnosti je postavil razredno utemeljeno enotnost levih sil, komunistične partije in socialistične stranke. Hkrati pa je teorijo o enotnosti demokratičnih sil spopolnila praksa v tem smislu, da je dokazala, kako uresničevanje enotnosti nikakor ni neboleč in hiter proces, pač pa težaven in dolgotrajen proces, ki pozna tudi zastoje in nazadovanja, pa celo cepitve, in je zato za uresničevanje enotnosti potreben nenehen boj najbolj zavednih demokratičnih socialističnih sil.

Taka usmeritev je KPI tako rekoč po naravni poti pripeljala v vrsto tistih partij, ki jim gre vzdevek evrokomunistične.⁸ Kongresne teze ugotavljajo, da mora graditev socializma, podobno kot boj za socializem,

⁸ Znanstvena in druga publicistika KPI v zadnjem času izraza evrokomunizem ne postavlja več v narekovaj.

potekati v ozračju popolne demokratičnosti in ob upoštevanju vseh svoboščin. In taka izbira je evrokomunizem.

KPI evrokomunizma ne razume kot gibanje, ki bi bilo v nasprotju z drugimi komunističnimi partijami ter revolucionarnimi in naprednimi silami drugih dežel in celin, ali pa bi hotelo ponujati univerzalne rešitve. Hoče dati le svoj prispevek k celotnemu procesu uveljavljanja in razvoja socializma v Evropi in v svetu. Evrokomunizem naj bi — po sodbi KPI — še posebej pripomogel, da bi prevladala nova oblika odnosov med zahodno Evropo in deželami v razvoju, ne več oblika kolonialističnih ali neokolonialističnih, pač pa enakopravnih odnosov. Evrokomunizem naj bi vrh tega prispeval k boju za spremembo obstoječega mednarodnega gospodarskega reda in vzpostavitvi novega reda, ki bi temeljil na enakopravnosti, pravičnosti in solidarnosti.

Teoretična literatura KPI obsega vrsto del in razprav, ki razčlenjujejo in osvetljujejo bistvo in pomen evrokomunizma. Za primer bi kazalo omeniti delo Pietra Ingraoa, v katerem razpravlja o krizi in tretji poti v socializmu in pri tem takole označuje bistvene poteze evrokomunizma: »Evrokomunizem ni niti tabor še manj pa blok komunističnih partij, ki bi ga spajale organizacijske vezi ali vsaj skupnost programov vseh evrokomunističnih partij. Tako organizacijsko in programsko povezovanje ne bi bilo koristno, krnilo bi svobodo akcij vsake partije in bolj spodbujalo razcepe kot pa krepitve gibanja. Tisto, kar je važno, so medsebojna posvetovanja, tesno sodelovanje, izmenjava izkušenj, pa tudi medsebojne kritike.«⁹

Pietro Ingrao poudarja, kako je za KPI politična demokracija načelno vprašanje. Taka demokracija je potrebna delavskemu razredu. »Italijanski delavski razred ne bo šibkejši, če bo deloval v demokraciji in za demokracijo. Narobe, brez demokracije bo zgubil svojo zgodovinsko bitko, ne bo zgradil socializma.«¹⁰

Prav s takih izhodišč je kongres ocenil teroristično ofenzivo, ki je, kot ugotavljajo teze, eden izmed najbolj nevarnih in težavnih pojavov. Terorizem potiska javno mnenje v naročje desnice, hoče zavreti udeležbo množic v političnem življenju, ki je bistvena značilnost italijanske demokracije. Teži k temu, da bi zrušil to demokracijo, kar lahko rabi edinole krepitvi desničarske protiofenzive.

Stvarna nevarnost za demokracijo in za celotno vizijo družbenih sprememb v Italiji in v zahodni Evropi sploh ne prihaja zgolj od teroristične ofenzive, četudi je to neposredna nevarnost. KPI deluje in snuje obrise svoje »tretje poti« v znamenju dileme, katere sile bodo prevzele v svoje roke razreševanje obstoječih protislovij kapitalističnega sistema — ali blok sicer med seboj različnih, toda demokratičnih sil, se pravi politika zgodovinskega kompromisa, ali blok reakcionarnih in zmernih sil. Spre-

⁹ Pietro Ingrao: Crisi e terza via, Editori Riuniti, Rim 1978.

¹⁰ Prav tam.

membe se nakazujejo kot nujnost, izhodi in njihovi cilji pa so lahko različni. »Ne vem, če je pretirano«, je zapisal Giancarlo Pajetta v času objave kongresnih tez, »videti v nekaterih pojavih razkrajanja demokracije, nezaupanja, iracionalnih protestov, korporativističnih odporov — podobnosti s stanjem v mesecih pred padcem Allendeja.«¹¹

Ko je Togliatti v prvih povojnih letih postavljaj temelje usmeritve partije k množicam, je preoblikoval samo partijo, tako da se je odtlej prijel vzdevek »nova partija«. Petnajsti kongres je vnesel tolikanj pomembne in občutne spremembe v njeno dosedanjo idejno in politično podobo, da jo skoraj kaže označiti kot novo »novo partijo«.

»Zgodovinska izkušnja«, je rečeno v tezah, »potrjuje veljavnost marksističnega pojmovanja, ki postavlja način proizvodnje — z različnimi odnosi in konflikti, ki se na tem temelju oblikujejo in razvijajo — kot osnovo, iz katere izhajajo pravne in politične organizacije ter idejne usmeritve. Toda ta zveza med načinom proizvodnje in njegovo nadgradnjo ni mehanična, pač pa je v znamenju dialektične recipročnosti«.

Iz te postavke izpeljujejo teze dva sklepa: prvi je ta, da so politične organizacije sicer vezane na določene razredne interese, niso pa njihov mehanični zraz, drugi pa ugotavlja, da tudi če se družba preobrazi v svoji ekonomski bazi in je s tem odpravljena delitev na antagonistične razrede, še nadalje ostajajo različni interesi, ohranjajo se pomen in vrednosti raznih idejnih, političnih, kulturnih in verskih usmeritev in tradicij. Iz tega izhaja možnost obstoja in delovanja več strank tudi v obdobju demokratične in socialistične obnove družbe in v graditvi ter usmerjanju nove družbe. Zato mora delavski razred svojo vodilno vlogo v procesu prehoda iz kapitalizma in graditve socializma uresničevati v obliki sodelovanja in sporazumevanja med različnimi partijami in strujami, ki teže k socializmu. Prav zato partija ne more posebljati socialistične države in družbe, je samo del te družbe in države, v prvi vrsti pa neposreden izraz delavskega razreda in vseh ljudskih plasti, je partija boja, avtonomna sila družbe.

V tem smislu se KPI na temelju novega statuta, ki ga je sprejel kongres, pojavlja kot laična politična sila, ki svoje pripadnike izbira na temelju tega, da se strinjajo z njenim programom, ne pa tudi z ideologijo. Partija se je na kongresu z novim statutom odrekla doktrinarnemu sistemu Marxovega, Engelsovega in Leninovega nauka v obliki formule »marksizem — leninizem«, kajti ta izraz ne obsega tudi vse teoretične dediščine italijanskega delavskega gibanja od Gramscija do Togliattija. Kongres je vnovič ovrednotil vlogo demokratičnega centralizma, ki ustreza ciljem take partije, ki lahko svoje naloge uresničuje samo na temelju svojega demokratičnega in enotnega notranjega življenja. Partija mora zato vse bolj razvijati široko demokracijo, spodbujati svobodne razprave, kri-

¹¹ Giancarlo Pajetta, Verso il XV Congresso, Rinascita, 22. dec. 1978.

tična stališča in samostojne pobude, hkrati pa mora nenehno krepiti duha enotnosti in konstruktivnosti.

Statut tudi na novo določa idejna in politična stališča do vere. Partija v odnosu do vere ne izhaja iz ateističnih postojank in sodi, da je svoboda vere — podobno kot vse druge svoboščine — pomembna vrednota, ki jo partija neguje in varuje tako danes kot jutri, tako v razmerah kapitalizma kot v prihodnji socialistični družbi, ki bo temeljila na demokraciji. Partija se hkrati zavzema za dialog, soočanje in sodelovanje s kristjani in katoličani na temelju medsebojnega upoštevanja.

Vsekakor ni bila naloga petnajstega kongresa, da bi poiskal zgolj odgovor na vprašanje »kaj delati?« v smislu, kot ga je postavil Giancarlo Pajetta, pač pa je moral iskati odgovore tudi na vprašanje »kako delati?« Se pravi, kako popeljati iz okvirov obstoječega sistema kapitalizma v nov sistem, socialističen sistem, in kakšen naj ta sistem bo glede na to, da se KPI odpoveduje tako modelu realnega socializma kot socialdemokratizma. Kako naj poteka družbena preobrazba in graditev socialistične družbe v okviru zgodovinskega kompromisa kot temelja za to, da se doseže demokratični socializem, katerega bistvena prvina je pluralizem.

Teoretiki KPI izhajajo iz spoznanja, da spremembe v ekonomski bazi ne vplivajo mehanično tudi na spremembo v vrhni stavbi. Odprava privatne lastnine v proizvodnji s popolno nacionalizacijo proizvodnih sredstev in uvedba strogega centraliziranega planiranja gospodarskega razvoja ne jamčijo tudi demokracije in vseh svoboščin, ne odpravljajo odnosov med vladajočimi in vladanimi. Bistvo družbene preobrazbe pa je prav v tem, da zagotovi načelo, zapisano v komunističnem manifestu, da je svoboda posameznika pogoj za svobodo vseh.

KPI s svojih programskih zasnovah ne predvideva odprave privatne lastnine tudi v socialistični družbi. Poglavitno sredstvo za odpravo protislovij kapitalistične družbe in za družbeno socialistično preobrazbo vidi v funkciji demokratičnega programiranja gospodarskega razvoja. To funkcijo omogoča po eni strani nenehen politični boj, po drugi strani pa delovanje demokratične politične oblasti, ki je izraz volje delavskega razreda kot hegemon in pa soglasij večine prebivalstva. Demokratična politična oblast usmerja gospodarski razvoj na temelju plana, ki je sinteza vseh posamičnih ciljev razvoja in ki je vodilo za gospodarske dejavnike. Odpore ekonomskih in finančnih centrov lahko demokratična oblast premaguje edinole s svojo sposobnostjo, da upravlja, in s tem, da se opira na delavski razred kot kapitalizmu antagonistično silo. Tak sistem delovanja demokratične politične oblasti in demokratičnega programiranja povzdiguje pomen države, zato je treba preobraziti državo v tako institucijo, v kateri bosta vloga delavskega razreda in nadzor delovnih množic imela polno moč in veljavo. Zato je reforma države eno izmed bistvenih nalog za prehod iz kapitalizma v novo družbo.

V takem sistemu obstoja javnega in privatnega sektorja gospodarstva in demokratične politične oblasti, ki je pluralistična, se vloga in mesto

delavca v proizvodnem procesu in pri usmerjanju gospodarskega razvoja pojavljata v obliki participacije, soodločanja. Po tezah naj bi ta participacija delavcev pri odločanju o stvareh, ki zadevajo proizvodni proces, bila bistvena za politiko demokratičnega programiranja. »Participacija delavcev pri določanju ekonomske politike je bistveni in sestavni del procesa programiranja, ki sodi v pristojnost izvoljenih organov oblasti.«

Publicistika KPI, ki se ukvarja z vprašanji konkretnih oblik in možnosti družbene preobrazbe v Italiji v razmerah pluralizma političnih sil, poudarja osnovno bistvo demokratičnega programiranja gospodarskega razvoja s tem, da edino lahko doseže prevlado splošnih interesov nad posamičnimi in uresniči integracijo med programiranjem ter zakonitostmi trga. V tako zamišljenem sistemu naj postane država poglobitna oblika demokratične politične oblasti, podjetje pa oblika organizacije proizvodnje, v duhu načela, ki ga je izrekel Enrico Berlinguer na lanskem festivalu Unità v Genovi: gospodarskemu razvoju ni treba delati sile, treba ga je programirati in usmerjati.

Kljub taki usmeritvi KPI k demokratičnemu programiranju, za katero je vloga delavca sicer bistveni steber demokratične oblasti, v proizvodnem procesu in gospodarskem usmerjanju pa ima pravico soudeležbe, kaže, da je ideja samoupravljanja, se pravi vprašanje pravice neposrednega proizvajalca, da razpolaga s presežki svojega dela, navzoča pri teoretskem razmišljanju KPI o poteh in oblikah socialistične družbe. Pietro Ingrao v svoji knjigi o krizi in tretji poti ugotavlja, da samoupravljanje načenja težavno vprašanje odnosov delavca do njegovega proizvoda in do samih ciljev njegovega dela. Avtor prizna, da partija tega vprašanja še ni rešila, sodi pa, da je to eno izmed vprašanj, ki pa se ga je v razmerah mešanega gospodarstva težko lotiti.¹²

Med pomembne značilnosti dosežkov petnajstega kongresa, katerih pomen sega tudi čez okvire delovanja same KPI, je usmeritev partije k novemu internacionalizmu. Obširno ga je obrazložil sam Enrico Berlinguer v sklepnem govoru na kongresu, ko se je zavzemal za razširitev mednarodnega sodelovanja čez okvire zgolj komunističnega gibanja. Sodelovanje, ki mu je poglobitni cilj, da prispeva k razreševanju osrednjih problemov sodobnega časa, odpravi razlik med razvitim svetom in deželami v razvoju, vprašanje novega mednarodnega gospodarskega reda, razorožitve in utrjevanje svetovnega miru na temelju načel miroljubnega sožitja in enakopravnega mednarodnega sodelovanja. Govor Enrica Berlinguerja in načela, izražena v tezah o novem internacionalizmu, dokazujejo, kako je KPI prav na zadnjem kongresu izpričala organsko enotnost svoje notranje in mednarodne usmeritve. Njena stališča glede soodvisnosti sveta, o nujnosti razreševanja takih vprašanj, kot je sprememba obstoječe

¹² Posebna slavnostna številka *Rinascita* je ob začetku XV. kongresa objavila prikaz samoupravljanja v Jugoslaviji in napovedala poseben simpozij italijanskih marksistov, ki bodo v organizaciji instituta »Gramsci« razpravljali o sistemu socialističnega samoupravljanja.

mednarodne gospodarske ureditve, stališč o vzpostavitvi enakopravnih odnosov med vsemi narodi in stališča o demokratizaciji celotnih mednarodnih odnosov brez politike sile in vmešavanja, se tako kažejo kot zrcalna podoba demokratičnih teženj, ki navdihujejo KPI v njenem boju za uresničitev socializma po »tretji poti«.

Dokaz, kako tudi usmeritev KPI k novemu internacionalizmu pomeni, da je petnajsti kongres dal drugačne, se pravi nove odgovore na vrsto vprašanj, ki so v ospredju strategije in taktike KPI.

SILVO DEVETAK:

Rasizem in rasna diskriminacija

*(žgoči politični problem današnjega sveta)**

Rasizem, rasna diskriminacija, apartheid in segregacija so eden najbolj žalostnih in hkrati politično najbolj eksplozivnih družbenih pojavov sodobnega sveta.

Milijoni ljudi so v diskriminiranem položaju na političnem, socialno-ekonomskem, kulturnem področju in na drugih področjih samo zaradi tega, ker imajo drugačno barvo kože, izvirajo iz druge rase, imajo različno narodno ali etnično poreklo. Tako imenovano domorodno prebivalstvo v obeh Amerikah, v Avstraliji, na severu Evrope in drugod v svetu ne uživa vseh človekovih pravic in svoboščin; mogočni migracijski tokovi po drugi svetovni vojni so ustvarili podlago za razraščanje novih oblik diskriminacije proti množicam delavcev iz manj razvitih držav; številne nacionalne, etnične in jezikovne manjšine v svetu so diskriminirane na političnem, socialno-ekonomskem, kulturnem in na drugih področjih, ki so pomembna za njihov vsestranski in nemoten napredek; palestinski primer kaže, da danes v duhu rasne diskriminacije kratijo osnovne človekove pravice celo narodom v celoti.

Najbolj pereča oblika rasne diskriminacije pa je politika apartheida in segregacije na jugu Afrike, kjer nelegalni manjšinski rasistični režimi ne priznavajo narodom Zimbabweja, Namibije in Azanije le človekovih pravic in svoboščin, ampak tudi njihove neodtujljive pravice do samoodločbe in nacionalne neodvisnosti ter do svobodne izbire političnega sistema.

Rasna diskriminacija ima globoke socialno-ekonomske korenine. Je v bistvu družben spopad v delitvi materialnih dobrin in na tej osnovi za politično oblast v posameznih državah. Zato je sredstvo, s katerim v kapitalistični organizaciji družbene proizvodnje in delitve dobička nekateri socialni sloji izkoriščajo ogromne množice ljudi. V politiki apartheida in rasne segregacije na jugu Afrike pa se neposredno izražajo tudi interesi mednarodnega kapitala, organiziranega zlasti v nadnacionalnih službah in v drugih oblikah njegovega mednarodnega združevanja.

* Beseda na občnem zboru Društva SR Slovenije za združene narode, 5. marca 1979.

Politične in socialne konfrontacije za odpravo rasizma in rasne diskriminacije imajo v mnogih državah že v sedanji fazi vse lastnosti razrednega boja. Politična in socialna vrenja, ki jih sproščajo ti družbeni spopadi, pa že po svoji naravi nujno presegajo nacionalne meje. Danes so dosegli že take mednarodne razsežnosti, da lahko rečemo, da je zavest o nujnosti odprave rasizma in rasne diskriminacije zajela veliko večino človeštva. Na njeno krepitev vpliva tudi spoznanje, da politična in socialna nasprotja, ki jih sproža rasna diskriminacija, zlasti na Jugu Afrike, ogrožajo mir in varnost in lahko pripeljejo do oboroženih spopadov v širših mednarodnih razsežnostih.

Ustanovna listina Organizacije združenih narodov temelji na treh temeljnih kamnih: na sistemu kolektivne politične in ekonomske varnosti, na sistemu spoštovanja dostojanstva in vrednot človeka. Neupoštevanje ali rušenje kateregakoli od teh treh kamnov negativno vpliva na stabilnost mednarodnih odnosov in ustvarja krizna stanja, ki ogrožajo mir in varnost ter zaustavljajo družbeni in socialni napredek človeštva. Zaradi tega z bojem za odpravo vseh oblik rasne diskriminacije krepimo tudi mir in mednarodno stabilnost ter pospešujemo vsestranski napredek človeštva.

Jugoslavija je politično zelo občutljiva za vse oblike diskriminacije človeka. Program in akcija za odpravo diskriminacije oziroma za enakopravnost njenih narodov in narodnosti sta bili temeljni točki politične usmeritve KPJ, gonilna sila, ki je narode in narodnosti spodbujala k skupnemu bratskemu boju za neodvisno, svobodno, demokratično in federativno ureditev državno skupnost. Pri tem je bilo od vsega začetka jasno, da je moč resnično enakopravnost narodov in narodnosti doseči le na podlagi temeljite preobrazbe obstoječih družbenih struktur v revolucionarnem boju ljudskih množic, na čelu z delavskim razredom. Danes temeljita družbeni razvoj Jugoslavije in njena politična enotnost na pravni in resnični enakopravnosti njenih narodov in narodnosti.

Zaradi tega so jugoslovanska prizadevanja v mednarodnih odnosih za odpravo rasizma, rasne diskriminacije in apartheida odsev notranje jugoslovanske družbene stvarnosti in izpričujejo neločljivo enotnost naše notranje in zunanje politike. Jugoslavija je dala velik prispevek k izgradnji mednarodnega pravnega mehanizma za boj proti vsem pojavom rasizma in rasne diskriminacije. Dosledno je podpirala in podpira tudi vsa druga prizadevanja OZN na tem področju. Jugoslavija daje materialno pomoč in vsestransko politično podporo osvobodilnim gibanjem ljudstva Namibije, Zimbabweja in Azanije, ki bijejo svoj zgodovinski krvavi boj proti manjšinskim in nelegalnim rasističnim režimom.

Gibanje neuvršenih dežel je že na svoji prvi konferenci na vrhu v Beogradu leta 1961 ostro obsodilo rasno diskriminacijo. V deklaraciji konference piše: »Udeleženske konference ostro obsojajo politiko apartheida, ki jo izvaja Južnoafriška Unija in zahtevajo njeno takojšnjo prekinitev. Nadalje ugotavljajo, da je politika rasne diskriminacije kjerkoli

v svetu resna kršitev ustanovne listine Združenih narodov in univerzalne deklaracije o pravicah človeka».

Peta konferenca neuvrščenih dežel na vrhu v Colombu je ponovno potrdila trden namen gibanja, da se z vsemi sredstvi najbolj energično spoprime z rasizmom, apartheidom in rasno diskriminacijo. Na konferenci so med drugim izrazili prepričanje, da je položaj na jugu Afrike »še naprej resna grožnja za mednarodni mir in varnost« in potrdila svojo privrženost popolni odpravi kolonializma, apartheida in rasne diskriminacije v tem delu sveta. Razen tega so na konferenci ponovno podprli oboroženi boj proti vsem oblikam rasne diskriminacije na afriškem jugu. Zavzeli so se tudi za uresničitev neodtujljive pravice ljudstva Zimbabweja do samodoločbe in neodvisnosti. Konferenca je pozvala države, naj v celoti izolirajo manjšinski rasistični režim v Južni Rodeziji, varnostnemu svetu OZN pa je predlagala, da sprejme obvezne ukrepe za prepoved izvoza orožja v Južno Afriko.

Koordinacijski odbor neuvrščenih dežel je v začetku letošnjega leta na zasedanju v Maputu sprejel jasne sklepe glede boja proti rasizmu in rasni diskriminaciji na Jugu Afrike in ponovno potrdili podporo neuvrščene gibanja osvobodilnemu boju ljudstev proti rasizmu, kot tudi deželam tako imenovane prve frontne črte, se pravi deželam, ki mejijo z manjšinskimi rasističnimi režimi in ko so zato najbolj izpostavljene njihovim političnim in drugim pritiskom ter vojnim posegom.

Dogovori iz Maputa bodo dali močan zagon nadaljnjim prizadevanjem OZN za dokončno odpravo rasizma na Jugu Afrike. Neuvrščene dežele so namreč najbolj odločen in najbolj številen pobudnik dejavnosti proti rasizmu in rasni diskriminaciji v okviru sistema OZN. Problem rasizma v Južnoafriški republiki je bil na dnevnem redu generalne skupščine OZN že leta 1946, ko se je Indija pritožila zaradi položaja njenih migrantov v tej državi; prva komisija OZN za vprašanja apartheida je bila ustanovljena že leta 1953.

Od takrat so Združeni narodi prehodili dolgo pot. Zaščito pravic človeka in prepoved rasne in druge diskriminacije ureja danes več kot 40 mednarodnih pravnih instrumentov, ki so jih pripravili v okviru OZN. V pogledu rasizma in rasne diskriminacije sta najbolj popolna dva instrumenta: konvencija o preprečevanju vseh oblik rasne diskriminacije in mednarodna konvencija o preprečevanju in kaznovanju zločina apartheida. Obe konvenciji vsebujeta materialno pravno opredelitev različnih oblik rasne diskriminacije in apartheida, določata načine implementacije teh načel in odredb na nacionalni in na mednarodni ravni ter ustanavljata mednarodni telesi, ki spremljata njuno izvrševanje v praksi.

Na izrednem zasedanju generalne skupščine OZN ob 25-letnici univerzalne deklaracije o pravicah človeka 10. decembra 1973 je generalna skupščina proglasila naslednjih deset let za »desetletje boja proti rasizmu in rasni diskriminaciji« in sprejela program tega boja na nacionalni in mednarodni ravni. Ob proglasitvi programa je generalni sekretar

OZN pozval vse države, da na vse mogoče načine sodelujejo pri njegovem uresničevanju in da vsako drugo leto poročajo ECOSOC-u o sprejetih ukrepih. Tridesetletne izkušnje OZN v boju za uveljavljanje enakopravne družbene skupnosti na Jugu Afrike pa je generalna skupščina OZN leta 1976 strnila v »program akcij proti apartheidu«.

Ob koncu prve polovice uresničevanja programa desetletnega boja proti rasizmu in rasni diskriminaciji je OZN lani sklicala svetovno konferenco o tem vprašanju, na kateri so ocenili prehojeno pot in se dogovorili za nadaljnje ukrepe. Program akcij, ki ga je konferenca sprejela, predvideva odločne ukrepe na nacionalni, regionalni in širši mednarodni ravni, da bi že pred koncem desetletja dosegli še večje rezultate pri odpravljanju vseh oblik rasne diskriminacije, apartheida in segregacije.

Posebno skrb je Organizacija združenih narodov posvetila boju proti rasističnim in nelegalnim režimom na afriškem jugu — v Južnoafriški republiki in Južni Rodeziji — ter problemu Namibije. Generalna skupščina in varnostni svet sta sprejela številne sklepe, resolucije in priporočila o prekinitvi političnih, ekonomskih, vojaških in kulturnih ter drugih stikov z rasističnimi režimi na Jugu Afrike, da bi jih s tem mednarodno izolirali in povečali možnosti za njihovo ukinitvev. Najnovejši sklepi varnostnega sveta, s katerimi bi zagotovili neodvisnost Namibije in svoboden napredek njenega ljudstva, čakajo na izvršitev, ker so naleteli na izzivalni odpor južnoafriškega rasističnega režima, ki si lasti pravico nad to deželo. V okviru OZN so bili ustanovljeni tudi mednarodni skladi za financiranje pomoči žrtvam rasističnih režimov, za propagando in druge oblike boja proti rasistom.

Boj za dokončno uničenje rasizma na Jugu Afrike bo trajal še dolgo in bo terjal od borcev osvobodilnih in protirasističnih gibanj še mnogo žrtev. Kot primer naj povemo, da je večina zahodnih razvitih držav — izkoriščajoč vprašanje cionizma — raje že pred koncem lanske svetovne konference za boj proti rasizmu in rasni diskriminaciji zasedanje zapustila, kot pa da bi dala svoj pristanek k mednarodnim ukrepom, s katerimi bi v najkrajšem času odpravili manjšinske rasistične režime na afriškem jugu in zagotovili ljudstvom Zimbabweja, Namibije in Azanije popolno enakopravnost v okviru svobodnih in neodvisnih držav.

Ravnanje teh držav je ponovno potrdilo imperialistično naravo politike rasizma in apartheida. Ta politika je v bistvu sredstvo, s katerim si mednarodni kapital — zlasti kapital, ki je koncentriran v nadnacionalnih kompanijah, zagotavlja izkoriščanje in dobičke na jugu Afrike in surovinsko bazo za mnoge ključne gospodarske panoge. Na tej materialni osnovi so utemeljeni tudi razlogi za politično in vojaško prisotnost zahodnega bloka v tem delu sveta.

Spričo čedalje močnejših osvobodilnih gibanj in čedalje širšega odpora v svetu proti sedanjemu stanju na afriškem jugu, so zahodne sile začele v zadnjih letih iskati možnosti, da bi prek spodbujanja nesoglasij

in razcepov v osvobodilnih gibanjih vsilili zlasti ljudstvom Zimbabweja in Namibije polovične politične rešitve, da bi si tako zagotovili tudi v prihodnje možnosti za nemoteno uresničevanje svojih imperialističnih in blokovskih interesov.

Iz tega globalnega političnega rezervoarja črpa svojo moč sedanja politika rasističnih režimov, s katero si prizadevajo zaslepiti osvobodilne težnje podjarmljenih ljudstev z ustanavljanjem nekakšnih »domorodnih lokalnih avtonomij«, s prirejanjem volilnih fars v Namibiji itd. Razen tega bi hoteli po preizkušenem izraelskem receptu z oboroženimi intervencijami v sosednjih afriških državah zaustaviti osvobodilni boj ljudstev Namibije, Zimbabweja in Azanije. Razvojne potrebe dežel tako imenovane prve frontne črte ter njihov geografski položaj večkrat zmanjšujejo njihove možnosti za enoten odpor politiki rasistov.

Na drugi strani si države vzhodnega tabora prizadevajo do skrajnosti izkoristiti nastali položaj — predvsem pa stisko prizadetih afriških držav — za okrepitev svoje prisotnosti v tem delu sveta. Tako se afriški jug čedalje bolj spreminja v poligon za blokovske spopade, ki dejanske interese ljudstev tamkajšnjih dežel objektivno potiskajo v ozadje. Razmere ponazarja stara afriška modrost, da je trava vselej poteptana tam, kjer se sloni med seboj spopadajo. Neuvrščene dežele in osvobodilna gibanja na afriškem jugu bi zagrešila zgodovinsko napako, če bi iskala dolgoročne rešitve za svoje politične težnje v opiranju na enega izmed blokov in se sklicevala na ideološko in tako imenovano revolucionarno povezanost z njim. Dokončno odpravo rasizma in izbojevanje svobode in neodvisnosti ljudstev v tem delu sveta bo moč doseči le z doslednim uresničevanjem sklepov OZN in s krepitvijo neuvrščenega položaja dežel tega področja.

Na nacionalnih in na mednarodnih ravneh pa obstojajo še mnogi drugi zadržki za popolno enakopravnost vseh ljudi ne glede na njihovo raso, barvo kože ali etnično in nacionalno poreklo. V mnogih državah, ali kjer so s sklepi o osamosvojitvi uveljavili načelo formalne — de iure — enakopravnosti, bi si morali tudi s temeljitimi socialno-ekonomskimi strukturnimi spremembami zagotoviti dejansko — de facto — enakopravnost vseh ljudi. Velike vrzeli so v vzgoji in izobraževanju zlasti mladih v duhu rasne in narodne strpnosti in razumevanja, v odpravljanju vsakršnih rasnih in drugih predsodkov. V mnogih državah ne preganjajo razpihovanja rasne in narodnostne nestrpnosti in mržnje kot kaznivo dejanje, ne prepovedujejo propagande v tem duhu in ustanavljanja organizacij in društev, katerih dejavnost izvira iz rasističnih, neonacističnih in podobnih ideologij. Mednarodni pravni in politični akti, ki zadevajo človekove pravice, rasno diskriminacijo in apartheid, še niso postali univerzalni. V mnogih državah še niso v ustavnem sistemu in v političnih in socialno-ekonomskih odnosih med ljudmi uresničili načel in določb teh mednarodnih listin. Hkrati se nakazuje potreba, da bi ta določila izpolnili; v tem pogledu je zlasti pomemben jugoslovanski predlog dekla-

racije generalne skupščine OZN o zaščiti manjšin, o katerem teče sedaj razprava v komisiji OZN za pravice človeka.

Že na podlagi tega nepopolnega pregleda je moč ugotoviti, da je boj proti rasizmu, rasni diskriminaciji, apartheidu in segregaciji še vedno ena najbolj aktualnih nalog mednarodne skupnosti. V skladu z resolucijami in sklepi OZN in s stališči gibanja neuvrščenih dežel, zlasti pa na podlagi programa akcij za desetletje boja proti rasizmu in rasni diskriminaciji in tovrstnih priporočil lanske svetovne konference, bo treba še bolj kot doslej spodbujati napredne in demokratične sile v svetu, da bi se še odločneje spoprijele s tem anahronizmom današnjega sveta, zaradi katerega trpijo in so brez kakršnekoli življenjske perspektive milijoni ljudi.

S tem bodo te sile neposredno prispevale svoj delež k boju proti imperializmu, kolonializmu in hegemonizmu. Dolgoročne rešitve pa bo moč doseči le s temeljito demokratično prenovo mednarodnih odnosov, z utrjevanjem sistema svetovne varnosti v okviru OZN in z graditvijo nove mednarodne ekonomske ureditve, ki bo zagotavljala univerzalne materialne temelje tudi za rasno in nacionalno enakopravnost.

ADOLF RIBIČ

Pred XI. kongresom IPSA

Letos od 12.—18. avgusta bo v Moskvi XI. svetovni kongres Mednarodne asociacije za politične vede (IPSA). Kongresi te asociacije so združeni z živim zanimanjem svetovne politološke javnosti. To velja tudi in morda še v večji meri za bližnji kongres tako zaradi tematike, ki jo bo obravnaval, kot zaradi števila predvidenih aktivnih udeležencev.

Delo kongresnih udeležencev bo potekalo v različnih oblikah. Jedro kongresne tematike je združeno v tri pogloblitve teme, ki se jim pridružujejo posebni paneli, ki jih organizirajo tako imenovani »raziskovalni komiteji«, in številna »specialna dela«. Predvideva se, da bo v okviru vseh teh oblik potekalo približno 140 panelov z nekaj sto aktivnimi udeleženci (referati in v naprej določeni diskutanti).

I. tema: Politika miru:

1. Konceptije miru;
2. Zmanjševanje mednarodnih napetosti: reguliranje konfliktov ali razreševanje konfliktov?;
3. Oboroževalna tekma in omejevanje oboroževanja;
4. Mir in spreminjanje svetovne ureditve;
5. Politika držav glede vojne in miru;
6. Ravnotežje sil ali integracija kot pot k miru?;
7. Notranji konflikti ter konflikti med državami in mednarodni mir;
8. Faktorji in strategije koeksistence in miru;
9. Drugi poslani referati k tej temi.

II. tema: Politika razvoja in spreminjanje sistema:

1. Socioekonomski razvoj in politični sistemi v primerjalni perspektivi;
2. Ekonomski razvoj in politična stabilnost;
3. Udeležba ljudstva v družbenoekonomskem razvoju v industrijskih deželah in v deželah v razvoju;
4. Planiranje in njegovo uresničevanje;
5. Politika neuravnovešene rasti;
6. Politika neuvrščenosti kot faktor razvoja;
7. Transformacija zgodovinskih in sodobnih socialnih in političnih sistemov;
8. Novi viri konfliktov in nasprotij v političnih sistemih;
9. Drugi poslani prispevki k tej temi.

III. Kumulativna rast spoznanj v politični znanosti po letu 1949:

1. Napredek v makro- in mikroprimerjalnih analizah;
2. Sistemska teorija v politični znanosti: aplikacije in kritike;
3. Normativna politična teorija: ali je njena rast nenadomestljiva in sploh mogoča?;
4. Napredek v spoznavanju razmerja med ekonomijo in politiko;
5. Uporabnost spoznanj družbenih ved;
6. Informacijski sistemi in zbiranje podatkov;
7. Analiza in predvidevanje;
8. Napredovanje vednosti o političnih institucijah;
9. Anatomija in dependenca v oblikovanju konceptov;
10. Drugi poslani prispevki k tej temi.

XI. kongres mednarodnega politološkega združenja bo torej, to lahko trdimo že v naprej, obravnaval v tem sre-

diščnem delu svojega programa nekatera dejanska izredno aktualna vprašanja, ki se združujejo v problematiki, ki jo zelo dobro simbolizirajo besede: MIR—RAZVOJ — ZNANJE. Tudi pogram sekcij, ki jih organizirajo tim. »raziskovalni komiteji« IPISA, obsega številne zanimive teme, med katerimi naj navedemo za primer: Primerjalne študije o lokalni oblasti in politiki; Razvoj zakonodajne oblasti; Znanost in politika; Družbenopolitični problemi pluralizma; Politika in etnično vprašanje; Latinsko-ameriške politične študije; Evropska integracija itd. Med »specialnimi zasedanji« pa naj omenimo kot primer vprašanja: Primerjalne politične ideje; Politična vzgoja; Politična korupcija; Socialni karakter državnega sektorja v gospodarstvu dežel v razvoju; Prosti čas in politika; Marx in Weber; Delavska participacija in samoupravljanje; Lenin kot politični mislec; Razvoj marksistične politične analize od 1945; Varnost in človekove pravice; Tendence v razvoju federalizma.

Glede na takšen aktualni program prihodnjega svetovnega srečanja politologov ni presenetljivo, če tudi jugoslovanski politologi, organizirani v republiških in pokrajinskih združenjih kakor tudi v Zvezi združenj za politične vede Jugoslavije, kažejo za udeležbo na tem kongresu dokajšnje zanimanje. Vse kaže, da bo to pot udeležba naših politologov enakomernejše razporejena po vseh politoloških središčih, da lahko pričakujemo tudi večjo aktivno udeležbo, ki se že kaže v tem, da bo na prihodnjem kongresu sodelovalo doslej največje število organizatorjev izmed naših politologov in verjetno tudi doslej največje število referentov in pripravljenih diskutantov. Tudi lahko ugotovimo, da se je to pot bolj kot kdajkoli doslej uveljavila koordinativna in spodbujevalna vloga Zveze združenj za politične vede Jugoslavije, kar se bo nedvomno moralo izraziti v kvaliteti naše udeležbe. Vsekakor bo potrebno o XI. kongresu Mednarodnega združenja za politične vede več poročati jeseni, ko bomo imeli za seboj že njegove rezultate

Srečanje predstavnikov jugoslovanskih fakultet za politične vede

Medfakultetna srečanja fakultet za politične vede iz Beograda, Ljubljane, Sarajeva in Zagreba imajo že daljšo tradicijo, čeprav gre za mlade fakultete. Kmalu po ustanovitvi visokih šol za politične vede oziroma fakultet za politične vede je začelo prihajati do sodelovanja predstavnikov teh fakultet, ki je bilo v začetku dokaj redno, kasneje pa so nastajali vmesni zastoji. Zato je treba tembolj pozdraviti iniciativo za sestanek dekanov in drugih predstavnikov fakultet, do katerega je prišlo 12. in 13. aprila 1979 na FSPN v Ljubljani. Vzporedno s sestankom predstavnikov fakultet so se srečali tudi študentje fakultet za politične vede, ki so imeli poseben program.

Srečanja so se udeležili: prof. dr. Obrad Račić, dekan, in prof. dr. Ljubimka Bogetić, prodekan FPN iz Beograda; prof. dr. Adolf Bibič, dekan, in izred. prof. dr. Ernest Petrič, direktor Raziskovalnega inštituta, prof. dr. France Vreg, podpredsednik fakultetnega sveta in doc. dr. Janko Rupnik, predstojnik katedre za politične vede, s FSPN v Ljubljani; prof. dr. Atif Purivatra, dekan, in asist. Mujo Slatina s FPN Sarajevo; doc. dr. Miroslav Vujević, in izr. prof. dr. Branko Caratan in mag. Tomislav Jantol s FSPN Zagreb. Na srečanju je sodelovalo tudi nekaj drugih delavcev FSPN iz Ljubljane.

Letošnje srečanje predstavnikov fakultet je bilo namenjeno obravnavanju vzgojno-izobraževalnega procesa, diplomskega študija, raziskovalne in publicistične dejavnosti na teh fakultetah in razvoju nadaljnega sodelovanja med fakultetami za politične vede.

Na srečanju so ugotovili, da obstajajo dokajšnje razlike v organizaciji, vsebini, obliki in metodah dela na posameznih

zavodih. Ljubljanska in beogradska fakulteta izobražujeta politologe na podoban način, tako da obstaja enoten študij politologa splošnega profila v začetnih letnikih in kasneje večja ali manjša specializacija posameznih profilov. V Zagrebu je študij enoten, posamezni profili pa se izoblikujejo z izbirnimi predmeti, ki obsegajo približno 20 odstotkov vseh predmetov v učnem načrtu. Najdlje so v uresničevanju zakona o usmerjenem izobraževanju prišli v Sarajevu, kjer se vsako leto znotraj specializacij študentje dodatno specializirajo z učnim programom, izoblikovanim na podlagi pogodb z združenim delom. Podiplomski študij je še najbolj razvit v Beogradu, kjer imajo letno kar sedem različnih usmeritev, pri čemer vztrajajo na drugačni obliki, metodi in vsebini dela kot pa za časa rednega študija.

Kljub nekaterim razlikam pa je bilo ugotovljeno, da je množica skupnih problemov, ki bi jih kazalo reševati v skupnem sodelovanju. Tako se že nakazuje problem zaposlovanja diplomantov — kljub omejitvam vpisa v prve letnike — ugotavljanje potreb družbe, povezava s prakso in sistem financiranja. Pri tem se srečujejo skoraj vse fakultete s problemom vloge v družbi in s problemom uveljavljanja svojih diplomantov ob drugih »klasičnih« profilih, kot sta na primer ekonomist ali pravnik. Pojavlja se potreba po širši propagandni akciji ob istočasni ustreznosti kvaliteti izobraževanja profila politologa. Tudi v Sloveniji bo potrebno storiti še marsikaj na področju sistematizacije profila politologa, stikov z diplomanti, sprememb v nazivih, sprememb v zakonu, zagotavljanja štipendij, povezovanja z marksističnimi centri v OZD itn.

Predstavniki fakultet so se seznanili tudi s pripravami študentov FPN iz Beograda na vsejugoslovansko raziskavo o mestu in vlogi politologa v samoupravni socialistični družbi. Zaradi pomembnosti take raziskave in ker je to prva oblika delovnega sodelovanja, so se vsi udeleženci dogovorili, da se bodo v raziskavo vključile vse fakultete. Takoj naj bi se ustanovile skupine študentov in profesorjev ter pričele z delom, ki

ga bodo usklajevale z beogradske fakultete.

Ob koncu je bilo ugotovljeno, da je organizirano sodelovanje med fakultetami nujno in zaželeno, posebno v pedagoškem procesu. To naj bi veljalo tako za načrtovanje kot za izvajanje tega procesa. Udeleženci srečanja so izdelali priporočila o sodelovanju, ki naj bi ga sprejeli pristojni samoupravni organi na posameznih fakultetah. V načrtu takega priporočila so predstavniki fakultet predvideli medfakultetna srečanja, ki naj bi bila vsako leto v mesecu aprilu. Povezati bi jih kazalo z okroglimi mizami, na katerih bi lahko tematsko obravnavali poasmezna pomembna vprašanja kot so na primer: v kolikšni meri je potrebno politologe specializirati, v kakšnem odnosu sta teorija in praksa, kako je s pismenostjo diplomatov, kakšna je zveza in odnos do drugih disciplin, o metodah učnega procesa, o problemu literature, usmerjanju kandidatov na fakulteto itn. Razen vsakoletnih interfakultetnih srečanj pa bi bilo potrebno organizirati tudi druge oblike medsebojnih posvetovanj glede posameznih področij dejavnosti fakultet. Na takih srečanjih bi lažje in temeljiteje obravnavali pereče teme, kot so na primer: smeri oziroma usmeritve študija, metoda pedagoškega procesa, podiplomski študij, znanstveno-raziskovalno delo itn.

Na srečanju je bilo ugotovljeno, da je potrebno poglobiti sodelovanje med fakultetami tako na multilateralni kot na bilateralni ravni. Še zlasti je potrebno zajeti organiziranje in izvajanje podiplomskega študija, izmenjavo predavateljev, skupno pripravo učnih pripomočkov, prevajanje domačih kvalitetnih novih del s področja političnih in sorodnih ved v jezike posameznih narodov in narodnosti, skupno snovanje in uresničevanje raziskovalnih projektov, usklajevanje gostovanj tujih predavateljev pri nas in naših v tujini itn. Tesneje bi se morale povezati posamezne usmeritve in discipline, katedre, sekcije in podobno.

Ena od prvih nalog, ki bi jih bilo potrebno uresničiti, pa je prav gotovo izboljšanje medsebojnega informiranja. Izmenjavati bi morali praktično vse mate-

riale, ki krožijo na posameznih fakultetah. Ob tem so imeli udeleženci posvetovanja v mislih predvsem statute, druge samoupravne akte, študijske programe in učne načrte, raziskovalne projekte, poročila o delu, referate o disertacijah in podobno. Pri tem je bilo izraženo mnenje, da je potrebno dajati tudi v prihodnje vso podporo medfakultetnim srečanjem študentov za politične vede, kar ne služi le medsebojni izmenjavi izkušenj glede študija in družbenopolitične in samoupravne dejavnosti študentov, temveč je tudi oblika krepitev bratstva in enotnosti naših narodov in narodnosti.

Skratka, celotno srečanje predstavnikov fakultet za politične vede v Jugo-

slaviji je potekalo v delovnem prijateljskem vzdušju, kjer je bila pravzaprav spontano izražena želja po poglobljenem medsebojnem trajnem sodelovanju. V današnjem času se je to pokazalo kot nujno in potrebno, in upati je, da se bo medsebojno delovno sodelovanje razvilo v polni meri in v najkrajšem času. In če je sedanje srečanje potekalo v znamenju medsebojnega spoznavanja in skupne želje po nadaljnjem sodelovanju, se bo naslednje srečanje moralo nujno usmeriti v tematski obravnavi posameznega problema, kar bo omogočilo, da se bo srečanje lahko izteklo s sprejemom konkretnih akcijskih sklepov glede izbora teme. K temu je letošnje srečanje s priporočili, ki jih je sprejelo, brez dvoma prispevalo koristno pobudo.

DIE NEUE GESELLSCHAFT

št. 10, oktober 1978

Marie Schlei: Ženske v tretjem svetu

V svojem članku se nekdanja socialdemokratska ministrica vlade ZRN posveča položaju ženske v državah v razvoju. Poseben poudarek daje mednarodno sprejetim obveznostim posameznih držav do tega vprašanja, predvsem obveznostim, ki so jih sprejele industrijsko razvite, med njimi še zlasti ZRN.

Avtorica ugotavlja, da je v začetku 70 let v mednarodno skupnost dokončno prodrli zavest o tem, da je polovica človeštva, tudi v tretjem svetu, ženskega spola. To pa zahteva, da se je treba lotiti reševanja problemov njihovega bivanja in človeškega dostojanstva. Tako so nekatere specializirane agencije OZN (npr. UNDP, FAO, UNFPA) že vnesle taka vodila v svoje dejavnosti, ki težijo k pravičnejšemu in večjemu sodelovanju žena v procesu razvoja. Svetovna banka je celo zaposlila posebno svetovalko za vprašanja žensk, OECD pa je v letu 1978 imela posebno zasedanje o vlogi žensk v državah v razvoju. Novembra 1977 je tudi evropska skupnost sprejela nekatera priporočila, ki zagotavljajo prioriteto pri reševanju tega problema. Na predlog komisije OZN za pravice žensk je bilo pod geslom »enakost, razvoj, mir« leto 1975 proglašeno za mednarodno leto žensk. Istega leta je na konferenci v Mehiki približno 100 držav sprejelo akcijski načrt za vključitev žensk v proces razvoja. Naslednja svetovna konferenca, na kateri naj bi pregledali dosežke prve polovice »dekade žensk«, je pod okriljem komisije OZN za pravice žensk napovedana za leto 1980 v Teheranu. Danes bi k temu lahko še dodali, da je bila v prvi polovici maja leta 1979 v Bagdadu konferenca neuvrščenih in

držav v razvoju posvečena vlogi žensk v razvoju.

Nato avtorica obravnava notranje zakonske ukrepe ZRN in ZDA, ki posvečajo nekaj pozornosti temu vprašanju pri zagotavljanju pomoči državam v razvoju. Takšni ukrepi, ki poskušajo zagotoviti enakopraven delež žena v razvoju, so potrebni zato, ker sama gospodarska rast še ne zagotavlja boljšega položaja najrevnejšim plastem družbe. Politična odgovornost pa je v tem, da je treba zagotoviti pravičnejšo razdelitev družbenega bogastva. To velja tako znotraj držav kot tudi v mednarodnih odnosih, še posebej pa to velja za ženske, ki so večno zapostavljena polovica človeštva. Ženske v državah v razvoju morajo v svojem boju za enakopravnost v prvi vrsti iskati zaveznike v lastnih družbenih okoljih, vendar pa jim moramo pri tem na vse načine pomagati tudi ženske razvitega sveta.

Ta pomoč seveda ne sme postati »kulturni imperializem« posebne vrste, temveč prispevek k opiranju na lastne sile žensk iz držav v razvoju, ki se mora prilagoditi stvarnim življenjskim pogojem posameznih držav, družb in kontinentov. Ženske so sicer diskriminirane po vsem svetu, le da jim ta diskriminacija v žametnih rokavicah socialne varnosti razvitega sveta še ne ogroža golega človeškega obstoja. Ali z drugimi besedami: še vedno velja izjava izraelskega politika Ben Guriona, ki je nekoč dejal: »Ženske so kamele, s katerih pomočjo prečkamo puščavo življenja«. To seveda velja še posebej za islamski svet, vendar pa tudi za druge države, tudi take, kot je npr. Kenija, kjer so ženske navkljub temu, da so igrale pomembno vlogo v gibanju »Mau-mau« za neodvisnost države, kmalu po osvoboditvi ponovno potisnili v podrejen položaj. Ne da bi se avtorica spuščala v vprašanje, kaj je vzrok in kaj posledica, meni, da je za

sodoben položaj žensk v deželah v razvoju značilna tale podoba:

— Hkrati, ko večina žensk opravlja najbolj umazana, pogosto neplačana in ponižujoča opravila ter stojijo na najnižji družbeni lestvici, so prav tako najbolj nagnjene prav k slabokrvnosti in jetiki, značilnima boleznima revnih.

— Mnogokrat so prisiljene, da se odpevejo hrani v dobro otrok in mož, četudi v mnogih državah proizvedejo 80 % hrane, pa čeprav v samozadostnih gospodarstvih.

— Menijo, da tretjino vseh družin prehranjuje zgolj ženska.

— Računajo, da je od 800 milijonov nepismenih kar 500 milijonov žensk.

— Večina žensk ostaja na vasi in jih razvoj ne zajame.

— Ženske, ki se zaposlijo v mestih, dobijo manjvredne in slabše plačane službe, prve so odpuščene in to kljub temu, da v nekaterih tovarnah sestavljajo skoraj 70 % delovne sile (v Singapuru npr. je bil leta 1975 povprečni ženski zaslužek za 58 % nižji od povprečnega moškega zaslužka).

Avtorica ob koncu svojih bolj čustveno kot znanstveno prepričljivih stališč ugotavlja, da je razvoj v državah v razvoju še poglobil že kar izročilno zapostavljanje žensk, ki vedno huje zaostajajo v razvoju. Prav tako je mnenja, da dejanskega deleža, ki ga ženske prispevajo k razvoju, s tem da so gonilna sila samozadostnih gospodarstev, sploh ne merijo. Statistika pa ne le ne upošteva tega deleža, temveč tudi ne more meriti kvalitete življenja žena, ki ji tudi množična občila ne posvečajo zadostne pozornosti. Celo neki strokovnjak, ki je povedal o vlogi žena kot prenašalkah vode, je zapisal, da graditev vaških vodnjakov ni potreba napredka in razvoja, ker vodnjaki koristijo »le ženskam«.

Nato se avtorica posveti globalni politiki, ki tudi v njeni interpretaciji ostaja »vrtinčast prostor«. Meni, da le če se bodo poboljšali življenjski pogoji žensk v državah v razvoju, se bo dvignila tudi

življenjska raven družb, v katerih živijo. S tem se bo zaustavilo naraščanje prebivalstva, ki zanj menijo, da bo ob koncu stoletja doseglo številko 6—7 milijard ljudi; od tega bo 600 milijonov ljudi živel na eksistenčnem minimumu. Strinja se s tezo predsednika svetovne banke Roberta McNamare, da je funkcija revščine povečanje prebivalstva. In bolj ko se bo zboljševal socialni položaj v državah v razvoju, večji bodo pritiski po enakosti in pravičnejši razdelitvi. Nihče se ne more zavzemati za človekove pravice in njegovo dostojanstvo, dokler si ni zagotovil osnovnih eksistenčnih potreb. Povečanje prebivalstva pa bo povzročilo dodaten pritisk na svetovne resurse, za katere vemo, da so končni. To pa bo povzročilo vedno večji pritisk za zmanjšanje oborožitve, katere stroški znašajo letno že 400 milijard US dolarjev.

Avtorica ob koncu tega dobroamernega članka o zahtevah socialdemokratske politike, ki še vedno izhaja iz postavke o potrebi po »pravičnejši« preazporeditvi bogastva v korist občega dobra človeštva, ugotavlja, da ima podpora ženskam v državah v razvoju le en cilj: osvoboditev od pomanjkanja, strahu, neznanja, skrbništva in izkoriščanja — na kratko — enakopraven delež v razvoju. Zato pa je treba povečati in izpolniti znanje o navadah, običajih in gospodarskem položaju žene. Prav tako je treba v ta proces v vsaki družbi vključiti najširše dejavnike in proučiti ob vseh primerih, tudi konkretno, kakšno pomoč bi lahko nudili ženskam v deželah v razvoju.

Dodajmo še to, da članek pač služi podpori stališčem nemške socialdemokracije, ki ob poplavi globoko humanih besed nudi obenem dokaz, s kakšnim pisanjem se ženske ne bodo nikoli enakopravno vključile v razvoj, in za dokaz, kako se visokoleteči programi brez stika s stvarnostjo in konkretnih dejanj razvodenijo ob konferencah, kot je npr. 5. zasedanje UNCTAD v Manili.

Bojko Bučar

Roberto Racinaro, Razprava o teoriji in politiki evrokommunizma (ob sociološkem kongresu v Zahodnem Berlinu)

Kakšne so nekatere temeljne značilnosti 19. sociološkega kongresa, ki je bil v mesecu aprilu 1979 v Zahodnem Berlinu v očeh Roberta Racinaro, recenzenta Rinascita? Uvodoma poročevalec Rinascita posebej poudarja, da je kongresu prisostvoval velik del zainteresirane javnosti, še posebej dosti pa je bilo mladih ljudi. Osrednja tema kongresa je bila kriza marksizma in strategija prehoda v socializem v zahodnoevropskih državah (Francija, Španija, Italija). Tematika evrokommunizma je v številnih vidikih prevladovala tudi v razvejani razpravi. Temeljni cilj razprave je bil v soočanju med nekaterimi vodilnimi strujami marksizma, ki se danes pojavljajo v Zvezni republiki Nemčiji. Oblikovali sta se dve težnji: ena, ki je poudarjala nujnost teoretične legitimnosti marksizma kot naloge, ki je tudi *politično* izredno pomembna, in druga, ki je zlasti podčrtovala pomembnost odnosov med marksizmom in drugimi znanostmi.

V razpravi je med drugimi sodeloval tudi Javier Perez Royo, ki se je zlasti spraševal o medsebojni zvezi med krizo marksizma in krizo kapitalistične družbe. Po njegovi sodbi kriza marksizma nima samo negativnih posledic: sili tudi k temu, da se razmišlja o novih oblikah delavske partije in o bolj artikuliranih odnosih med partijo in razredom v sodobni kapitalistični družbi. Po presoji Franca Cassana razklanosti med razredi v sodobni družbi povzročajo, da so protislovja razvitih kapitalističnih družb bolj zapletena.

Elmar Altvater je razpravljal o novih nalogah, ki stoje ne samo pred teorijo, ampak tudi pred prakso mednarodnega delavskega gibanja v trenutku, ko v politični in razredni boj intenzivneje stopajo zlasti mladina, ženske in nekateri družbeno marginalni sloji (družbeni obrabniki). Fritz Haug, urednik revije Das Argument, se je zavzemal za protideterministično koncepcijo marksizma in

vztrajal na velikem pomenu osvobodilnega boja v tretjem svetu, zavzemajoč se za preseganje vseh »evrocentričnih teženj«, s katerimi smo še vedno obremenjeni.

Joachim Bischoff, marksist, ki je še posebej aktiven v tako imenovani Sozialistische Studiengruppen, je bil mnenja, da smo danes predvsem v teoretični krizi: tudi izkušnje šestdesetih let so pokazale, da marksistična tradicija nikoli ni bila monoliten blok. Sedanja kriza marksizma ima lahko (ne gre le za »stare« kritike »novih filozofov«) tudi osvobajajoče učinke, in sicer v tem smislu, da preizkuša hermenevitične sposobnosti marksističnih kategorij. Na vprašanje evrokommunizma se je v razpravi osredotočal tudi Detlev Albers (ta avtor je prispevek o evrokommunizmu objavil tudi v reviji Critica Marxista), ki je sodil, da ima za *leve* socialdemokrate evrokommunizem zelo velik pomen; evrokommunizem posredno ali neposredno razpira tudi vprašanje »o starih razkolih v delavskem gibanju«. Kriza marksizma — pravi Detlev Albers — se ne tiče le komunistov, ampak tudi velikih socialdemokratskih partij Evrope.

K. Priester, ki je tudi strokovnjak za italijanska vprašanja (njegov sociološki esej o teoriji države pri Gramsciju je bil pred kratkim objavljen v reviji Das Argument), se je zavzemal za širši in trdnejši teoretični temelj strategije evrokommunizma.

Roberto Racinaro v pričujočem prikazu v reviji Rinascita omenja, da je posebej padlo v oči, kako so se številni družboslovci v razpravi sklicevali na Gramscija. Seveda to sklicevanje ni bilo vedno takšno, da bi ga lahko brez zadržkov sprejeli. Tako je na primer Sandkühler namigoval na konfrontacijo med konceptom hegemonije pri Gramsciju in Thälmannu.

V splošnem članku Rinascita sodi, da je bilo na kongresu izkazano veliko zanimanje za »italijanski primer« in za politiko italijanske politične leve. To ima svoj odblek tudi v izdajateljski politiki. Tako je na primer Verlag für das Studium der Arbeiterbewegung prevedel nekatere zadnje spise Berlinguerja, Ingraoa, ter knjigo Gruppia o Gramsciju.

Za sociološko »posebno sociologijo« — sociologijo mesta (urbana sociologija) — je dolgo veljalo, da je eden izmed najtrdnejših členov v korpusu meščanske znanosti. Z domnevno »uporabnostjo« sociologije mesta za potrebe urbanističnega planiranja je meščanska sociologija nasploh pogosto utemeljevala svoj obstoj in koristnost. V zadnjih desetih letih pa smo priča preboju marksistične analize v tradicionalnem polju sociologije mesta, preboju, za katerega lahko rečem, da je bil toliko bolj silovit, kolikor je bila poprej sociologija mesta nedostopna za marksistično analizo. Silovitost preboja marksistične analize se izraža v tem, da ni pustil nedotaknjenega niti enega samega problema znotraj predmeta sociologije mesta. Marksistični analizi so podvržene spoznavno-teoretske predpostavke in sam predmet sociologije mesta, njeni znanstveni rezultati, obenem pa skušajo, vsaj nekateri avtorji, historično-materialistično tematizirati predmet sociologije mesta — vendar ne več v smislu »posebne« predmetne znanosti.

V takšna prizadevanja se vključuje tudi najnovejša številka revije Leviathan, uredila sta jo Hartmunt Häussermann in Walter Siebel, ki tematizira vprašanje »Krise mesta«. Tematski zvezek prinaša niz zelo zanimivih prispevkov, od katerih nameravam nekoliko podrobneje obravnavati samo prva dva. S tem da sem se omejil na prva dva članka, nisem izbiral glede na kvaliteto prispevkov; prva dva članka namreč opredeljujeta tudi teoretsko polje ostalih člankov. Ker pa mi v prikazu ne gre za obnovo prispevkov za izluščenje teoretskega pristopa, menim, da je omejitev upravičena.

Naj najprej navedem vsebino zvezka: Uvodnik z naslovom »Krise mesta — kriza mesta?«, Krise der Stadt — Krise der Stadt?«, Hartmunt Häussermann in Walter Siebel: »Teze k sociologiji mesta« (»Thesen zur Soziologie der Stadt«),

Wulf Tessin: »Prezidava mest in preseljevanje« (»Stadtumbau und Umsetzung«), Johan Jessen, Bernd Meinecke, Walther Siebel, Uwe-Jens Walther: »Raziskovanje mobilnosti stanovanjskega prebivalstva v mestnih regijah« (»Untersuchungen zur Mobilität der Wohnbevölkerung in Stadtregionen«), Helmut Westphal: »Filtering-teorija stanovanjskega trga in aktualni problemi politike stanovanjskega trga« (»Die Filtering-Theorie des Wohnungsmarktes und aktuelle Probleme der Wohnungsmarktpolitik«), Detlev Ipsen: »Stanovanjska situacija in stanovanjski interesi inozemskih delavcev v Zvezni republiki Nemčiji« (Wohnsituation und Wohninteresse ausländischer Arbeiter in der Bundesrepublik Deutschland«), Harald Bodenschatz, Tilmann Harlander: »Nastavki alternativne urbanistike v Italiji« (Ansätze einer alternativen Urbanistik in Italien«), K. Dieter Keim: »Kaj nudi socialno-ekološko raziskovanje mest?« (»Was leistet sozialökologische Standortforschung?«). V netematskem delu številke pa so objavljeni še tile prispevki: Klaus Horn: »Levi konservativizem s kritično gesto ali zadržanje nekega dojetja psihoanalize« (Ein linker Konservativismus oder Das Verhalten eines Psychoanalyseverständnisses), Günther Orthmann: »Stalin in Švejk« (»Stalin und Schweik«), dodane pa so še bibliografske notice o avtorjih, ki objavljajo v tem zvezku.

Uvodnik v tematski zvezek sta urednika Hartmunt Häussermann in Walter Siebel posvetila »večni temi« sociologije mesta — krizi mesta. Za samo sintagmo »kriza mesta« avtorja pravita, da je že tako obrabljena, da je komaj še uporabna. Z njo zaobsegamo tako različne pojave, da je že dolgo prazna lupina. Avtorja poudarita, da tudi sintagma »kriza mesta« dobiva drugačno vsebino, hkrati ko se spreminjajo značilnosti razvoja mesta. V nadaljevanju avtorja prikazeta pojmovanje krize mesta od 70-tih let naprej, kakor se prikazuje mestnim in komunalnim politikom. Centralni problem krize mesta je za njih odseljevanje iz notranjih mestnih stanovanjskih četrti, ki se kaže v štirih aspektih: finančnih zbugah, čedalje večji

socialni in prostorski segregaciji, nastajajočih neenakomernosti v obremenitvi infrastrukture in prometnih problemih.

Navedene štiri dimenzije se po nazarjih mestnih in komunalnih politikov povezujejo v »začaran krog«, katerega podlaga je odseljevanje dohodkovno močnega prebivalstva: preseljevanje na obrobje mest poveča promet med mestom in podeželjem, ki se izraža v povečanju individualnega prometa; nujni preboji s cestami in večje prometne gostote zmanjšujejo kvaliteto stanovanj v takšnih četrtih; zato finančno močni ubežijo — to pa so predvsem mlajši prebivalci z dobrim zaslužkom. Mesta zapadejo v »negativni razvoj«, kar znova okrepi želje po odselitvi, njihovo uresničevanje pa na novo spravlja v gibanje »začarani krog«. Vendar pa zapuščena stanovanja ne ostajajo prazna. Vanje se priselijo dohodkovno šibki najemniki. Nizek socialni status stanovanjskega okolja in slaba kvaliteta stanovanj končno omejita povpraševanje na najnižje dohodkovne sloje; s tem stanovanjski trg zgubi privlačnost za investitorje. Hišni lastniki dopuščajo čedalje večje propadanje hiš, dokler ni okolje privlačno samo za socialno najbolj šibke. Zaradi nizkih najemnin sta renoviranje in modernizacija nerentabilna. Tako nastanejo mestne četrti, ki so po zunanjem videzu in po notranjem ustroju »vir problemov« za mestno upravo. Gradbeno propadanje in kopičenje odklonskega vedenja znižujeta tudi »kvaliteto življenja« v mejnih stanovanjskih območjih. Le še velika javna investicijska pomoč bi lahko prebila ta krogotok kapitalističnega stanovanjskega trga: toda finančna moč komun je z začaranim krogom oslabela, zato se možnosti za intervencijo zmanjšujejo.

Mestni politiki in urbanisti vidijo rešitev v ustavitvi odselitvenega toka — če bi ga uspeli zmanjšati ali celo obrniti, bi s tem rešili mesta pred naraščajočo krizo. Avtorja spodbijata tak način razmišljanja in menita, da že sama zastavitev problema ni pravilna, kajti: »Mnogo stvari govori v prid dejstvu, da mestni politiki dojemajo probleme razvoja mest v popačeni obliki.« (474)

Poudarjata, da izseljevanje prebivalstva iz notranjih mestnih območij in socialna segregacija nista nova pojava, ki bi nastala s »krizo mest«. V bistvu gre pri nazorih mestnih in komunalnih politikov za »ideološko obrnjenost dejanskih razmer«. Za vzrok krize mest proglasijo neki že dolgo obstoječi pojav (odseljevanje iz središčnih mestnih območij, op. P. G.), ki ni nič drugega kot posledenca splošne ekonomske krize. Ta pa se na ravni mesta pojavlja kot socialna polarizacija, ki v svojem poteku koncentrira deklasirane skupine strukturalno brezposelnih, etnično in socialno diskriminirane manjšine, revne in stare v jedru mestu; pojavlja se tudi kot kriza administrativnega davčnega sistema, ki najde svoj pregnantni izraz v predstavi »začaranega kroga« mestnega razvoja. S tem ko mestne oblasti vidijo vzrok mestne krize v odseljevanju premožnejših iz notranjih mestnih območij, se ravna po strategiji »drži tatu«, kajti iztiskanje stanovalcev iz centralnih mestnih območij in terciarizacija centralnih mestnih območij je bila dolgo časa želena ali pa vsaj v zakup vzeta posledenca njihove lastne politike.

Avtorja v nadaljevanju prikažeta in kritično ocenita ukrepe za preprečevanje krize mesta. Ti ukrepi naj bi stimulirali lastnike hiš za prenavo, povečali naj bi zelene prostore s tem, da bi porušili prizidke, stranske in začelne zgradbe, modernizirali naj bi infrastrukturo, zagotovili pa naj bi tudi parcele za enodružinske hiše. Očitno je, pravita avtorja, da so predlagani ukrepi naravnani glede na interese tistih, ki se želijo preseliti — torej interese ekonomsko močnejših socialnih slojev. »Usmeritev v konkretne življenjske interese prebivalcev je visoko selektivna: pospeševanje znotraj mestne enodružinske hiše z ugodnimi cenami zemljišča ali pridobivanje starih stanovanj s pomočjo davčnih olajšav pomeni, da z javnimi sredstvi prispevamo k izboljševanju stanovanjskega položaja tistih, ki imajo že sicer možnost svobodne stanovanjske izbire.« (477)

Z ukrepi, ki jih predlagajo mestni politiki za rešitev krize mest, se torej privilegirane skupine znajdejo v še boljšem

položaju, nepriviligirane pa zgubijo že tisto, kar so s »krizo mest« in priseljevanjem v stanovanja »ubežnikov v zelenje« pridobile.

Avtorja v nadaljevanju obračunata s pojmovanjem, ki poskuša komunalno politiko predstaviti kot »nepolitično« dejavnost. Komunalno politiko skušajo prikazati kot dejavnost, ki je usmerjena v regulacijo na videz nevtralnih »mestnih funkcij« — ne pa življenjskih razmer različnih družbenih skupin. Kajti takoj, ko bi priznali, da se komunalna politika neposredno ozira na določene družbene skupine, bi zgubila videz stvarne prisile (Sachzwang) in v obče dobro usmerjene nevtralnosti, kar ji je v preteklosti omogočalo, da se je predstavljala kot nepolitična dejavnost.

V nadaljevanju avtorja obravnavata nekatere alternativne predloge za rešitev »krize mest«, ki jih pa tu zaradi specifične navezanosti na zahodnonemško situacijo ne bom obravnaval. V tem kratkem prikazu stališč, ki sta jih avtorja formulirala v zvezi z »krizo mesta« lahko najdemo več značilnih stališč, ki so nasploh značilna za marksistične konceptualizacije sociološkega raziskovanja mest. Najpomembnejše je prav gotovo odvzemanje avtonomnosti »specifično mestni problematiki« in njeno zvajanje na probleme globalne družbe. Kriza mesta je torej dejansko splošno družbeno kriza, ki se izraža tudi v prostorski organizaciji družbenega življenja. Tako za njeno reševanje niso zadostni ukrepi na ravni »prostorske politike« oziroma urbanizma, temveč jih morajo spremljati ukrepi globalne družbene politike. Še več: vsi ukrepi za reševanje krize mest, kolikor jih izvajamo samo na ravni prostorske »prerazdelitve« (in jih ne spremljajo ukrepi globalno-družbene politike), nujno še izboljšujejo položaj privilegiranih in na račun nepriviligiranih. Na tej ravni pa urbanistična politika ni zgolj »izraz« globalne razredne politike, temveč jo tudi bistveno sokonstituira, se pravi razširja in utrjuje, hkrati pa se ideološko maskira kot »tehnična zadeva«, ki je podrejena stvarni prisili, ne pa političnemu odločanju.

V svojem drugem prispevku »Teze k sociologiji mesta« se Hartmunt Häussermann in Walter Siebel lotita metode in predmeta sociologije mesta, kakor se je razvila v ZRN. Ugotavljata, da se je sociološko raziskovanje mest od šestdesetih let naprej močno razmahnilo in da so teme, ki se jih to raziskovanje loteva, zelo raznovrstne. Gre za celo vrsto teoretičnih del, kulturnokritičnih esejev in pamfletov do raznoraznih raziskav po naročilu. Za vsa ta različna dela je značilno, da jih ne povezuje nikakršen skupni spoznavni interes niti ne enotna teorija mesta. Menita, da lahko govorimo o dveh sociologijah mesta: o družbeno teoretski usmerjeni sociologiji mesta in o sociologiji mesta, ki se ukvarja z zbiranjem informacij za potrebe uprave.

Prvo, »starejšo« sociologijo mesta avtorja (po mojem mnenju neupravičeno) enačita s sociologijo lokalne skupnosti. Menita, da je predmet te sociologije — lokalna skupnost — doživela s procesom urbanizacije takšne spremembe, da ne obstaja več kot samostojna lokalno-specifična institucija in torej tudi ne more več obstajati kot samostojen predmet znastvenega proučevanja. Seveda pa avtorja ne zanikata velikega pomena lokalne ravni analize — predvsem kako se globalno-družbene težnje izražajo na lokalni ravni in kakšen vpliv imajo na življenjske razmere različnih družbenih kategorij. Nov pomen dobiva lokalna raven analize tudi s tem, ko različne, predvsem levo usmerjene politične skupine, zahtevajo večjo decentralizacijo in samoupravo v komunah kot administrativnih enotah.

Žal na tem mestu ni prostora za dokazovanje neupravičenosti enačenja sociologije lokalne skupnosti s sociologijo mesta (urbana sociologija), naj tu samo poudarim, da je za sociologijo lokalne skupnosti konstitutivni element njene opredelitve prav »lokalnost«, česar pa za sociologijo mesta ne bi mogli trditi — njej gre za raziskovanje odnosov med prostorskimi in družbenimi strukturami, pri čemer to raziskovanje ni nujno lokalno-specifično opredeljeno.

Avtorja ugotavljata, da razcveta sociologije mesta ni povzročil družbeno teoretični interes, temveč njeno navezovanje na aktualne probleme urbanističnega planiranja. Zato se avtorja pridružujeta Bernhardu Schäfersu (Bernhard Schäfers, Stadtsoziologie als missverstandene Stadtplanungssoziologie V: Archiv für kommunalwissenschaften, 11, 1976.) in menita, da je boljša oznaka za to usmeritev »sociologija urabnističnega planiranja«, kajti njena prizadevanja so usmerjena v produkcijo uporabnih izsledkov za potrebe planirajoče uprave. In prav ta preveč prostovoljna »služnost« planirajoči upravi je bistveni vzrok za dispartatnost, neteoretskost, apolitičnost in banalnost sociologije urbanističnega planiranja. Banalnost in neteoretskost te sociologije opredeljuje že izbrano polje proučevanja — to je namreč zoženo na proučevanje »kriznih« manifestacij mestnega razvoja, kakor jih definira planirajoča uprava. Avtorja pravilno ugotavljata, da potreba politične uprave po socialnoznanstvenih informacijah sicer zaposluje sociologe, ne ustvarja pa predmeta sociologije mesta.

Dobršen del njunega nadaljnega izvajanja je posvečen prav problematiki predmeta sociologije mesta. Namreč prav pri vprašanju svojega predmeta se sociologija mesta bistveno razlikuje od ostalih posebnih sociologij (avtorja jih imenujeta »Bindestrich-Soziologien«). Pri obeh avtorjih je očitno navzoč vpliv špansko-francoskega sociologa Manuela Castellsa, ki je v svojem tekstu »Is there an urban sociology« [v: Pickkvan- ce C. G. (ed.) Urban Sociology, London 1976] kritiziral članek Louisa Wirtha »Urbanism as a Way of Life« [Louis Wirth, On Cities and Social Change, Chicago 1964; prvič objavljen v American Journal of Sociology, julij, 1938], v katerem je bila za naslednjih trideset let teoretsko utemeljena sociologija mesta. Bistvena Wirthova napaka in s tem napaka vse meščanske sociologije mesta je po Castellsu v obravnavanju mesta kot »neodvisne variable«; da torej že same fizične značilnosti mesta (po Wirthu: gostota, velikost, heterogenost) opredeljujejo »mestno vedenje«, ki ga

Wirt opredeli z »urbanizmom kot načinom življenja«. Sam pojem »urbanizem kot način življenja« je striktno ideološki pojem, kajti ne gre za vedenje, ki ga določajo fizične strukture mesta, temveč značilnosti blagovno-kapitalske družbe.

Häussermann in Siebel dopolnjujeta Castellsovo kritiko: »Najmanj kar lahko rečemo, je, da gostota in velikost nista družbeni kategoriji, in poskus razlaganja družbenih fenomenov z nedružbenimi kategorijami mora pripeljati do ideoloških konstrukcij, v katerem je vlemesto odgovorno za prostorsko razdelitev socialnih skupin in za politične in socialne konsekvence kapitalistično organizirane industrializacije, namesto da bi nahajajoče mestne strukture same prištelili k tem konsekvencam«. (468)

To kar moramo posebej poudarjati, in velja tako za Castellsa kot tudi za Häussermanna in Siebla, je, da radikalna kritika predmeta in metode sociologije mesta ne pomeni tudi njenega konca. Temveč nasprotno: šele skozi radikalno zanikanje »tradicionalnega predmeta« se vzpostavlja možnost marksistične analize različnih prostorskih organizacij družbenega življenja.

Oglejmo si, kako obravnavana avtorja zastavljata problem »pravega« predmeta sociologije mesta: »Teoretično zasnovati omejitev raziskovalnega interesa na en izsek družbene stvarnosti je sicer problem vsake sociologije z vezajem. Vsekakor pa se ta problem sociologiji mesta ne zastavlja samo enostavno ostreje, temveč principiarno drugače. Družina, industrijski obrat, izobraževalni sistem so razčlenjene, v sebi izdiferencirane družbene institucije, ki jih označujejo posebne vloge in sistemi norm. Problem utemeljitve sociologije mesta pa temu nasprotno ni v zastavitvi predmeta v splošnodružbenih povezavah. Za njo v tem smislu ni posredovalnega problema, ker nima družbenega, temveč samo prostorsko izdiferenciran predmet.« (487) Avtorja s tem nakazujeta možnost izteka »klasične« sociologije mesta v »sociologijo družbeno-prostorskih odnosov« (naj ostane ta sintagma v pomanj-

kanju boljše — P. G.), kar pomeni, da je predmet takšne sociologije družba v celoti v njenih prostorskih (najpogosteje že proizvedenih) dimenzijah. »Prostorska dimenzija« tako nima več funkcije nekega neodvisnega »zunanjega določila« za »mestno družbo« — temveč je še vedno družbeni proizvod.

Predpostavka takšne zastavitve sociologije mesta je radikalno drugačna konceptualizacija predmeta analize — mesta oz. urbane družbe. Pri tem se Häussermann in Sibel naslanjata na Helmsovo koncepcijo mesta kot medija izkoriščanja [prim: Hans G. Helms: »Die Stadt — Medium der Ausbeutung, Historische Perspektiven des Städtebaus«, v: Hans G. Helms, Jörn Janssen (Hrsg.) Kapitalistischer Städtebau, Luchterhand, 1971]. Vendar gre ta korak naprej: »Znova bi bilo napačno enostransko opisovati mesto kot kraj izkoriščanja. Urbanizacija ni le udejanjanje, slepa posledica razvoja, ki ga določajo interesi kapitalističnega uvrednotenja, temveč sama tudi produktivna sila.« (497)

Vprašanje, ki se postavlja, je, ali avtorja ne zapadeta v lastno protislovje: po eni strani kritizirata dotedanjo sociologijo mesta prav zaradi tega, ker je mesto oz. prostorske strukture (bodisi naravne ali že proizvedene) jemala kot »neodvisne variable« — in torej urbani strukturi odvzema avtonomnost, po drugi strani pa sama uvajata koncepcijo mesta kot produktivne sile?

Menim, da je to protislovje zgolj navidezno, kajti mestu oz. urbanizaciji je lahko priznana narava »produktivne sile« le tedaj, kadar prostorske forme družbenega delovanja ne ločujemo od zakonitosti in značilnosti delovanja samega. Torej mesto in forma, v katero se »naseli« kapitalistični produkcijski način, je več kot to, je že sama oblika in sila kapitalističnega produkcijskega načina.

(Pripravil Pavel Gantar)

Spet sociologija na Kitajskem

Kot poroča pekinški tednik Beijing Review (št. 13/1979), so na Kitajskem pred kratkim ustanovili Kitajsko združenje za sociologijo. Na ustanovnem sestanku, na katerem je bilo okrog 60 udeležencev, je Hu Qiaomu, predsednik Kitajske akademije znanosti, v uvodnem govoru poudaril pomen sociološkega raziskovanja. Ko je govoril o razmerju med zgodovinskim materializmom in družbenimi vedami, je poudaril, da zgodovinski materializem daje temeljni pristop, metodo in teorijo za študij družbe, ne more pa nadomestiti tistih znanstvenih disciplin, ki obravnavajo specifične aspekte družbenega življenja.

Predsednik akademije je tudi, kot poroča isti tednik, izrazil upanje, da se bo sociologija v prvi vrsti osredotočila na raziskovanje sodobne kitajske družbe. Tednik navaja, da je govornik dejal, da je sociologija znanstvena disciplina in da je napačno prepovedati njen obstoj in razvoj. »To je bilo posebno pomembno, ker na kitajskih visokošolskih institucijah ni bilo predavanj iz sociologije od leta 1952, ko so jih izločili iz učnih načrtov. Tudi raziskovanje so opustili, potem ko je bila sociologija 1957 predmet ostre kritike med vsedrjavno kampanjo proti buržoaznim desničarjem.«

Tednik tudi poroča, da so udeleženci na srečanju obsežno in navdušeno razpravljali o problemih sociološkega raziskovanja in izrazili prepričanje, »da je absolutno nujno postaviti na dnevni red sociološko raziskovanje zdaj, ko je dežela premaknila glavni poudarek na socialistično modernizacijo«. Na zasedanju so tudi predlagali, da se na visokošolskih institucijah ustanovijo odseki za sociologijo, da se začnejo oblikovati sociološki kadri in objavljati sociološke revije. Kitajska Akademija za družbene vede pa je odločila, da ustanovi inštitute za sociološke raziskave.

Vojislav Koštunica, Politički sistem kapitalizma i opozicija, Izdal: Institut društvenih nauka, Centar za politološka istraživanja, Beograd 1978, str. 93.

Delo je avtor razdelil v štiri poglavja, od katerih govori prvo o problemu opozicije v političnem sistemu kapitalizma, drugo se zaustavlja ob družbenih koreninah opozicije, tretje razčlenjuje vrste političnih sistemov z opozicijo, zadnje, četrto, pa se steka v ocenitev opozicije.

Koštunica nas že v predgovoru h knjigi opozarja, da je opozicija ena izmed najbolj pomembnih političnih institucij v meščanski družbi. Vendar kljub pomenu, ki ga ima opozicija v političnem življenju, po presoji Koštunice ta institucija ni bila deležna upravičene pozornosti v političnih vedah. Politične vede so po sodbi našega avtorja bolj kot pojav opozicije proučevale nekatere sicer s problematiko opozicije povezane pojave, kot na primer vlogo predstavniških teles, političnih strank, javnega mnenja. Avtor opozarja tudi na prevelike skrajnosti v ocenjevanju pojava opozicije: medtem ko nekateri povečujejo pomen opozicije v institucionalnih oblikah, ki jih srečujemo v sodobni družbi, pa drugi odrekajo opoziciji kakršnokoli demokratično vrednost in pomen. Kakor se da ugotoviti že iz samega naslova obravnavane razprave, avtorjevo pozornost pritegujejo predvsem problemi institucionalizirane opozicije v kapitalizmu.

Pisec nam v svoji študiji razgrinja najprej sam pojem institucionalizirane opozicije. Opozicija predstavlja interese, ki jih (sploh) ne predstavlja, ali ne predstavlja v zadostni meri politična partija, ki je na oblasti. Nastanek opozicije v meščanski družbi Koštunica ilustrira s konkretnimi zgodovinskimi primeri.

Opozarja nas na razloge »legalizacije« in »konstitucionalizacije« opozicije.

Ko govori o družbenih korenih opozicije, se ponudi tudi pri družbeno-ekonomskem razvoju in opoziciji. Posebej poudarja naravo ekonomskih odnosov, družbenoekonomsko strukturo in raven družbenoekonomskega razvoja. Sodi, da je tržno tekmovalno gospodarstvo v začetnem obdobju uveljavljanja meščanske družbe narekovalo tudi tekmovalni politični sistem. Pomembno določilnico, ki vpliva na nastanek in nadaljnji razvoj opozicije v meščanski družbi, vidi Koštunica tudi v politični kulturi. Tudi politična kultura vpliva bodisi na pojavnost ali odsotnost opozicije v konkretnem političnem sistemu. na (ne)stabilnosti in na (ne)možnosti uveljavitve opozicije.

Pomemben del študije Politični sistem kapitalizma in opozicije posveča Koštunica vrstam političnih sistemov z opozicijo. Tako analizira vrste političnih sistemov z opozicijo glede na število političnih strank, glede na politično moč vladajoče politične stranke in glede na naravo odnosov med političnimi strankami. Ta del knjige kaže, da je avtor predelal precejšen del strokovne družboslovne, še zlasti sociološke in politološke literature. Kakor je seveda res, da je bil problem institucionalizirane opozicije znatneje obravnavan v meščanski politični znanosti, bi vendar pisec lahko v večji meri, kot je to storil, v svoja politološka razčlenjevanja vključil tudi stališča marksistično usmerjenih družboslovcev, njihovo kritiko in spoznane meje politične opozicije. Poglavje o oceni opozicije je podano bolj opisno kot analitično in še to v precej posplošeni obliki. Delo sklepa tudi v angleškem jeziku dodan zaključek in tri strani obsegajoča izbrana bibliografija.

Radoš Smiljković, Društveno političke organizacije u SFRJ, Sloboda, Beograd 1979, strani 406, izšlo v zbirki Savremena društvena misao.

Pričujoče delo dr. Radoša Smiljkovića, profesorja politične sociologije na beograjski fakulteti za politične vede in avtorja številnih politoloških razprav in člankov, je plod avtorjevega dolgoletnega raziskovanja razvoja in delovanja družbenopolitičnih organizacij. Študija se naslanja na Smiljkovićevo sociološka in politološka raziskovanja v okviru Instituta za politične študije pri Fakulteti za politične vede v Beogradu ter na članke in razprave, zlasti še v revijah Socializam in Marksistička misao.

Smiljković je knjigo vsebinsko oblikoval tako, da v prvem delu piše o političnem organiziranju in politični akciji, v drugem delu o temeljnih določilnicah nastanka in razvoja družbenopolitičnih organizacij v Jugoslaviji, v tretjem o vodilnih subjektivnih silah samoupravne preobrazbe jugoslovanske družbe; v četrtem delu pa se avtorjeve misli sklepajo ob vprašanih odnosov med našimi družbenopolitičnimi organizacijami in ob organiziranosti za družbenopolitično akcijo. S takšno razdelitvijo svoje zajetne knjige je pisec dosegel večjo preglednost, ne da bi pri tem preveč fragmentariziral osnovna izhodišča, ki nam jih ponuja v razmislek.

Prvi del knjige, ki govori o političnem organiziranju in politični akciji, je Smiljković podnaslovil kot teoretično razmišljanje in s tem nedvomno hotel dati celotnemu delu pojmovno teoretični okvir, ki omogoča lažje razumevanje tudi drugih delov knjige. Posebej se ustavi pri političnem organiziranju, kot je prišlo do izraza v teoretični zamisli klasikov marksizma, in to še zlasti podrobneje ob političnem organiziranju, kot ga je utemeljil Lenin. Svoja razmišljanja Smiljković že v tem delu študije gradi tako, da povsod tam, kjer je to mogoče, opozarja tudi na samoupravni socializem in njegove potrebe po družbenopolitični organiziranosti.

Drugi del avtorjevega obširnega sociološkega in politološkega besedila bi v nekem smislu pogojno lahko opre-

delili kot historičen. Čeprav je bogat tudi z dejstvi, pa se vendar ne utaplja v faktografiji. Išče protislovja v razvoju KPJ pri njenem oblikovanju v leninsko politično partijo. Obenem pa tudi opozarja na revolucionarno kontinuiteto komunistične partije ter nalogo Ljudske fronte, na smeri razvoja sindikata, SKOJ in Zveze socialistične mladine. Politično organiziranje v razmerah revolucionarnega etatizma postavlja v splošne družbene razmere tistega časa. Pri tem ga zlasti privlači vprašanje, kako se je kazala vodilna vloga komunistične partije. Gledano z družbene retrospektive sodi, da je KPJ po revoluciji prišla v svojsten protisloven položaj. Na eni strani se je zavzemala za krepitev (proletarske) države in njene moči v družbenopolitični obnovi družbe, po drugi strani pa je KPJ že tudi tedaj angažirala ljudske množice v aparatu države in pri nadzorovanju državno oblastne dejavnosti.

Podrobneje razčlenjen tretji del knjige posveča Smiljković vodilnim subjektivnim silam v samoupravni preobrazbi družbe, pri čemer mu je izhodišče položaj družbenopolitičnih organizacij kot dejavnika jugoslovanskega ustavnega sistema. Z vedno bolj dinamičnim razvojem samoupravnih odnosov postaja vse bolj živo tudi socialistično samoupravno usmerjenje in vključevanje v politično življenje na eni ter samoupravno integriranje jugoslovanske družbe na drugi strani. S tega vidika pisec tudi prvenstveno pristopa k vlogi posameznih družbenopolitičnih organizacij v našem političnem sistemu. Tako natančno in celovito obravnava vlogo ZKJ kot notranje sile samoupravnih odnosov, SZDL kot organizacijo socialističnih samoupravnih in demokratičnih sil, vlogo sindikata v združenem delu, ZSM kot glavnega dejavnika vplivanja mladih na družbenopolitične procese in Zvezo združenj borcev kot svojsko družbenopolitično organizacijo, ki združuje delovne ljudi in občane, ki so dali prispevek v protifašističnem boju in socialistični revoluciji.

Zadnji del knjige jemlje v žarišče medsebojne odnose družbenopolitičnih organizacij ter organizacijsko sposobnost

in pripravljenost družbenopolitičnih organizacij za akcijo. Odnos med ZKJ in SZDL je bistvenega pomena ne samo za vlogo teh dveh družbenopolitičnih organizacij v našem političnem sistemu, temveč sploh za demokratizacijo celotne jugoslovanske družbe. Zato je avtorjeva odločitev, da to temo postavi v izhodišče in središče razmišljanj o odnosih med družbenopolitičnimi organizacijami, povsem upravičena in funkcionalna. Smiljković se kot dolgoleten družboslovni raziskovalec vloge organiziranih subjektivnih sil zaveda, da družbenopolitične organizacije ne morejo uspešno delovati, če — poleg odgovarjajoče idejne in politične usmeritve — nimajo tudi učinkovite organizacije kot sredstva preoblikovanja programa v družbeno prakso. Zato tudi avtorjevo zaključno poglavje v knjigi, ki obravnava organizacijska vprašanja družbenopolitičnih organizacij, ne izzveni zgolj kot nekakšen formalni »aneks« h knjigi, temveč delo logično zaključuje in mu daje pečat celovitega in zaokroženega besedila o naših družbenopolitičnih organizacijah.

Stojmen Mihajlovski: Organiziranost i efikasnost v funkcioniranjeto na delegatskiot sistem, izdal Institut za sociološki i političko pravni istražovanje, Skopje 1978, strani 152.

L. Simovska, M. Maleska, V. Šopar, M. Dineva, L. Petkovska, Funkcioniranjeto i ostvaruvanjeto na delegatskiot sistem vo opštinite vo SR Makedonija, izdal Institut za sociološki i političko pravni istražovanja, Skopje 1979, strani 340.

Navedeni deli sodita v okvir družboslovnih raziskovanj o delegatskem sistemu v Jugoslaviji. Institut za sociološki i političko pravni istražovanja je nosilec občejugoslovanskega raziskovalnega projekta »Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v Jugoslaviji« za področje SR Makedonije. Med številne jugoslovanske družboslovne institucije, ki so pričele v knjižni obliki z izdajanjem svojih raziskovalnih izsledkov o delegatskem sistemu, sodi tudi omenjeni

institut v Makedoniji, ki tudi sicer skrbno pazi, da raziskovalne analize njegovih sodelavcev ne obleda samo v predalih. Tako je na primer leta 1978 izdal tudi zanimivo delo Javnoto mišljenje vo SR Makedonija 1978 (poročilo o raziskavi).

Stojmen Mihajlovski izhaja v svojem delu Organiziranost in učinkovitost v delovanju delegatskega sistema iz podmene, da mora biti vsak sistem družbenopolitičnega odločanja učinkovit, če hoče doseči cilje, ki si jih je zastavil. To še posebej velja za delegatski sistem. V svojem delu obravnava tudi smiselno organiziranost delegatskega sistema kot pomembno predpostavko za njegovo učinkovitost, prikaže nam dolžino »uporabljenega« časa v procesu delegatskega odločanja in probleme v zvezi s spreminjanjem odločitev v delegatskem sistemu. Zaustavlja se tako pri tehnološki učinkovitosti delegatskega sistema, kot tudi pri interesni učinkovitosti delegatskega sistema. Tehnološko učinkovitost ocenjuje z vidika izvrševanja konkretnih sprejetih odločitev, interesno učinkovitost pa z vidika uresničevanja širših družbeno relevantnih ciljev.

V delu Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v občinah v SR Makedoniji obravnava L. Simovska delovanje delegatskega sistema v občini Bitola, M. Maleska v občini Gostivar, V. Šopar v občini Kumanovo, V. Dineva v občini Titov Veles, L. Petkovska v občini Štip. V teh študijah primerov avtorji najprej razčlenjujejo družbenoekonomske predpostavke za delovanje delegatskega sistema (kot na primer tip naselja, narodni dohodek, investicijska vlaganja, razvoj šolstva, zdravstva, kulture) ter nato tudi vlogo občinske skupščine v procesu delegatskega odločanja, delo delegacij in delegatov ter obveščenost v delegatskem sistemu. Vseh pet študij, ki jih uvedeta uvodna splošna predstavitev M. Maleske in obrazložitev raziskovalnih instrumentov D. Verigića, odlikuje preglednost raziskovalnih rezultatov. To daje študiji tudi precejšnjo praktično vrednost pri vsebinskem bogatenju delegatskih razmerij v neposredni družbeni praksi.

Socijalizam (Beograd)

št. 3/1979

Članki in študije: NECA JOVANOVIĆ: Predpostavke uresničevanja večje vloge in odgovornosti znanosti za razvoj družbe; VUČINA VASOVIĆ: Smisel kolektivnega odločanja in odgovornosti; MILIJA KOVAČEVIĆ: Kritičen pregled gospodarskega in družbenega razvoja SAP Kosova; STOJAN JANKOV: Problem regulatorjev sovjetskega gospodarstva; DANILO SLIVNIK: Racionalizacija ali reforma ekonomske ureditve v svetu; *Komentarji:* MILAN BAJEC: Politika cen v tem letu; *Prispevki:* JOVAN ANDRIJAŠEVIĆ: Pridobivanje dohodka prek sistema kompenzacij; ILIJA NIKEZIĆ: Konceptcija splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite; *Pogledi:* ČASLAV STRAHINJIĆ: Svobodno združeno delo; LJILJANA JOVOVIĆ: »Rdeči prapor« o svobodni menjavi dela in samoupravnem interesnem organiziranju; *Prikazi.*

Marksistička misao (Beograd)

št. 2/1979

PETAR STAMBOLIĆ: Veliki človek naše epohe; *Svobodna menjava dela* (teoretska misel in praksa, izkustva in problemi); DUŠAN ČKREBIĆ: Svobodna menjava delea in samoupravno interesno organiziranje; VELIMIR ZEKOVIĆ: Svobodna menjava dela v sistemu združenega dela; MILIVOJE TRKLJA: Nekatera vprašanja vloge in značilnosti svobodne menjave dela; DRAGOLJUB DRAGIŠIĆ: Teoretična utemeljenost in družbeno-ekonomski pomen svobodne menjave dela; STIPE ŠUVAR: Svobodna menjava dela med materialno proizvodnjo in družbenimi dejavnostmi; RA-DOJICA SAVKOVIĆ: Družbeno-eko-

nomska vsebina svobodne menjave dela; SAVO KLIMOV: Svobodna menjava dela kot nova oblika samoupravne integracije družbenega dela; ZVONKO ŠPOLJAR: Nekateri aktualni problemi instrumentalizacije in institucionalizacije svobodne menjave dela; MILIVOJE M. ANDREJEVIĆ: Samoupravne interesne skupnosti in svobodna menjava dela; *Članki in študije:* NAJDAN PAŠIĆ: Smisel in aktualne dileme kolektivnega odločanja in odgovornosti; DRAGUTIN V. MARSENIĆ: O odnosu med proizvodnimi investicijami in skupno porabo v samoupravnem sistemu; LJUBOMIR PALIGORIĆ: Značilnosti marksističnega pristopa k problemu nerazvitosti; *Prispevki:* ŽIVORAD MINOVIĆ: Dometi in možnosti proučevanja političnega življenja v samoupravni družbi; *Pričevanja:* VASILJE KALEZIĆ: Pavle Bihalji, stari »Nolit« in problemi časa; *Razgovor z ustvarjalcem:* Književnost je stalna spremljevalka človeka (z akademikom Koneskim se je pogovarjal Miloš Jevtić); *Prikazi.*

Pregledi (Skopje)

št. 1/1979

Članik in študije: VINČO APOSTOLSKI: Na velikobolgarskih nacionalističnih pozicijah; LAZAR MOJSOV: Zgodovinska vloga Vasila Glavinova pri širjenju socialističnih idej v Makedoniji; ALEKSANDAR DONEV: Svobodna menjava dela — samoupravna oblika pridobivanja dohodka v družbenih dejavnostih; STOJMEN MIHAJLOVSKI: Učinkovitost delegatskega sistema; VLADIMIR MITKOV, MILOE DIMOVSKI: Odnosi med delegacijami in delegati ter volivci samoupravnih organizacij in skupnosti; TRAJČE GRUJSKI: Vloga izvršnih in upravnih organov ter strokovnih služb v sistemu delegatskega odločanja; *Prikazi.*

Članki, razprave: MITAR MIHALJIĆ: O nekaterih vprašanjih produktivnosti dela; FIKRETA BAHTIJAREVIĆ-ŠIBER: Motivacijski vidik delitve osebnih dohodkov; ILIJAS BOŠNJANOVIĆ: Zaposlovanje v SR Bosni in Hercegovini; VERA VOGRINEC-HITREC: Ekonomija in opredeljevanje potreb; *Raziskovanja:* MATE SUIĆ: Nekatero zgodovinske determinante v formiranju hrvatskega etnosa; MLADEN LAZIĆ: Metodološki problemi raziskovanja starih družb; *Marksizem in sodobni socializem:* SLAVEN RAVLIĆ: K polemiki med komunisti in socialisti v Italiji (objavljeni prispevki avtorjev: Bettino Craxi, Paolo Franchi, Paolo Spriano, Lorenzo Infantino, Lucio Coletti in Enrico Berlinguer); *Esej:* HANS LENK: Tehnokracija in tehnologija; *Prikazi knjig, Iz domačih in tujih revij.*

Dijalog (Sarajevo)

št. 7—8/1978

Razprave: SVETOZAR ZIMONJIĆ: Nekatera vprašanja sistemskega mišljenja; MIŠO KULIĆ: Srednjeveška koncepcija »translatio« v Heglovem filozofskem sistemu; ATILA SAM: Prispevek k razpravi o potrebah; ČEDOMIL VELJAČIĆ, BHIKKNU NANAJIVAKO: Filozofija gnusa — Buda in Nietzsche; *In memoriam:* ARIF TANOVIĆ: Vuko Pavičević; VUKO PAVIČEVIĆ: O Njegošovem pogledu na svet in ob njem; *Prevod:* ANWAR ABDEL-MALEK: Islam in marksizem; NAIDA SUŠIĆ-MEHMEDAGIĆ: Maxime Rodinson in prihodnost arabsko-islamskega sveta; MAXIME RODINSON: Islam in socializem; *Zapuščina filozofske in socialne misli:* VOJISLAV MAKSIMOVIĆ: Fragmenti o Stjepanu Tomiću; STIJEPAN TOMIĆ: Darwin v luči filozofije; *Esej:* ZDRAVKO RADMAN: Zaznava kot interakcija; *Prikazi:* ADAM NINKOVIĆ: Platoni svojega časa; *Dialog:* ARIF TANOVIĆ: Pogled na svet in vloga filozofije danes; STOJAN T. TO-

MIĆ: Politične znanosti med močjo in nemočjo sodobne politične družbe in njene politike; VLADIMIR PREMEC: Prevod nemške filozofske misli v hrvaški in srbski jezik.

Pregled (Sarajevo)

št. 3/1979

Članki: MOMČILO VUKIČEVIĆ: Fenomen potreb v marksistični ekonomski misli; ŽIVAN TANIĆ: Kapitalizem in mednarodne migracije; NAUM GRIZO: Teorija organizacije T. Parsonsa; BOGDAN L. DABIĆ: Teoretični pristop k proučevanju evropeizmov v slovanskih jezikih; NAZIF KUSTURICA: Posebnosti ženskih likov v dramah Gorkega o inteligenci; *Mednarodni pregled:* MIRO TOMIĆ: Vpliv OZN na kazensko politiko držav članic; *Iz zgodovine BiH:* PAVO ŽIVKOVIĆ: Osebnost Tvrdka II. in njegova zgodovinska vloga; *Pogledi:* DRAGOSLAV STOJANOV: Jugoslavija in nova mednarodna gospodarska ureditev; *Prikazi.*

Opredeljenja (Sarajevo)

št. 3/1979

Tematska številka, posvečena E. Kardelju: JOSIP BROZ TITO: Ustvarjalnost prekaljenega komunista; VLADIMIR BAKARIĆ: Vizionar naše revolucije; NIKOLA STOJANOVIĆ: Graditelj socialističnega samoupravljanja; TONE BRODAR (EDVARD KARDELJ): Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje; *Izbor iz del Edvarda Kardelja:* 1. Socialistično samoupravljanje v teoriji in praksi; 2. Družbeno-ekonomski temelj političnega sistema socialističnega samoupravljanja; 3. Socialistična samoupravna demokracija; 4. Subjektivne sile v političnem sistemu demokratičnega pluralizma socialističnih samoupravnih odnosov; 5. Nacija in mednacionalni odnosi; 6. Gibanje in politika neuvrščenoosti; 7. Socializem in vojna; 8. Spomini na revolucionarno delo (izbor tekstov je pripravil Mile Lasić).

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

BOGDANOVIĆ Mira: O odnosu marksizma i psihoanalize. Sociološki pregled, Beograd, 1978, št. 3, str. 59—78.

CVJETIČANIN Veljko: Marksistička teorija društva. 2. izd. Zagreb, Stvarnost 1979. 168 str. (Svijet suvremenosti, 20 — sig. 12.137-20).

III. SOCIOLOGIJA

BOGDANOVIĆ Marija: Matematički modeli u sociologiji. Sociološki pregled, Beograd, 1978, št. 3, str. 23—46.

—: DRUŠTVENI položaj žene i razvoj porodice u socijalističkom samoupravnom društvu. (Odg. ured. Ivan Hvala.) Ljubljana, Komunist 1979. 659 str. + pril. ilustr. — sig. 14.160.

ENZESBERGER H. M.: Dve beleške o kraju sveta. Gledišta, Beograd, 1979, št. 2, str. 133—139.

JAKHEL Rudi: Urbanističko planiranje i alijenacija. Ideje, Beograd, 1979, št. 1, str. 113—128.

KLEMENČIĆ Vladimir & Janja Miklavc: Problemi prebivalstva obmejnih dežel Julijske krajine in Furlanije v Italiji, Koroške in Štajerske v Avstriji ter županije Vas in Zala na Madžarskem. Ljubljana, Inštitut za geografijo 1978. 72 f. + pril. (ciklost.) sig. IV/2724.

LAP Janja: Kje je zdaj arhitektovo mesto z njegovimi vizijami? Delo, Lj., 5. 5. 1979.

MILČINSKI Lev: Samomorilnost pri nas in v svetu. Naši razgledi, 6. 4. 1979, št. 7.

LORENČIĆ Branimir: Metodologija prifiliranja poklicev, ki se izobražujejo na visokošolskih zavodih. Kranj, Visoka šola za organizacijo dela 1977. loč. pag., pril. (Strojepisno avtograf.) — sig. IV/2733.

MILIĆ Andjelka: Sistem statističkih obaveštenja i potrebe sociološkega proučavanja porodice i domačinstva. Sociologija, Beograd, 1978, št. 4, str. 435—464.

MILIĆ Vojin: Savremeno stanje sociologije nauke. Sociologija, Beograd, 1978, št. 4, str. 361—432.

OVSEC Damjan: Oris družbenega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne. Ljubljana, Društvo arhitektov Ljubljane 1979. XIII+150 str. (Arhitektov bilten, 40/41) — sig. II/14.669-40/41.

PROKIĆ Boško S.: O nastanku sociologije medicine. Sociologija, Beograd, 1978, št. 4, str. 501—511.

ŠTAMBUK Vladimir: Neki elementi za sociološku kritiku opšte teorije sistema. Sociološki pregled, Beograd, 1978, št. 3, str. 47—57.

VUJOVIĆ Sreten: Henri Lefevr i sociologija sela. Sociologija sela, Zagreb, 1977, št. 57, str. 3—20.

IV. PSIHLOGIJA

BRAJSA Pavao: Splošna psihodinamika samoupravnega vedenja. (Prev. Bojan Samarin.) Ljubljana, Delavska enotnost 1978. 243 str. — sig. 14.145.

LOGAR Svetlana: O teoriji samo-aktualizacije. Kultura, Beograd, 1978, št. 41, str. 167—185.

OPALIĆ Petar: Socialni aspekti kategorije samorealizacije. Sociologija, Beograd, 1978, št. 4, str. 465—478.

PIAGET Jean: Intelektualni razvoj deteta. Izbrani radovi. — & B. Inhelder. (Prev. M. Milinković.) Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 1978. 192 str. (Savremena psihološka saznanja o detetu, 1) — sig. 14.169-1.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

DIVJAK Milan: Nekateri teze in izhodišča za obravnavo marksističnega izobraževanja na visokih šolah. Sodobna pedagogika, Lj., 1979, št. 1/2, str. 31—45.

HUDEJ Franc: Uporaba računalnikov v procesu samoupravnega odločanja. Ljubljana, Univerzum 1979. 110 str. (Družbeno izobraževanje, 49) — sig. I/2952-49.

KRŽISNIK Zoran: Visoka raven izvirne slovenske likovnosti. Naši razgledi, Lj., 6. 4. 1979, št. 7.

LESNIK Rudi: Animacija prostega časa — novo delo. Sodobna pedagogika, Lj., 1979, št. 1/2, str. 81—84.

LIPUŽIČ Boris: Humanistična razsežnost usmerjenega izobraževanja. *Komunist*, Lj., 6. 4. 1979, št. 15.

—: OTROCI s specifičnimi učnimi težavami v sodobni družbi. Meta Budnar, et al. Ljubljana, Univerzum 1979. 219 str. + ilustr. — sig. II/14.670.

PINTER E. Milan: Z metodologijo zoper ceno znanost. *Naši razgledi*, Lj., 6. 4. 1979, št. 7.

RADOVANOVIĆ Milorad: Jezik u društvu i kulturi. *Kultura*, Beograd, 1978, št. 41, str. 116—124.

—: SEMINAR o naučno-tehničkim informacijama i INDOK delatnosti u SFRJ. Zbornik radova. Beograd, Društvo za informatiku Srbije 1978. 181 str. — sig. P II/14.652.

STRMČNIK France: O povojnem razvoju, stanju in nekaterih problemih pedagoške znanosti. *Sodobna pedagogika*, Lj., 1979, št. 1/2, str. 4—30.

VOLFAND Jože: Ustvarjati in hkrati zoreti. *Delo*, Lj., 31. 3. 1979.

VI. POLITIČNE VEDE

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

JELIĆ Ivan: Jugoslovska socialistička revolucija (1941—1945). Zagreb, Školska knjiga 1979. 187 str. ilustr. (Suvremena misao, 577) — sig. 13.346-577.

MAJER Boris: Zakaj v ZK potrebujemo idejno teoretično delo? *Komunist*, Lj., 4. 5. 1979, št. 19.

—: RESOLUCIJA o nadaljnjem razvoju krajevnih skupnosti. *Občan*, Lj., 1979, št. 8, str. 9—13.

KRAIGHER Sergej: Delavci v nekaterih potezah naše ekonomske politike še ne čutijo svojega neposrednega interesa. *Delo*, Lj., 24. 4. 1979.

—: OBCINA kot komuna. Posvetovanje Skupnosti slovenskih občin dne 21. in 22. sept. 1978 v Kopru. Ljubljana, Skupnost slovenskih občin 1979. 123 str. — sig. 14.165.

—: PREOBLIKOVANJE krajevnih skupnosti v Ljubljani in nekateri vidiki njihove samoupravne preobrazbe. Sestavili: Z. Mlinar et al. Ured. Ciril Ribičič. Ljubljana, Mestna konferenca ZKS in Mestna konferenca SZDL 1979. 130 str. + pril. — sig. II/14.668.

RIBIČIČ Mitja: Temeljna usmeritev so štiri Titove... *Delo*, Lj., 10. 4. 1979.

—: SAVEZ komunista Jugoslavije u razvoju socialističkog samoupravljanja. Predavanja Političke škole SKJ »Josip Broz Tito«, Kumrovec 1975/1976. Beograd, *Komunist* 1978. 2 knj. (Prilozi izučavanju marksističke teorije i socijalističke prakse, 10) — sig. II/14.212-10/1,2.

ŠETINC Franc: Socializem kot domovina in ne kot izgnanstvo. *Delo*, Lj., 14. 4. 1979.

TITO: Nauk našega boja: revolucija zmaguje, če je oprta na ljudske množice. Ob 60 KPI. *Delo*, Lj., 20. 4. 1979 — pos. pril.

—: UGOTOVITEV in usmeritev za nadaljnjo aktivnost komunistov pri oblikovanju zdravstvene politike in samoupravne preobrazbe zdravstva. *Predlog. Komunist*, Lj., 30. 3. 1979, št. 14.

ZARKOVIĆ Vidoje: Titova pobuda o razvijanju kolektivnega dela in odgovornosti je izraz dinamičnega razvoja in demokratizacije naše družbe. *Komunist*, Lj., 6. 4. 1969, št. 15, — pos. pril.

4. Delavska in progresivna gibanja:

BRITOVSEK Marijan: Delavsko gibanje in oblikovanje znanstvenega socializma. 2. izd. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1978. 155 str. (Novi vidiki, 1978/19) — sig. 13491-1978/19.

DOLANC Stane: Živimo v času nezadržnega boja narodov in delavskega razreda za svobodo in humanost. *Delo*, Lj., 2. 4. 1979.

PRIBIČEVIĆ Branko: Socijalizam — svetski proces. Ljubljana-Beograd, Partizanska knjiga — OOUR Monos 1979. 544 str. (Naučna biblioteka, 1) — sig. III/3237-1.

VRHOVEC Josip: Delitev nevrščenih držav po ideoloških merilih na »progresivne« in »konservativne« bi pomenila začetek konca nevrščenih. *Komunist*, Lj., 6. 4. 1979, št. 15 — pos. pril.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

BRITOVSEK Marijan: Z legijo in delavci na barikade. *Lik A. Fistra. Delo*, Lj., 24. 3. 1979.

DEDIJER Vladimir: Jugoslavija in interesne sfere. L-4. *Delo*, Lj., 7., 14., 21., 4. in 5. 5. 1979.

FILIPIĆ France: Pred 40 leti. *Delo*, Lj., 25. 4.—4. 5. 1979.

DAMJANOVIĆ Pero: Filip Filipović kao istoričar-marksist. *Ideje*, Beograd, 1979, št. 1. —: TITO — partija — revolucija. Ured. M. Vasić. Beograd, Institut za savremenu istoriju 1979. 696 str. Ilustr. — sig. 14.166.

RIZMAN, dr. Rudi: Nation as an Aspect of the Humanization of Progress
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, Vol. XVI, No. 5—6, p. 595—608

Theoretical and political diagnoses which have denounced the end of nations and ethnies, the merging of nations and even the emerging of some kind of »supernations«, are becoming less and less convincing. In real life we are confronted with opposite processes which are not in consistency with, to this point narrow, ideological expectations and wishes: nations and ethnies are not, in spite of the heavy etatistic coercion and statistical manipulation, limiting themselves to the peripheral psychological or only folklore manifestations but have in the new planetary dimensions overgrown into a reinforced new social quality predicting its obvious presence in the 21st century. Because of all these reasons, the scientific interest in the problems of nations and ethnies is increasing in the developing countries as well as in highly developed capitalist and socialist societies. In this framework the following problems have been analysed by the author: the complex nature of the problem of nation; the universal diffusiveness of the ethnic and national substance in the world of to-day; the democratic and revolutionary functions of the nation as a »tool« of opposing to the logics of the expansion of the »large systems« and »large spaces« (against imperialism and hegemonism); and a challenge to the method of *calculus*, i. e. the cybernetic-system vision of the supremacy of the universal over the particular.

UDC 342.534(497.1):331.152.1(497.1)

RIBIČIĆ, dr. Ciril: The Implementation of Collective Work and Responsibility (some aspects)
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, Vol. XVI, No. 5—6, p. 609—624

Certain starting points and orientations for the implementation of the initiative given by J. B. Tito regarding the collective work and responsibility at the Eights Congress of the Yugoslave Trade Unions, have been formed by the author. On the basis of the analysis of »mandatorship«, the author comes to the conclusion that in the past the individual responsibility of the president was overestimated whereas the collective responsibility of the members of the body was underestimated. On the basis of experience in the developing of collective work and (individual as well) responsibility of the presidency of Yugoslavia, the author infers that a linear approach to the implementation of Tito's initiative is unacceptable, since it does not consider the specific constitutional role and the concrete conditions in which the individual bodies operate. From an analysis of SR Slovenia's experience he comes to the conclusion according to which the delegate system — in which the principle of »permanent delegation — exchangeable delegate« has been established — can not operate successfully without the collective work of delegations (the implementation of which is rather successful). The implementation of collective work and responsibility should contribute to the de-professionalisation and to the limitation of the influence of the executive bodies and should run parallel with the realization of the conclusions of the Seventh LCS and the Eleventh LCY Congresses as well as the suggestions given by E. Kardelj in his study, and particularly with a consistent implementation of the principles of the cadre policy.

RIZMAN, dr. Rudi: Narod kot vidik humanizacije napredka
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, let. XVI, št. 5—6, str. 595—608

Teoretične in politične diagnoze, ki so naznanjale ali še naznanjajo konec narodov in etnij, celo zlivanje narodov in že nastanek nekakšnih »supernarodov«, so vedno manj prepričljive. V resničnosti se soočamo z nasprotnimi procesi, ki se ne skladajo s tako ozkimi ideološkimi pričakovanji in željami: narodi in etnije se kljub močni etatistični prisili in statističnemu manipuliranju ne omejujejo na obrobne psihološke ali samo folklorne manifestacije, temveč so v novih planetarnih razsežnostih prerasli v okrepljeno in novo družbeno kakovost, ki napoveduje svoj močnejši pohod tudi v 21. stoletju. Zaradi vseh teh razlogov močno narašča znanstveno raziskovalno zanimanje za probleme naroda in etnij tako v državah v razvoju kot tudi v visoko razvitih kapitalističnih in socialističnih družbah. V tem okviru je avtor prispevka razčlenil naslednje probleme: sestavljeni značaj vprašanja naroda, univerzalna razprostranjenost etnične in narodne substance v sodobnem svetu, demokratično in revolucionarno funkcijo naroda kot »oporišča« nasprotovanju logiki ekspanzije »velikih sistemov« in »velikih prostorov« (proti imperializmu in hegemonizmu) ter izziv metodi *calculemus*, t. j. hibernično-sistemski viziji prevlade univerzalnosti nad partikularizmom.

RIBIČIČ, dr. Ciril: Uresničevanje kolektivnega dela in odgovornosti (nekateri vidiki)
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, let. XVI, št. 5—6, str. 609—624

Avtor oblikuje nekatera izhodišča in usmeritve za uresničevanje pobude J. B. Tita o kolektivnem delu in odgovornosti, ki jo je dal na VIII. kongresu ZS Jugoslavije. Na podlagi analize »mandatarstva« ocenjuje, da se je v preteklosti preveč poudarjala individualna odgovornost predsednika, premalo pa kolektivna odgovornost vseh članov organa. Na podlagi izkušenj v razvijanju kolektivnega dela in (tudi individualne) odgovornosti predsedstva SFRJ ugotavlja, da je nesprejemljiv linearni pristop k uresničevanju Titove pobude, ker ne upošteva specifične ustavne vloge in konkretnih razmer, v katerih deluje posamezni organ. Iz analize izkušenj v SR Sloveniji ugotavlja, da brez kolektivnega dela delegacij (ki se že dokaj uspešno uresničuje) ne more uspešno delovati delegatski sistem, kjer je uveljavljeno načelo »stalna delegacija — zamenljiv delegat«. Uresničevanje kolektivnega dela in odgovornosti mora prispevati k deprofesionalizaciji, k omejevanju vpliva izvršilnih organov, potekati pa mora vzporedno z uresničevanjem sklepov VII. kongresa ZKS in XI. kongresa ZKJ ter študije E. Kardelja, zlasti pa ob doslednem uresničevanju vseh načel kadrovske politike.

PECAR, dr. Janez: Social Self-Protection, Criminal Policy — the Problem of Repression
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, Vol. XVI, No. 5—6, p. 700—717

In Yugoslavia the state control-mechanisms function within the conceptual framework of social self-protection without losing their primary significance, or essentially changing their role. Next to the state control is, however, simultaneously and increasingly developing a selfmanagemental and, from the working people, not alienated control. All these processes are taking course within the framework of selfmanagement. It is this sort of dichotomy of »state« and »selfmanagemental« in the control which rises the question of the relation between coercion and voluntariness, and not at last the question as to should also selfmanagement control mechanism dispose of sanctions and if, of which? The state still determines deviant behaviour, prescribes procedures and ensures sanctions. It can even interfere with selfmanagement control by shaping, stimulating and encouraging this control. A great part of the control-roles is still alienated, partly for security reasons. Therefore de-etatization in this sphere proceeds on marginal and less delicate questions. Viewing the future from aspects of the existing reality, we can hardly imagine a society without punishment in the future. Most probably we'll never be able to resign from certain repressive measures. Since security is hard to be foreseen, it is also impossible to presume whether the selfmanagement control mechanisms will offer more or less »controlling« and with it more or less freedom. What is important is, however, the consistency between the developing of the »force« of the selfmanagement control mechanisms and the diminishing of the »authority« of the state coercive apparatus.

PEČAR, dr. Janez: Družbena samozaščita, kriminalna politika — problem represije
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, let. 16, št. 5—6, str. 700—717

V Jugoslaviji delujejo državni nadzorni mehanizmi v okviru koncepcije o družbeni samozaščiti, ne da bi izgubljali svoj primarni pomen, ali da bi bistveno spreminjali svojo vlogo. Hkrati se poleg državnega nadzorstva čedalje bolj razvija samoupravno in ne odtujeno nadzorstvo od delovnih ljudi. Vsi tovrstni procesi potekajo v okviru samoupravljanja. Prav glede na to pa nekakšno dihotomnost »državnega« in »samoupravnega« v nadzorstvu načenja vprašanja razmerij med prisilo in prostovoljnostjo in ne nazadnje, ali naj tudi samoupravni nadzorni mehanizmi razpolagajo s sankcijami in kakšnimi? Država še vedno določa deviantno vedenje, predpisuje postopke in zagotavlja sankcije. Lahko tudi posega v samoupravno nadzorstvo, ga oblikuje in ga navdihuje ter vzpodbuja. Velik del nadzornih vlog je še vedno odtujen, deloma tudi iz varnostnih razlogov. Zato se deetatizacija na tem področju začenja šele na obrobni in manj delikatnih vprašanjih. Ker gledamo na prihodnost s stališč sedanosti, si težko zamišljamo družbo brez kaznovanja v prihodnosti. Določenega dela represivnih ukrepov se najbrž ne bomo mogli nikoli odreči. Ker je varnost težko predvidljiva, tudi ni mogoče domnevati, ali bo zaradi samoupravnih kontrolnih mehanizmov več ali manj »kontrolizacije« in s tem tudi več ali manj svobode. Pomembno pa je, kako bomo skladno z razvijanjem »moči« samoupravnih kontrolnih mehanizmov zmanjševali »oblast« državnega prisilnega aparata.

OBVESTILO

Naslednja posebna in razširjena številka (št. 7–8) Teorije in prakse bo posvečena v celoti teoretično-politični misli Edvarda Kardelja. Izbor člankov, govorov in odlomkov iz obsežnejših publicističnih del naj bi po zamisli uredništva zajel vsa najpomembnejša področja njegove ustvarjalne misli, poglobitni poudarek pa bo na Kardeljevem prispevku k politično-teoretični misli, k samoupravljanju, nacionalnemu vprašanju in mednarodnim odnosom. Sestavljalci izbora pripravljajo tudi krajše uvodne orise k posameznim problemskim sklopom, ki bodo z objavljenimi Kardeljevimi teksti koristen pripomoček pri študiju izvornih del. Posebna številka bo natisnjena na približno 24 tiskovnih polah in v zvečani nakladi, tako da jo bodo lahko dobili poleg rednih naročnikov tudi tisti, ki se kakorkoli zanimajo za bogato teoretično dediščino tega velikega misleca. Redakcijska skupina si bo prizadevala, da bo posebna številka v rokah bralcev v začetku septembra 1979.

*Uredništvo
revije*

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Janez Pečar: »Spoštljivost« (gospodarske) kriminalitete in reakcije nanjo

Sava Živanov: Nova ustava ZSSR in glavne smeri razvoja sovjetskega političnega sistema

Andrej Dolinšek: Vpliv transnacionalnih korporacij na svetovni proces neenakomernega tehnološkega razvoja

Fernando Reyes Matta: Novi informacijski red

Adolf Bibič: Politična znanost v Jugoslaviji